

KIADVÁNYAINKBÓL

- „*A kényes úrfi s a rongyos baka*”: *Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról.* (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal.
- *Források Pápa város 1848/49. évi történetéből.* (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal.
- *Francsics Károly visszaemlékezései.* (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal.
- *Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866.* (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal.
- Köblös József: *A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért.* Pápa, 2005. 142 oldal.
- *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861.* (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2006. 1072 oldal.
- *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1526–1760.* (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2009. 760 + VII oldal + CD-melléklet.
- „*Processus visitationis*”: *Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben.* (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2011. 276 oldal.
- „*A késő idők emlékezetében éljenek*”: *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952.* (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2012. 380 oldal.
- „*A késő idők emlékezetében éljenek*”: *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943)* (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2013. 1216 oldal.
- *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. II. 1761–1849. 1–2. köt.* (Szerkesztette Köblös József, Kránitz Zsolt) Pápa, 2018. 1072 + 720 oldal + CD melléklet.

A KIADVÁNYOK MEGRENDELHETŐK VAGY MEGVÁSÁROLHATÓK
A KÖVETKEZŐ CÍMEN:

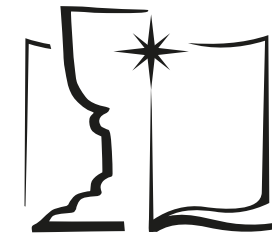
PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
8500 Pápa, Pf. 48. Tel.: 89/324-240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

ACTA PAPENSIA XXV. (2025) 1-2.

A PÁPAI
REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
KÖZLEMÉNYEI

PUBLICATIONS BY
THE CALVINIST COLLECTIONS
OF PÁPA

XXV. évfolyam (2025) 1-2. szám

DREI
TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNYEI

A TARTALOMBÓL

*KRÁNITZ ZSOLT: Novothny Alajos református lelkész
atipikus életútja*

*SÜTTŐ SZILÁRD: Késő középkori regeszták
Pápa város történetéhez (III. közlemény)*

*RAINER PÁL: Kézdi Vásárhelyi Géza első világháborús
visszaemlékezése*

Pap Gábor Balaton-felvidéki levelei III.

ÚJRAOLVASÓ

SZEMLE

AJÁNLÁS A HUSZONÖTÖDIK ÉVFOLYAM ELÉ

MIKOR A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK *Acta Papensia* című tudományos folyóiratának 25. évfolyama elindul, legillendőbb módon egy, a Pápai Református Gyűjteményekben őrzött tanulmány szavaival kezdhetem köszönetemet. Tóth Pál (1785–1856) ácsi prédikátor, későbbi tatabányai esperes, egy datálatlan, gyaníthatóan a reformkor első évtizedében írt munkájában *T. Prédikátorjaink Tudományosodásának módjairól* értekezett. Kiemelt figyelmet szentelt a tudományos művek olvasásának és írásának. A kor mérvadó folyóiratát, a Tudományos Gyűjteményt (1817–1841) ajánlotta lelkésztársai figyelmébe:

„1. A’ Tzél T. Prédikátorjaink’ tudományos foglalatosságaiuknak gyümölcstözöbben való elősegéllése lévén, introducalni kel[l] a’ Tudományos Gyűjtemény’ állandó járatását...”

2. Serkentenii kel[l] T. Prédikátorjainkat a’ T. Gyűjteményben való részvételre, melly egy, tudományos gyümölcstözéseiknek megmutatására szolgálható eszköz.

3. A’ külföldi Literatura’ gyümölcstözöbb esméreteire is, legalább egy külső Országii Litteratur Zeitungot kellene minden Tractusnak járatni...”

A felvetett téma — ha úgy tetszik, a probléma, ma is ismerős és időszerű. Igény a tudományok művelésére. Igény a tudományos művek megjelentetésére. Igény a hazai és európai tudományos művek olvasására. Igény a nemzetközi tudományos életben való jelenlétre.

A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei, az *Acta Papensia* című történettudományi folyóirat ezt az örökséget viszi tovább immár 25 éve. A XIX. századi szerző mintha örök igazságokat sejtetne, amikor egyáltalán beszél a tudományosság szükségességéről és annak lehető-

ségeiről. A XXI. század azzal kezdődött, hogy Pápán beszélni kezdtek a tudományosságról, annak lehetőségeiről, majd tettek is érte. Ennek kézzel fogható eredménye az *Acta Papensia*. Talán több szójátéknál, utalva az idézett régi tanulmányra, hogy ez lett a Dunántúli Református Tudományos Gyűjtemények tudományos gyűjteménye. És bár Pápán nem csupán a „T. Prédikátorokat” szólították meg, mégis előtérbe helyezték a református, közelebről: a dunántúli református tudományosságot. Ezzel kimondatlanul is, de természetes módon vált az *Acta Papensia* Pápa város, annak szűkebb és tágabb környezete számára is annak történetét, kulturális örökségét és értékeit megszólaltató fórummá. Így sikerült megtalálnia helyét a szűken vett egyházi tudományosság kerekein kívül is.

Az elektronikus felületek világában sokszor érezzük — mert azt érezzük velünk —, hogy a papír alapú kiadvány, a könyv, folyóirat felesleges. Amikor a közelmúlt „technika csodáit”, mint floppy, videokazetta stb. használhatatlanságuk (gyors elavulásuk) miatt csendesen dobom ki, eszembe jut a Gyűjtemények egy korábbi kiállításának meggyőző címe: „*A papír már bizonyított!*”

Tisztelet és köszönet az elmúlt 25 év küzdelméért, kitartó munkájáért! S mivel a régi felszólítás ma is érvényes: kérjük és várjuk a tudomány e területe iránt érdeklődők figyelmét; kérjük és várjuk a „részvételt” a kiadvány folytatásához mindazoktól, akik indíttatást éreznek a história tudományának művelésére.

Gerecsei Zsolt
GYŰJTEMÉNYI IGAZGATÓ

KRÁNITZ ZSOLT

„Én, úgy nőm – lélek szerint – reformátusok vagyunk”

NOVOTHNY ALAJOS REFORMÁTUS LELKÉSZ ATÍPIKUS ÉLETÚTJA

Érdekes és mondhatom unicum a maga nemében az én itteni megválasztásom, de mielőtt azt egész részletesen leírnám, a lehető rövid vonásokban írom le életem történetét, mert az szoros összeköttetésben van megválasztásommal – mint alább látni fogjuk.¹

NOVOTHNY ALAJOS REFORMÁTUS LELKIPÁSZTOR életútja egyedülálló példája annak, hogyan válhat egy, a hagyományos református lelkészi közegetől idegen háttérrel rendelkező személy a dunántúli református egyházi és közösségi élet megbecsült tagjává. A dokumentumban olvasható önéletrajz – melyet maga Novothny jegyzett fel a kastélyosdombói anyakönyvben 1878-ban – nem csupán személyes emlékirat, hanem értékes egyháztörténelmi és társadalomtörténelmi forrás is. Megismerhetjük belőle egy ciszterci szerzetesből lett református lelkész élettörténetét, a XIX. század egyházi viszonyait, az áttérés nehézségeit, valamint a református lelkészi társadalom működésének mikéntjét a dualizmus korában. Az önéletírás mögött kirajzolódik a korszak vallási, társadalmi és kulturális háttere is, valamint felsejlenek az egyházi beilleszkedés és társadalmi integráció lehetőségei és korlátai is.²

Novothny korábban ciszterci szerzetes és tanár volt. Székesfehérvári tanársága alatt ismerte meg későbbi feleségét, aki miatt feladta a biztos megélhetést jelentő tanári állását, kilépett a rendből, felekezetet váltott, előbb református tanítóként, majd a különbözeti vizsgák letétele után református lelkészként szolgált tovább.

¹ Kastélyosdombói Református Gyülekezet II. sz. vegyes anyakönyve 1826–1867. 280.

² 2010-ben hely megjelölés nélkül *Holtomiglan. Történelmi regény* címen jelent meg Neményi Alajos írása. Kastélyosdombói információk szerint a szerző Novothny Alajos lelkész leszármazottja, aki lelkész őse élettörténetét vetette papírra. Vannak átfedések az anyakönyvben található önéletírás és a regény adatai között, bár nem tudni, hogy a szerző milyen forrásokat használt munkája elkészítéséhez. NEMÉNYI 2010.

A református lelkészi társadalom rekrutációjának forrását főként a „református művelődési tömb” tagjai adták. A Kovács I. Gábor vezette kutatócsoport az 1848 és 1944 közötti polgári korszak egyetemi tanárait vizsgálva megerősítette a protestáns lelkészek és tanárok származásának felekezeti és kulturális sajátosságaira vonatkozó korábbi feltevéseket.³ A kutatás szerint a „református művelődési tömb” jellemzői: etnikailag és vallásilag homogén családi háttér, református középiskolai oktatás, valamint a lelkész–tanár–tanító hivatásokat betöltő családi tradíciók. Ebben a közegben különösen fontos szerepet töltek be a református kollégiumok és az azokhoz kapcsolódó iskolahálózat.⁴

E közösség egyik meghatározó elemét a többgenerációs lelkészdinasztiák, az ún. „ároni házak” alkották, amelyek a reformáció egyik legjelentősebb társadalmi és művelődéstörténeti örökségének tekinthetők.⁵

A református lelkészi társadalom számára a dualizmus kora ellentmondásos időszak volt. Egyrészt az 1848. évi XX. törvénycikk biztosította a lelkiismereti szabadságot és a vallási felekezetek közötti egyenlőséget.⁶ Az 1868. évi LIII. törvény pedig orvosolta a protestáns közösségek által leginkább sérelmezett problémákat, például a egyes házasságokból született gyermekek vallásválasztásának szabadságát, valamint az áttérés jogának elismerését.⁷ Az 1890-es években megszülettek az állam és az egyház szétválasztását biztosító törvények.⁸

A XIX. század végére az állam és egyház viszonyának rendezésével egy időben befejeződött az egységes magyar református egyházszervezet kialakítása is. Az 1881-es debreceni zsinaton létrejött az Evangélium Szerint Reformált Magyarországi Keresztyén Egyház, és ezzel párhuzamosan egysége-

³ A magyar társadalom-történészek közül először Tóth Zoltán a Szekszárd társadalmáról szóló munkájában azonosított „etnikai–felekezeti csoportokat”, megállapította, hogy az egyén társadalmi helyzetét a jogi kiváltságok mellett lakóhelye, felekezeti hovatartozása és iskolázottsága is döntő mértékben befolyásolta. TÓTH 1989., TÓTH 2017. 83.

⁴ Dunántúl és Dunamellék: KOVÁCS I.–TAKÁCS 2020. 123–139., KOVÁCS I.–TAKÁCS 2021. 69–110., KOVÁCS I.–TAKÁCS 2022.

⁵ ZOVÁNYI 1977. 32., CSEPREGI 2019. 55–61., SZÁSZ 2021. 203–220.

⁶ A törvény végrehajtása a szabadságharc és az önkényuralom miatt késett, és teljeskörűen nem valósult meg. BALOGH–GERGELY 2005. 181–182.

⁷ BALOGH–GERGELY 2005. 249–251.

⁸ Az 1894. évi XXXIII. tc. az állami anyakönyvvezetés bevezetéséről; az 1894. évi XXXI. tc. az állami hatóság előtti kötelező házasságkötésről; az 1895. évi XLIII. tc. a vallás szabad gyakorlásáról, a felekezetek közötti szabad áttérési lehetőségről és a felekezetenkívüliségről rendelkezett. BALOGH–GERGELY 2005. 439–465.

sítették az egyházkerületek rendtartásait, valamint megszervezték az Egyetemes Konventet.⁹

A „boldog békeidők” beköszöntével a lelkésztársadalmat negatívan érintő társadalmi változások történtek. A polgári életmód terjedésével egyre fokozódott a kultúraváltás, a laicizálódás; a szekularizáció folyamata is felgyorsult. A változó világ, a városok népességének ugrásszerű növekedése, az elnéptelenedő templomok új kihívások elé állították a lelkészi társadalmat, átalakították a lelképásztort és a lokális társadalom tagjainak kapcsolatrendszerét. A lelkész ugyan megőrizte vezető szerepét a helyi közösségekben, bár a korábbi erkölcsbírói tisztség háttérbe szorult, és helyébe a népnevelő lépett, akinek feladata a hívek tájékozódásának elősegítése a gazdasági és pénzügyi életben. A morális útbaigazító helyett népnevelőre, felvilágosítóra volt szükség.¹⁰ Ez is indokolhatja, hogy a lelkészi hivatás erkölcsi és anyagi megbecsültsége meggyengült.¹¹ E folyamat eredményeképpen a kisebb gyülekezetekben, a mindennapi megélhetés problémáival küszködő lelkészi réteg élesen elszigetelődött a nagyobb jövedelemmel rendelkező, az egyházmegye életét befolyásolni, irányítani képes prédikátorok csoportjától.¹² Az anyagi különbségeket csökkentette az 1896-tól fizetett özvegyi nyugdíj és árvaellátás, illetve a lelkészi jövedelmek állami kiegészítésének (kongrua) 1898. évi bevezetése.¹³

A korszak új kihívásainak közepette, már a dunántúli lelkésztársadalom tagjaként fogalmazta meg gondolatait Novothny Alajos a kastélyosdombói anyakönyv lapjain. Önéletírásában, mint minden lelkész-életrajz háttérében kirajzolódik egy kor egyháztörténete, az állam és egyház viszonyának aktuális állapota, egy helyi közösség társadalomrajza, belső tagoltsága. A lelkészi társadalom nagy többségét azonban nem a jelesebb vagy nevezetesebb prédikátorok alkották, hanem a parókiákon élő, gyülekezetet és családot fenntartók, irányítók, akikről a történetírás olykor hajlamos elfeledkezni.¹⁴

Novothny Lajos életpályának bemutatásával azt kívánjuk szemléltetni, hogy egy atipikus módon (szlovák nyelvű katolikus tanító apa, katolikus tanin-

⁹ BALOGH–GERGELY 2005. 363–385. Már az 1791. évi budai református zsinat megalkotta az egységes egyházszervezet létrehozásának feltételeit. A külső politikai körülmények és az egyházi belviták miatt az alkotmányozó zsinat összehívására 90 évvel később került sor.

¹⁰ KÓSA 1990. 454–456.

¹¹ SZÁSZ 2021. 204., SZÁSZ 2022. 17–18.

¹² „Az, hogy ki melyik részébe kerül a korántsem egységes lelkészi karnak, gyakran már a bölcsőben eldőlt.” SZÁSZ 2013. 193–194.

¹³ BARCZA 1989. 256., CSOHÁNY 2001. 129–130.

¹⁴ Kósa László megjegyzése a kötet Ajánlásában. PÁLYI 2012. 6.

tézmények elvégzése után szerzetes-tanári élet) a református lelkészek sorába lépő személynek mekkora esélye volt beilleszkedni a hagyományos lelkészársadalom tagjai közé.

Novothny Alajos életpályája nem egyedi jelenség a dunántúli reformátusság életében, bár elenyésző számban ismerünk hozzá hasonló pályafutást. A dualizmus időszakában a Dunántúli Református Egyházkerületben — jelen ismereteink szerint — több mint ezer gyülekezeti, missziós, helyettes- és segédlelkész szolgált. Novothny példáján kívül még 6 olyan esetet ismerünk, amikor felszentelt katolikus pap, szerzetes kilépett a rendből, illetve egyházából, reformátussá lett, letette a különböző lelkészi vizsgákat, majd református gyülekezeti lelkipásztorként szolgált, és családot alapított. Mészáros János kerkanémetfalui, Horváth Endre inkei, Heiszler József dombrádi (pápai, gyönki, sárospataki tanár), Szomolnoki István harmaci (losonci és rimaszombati tanár), Bakonyi János nyugotszenterzsébeti és Szirmai János érsekkétyi, nagysallói lelkészek és Kaposy Lucián pápai gimnáziumi tanár futottak be hasonló életpályát.

Az adott korszakban a dunántúli református tanárok és segédlelkészek között (felszentelt lelkészek nem voltak közöttük) három ellenkező életpályát ismerünk: református család, kollégiumi tanulmányok, tanári, segédlelkészi szolgálat után katolizálás.

Az említett dunántúli példák mellett Révész Imre *A magyar református egyháztörténet általános könyvészete* című bibliográfiai gyűjteményében 23 konvertált katolikus papot, szerzetest találunk.¹⁵

Novothny Alajos lelkész 1834. július 28-án született 18 gyermekes katolikus tanítói család első gyermekeként a Nyitra vármegyei Madunic községben.¹⁶ Apja Novothny Ferenc szlovák nyelvű katolikus tanító,¹⁷ aki a szomszédos falu

¹⁵ A név szerint említett, a Dunántúli Egyházkerületben szolgálatot végző lelkészek, tanítók mellett a Révész-féle Bibliográfiában felsorolt konvertált papok, szerzetesek rövid életrajzait összeállítottuk, ezeket később közöljük.

¹⁶ Testvérei: 1836. január 31-én született Julianna Mária; 1837. február 2-én Ferenc, 1840. január 10-én meghalt; 1838. november 1-én Karolina; 1840. június 30-án Julianna; 1842. január 19-én Franciska, 1842. január 24-én elhunyt; 1843. január 2-án született Katalin; 1844. október 23-án Ferenc Xavér, 1845. december 27-én meghalt; 1846. szeptember 3-án ismét Ferenc Xavér; 1848. március 14-én Elek; 1849. december 7-én Miklós és Ambrus (ikrek); 1852. január 31-én Péter Pál; 1853. április 13-án Zsigmond; 1855. május 26-án Julianna Petronella; 1857. április 11-én Mária Gizella; 1859. május 26-án Mária; 1861. február 26-án Mária Viktória. <https://www.familysearch.org/search/record/results?count=20&q.givenName=M%C3%A1ria&q.surname=Mar%C3%A1ky> (Letöltés: 2024. november 13.)

¹⁷ Apja, Novothny Ferenc 1808-ban született Ószombat (Sobotiste, Nyitra vm.), apja Novothny Ferenc posztógyáros. Tanulmányait a helyi habán iskola elvégzése után Besztercebányán folytatta. Holli János plébános pártfogását élvezve Madunice község tanítója és jegyzője lett.

magyar nyelvű jegyzőjének, Maráky Istvánnak leányával alapított családot.¹⁸ A szülők nagy gondot fordítottak gyermekeik taníttatására. Alajos fiukat is, korán felismerve a gyermek muzikalitását, már a szülőfaluban végzett elemi iskolai tanulmányai mellett a közeli település, Vittenc orgonistája hegedülni és zongorázni tanította. A fiú zenei ismereteit későbbi tanulmányai során is eredményesen kamatoztatta.

Középiskolai tanulmányait a nagyszombati bencés gimnáziumban kezdte 1845-ben. Az első nyelvészeti osztályban I. rendű tanuló volt.¹⁹ Ingyen tanulhatott, mivel az ottani papi szemináriumban a dézsmajövedelmekből 36 tanuló kapott ingyen kosztot. A dézsmajövedelmek 1848. évi eltörlésével az ingyenes helyek is megszűntek. A 4. gimnáziumi osztályt már fizetősként végezte. A szülőkre háruló elviselhetetlen anyagi terhek miatt az ötödik osztályt Nyitrán járta a piaristák gimnáziumában. A nyitrai tanulás költségei is meghaladták a család teherbíró képességét. Rokonsági kapcsolatok révén azonban sikerült az egri ciszterci gimnáziumba eljutnia, ahol sok szegény diák tanulhatott. Az ifjú Novothnyak korrepetálás fejében ingyen szállása és kosztja volt. Szabad idejében pedig két családnál zongoraórákat is adott.

Az 1852/53. tanévben az egri ciszterci rendi gimnázium 6. osztályos növendéke.²⁰ 1853-ban belépett a zirci ciszterci rendbe.²¹ A Zircen letöltött noviciátus után visszatért Egerbe. A helyi ciszterci gimnáziumban végezte el a gimnázium 7 és 8. osztályát.²² Az érettségi letétele után szerzetesi fogadalmat tett. Az 1856/57. tanévben tanulmányait a bécsi Pázmáneumban, a magyar katolikus egyházi elit képzésének központjában folytatta.²³ Egyévi bécsi ismeretszerzés után Egerben végezte egyetemi tanulmányait.

Öregségére fiához, Kisasszondra költözött. 1871. április 24-én hunyt el. A kisasszondi temetőben helyezték örök nyugalomra. Halálának és temetésének bejegyzése: Bárudvarnoki Római Katolikus Egyház 11. sz. (halotti) anyakönyve 1863–1871. 83.

¹⁸ A házasságkötésre Madunic községben 1833. október 15-én került sor. A feleség anyja: Stefanecz Julianna. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GBTQ-G9W?view=index&action=view&cc=1554443> (Letöltés: 2024. november 13.)

¹⁹ Nagyszombati Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium értesítői. 1845. 7.

²⁰ Az 1852/53. tanévben a Csomortányi alapból jutalomban részesült. Az egri ciszterci-rendi katolikus gimnázium értesítői. 1852/53. VIII. A Csomortányi alap Csomortányi Antal egri kanonok 1813-ban 1000 váltóforint tőkével tett alapítványa, amelynek kamataiból 1842-től kezdve a szegény, jó tanuló gimnáziumi diákok között 40 váltóforintot osztottak ki a tanárok megítélése szerint. Az egri ciszterci-rendi katolikus gimnázium értesítői. 1850/51. 23.

²¹ Schematismus Congregationis de Zirc S. Ordinis Cisterciensis ad annum scholare 1942/43. 219.

²² Az egri ciszterci-rendi katolikus gimnázium értesítői. 1854/55. 39. 1855/56. 30.

²³ FAZEKAS 2003. 385 (3017. sz.; 1834. I. 28-án született!). KISS-SZÖGI 2003. 127. (1502. sz.).

Az 1858/59. tanévben az egri gimnázium tanára, az I. osztály osztályfőnöke. Osztályának latint és németet, a negyedikeseknek pedig görögöt tanított.²⁴ 1859. augusztus 10-én pappá szentelték.²⁵ 1859-től a székesfehérvári gimnázium nyelvtanára: a IV. osztályban latint és görögöt tanított, az I. és II-ban németet.²⁶ Jól fizető tanári állása birtokában anyagilag is segíthette szüleit, testvérei továbbtanulását is képes volt támogatni.²⁷

Meglátni és megszeretni egy pillanat műve volt: *A leányt látva megrendült egész valóm, pillanatra elsötétült előttem a világ, annyira, hogy nem voltam képes a társalgásra, s néhány perc mulván elhagytam a családot.*²⁸

Székesfehérvári tanársága idején ismerkedett meg az ide is magával hozott testvére, Ferenc szállásadójának leányával, későbbi feleségével, Nagy Etelkával, Nagy János városi esküdt, írnok és a fehérvári iparos családból származó Zsidák Anna leányával,²⁹ aki 1838. január 14-én született Székesfehérváron.³⁰

Az 1861/62. tanévben rendi előljárói visszarendelték az egri gimnáziumba, ahol ismételten heti 16 órában tanított.³¹

A következő tanévben levélben felvette a kapcsolatot az akkor már Sárospatakon tanító, korábban piarista szerzetes Heiszler Józseffel,³² akinek

²⁴ Az egri ciszterci-rendi katolikus gimnázium értesítői. 1858/59. 25., 28., 29., Schematismus sacri et exemti ordinis Cisterciensis abbatiarum Beatae Mariae Virginis de Zircz, Pilis et Pásztó unitarium. 1859. 9.

²⁵ Schematismus Congregationis de Zirc S. Ordinis Cisterciensis ad annum scholare 1942/43. 219.

²⁶ Az egri ciszterci-rendi katolikus gimnázium értesítői. 1859/60. 1. Schematismus sacri et exemti ordinis Cisterciensis abbatiarum Beatae Mariae Virginis dr Zircz, Pilis et Pásztó unitarium. 1861. 17, 35. https://books.google.hu/books?id=oKdjAAAACAAJ&pg=PA1&hl=hu&source=gbs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false (Letöltés: 2024. november 13.)

²⁷ Székesfehérvári tanári működésére vonatkozóan csupán a rendi Schematismusra hagyatkozhatunk, mivel a székesfehérvári Ciszterci rendi Szent István Katolikus Gimnázium értesítői az 1867/68. tanévtől elérhetőek. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesitok_szekesfehervar_ciszterci_rendi_szent_istvan_katolikus_gimnazium/ (Letöltés: 2024. november. 20.)

²⁸ Kastélyosdombói Református Gyülekezet II. sz. vegyes anyakönyve 1826–1867. 284.

²⁹ Apja Zsidák Antal szabó, anyja Schwartz Anna. Székesfehérvár–Belvárosi Római Katolikus Egyházközség 9. sz. anyakönyve. 1800–1821. 190. (Apja foglalkozása: sartor = szabó; testvére, Zsidák Ágoston bejegyzésénél: sutor = varga!)

³⁰ Székesfehérvári Katolikus Belvárosi plébánia keresztlési anyakönyve. 1837–1842. 14.

³¹ A negyedik osztályban latint, magyart és történelmet tanított, az ötödikben görögöt és németet. Az egri ciszterci-rendi katolikus gimnázium értesítői. 1861/62. 19.

³² HEISZLER JÓZSEF piarista pap-tanár 1819. február 21-én született Nagykárolyban (Szatmár vm.). Tanulmányait szülővárosában, majd Vácon végezte. A pesti egyetemen bölcsészeti doktori diplomát szerzett, Nyitrán teológiai tanulmányokat folytatott. Sátoraljújhelyen, Óváron, Pesten, majd 1849-ben Veszprémben tanított. 1849-ben áttért. Rövid pécselyi segédlelkési szolgálat után 1850–1854 között a pápai Kollégium tanára. 1850-ben vette feleségül Kleczár Klárát, Kleczár Dániel veszprémi polgár leányát. 1854–1856 Felsőmocsoládon (Dunamelléki Református

segítségével a mezőföldi esperes, Horváth Mihály³³ és az egyházmegye gondnoka, Huszár Pongrác³⁴ pártfogásukba vették Novothnyt.

Novothny Alajost és Nagy Etelkát az áttérés gyakorlati részének megvalósításában mindenekelőtt Balogh Sándor szilasi, majd székesfehérvári, Pécsváradi József szilasbalhási³⁵ és Kovács János igari lelkészek³⁶ támogatták, akik ígéretet is tettek, hogy mindenkivel szemben megvédik áttérési szándékának hivatalos bejelentése után.

Egyházkerület) volt lelképásztor. 1856-tól a gyönki református gimnázium, 1859-től a sárospataki kollégium görög egzegézis és egyháztörténet tanára. 1869-től 1901-ben bekövetkezett haláláig a dombrádi gyülekezet (Tiszántúli Egyházkerület, Felsőszabolcsi Egyházmegye) lelkésze. DREL I. 1. u. Erdőcsokonya. 8. Somogyaszaló. 6. DREKK O. 394t. 102., TtREL I. 8. d. 2. Felsőmocsolád. 2., 41., 43. Gyönk. 28. d. 9. Nemespécse. 4. d. 10. Pápa. 379., 380., 381., 385., 429. d. 21. Dombrád. 4. Ehk-i Névtár. 1850. 35. DPL 1901. 722 (gyászír). PEIL 1901. 672 (gyászír). GÖRÖMBEI 1900. 1–20., KÁLMÁN 1901. 392–394., LÉH–KOLTAI 1998. 147.

³³ HORVÁTH MIHÁLY lelkész-esperes 1808. október 27-én született Nagypiriten (Veszprém vm.) földműves családban. Tanulmányait 1821–1833 között a pápai Református Kollégiumban végezte. A mezőföldi egyházmegyében végzett rektori és segédlelkési szolgálat után 1838-tól Kiskesziben, 1852-től Lepsényben lelkész. Felesége Szikszai Zsófia, Szikszai János fokszabadi lelkész leánya, akivel 1838-ban kötött házasságot. 1861-től 1882-ig töltötte be az egyházmegye esperesi tisztét. 1881-ben a debreceni zsinat tagja. 1892. január 15-én hunyt el. A XIX. század második felének jelentős egyházi írója. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 632–633.

³⁴ HUSZÁR PONGRÁC szilasbalhási közbirtokos, szolgabíró 1819. március 23-án született Szilasbalháson (Veszprém vm.) nemes Huszár Antal és Sárközi Julianna házasságából. 1846-ban vette feleségül Kenessey Johannát, Kenessey József táblabíró és Kaszás Zsófia leányát. A pápai kollégiumi főgondnokság mellett 1866–1873 között a mezőföldi egyházmegye segédgondnoki tisztét is betöltötte. 1874. február 21-én hunyt el Szilasbalháson. Szilasbalhási Református Egyház I. sz. (végyes) anyakönyve. 1774–1849. 200., 268. VI. sz. (halotti) anyakönyve, 49., DPL 1943. 197.

³⁵ PÉCSVÁRADI JÓZSEF „ároni” családban született 1833. március 21-én Bodajkon (Fejér vm.), apja Pécsváradi Gergely lelkész, anyja Hollósi Somogyi Mária, Hollósi Somogyi János lelkész leánya. Tanulmányait 1842–1854 között a pápai Református Kollégiumban végezte. 3 éves iskolatanítóságot követően a mezőföldi egyházmegyében szolgált: segédlelkész Nádasdladányban, Soponyán, Tácon, helyettes Szilasbalháson, ahol 1862-től a gyülekezet megválasztott lelkésze. 1866-ban feleségül vette a töki lelkész, Molnár Lőrinc leányát (1880-ban született Béla fiuk 1910–1949 között a mezőkomáromi gyülekezet lelkésze). TtREL I. 8. d. 5. Tök. 2., 4. d. 6. Bodajk. 15. Csösz. 6. Dég. 5., 6., 7., 8. d. 7. Igar. 43. 60. d. 8. Lajoskomárom. 19. Mezőszentgyörgy. 19. Mezőszilas. 1., 16., 17. d. 9. Nádasdladány. 2. d. 10. Sáregres. I. 34. II. 44. d. 11. Soponya. 4., 71. Tác. 1., 12. PEIL 1903. 734. (gyászír), LICHTNECKERT 1999. 608., VÁRADY 2000. 165., 169., KÖBLÖS 2006. 282., 294., 329., 388., 391., 619., 905., 914., 949., 952., KRÁNITZ 2012. 174., KRÁNITZ 2013. 407–409 (önéletrajz!).

³⁶ KOVÁCS JÁNOS lelképásztor Sárkeresztúron (Fejér vm.) 1823-ban született földműves családban. Miután középiskolai és teológiai tanulmányait Pápán elvégezte, a mezőföldi egyházmegyében szolgált. 1859-től haláláig, 1885. január 16-ig igari lelkész. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 708.

Az áttérést az 1844. törvény tette lehetővé,³⁷ amely előírta, hogy a szándékot két tanú jelenlétében „*azon vallásbeli lelkipásztor előtt, kinek egyházi községéhez eddig tartozott, nyilatkoztassa ki*”. Négy hét után ezt a nyilatkozatot — ismételtan tanúk jelenlétében — meg kellett erősíteni, „*hogy átmeneti eltökélt szándéka mellett továbbra is megmaradott*”. A szándék kétszeri kinyilatkoztatását a lelkipásztor külön-külön bizonyáglevéllel igazolta. „*Ezen bizonyáglevelék előmutatása nélkül azonban az átmenet meg nem történhetik*.”³⁸

Novothny áttérési szándékát a dégi plébánosnak, Pichardt Károlynak jelentette,³⁹ és erről a lépéséről tájékoztatta egyházi felettesét, Rezutsek Antal zirci apátot is.⁴⁰

Miután Novothny Dégen, Nagy Etelka Simontornyán áttért, 1862. november 4-én Mezőszilason (Fejér vm.) kötöttek házasságot.⁴¹

Bár Novothny eredetileg zongoratanári és francia nyelvmesteri pályát fontolgatott, Horváth Mihály esperes tanácsára mégis a tanári és lelkipásztori hivatás folytatása mellett döntött.⁴²

A továbbiakban mezőföldi támogatói jóvoltából a somogyi egyházmegye esperese, Kacsóh Lajos⁴³ és az egyházmegye gondnoka, Csépan Antal⁴⁴ vették

³⁷ Heiszler József is hivatkozott a törvényre, amikor felszentelése után saját kezűleg beírta az egyházkerületi anyakönyvbe életrajzi adatait: *Veszprémben. 1849^{ben} az 1844. évi országgyűlés törvényeinek értelmében áttértem*. KRÁNITZ 2012. 82.

³⁸ Az 1844. évi III. törvénycikk a vallás dolgában. 5–11. §. BALOGH–GERGELY 2005. 176–177.

³⁹ PICHARDT KÁROLY dégi plébános 1823. február 1-én született Sümegen (Zala vm.), evangélikus családban. Középiskolai tanulmányait Veszprémben, a filozófia I–II. évfolyamát Szombat helyen végezte. 1847-ben szentelték pappá. 1858-tól haláláig, 1893-ig dégi plébános. PFEIFFER 1987. 839.

⁴⁰ REZUTSEK ANTAL IMRE ciszterci apát 1795. október 25-én született Gyöngyösön (Heves vm.). 1813-ban lépett be a rendbe, 1819-ben szentelték pappá. 1819-től Székesfehérváron, 1827-től Zircen, 1829-től Egerben tanított. Egerben gimnáziumi igazgató és 1832-től perjel is. 1853-tól perjel, majd 1858-tól apát Zircen. 1879. március 28-án hunyt el Zircen. Schematismus Congregationis de Zirc S. Ordinis Cisterciensis ad annum scholare 1942/43. 40, 196., SZINNYEI 1891–1914. XI. 931–932., BÉKEFI 1896. 369–370., VARGA 2014. 858.

⁴¹ Mezőszilasi ref. egyházközség 5. sz. házassági anyakönyve 1857–1895. 7.

⁴² Horváth Mihály úr azonban arra kért, hogy ne hagyjam el a tanári és egyházi pályámat. *Úgy lón, mit én sohasem bántam meg*. Kastélyosdombói Református Gyülekezet II. sz. vegyes anyakönyve. 287.

⁴³ Kacsóh Lajos tanár, lelkipásztor Karcagon született 1812-ben. Tanulmányait Debrecenben végezte. 1837-től a csurgói gimnázium professzora, 1859-től kisbajomi lelkész. 1855-től egyházmegyei főjegyző, 1859–1864 között esperes, 1874-től egyházkerületi főjegyző. 1877. január 10-én hunyt el. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 651–652.

⁴⁴ CSÉPÁN ANTAL alispán nagybajomi református családban született 1808-ban, apja Csépan József ügyvéd, vármegyei főügyész. Jogot tanult, 1832-ben tett ügyvédi vizsgát. Járási főszolgabíró, 1860-tól megyei másod-, 1865 első alispán. 1845-től a belsősomogyi református egyház-

pártfogásukba: csurgói tanárnak szerették volna megnyerni, viszont ott az adott tanévben üresedés nem volt. Az egyház világi pártfogói a következő évre biztosra ígérték a csurgói tanári alkalmazást, addig megoldották volna a család lakhatását és élelmezését Csurgón. A felkínált lehetőséget nem fogadta el, arra kérte pártfogóit, ha kisebb gyülekezetben is, de állandó jövedelmet biztosító helyhez juttassák. Miután középiskolai tanársága alatt szerzett anyagi tartaléka elfogyott, már saját maga és családja létfenntartását sem tudta biztosítani. Pártfogói segítségével 1862. november 6-án elfoglalta a somogyjádi gyülekezet tanítói állását, ahol 1864-ig szolgált.

A belsősomogyi egyházmegye 1863-ban bekebelezte a segédlelkészek sorába, a különbözőzeti vizsgák utólagos letétele és áttérési bizonyítványa bemutatásának feltételével.⁴⁵ Az 1864. tavaszán Visontán tartott egyházmegyei közgyűlés kezdetén megtörténik „a lelkészi hivatalra fölavatása, 's a' szent szolgálat teljesítésére való kibocsátása” Czibor Mór csurgói rendes tanárral és Barla Szabó József visontai segédlelkésszel együtt.⁴⁶ Még ugyanezen a közgyűlésen exmittálták, és az esperes rendeletéből a jövedelmezőbb hedrehelyi gyülekezetbe helyezték, ahol már segédlelkészi szolgálatot is végzett.⁴⁷ Ugyanebben az évben Pápán a II. lelkészképesítő vizsgát is letette. Az 1864. május 30–június 1. között Pápán tartott egyházkerületi közgyűlésen felszentelték.⁴⁸ Az ekkor felszentelt lelkésztársaival együtt az egyházkerület anyakönyvébe saját kezűleg ő is bejegyezte legfontosabb életrajzi adatait: *Én, Novottny Alajos születtem 1834dik év július 28^{dikán} Madunicon Nyitra vármegyében római katolikus szüleitől. Gymnasialis iskoláimat Nagyszombatban, Nyitrán és Egerben végeztem, ahol is a zirci cisterci rendbe 1853dikban bevéttem. Theologiai tanulmányaimat a bécsi Pázmán intézetben és Egerben, a papnöveldeben végeztem, melyek végeztével a rendbe felesküdtettem és presbytherré ordináltattam. Mint felszentelt szerzetes Egerben és Fehérvárott tanári pályán működtem 4 évig. 1862dik év augusztus hó 17dikén Szilason, Veszprém megyében a helvét hitvallású egyházba fölvétetni magamat bejelenttem. A véghez ment transitus után tekintetes Csepány Antal belső somogyi segéd gondnok, nagytiszteletű Kacsóh Lajos esperes urak pártfogásával a belső somogyi egyházmegyébe, mint tanító*

megye világi főjegyzője, 1860–1878-ig az egyházmegye segédgondnoka. 1903. augusztus 22-én hunyt el. SZALAI 2014. 14–15., PALLÓS 2021. 389–400.

⁴⁵ DREL II. 138. a. 6. 1863. márc. kgy. 636.

⁴⁶ DREL II. 138. a. 6. 1864. márc. kgy. 681.

⁴⁷ DREL II. 138. a. 6. 1864. márc. kgy. 698.

⁴⁸ DREL I. 1. a. 1864. máj. kgy. 1.

*bekebeleztem 1862. november hó 6dikán. 1863dikban csökli gyűlésen, mint candidatus theologiae bevéttem, a tractuális papi vizsgát [lettettem] Visontán 1864. május hó 29dikén (Helyesen: március 1-én!). 1864dik év május 29-én a főtisztelendő kerületen átmenvén a papi vizsgán május 30dikán felszentelttem.*⁴⁹ Az 1865. évi nagybajomi közgyűlésen bemutatta áttérési okmányait is.⁵⁰

Hamarosan a kisasszondi gyülekezet hívta meg őt lelkésznek, miután a presbitérium megemelte a fizetést, és ezzel biztos megélhetést tudott nyújtani számára. A megegyezést hosszabb anyagi jellegű vita előzte meg.⁵¹ 1870-től Kisasszond rendes megválasztott lelkésze. Lelkeszi pályája a kastélyosdombói lelkészválasztásig nyugalomban folyt.

A belsősomogyi egyházmegye lelkészi közössége is méltányolta lelkészi és közéleti működését: 1875-ben egyházmegyei aljegyzővé,⁵² 1879-ben főjegyzővé,⁵³ 1894-ben tanácsbíróvá választotta.⁵⁴ 1876-tól Kutason, majd 1878-tól haláláig, 1924-ig a kastélyosdombói gyülekezet megválasztott lelképásztora.

Családja is mélyen beágyazódott a helyi társadalomba.

Gyermekei: első gyermekük, Ágoston Alajos János 1861. február 13-án született Székesfehérváron.⁵⁵ Novothny Ágoston 1871/72. tanévben a kaposvári Állami Gimnázium, 1872-től a csurgói Református Gimnázium, az 1877/78. tanévben a debreceni Református Gimnázium tanulója. Németladon, majd 1891-től Gyöngyösmelléken lett jegyző. 1887. március 15-én kötött házasságot Kiss

⁴⁹ DREKK O. 394t. 142., KRÁNITZ 2012. 183.

⁵⁰ *Tiszteletes Novothny Alajos volt Zirc-ciszterci áldozár áttérési okmányai bemutatván felolvasattak. Tudomásul vétetik 's az irattárba áttétetni rendeltetik.* DREL II. 138. a. 7. 1865. márc. kgy. 62. A belsősomogyi egyházmegye 1860-as években keletkezett, jelenleg Pápán őrzött és alapszinten rendezett, hiányos levéltári iratanyagában nem találhatóak Novothny iratai.

⁵¹ *Novotny Alajos segédlelkész és hedrehelyi tanító úr azon esetben, ha a kisasszondi helyettes lelkészi állomásra rendeltetnék, kijelenti, hogy a nagytiszteletű Consistorium határozatának engedelmeskedni fog, azonban kegyes figyelembe kéri vétetni, hogy jelenlegi állomása kétannyi jövedelemmel van összekötve, s miután Kisasszondon semmi gazdasági épület nincsen, s így kénytelen volna csekély számú lábas jószágát eladni: ezen okoknál fogva magát a hedrehelyi tanítói állomáson továbbra is meghagyatni kéri.* DREL II. 138. a. 7. 1869. márc. kgy. 306.

⁵² Az egyházmegyei aljegyzőre leadott 60 érvényes szavazatból 27-et, a legtöbbet kapta. DREL II. 138. a. 1875. aug. kgy. 25 (59. sz.).

⁵³ A főjegyzői tisztségről 1890-ben lemondott. DREL II. 138. a. 1879. márc. kgy. 8 (5. sz.). 1890. júl. kgy. 14 (87. sz.).

⁵⁴ A tanácsbírói hivatalba az egyházmegye 1894 márciusában Csokonyában tartott közgyűlésén iktatták be. DREL II. 138. a. 1894. márc. kgy. 22–23 (4. sz.).

⁵⁵ *A gyermek törvénytelen (illegitim), anyja Adelheid Nagy, hajadon, R.C. Keresztapja Zsidák Ágoston, keresztanyja Barabás Rozália; 1862. november 4-én bekövetkezett házasság által törvénytelenül születve. „Atyja” Novothny Alajos. Székesfehérvár–Felsőváros római katolikus születési anyakönyv 8. kötet. 173–174.*

Margittal, Kiss Bálint gyöngyösmelléki lelkész leányával,⁵⁶ aki 1869. június 6-án született Gyöngyösmelléken.⁵⁷

Második gyermekük, Ernő Dezső Lajos 1862 május 29-én született Egerben, egyhetes korában, 1862. június 5-én elhunyt.⁵⁸

Ilona lányuk 1864. január 20-án született Somogyjádán.⁵⁹ 1884. április 5-én házasságot kötött az abádszalóki származású Már Károly lelkéssel.⁶⁰ 1892. március 7-én született Irma lányuk,⁶¹ aki 1916. június 20-án házasságot kötött Kastélyosdombón Halász Sándor lelkipásztorral.⁶²

⁵⁶ KISS BÁLINT lelkész 1838. január 1-én született Patán (Somogy vm.), apja nemes Kis Bálint számtartó, anyja Varga Mária. Középiskolai tanulmányait Csurgón, Pécsen és Pápán végezte, a teológiát Pesten 1855–1859 között. Többévi segédlelkézi szolgálat után 1866-ban szentelték. 1868-tól haláláig, 1888. november 18-ig gyöngyösmelléki lelkész. DREL I. 1. u. Gyöngyösmellék. 120., 121., 123–124., 125., 126., 163. Hobol. 23. Kálmánca. I. 7. Somogynagybajom. 2–3. Szenna. I. 2. IV. 12. TtREL I. 8. d. 3. Lovasberény. II. 17. d. 6. Csurgó. 57. d. 8. Komlósd. 7. d. 10. Pettend. II. 21. BELICZAY 1955. 218., KÖBLÖS 2006. 333., 339., 343., 346., 672., 689., 951., KRÁNITZ 2012. 188. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 297. CD Csurgó. CD Pápa. Patai református egyházközség II. sz. születési anyakönyve, 286.

⁵⁷ DREL I. 1. u. Gyöngyösmellék. II. 121, 123. Kastélyosdombó. II. 15., NEMÉNYI 2010. 145., 203. (1871. szeptember 28-án íratta be apja a csurgói gimnáziumba!), 217., 221–224. Kaposvári Állami Gimnázium értesítői. 1871/72. 12. Csurgói Református Gimnázium értesítői. 1872/73. 9. 1874/75. 8., 11. 1875/76. 11., 17. 1876/77. 13. 1877/78. 22., Debreceni Református Gimnázium értesítői. 1878/79. 33.

⁵⁸ A gyermek törvénytelen, keresztanyja Cziller Terézia. Eger római katolikus keresztelési anyakönyv 13. kötet, 399.

⁵⁹ DREL I. 1. u. Nemeskísfalud. II. 29., NEMÉNYI 2010. 185–186., 219. Somogyjádi Református Egyházközség II. sz. vegyes anyakönyve. 1841–1886. 88. Keresztszülei: Zuzman József kaposvári polgár, Csire István csoknyai lelkész, Nagy Albert jádi lelkész, Szomju István eddei tanító, Huszár Pongrác és Zsidák Ágoston (Krassó megyei főorvos) házastársaikkal.

⁶⁰ MÁR KÁROLY 1852. június 10-én született Abádszalókon (Jász–Nagykun–Szolnok vm.). Debrecenben végzett sikeres tanulmányok után a belsősomogyi egyházmegye gyülekezeteiben végzett segédlelkézi szolgálatot. 1882-ben szentelték fel, 1885-től 1899. július 26-ig, haláláig zselickisfaludi lelkész. DREL I. 1. u. Böhönye. 13. Csököly. 11. Gige. 15., 16., 17., 18., 58. Gyöngyösmellék. 137. Hedrehely. I. 3. Kaposvár. 2). Kastélyosdombó. II. 15. Magyaratád. 15. Magyarlad. IV. 54. Nemeskísfalud. I. 3. II. 29. Pata. 18. Somogyviszló. II. 12. Szenna. II. 7. V. 42. Zselickisfalud. II. 4–5., 8. TtREL I. 8. d. 6. Csurgó. 58. d. 8. Magyarújfalu. 2. Merenye. I. 2. d. 9. Nemesdéd. 75., 105. d. 10. Pettend. I. 1. d. 11. Zselickisfalud. I. 4. II. 4–6, 8. FÁBIÁN 1906. 38. SZABÓ 1929. 79., 254., 361., 418. BECK 1935. 32 (Pettenden 1879–1881 között, Zselickisfaludon 1889-ig szolgált!). KOVÁCSY 1968. 7. KRÁNITZ 2012. 219. Tiszaabád Református Egyházközség III. sz. vegyes anyakönyve 1824–1860. 92.

⁶¹ DREL I. 1. u. Kastélyosdombó. II. 15. Zselickisfalud. II. 4.

⁶² HALÁSZ SÁNDOR lelkész jegyzői családban született Basalban (Somogy vm.) 1888-ban. Tanulmányait Pápán végezte, segédlelkész Barabásszegen, Szentgálon, 1915–1916 között Nagybajomban. 1916-tól Brekindszán, 1925-től Maradékon, 1926-tól Kórógyon szolgált. 1927-ben hunyt el.

A következő két gyermekük rövid ideig volt életben: Kálmán 1867. április 11-én született Hedrehelyen, 4 napos korában, április 15-én elhunyt;⁶³ Mária, aki 1869 augusztus 11-én Kisasszondon született, 15 hetes korában halt meg, november 29-én.⁶⁴

Lányuk, Jolán Róza 1870. október 10-én született Kisasszondon.⁶⁵ 1892. május 17-én Kastélyosdombón házasságot kötött Bódis Béla tanítóval.⁶⁶

Hetedik gyermekük, Ida Etelka 1872. szeptember 11-én szintén Kisasszondon született.⁶⁷ Férje Elekes Sándor tanító, akivel 1896. április 8-án kötött házasságot.⁶⁸ Négy fiuk született, akik közül hárman (Jenő, Béla és Gyula) csurgói középiskolai tanulmányok után községi jegyzői hivatalt vállaltak: Jenő Felsőszentmártonban, Béla Toponáron, Gyula Barcsan.⁶⁹ Kálmán fiuk a csurgói gimnáziumi tanulmányok után Pécsen, a püspöki tanítóképzőintézetben elemi

⁶³ DREL I. 1. u. Hedrehely. II. 1-2., 7. NEMÉNYI 2010. 194. Hedrehelyi Református Egyházközség III. sz. vegyes anyakönyve 1853-1876. 58.

⁶⁴ DREL I. 1. u. Kisasszond. 13., 14. Kisasszondi Református Egyházközség III. sz. vegyes anyakönyve 1869-1958. 2-3.

⁶⁵ DREL I. 1. u. Kisasszond. 13., 14. Kisasszondi Református Egyházközség III. sz. vegyes anyakönyve 1869-1958. 2-3.

⁶⁶ BÓDIS BÉLA tanítói és lelkési családban született 1867-ben Vásárosbécen. (Tanítói család: apja, Bódis János egyházasrádóci származású tanító. Testvére, Bódis Béla szintén tanító. Lánytestvérük, Bódis Ida Darab Lajos lelkész édesanyja. Lelkési család: anyja, Komjáthy Terézia anyai ágon Szentesi Sámuel lelkész unokája). Gárdonyban, Magyarlukafán, 1893-tól Vajszló, 1905-től pedig Budapesten tanított. 1944. augusztus 4-én hunyt el. DREL I. 1. u. Kastélyosdombó. II. 15. Kisasszond. 13. TtREL I. 8. d. 9. Nemesdéd. 111. KOLTAI 1939. 151. KRÁNITZ 2013. 799. Vásárosbéci Református Egyházközség kereszteleési anyakönyve 1854-1895. 31. GÚTHY 1909. 474., Gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/348913#> [Letöltés: 2025. március 16.] – Kaposmérő-Kaposújlaki Református Egyházközség I. sz. vegyes anyakönyve, 298.

⁶⁷ DREL I. 1. u. Kastélyosdombó. II. 15. Kisasszond. 13-14. KRÁNITZ 2013. 799. Kisasszondi Református Egyházközség III. sz. vegyes anyakönyve, 1869-1958. 8-9.

⁶⁸ ELEKES SÁNDOR Kíssolyos községben (Udvarhely vm.) született 1865. június 7-én, apja Elekes Sándor földbirtokos, anyja Kovács Anna. 1894-től Kastélyosdombón tanított. 1949-ben, 84 éves korában hunyt el. DREL I. 1. u. Kastélyosdombó. II. 15. Kisasszond. 14. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GPT7-6JM?view=index&action=view&cc=1452460>.)

Gyászjelentés: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/243454#>

⁶⁹ Az unokák generációjában is megjelenik a lelkési család leszármazottjával kötött házasság: Elekes Gyula (Novothny lelkész unokája) 1936. április 14-én Kaposváron házasságot kötött Matolcsy Lenkével (1917. február 20-án született Kaposváron, apja Matolcsy József Sándor adóhivatalnok, anyja Péter Lenke), Matolcsy József kutasi lelkész dédunokájával. Matolcsy József Sándor Matolcsy József ügyvéd és Szobovich Gizella fia; Matolcsy József ügyvéd Matolcsy József kutasi lelkész és Erős Ágnes fia, aki 1851. február 4-én született Kutason. apja a helybeli lelkész, anyja Erős Ágnes, Erős József (2.) lelkész leánya. DREL I. 1. u. Pata. 7. TtREL I. 8. d. 10. Somogykutas. 14. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PB9-43H?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6VBC-Q2MB&action=view&cc=1452460&lang=hu&groupId=M9SD-FM2>

iskolai tanítói oklevelet szerzett. Drávagárdonyban, Törökszentmiklóson és Szigetváron tanított.

A gyermekek keresztszüleinek személye egyrészt jól illusztrálja azt a családi és kapcsolati hálót, amely átszötte a belsősomogyi református egyházmegye lelkészi társadalmát és Somogy vármegye tisztviselői rétegét; másrészt hatásosan szemlélteti a Novothny lelkészcsalád sikeres beilleszkedést a helyi református művelődési tömb meghatározó famíliái közé.

A dunántúli református közéletet meghatározó kis- és középnemesi családok rokoni kapcsolati hálójáról részletes képet adnak Köblös József családtörténeti tanulmányai.⁷⁰ A XVIII. századi református közélet meghatározó famíliái tudatos rokoni kapcsolatépítésre törekedtek, aminek eredményeképpen erős családi kapcsolati háló épült a Sándor, Torkos, Szombati Cseh, Pázmándy, Pálfi, Csuzi Cseh, Laki, Eöry, Mórocz, Tuba, Horváth Margavics famíliák között.⁷¹ A református közélet meghatározó képviselőiről, az isákfalvai Sándor és az Őrség vidékéről származó szentgyörgyvölgyi Zsoldos család pápai ágáról Bauer Marcell közölt hiánypótló írásokat.⁷² A Nobilitas című folyóiratban közölt nemesi származású lelkészcsaládok családfái is igazolják: egy-egy kisebb térségben több prédikatori család is kapcsolatban állt egymással és a világi elitel.⁷³ A református kisnemesség élete szorosan összefonódott a helybeli

⁷⁰ A szerző a pápai református gyülekezet vallásszabadságáért „*tollal vívott háború*” kutatása során az Eöry, Eöry Pordán és Eöry Szabó vezetéknevet viselő családok szövevényes rokoni kapcsolataiban keresett eligazodást. A családtagok pályafutása egyértelműen bizonyítja, hogy a rokoni kapcsolatrendszer mellett az iskolázatásnak meghatározó szerepe volt. A református kollégiumi, majd jog-, illetve bel- és külföldi teológiai akadémiai tanulmányoknak és egyéni tehetségüknek köszönhetően egyre magasabb világi és egyházi pozíciókat töltöttek be a helyi egyház, majd az egyházmegye és a dunántúli egyházkerület életében. KÖBLÖS 2010a. 1–64., KÖBLÖS 2010b. 227–292.

⁷¹ A nemesi származású lelkészcsaládok kutatásában elsődlegesen a Nagy Iván, Kempelen Béla, Daróczy Zoltán és Szluha Márton által összeállított sorozatok hasznosíthatóak.

⁷² A szerző a családkutatók széles táborához hasonlóan „céhen kívüli” történész, ez elsősorban forráshasználatukban, a nem megfelelő hivatkozások miatt a közölt adatok visszakeresése sokszor nehézségbe ütközik. BAUER 2018., BAUER 2020. 103–128.

⁷³ A *Nobilitas* a Magyar Történelmi Családok Egyesületének Gudenus János József szerkesztésében 2005-től megjelenő kiadványa. Jellemzően a közölt családfák valamely családtag, leszármazott aprólékos munkájának eredményei. A Szikszay családról a 2007., 2008., 2009., 2010., az alistáli Lakyokról a 2019., a sajókeresztúri Tuba család tagjairól a 2022. évi számaiban találunk értékes információkat. *Nobilitas* 2007. 206–221. 2008. 2047–300 (Pótlás). 2009. 271–274 (Pótlás). 2010. 228–290 (Pótlás és Keck család). 2019. 152–157. 2022. 270–298. – Jellemzően hiteles, korábban nem ismert információkkal egészítik ki a nemesi családok lelkészi tagjainak életrajzeit. A dunántúli református egyházkerület 1761–1849 között szolgáló lelkészeinek adatait ismertető kötet bevezetőjében a szerkesztők külön is köszönetet mondtak azoknak a kutatóknak, akik adataikkal kiegészítették, pontosították az általuk összeállított adatsorokat. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 13.

gyülekezet mindennapjaival: mint presbiterek részt vettek irányításában, fiaikat is gyakran adták tanulni a környékbeli kollégiumba, hogy később megbecsült egyházi vagy világi tisztséget töltsenek be.⁷⁴

A gyermekek keresztszülei között találjuk a környékbeli uradalmak tisztartóit: Heffner Józsefet, Benkő Jánost, valamint Huszár Pongrác szilasi földbirtokos (a mezőföldi református egyházmegye segédgondnoka, a pápai kollégium főgondnoka) testvérének, Huszár Antalnak özvegyét, Sárközy Julianna kiskorpádi földbirtokost, nádasy Sárközy Vince földbirtokost és feleségét, Huszár Jankát,⁷⁵ a szilasbalhási közbirtokos Huszár Pongrác és Kenessey Johanna leányát, Huszár Antal testvérét; nádasy Sárközy Titusz helybeli földbirtokost, feleségével Zsoldos Idával, Zsoldos Ignác jogtudós, MTA tag lányával.

A keresztszülők között két jellegzetes példát találunk az ún. „ároni házak” összefonódására: Csire István mezőcsokonyai lelkész felesége, Matolcsi Zsófia révén rokonságban állt a Matolcsi, a Kossa, a Lácza Szabó, a Füredi, a Bíró, a Kecskeméti, a Magyar és a Kovács lelkészcsaládokkal is;⁷⁶ Mosonyi Sándor rektor szintén felesége, Verbai Mária és gyermekei révén rokoni kapcsolatba került a Verbai, Sarkadi, Nagy, Barla Szabó, Héjas és Körmendi családokkal.⁷⁷

⁷⁴ KÓSA 2001. 263–264.

⁷⁵ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939K-BHKB-D?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6N3H-LT6S&action=view&cc=4133831&lang=hu&groupId=M94L-Y3K> (Letöltés: 2024. november 20.)

⁷⁶ Matolcsi Zsófia Matolcsi Sándor (2.) lelkész és Lácza Szabó Karolina leánya. Matolcsi Sándor (2.) lelkész Matolcsi Sándor (1.) lelkész és Kossa Mária fia. Kossa Mária a gyüdi lelkész, Kossa Dániel lelkész leánya. Kossa Dániel lelkész Kossa István hircsi lelkész és Somogyi Rebeka fia. Matolcsi Sándor (1.) lelkész Matolcsi Pál és Füredi Anna, Füredi Gergely lelkész fia. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 711., 754–755. Lácza Szabó Karolina Lácza Szabó Zsigmond nagycsepelyi lelkész és Magyar Zsófia leánya. Lácza Szabó Zsigmond lelkész apja a pápai professzor, Lácza Szabó József, anyja Kecskeméti Katalin, Kecskeméti Zsigmond (2.) lelkész leánya. Magyar Zsófia Magyar Mihály mezőtúri lelkész leánya. DREL I. 1. u. Alsósegesd. 11. Somogynagybajom. 4. Tótszentgyörgy. 15. Sárospataki koll. akv. TiREL K. e. I. 1. 60. TtREL I. d. 2. Kapoly. 3., 48. d. 3. Nagycsepely. 1, 5–6. d. 10. Pápa. 212. KÖBLÖS 2006. 209., UGRAI 2012. 81. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 737. A bogoyoslói (Bihar vm.) származású kutasi lelkész, Kovács József (5.) felesége szintén a gyüdi lelkész, Kossa Dániel leánya volt, Kossa Julianna, aki Kossa Mária, Matolcsi Zsófia nagyanyjának testvére. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 711.

⁷⁷ Verbai Mária Verbai István (1.) lelkész és Bekő Katalin leánya. Testvére, Verbai István (2.) lelkész Sarkadi Károly lelkész leányát, Sarkadi Juliannát vette feleségül. Sarkadi Károly felesége Nagy Julianna, Nagy János (8.) lelkész leánya volt. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 788., 866., 1049. – Héjas Károly rinyakovácsi, bolhási lelkész Mosonyi Sándor és Verbai Mária Mária nevű leánya. Kálmáncsai Református Egyházközség II. sz. vegyes anyakönyve, 1829–1873. 60. Barla Szabó Károly Mosonyi Júlia Emiliát vette feleségül Csurgón 1876. május 18-án. Hedrehelyi Református Egyházközség III. sz. vegyes anyakönyve, 1853–1876. 21. Fiuk, Mozsonyi Sándor Körmendi Erzsébetet, Körmendi Sándor (4.) lelkész leányát. DREL I. 1. u. Alsósegesd. 2. Gige. 57., 58. Gyöngyösmellék. 160. Hedrehely. II. 5., 6. Hetes. II. 4. Kadarkút. 5., 15. (1940 szeptemberében hunyt

Novothny Alajos életútja ritka példa a református lelkes társadalom nyitottságára. Katolikus szerzetesi és tanári háttérrel integrálódott a református közösségbe, ahol nemcsak szolgált, hanem meghatározó szerepet is betöltött. Családja révén a református művelődési tömb részesévé vált. Önéletrajza nemcsak egyéni életút, hanem hiteles tükre a korszak egyházi és társadalmi viszonyainak is.

Aki ez életrajzot olvassa, ne ütközzék meg, hogy ily részletesen írtam le egyéni, családi ügyeimet. Így írtam azért, hogy mi küzdelmembe került, mint szerzetesnek átlépni a protestáns egyházba. Igen, mondja az olvasó, csak az áttérésnek rugója egy nő volt, s nem a lelki vallási meggyőződés. Hát igen, de én arról nem tehetek, hogy nem követhettem e tekintetben Luther Mártont, ki csak áttérése után vette el Bora Katáját, az én jegyesem választása megelőzte az áttérést, sőt az eredményezte azt. A lényeg ugyanaz, habár a sorrend más, és csak az a kérdés, hogy ez érdekből felvett más felekezet érdekeit miképp szolgáljuk: azok vagyunk-e, kiknek lennünk kell? És már itt határozottan mondhatom, hogy én, úgy nőm — lélek szerint — reformátusok vagyunk, azzá neveltük gyermekeinket is, s adtunk azokban lelkes tagokat az egyháznak.⁷⁸

* * * * *

el!). Kaposvár. 6. Kálmánca. I. 6–7. Magyaregres. I. 5., 9. II. 1. Nagykorpád. 9. TtREL I. 8. d. 6. Csurgó. 9, 77. d. 8. Merenye. I. 2. d. 9. Nemesdéd. 70., 105.

⁷⁸ Kastélyosdombóii Református Gyülekezet II. sz. vegyes anyakönyve, 1826–1867. 287.

Novothny Alajos időskori arcképe

MELLÉKLET

1.

Novothny Lajos önéletrajzi és egyházközség-történeti jegyzetei

Novothny Alajos életpályája példázza, hogyan tud egy katolikus szerzetesi és tanári múlttal rendelkező személy teljes értékű tagjává válni a református lelkészi társadalomnak. A dokumentum részletesen bemutatja áttérésének okait, körülményeit és következményeit, kiemelve, hogy bár döntését személyes kapcsolat – későbbi felesége – motiválta, hivatásában és hitéletében meggyőződéses reformátussá vált. Lelkészi tevékenysége során több gyülekezetben is szolgált, elnyerve a község és az egyházmegye megbecsülését. Életútja révén betekintést nyerünk a XIX. századi református közösségek szerkezetébe, a református „művelődési tömb” belső dinamikáiba, valamint a korszak egyház-társadalom viszonyába. Novothny példája azt is igazolja, hogy még a legmerevebbnek tűnő kulturális és felekezeti határok is átjárhatóvá válhatnak, ha azokat hiteles elhivatottság, emberi kapcsolatok és közösségi szolgálat hidalja át.

EMLÉKEZET OKÁÉRT – NÉHÁNY SZÓ AZ EGYHÁZTÖRTÉNETHEZ.⁷⁹

A dombó-gárdonyi gyülekezet legrégibb anyakönyvében, mely 1786-ban kezdődik, Sarkadi István lelkész⁸⁰ hihető szóhagyomány alapján igen szép adatokat hagyott hátra pro memoria az egyház történetére vonatkozólag. Nagy kár, hogy utódai ez adatokat nem bővítették oknyomozólag, s egyszersmind saját tapasztalataikat nem jegyezték be, melyekből az utókor tudomást szerezne az itteni egyházi életről, a gyülekezet szellemi s anyagi állapotáról, s egyúttal a lelkészek működéséről. is.

Sarkadi 1822–1841 közt írhatta jegyzeteit, s ettől kezdve mit sem tudunk az egyházzól egész 1878-ig, amidőn is az akkori lelkész, Héjas Zsigmond úr,⁸¹

⁷⁹ Kastélyosdombói Református Gyülekezet II. sz. vegyes anyakönyve, 1826–1867. 279–297.

⁸⁰ SARKADI ISTVÁN református lelképásztor Hódmezővásárhelyen (Csongrád vm.) született 1777. május 13-án. Középkolai és teológiai tanulmányait Hódmezővásárhelyen, Debrecenben és Pápán végezte. Segédlelkészi és lelkészi szolgálatot a dunántúli egyházkerület belső-somogyi egyházmegyéjében végzett: 1822–1841 között volt dombói lelkész. 1853. augusztus 17-én hunyt el Hetesen. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018a. 708–709.

⁸¹ HÉJJAS ZSIGMOND református lelkész 1844. december 24-én született Kadarkúton (Somogy vm.), tanítói családban. A középkolát Csurgón és Pápán teológiai tanulmányait szintén a pápai kollégiumban végezte. 1877–1878 között szolgált Kastélyosdombón, majd 1878-tól nyugalomba vonulásáig, 1931-ig a komlósi gyülekezet lelképásztor volt. 1933. január 13-án hunyt el. DREL I. 1. u. Alsósegéd. 2., 12. Erdőcsokonya. 10. Gige. 57. (1852. decemberében gigei segédlelkész!).

hihető, midőn innen Komlósdra ment, utolsó napjaiban hagy jegyzeteket maga után.

1883-ban alulírt jegyzetem be fontos adatokat ama régi könyvbe, melyek a Sarkadi-féle bejegyzést teljesen elvetik az egyház eredetére, s illetve múltjára nézve, s hiszem, ez adatok hitelesebbek, mint amazok, habár egy barát, Fuxhoffer tollából erednek is.⁸²

Hagyjuk azonban a régi dolgokat, úgy hiszem, sokkal érdekesebb lesz, ha az egyház beléletéről hagyunk jegyzeteket az utókorra. S szándékom nekem, hogy őszintén s igazi történeti hűséggel leírjam az egyház életét, mielőtt Isten akaratából a másvilágra költözném, mi már nem lehet messze, mert midőn e sorokat írom, 1895. április 29-én — Isten kegyelméből — 61 éves vagyok.

Ha voltak valamely egyháznak zivataros napjai és évei beléletében, úgy ezekből bő rész jutott Dombó-Gárdonyinak!

Egyrészt ezeknek oka az egyesülés, mely amily szép elvben, épp oly nehéz a gyakorlati életben. Amit Dombó akart, azt ellenezte Gárdony, és viszont. Úgy, hogy e két testvér folytonos súrlódásban volt egymással, s ma sem különb a helyzet a réginél. Hogy ily viszony és helyzetben mi sorsa lehet a lelkésznek, nem szükség elmondani, hátha be tudjuk még általában a szigetvári vidék népének kielégítő anyagi létét, és az ebből folyó kevélységet, bizony elmondhatjuk, hogy a lelkésznek a *pastoralis cura*⁸³ egész *prudentiáját*⁸⁴ kell elővennie, hogy helyén megállhasson.

Másrészt igaz az is, hogy 1841-től kezdve hosszú időn át — meg kell vallani — igen gyarló egyéniségek, mint rendes, úgy helyettes lelkészek kezében volt

Gyöngyösmellék. 123., 124., 126. Hedrehely. I. 3. Kastélyosdombó. I. II. 14. Magyarlad. II. 15. IV. 36. Nagykanizsa. A4. Nemeskiszfalud. II. 28. Vásárosbéc. 17. Zselickiszfalud. II. 10. (1870-ben szennai segédlelkész! A szennai lelkésznévsorban nem szerepel a neve!). TTREL I. 8. d. 6. Csurgó. 9. d. 7. Kaposszentbendek. 1. d. 8. Komlósd. 1, 7–8., 12. d. 10. Pettend. I. 1. II. 21. Rinyakovácsi. II. 15. SZABÓ 1929. 172., 174., 207., 254., BECK 1935. 25., KRÁNITZ 2012. 200., CZIPPÁN 2017. 104., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018b. 309. CD Csurgó.

⁸² FUXHOFFER DAMIÁN Szent Benedek-rendi áldozópap, 1741. január 11-én született Jákon (Vas vm.), 1759-ben tett fogadalmat, 1766-ban szentelték fel. Az aszófői plébánia plébánosa és alesperes, majd Tihanyban szolgált. 1814. április 19-én hunyt el. *Monasteriologia regni Hungarariae...* című munkája 1903-ban jelent meg Veszprémben. SZINNYEI 1891–1914. III. 861–862 (Aszófői szolgálata után, mint spirituális, Pannonhalmás működött, ott is hunyt el!). BERKÓ–LEGÁNYI 1986. 12. (V 8. sz.)

⁸³ *cura pastoralis* (lat.) = lelkipásztorkodás, lelkigondozás

⁸⁴ *prudencia* (lat.) = ismeret, jártasság, okosság

letéve az egyház vezetése. Az egy Halka Sámuel rendes,⁸⁵ Barakonyi helyettes⁸⁶ és Héjas rendes lelkészt kivéve. Ez az oka, hogy az egyházi élet pangott, s a nép csaknem egészben megvonta tiszteletét lelképásztoraitól, mert semmi tisztelni valót nem látott azokban.

Sajátságos viszonyok voltak ez időben általában az egész szigetvári vidéken. A világi urak, még pedig a hatóságokból is, ledér életet folytattak... Ezek magokkal ragadták a lelkészeket is nagyrészt. Folyt a könnyelmű élet, a pezsgős poharak közt vígan, s ezzel vermet ástak önmagok hatásköröknek, tekintélyüknek, oda vetve a kormányzat gyeplőjét a szájhősöknek.

Én Kutasról lettem megválasztva Dombóra, s híriben tudva az egyház életét, vonakodtam elfogadni a meghívást, félve a jövőtől. Egy lelkésztársam azonban oly drasztikusan nyilatkozott előttem: méltó okod van az aggodalomra, mert ismerve ez egyház beléletét, csak azon csodálkozom, hogy még eddig magát a templomot is nem alakították át kocsmává, annyira el vannak sülyedve, de azért menj Dombóra, szelíd, csendes modoroddal csinálj ott eklezsiát, s magadnak nyugodalmas életet!

S e megjegyzés igaz volt! A parochiális házon Bachus és Venusnak⁸⁷ áldoztak... Az evangéliumi szó megromlott, annyira, hogy még a katedra is megfertőztetett, az isteni tisztelet megszenteltetését!

A hagyomány iszonyú történeteket beszél arról az időről, melyek mind igazak! Sajnos!!

⁸⁵ HALKA SÁMUEL lelképásztor 1817. február 2-án született Kocson (Komárom vm.), földműves családban. Miután Komáromban és Pápán elvégezte középiskolai és teológiai tanulmányait, a csurgói gimnázium tanárának választották meg. 1854. Kastélyosdombón, 1865-től Kadarkúton lelkészként szolgált. 1886-ban Kadarkúton hunyt el. KÖBLÖS-KRÁNITZ 2018a.

⁸⁶ BARAKONYI KRISTÓF 1849. március 15-én Ötvöskönyiben (Somogy vm.) született lelkészi családban: apja Barakonyi Kristóf lelkész, anyja Dankházi Zsuzsanna, Dankházi Ferenc tanító leánya. Középiskolai és teológiai tanulmányait Csurgón, Sopronban, Kecskeméten, majd a pesti teológiai akadémián végezte. 1875-ben volt Kastélyosdombón helyettes lelkész, majd 1879-től Böhönyén, 1884-től pedig Homokszentgyörgyön szolgált megválasztott rendes lelkészként. 1898–1901 között a belső-somogyi egyházmegye esperesi tisztségét is betöltötte. 1926-ban nyugalomba vonult, Kaposvárra költözött, ahol 1934. december 22-én hunyt el. DREL I. 1. u. Böhönye. 4. Csököly. 10., 11. Galambok. 6. Gige. 57. Görgeteg. 16. Homokszentgyörgy. 3–4. Istvándi. 40. Kaposvár. 6. Kastélyosdombó. I (Borahunyi!). Kisasszond. 1., 14. Kisbajom. 5. Magyarlad. IV. 2. Nagykanizsa. A3, A7. TIREL I. 8. d. 4. Som. 5. d. 10. Rinyakovácsi. II. 14., 16. SZABÓ 1929. 76., 340., KÁDÁR 1931. 25., BECK 1935. 15., BELICZAY 1955. 204., ZOVÁNYI 1977. 65., POMOTHY 2000. 27., DPL 1934. 227., CZIPPÁN 2017. 103.

⁸⁷ Bacchus és Venus a római mitológia alakjai: Bacchus a bor és a mámor istene, Venus a szerelem istennője.

Csoda-e, hogy a gyülekezet népe látva lelki vezérei feslett életét, a vallási, erkölcsi élet homályba borult sokak lelkeiben, a templom csak olyan helyé lőn, hol úrnaponként csak ruháikat mutatták be. A lelki épület semmi, a parókia büntánya, hol aljas szolgálók vitték a szerepet, ... bizony szomorú idők voltak ezek. Nem csoda, hogy midőn itt megválasztattam, egy lelkészársam azt mondotta nekem: ne menj oda, mert ott nem tisztelik a papot, s mint mondotta: le sem köpik...

A gyülekezet népe ahány családból állott, ugyanannyi pártot képezett. Azok, kik a papok és tanítók gyengeségeit felhasználva velők egy hajóban eveztek, bőven részesülvén az ételek és italokban, a belső személyekkel tartottak. A még komoly gondolkodásúak azonban panaszokkal keresték fel az egyházmege esperesét, jártak gyűlésről gyűlésre, nem különben különféle kiküldetésű bizottságok jelentek meg a gyülekezetben, hol a lelkész, hol a tanító, hol az egyház tagjai elleni ügyekben.

De nem folytatom tovább a szomorú idő leírását, csak annyit jegyzek meg, hogy Dombó-Gárdonyt úgy, mint ezt az egész szigetvári vidéket a papok, tanítók és világi urak rontották meg gonosz, erkölcstelen magaviselettel.

Pedig, én Istenem, mekkora életképesség van e népben, s mennyi jóra való hajlandóság. Bizonyítja azt azon szép eredmény, mely a felébredés óta nyilvánul a népben: a családok kibékültek, a templomok népesednek, az Úrvacsorával élők szaporodnak, a vadházasságok ritkulnak, s itt mellesleg említem meg, hogy mikor ez egyházba jöttem, volt itt 18 pár törvénytelenül együtt élők, ma van 2! A nép hagyja magát vezetni, tiszteli papját, tanítóját. Szóval új világ, új élet van a gyülekezetben nemcsak itt, hanem a vidéken is.

A jó Isten adja meg, hogy ez így tartson mindig!

Ennyit láttam jónak s szükségesnek megjegyezni az egyház beléleletéről.

Érdekes és mondhatom, unicum a maga nemében az én itteni megválasztásom, de mielőtt ezt egész részletesen leírnám, a lehető rövid vonásokban írom le életem történetét, mert az szoros összeköttetésben van megválasztásommal, mint alább látni fogjuk.

1834. évi július hó 28-án születtem Nyitra megyében, Madunic községben, hol atyám jegyző és tanító volt.⁸⁸

⁸⁸ Apja, Novothny Ferenc 1808-ban született Ószombaton (Sobotiste, Nyitra vm.), apja Novothny Ferenc posztógyáros. Tanulmányait a helyi habán iskola elvégzése után Besztercebányán folytatta. Holli János plébános pártfogását élvezve Madunice község tanítója és jegyzője lett. Felesége Maráki Mária (Maráki István jegyző, tanító és Stefanecz Julianna leánya. 1862.

Mint katolikus tanító fia, ki úgy szólván az oltár mellett nevelkedtem, a papi pálya iránt már kis koromban hajlandóságot és hivatást éreztem. E hivatást, e hajlandóságot a legmelegebben ápolták bennem az én kedves szüleim, de mielőtt iskolába kerültem volna, felismerve bennem zenei tehetséget zongoratanulásra adtak ki. Vittencre, az ottani zenei képességéről híres karmesterhez, Havranek Ferenchez,⁸⁹ kinél diskant éneklés,⁹⁰ zongora és hegedűjátásban, kivált a zongorában szép előmenetelt tettem, minek is ifjúságom idejében nagy hasznát vettem, amennyiben a legtisztességesebb családok tárt karokkal fogadtak, s kiknek körökben minden szép, jó és nemes ösztöneim finomodtak. S itt azt a bizonyosságot tehettem, hogy egyedül a zene az, mi nemesíti a szívet, emeli a lelket, s sok tekintetben megóvjá a fiatal embert erkölcsi bukástól.

Szegény, jó Atyám és édes, jó anyám, kik mindig körülvéve voltak gyermekekkel, hozván e világra 18 gyermeket, kik közt én voltam az első, s kik közül most még életben vagyunk hatan, önerejükől nem bírván engem iskoláztatni, az ottani plébános, Blázy József⁹¹ segítsége és pártfogása mellett kieszközölték, hogy Nagyszombatban a papnöveldében ingyen kaptam kosztot, amennyiben az ottani szemináriumban a dézsma jövedelmén 36 tanuló kapott ételmezt. A papi dézsma 1848-ban megszűnván, megszűnt a 36 tanuló ingyen étellemezése is, s így már a 4-ik gimnáziumi osztályba a szabadságharc után szegény szüleim sok nélkülözések mellett foglalván pénzért kosztot, keservesen taníttattak.

Majd azon hiszemben, hogy Nyitrán olcsóbb a koszt, 5-ik osztályba oda mentem, s így gimnáziumi pályámat Nagyszombatban a Bencék alatt kezdtem, s Nyitrán a kegyesrendiek alatt folytattam.

Szegény szüleim azonban a nyitrai kiadást sem tudták fedezni, s így én azon a ponton voltam, hogy félbe kell szakítanom gimnáziumi pályámat, s maradok otthon jó atyám mellett segédjegyző és segédtanítónak, mi abban az időben könnyen ment.

májusban, 45 éves korában hunyt el). NEMÉNYI 2010. 199. (Apja 1873. április 23-án hunyt el!), 200–202.

⁸⁹ Helyesen: Havranek János 1816 után tanított Vittencen. Elődjével, Náhlik Antallal Csehországból érkeztek, mindketten kitűnő zenész hírében álltak. KOMLÓSSY 1896. 529.

⁹⁰ discant (lat.) = felső szólam, szoprán

⁹¹ BLÁZY / BLÁSY JÓZSEF 1813. február 25-én született, 1836-ban szentelték fel. Esztergomi kanonok, galgóci esperes-plébános, 1865-től pozsonyi kanonok, 1879-ben szekszárdi apát. 1879. május 24-én hunyt el Vásáruton, Pozsony vármegyében. FRAKNÓI 1879. 59., SZÖLLŐSY 1886. 96., 87–120., 461–467., 823–860., SZINNYEI 1891–1914. I. 1103.

Az isteni gondviselés azonban másképp intézkedett sorsomban, bizonyos Gyurkovics József egri megyei kispappal⁹² valahol találkoztam a szünnepokban szüleim, ez azzal bízta kedves öregeimet, hogy menjek vele Egerbe, ott sok szegény tanuló kap helyet, hol kis iskolásokat tanítván, kap azért egyik helyen szállást, más helyen ebédet vagy vacsorát.

Így indultam el a 6-ik gimnáziumi osztály tanulására egyik unokatestvéremmel, Maráky Elekkel,⁹³ ki 7-ik osztályba ment, Egerbe. Szegény, jó édesanyám egy vászontarisznyába rakta el kis ruhámat, no meg bizonyosan pogácsát is tett bele, nadrágom zsebébe pedig bele varrt 2 pengőforintot, s kocsin elkísért minket Érsekújvárig, ahonnan vaspályán utaztunk Pest felé.

Egyikünk sem volt még az előtt Budapesten, igen természetes, hogy ott csak bolyongtunk, s végre nagy keservesen sok tudakozódás után, a batyut vándorlók módjára hátunkra téve, indultunk gyalog Kerepesnek azon szándékban, hogy aznap Isaszegre érünk, hol édesanyám egyik testvére, József, ki a szabadságharcban főhadnagy volt Szentirmai álnév alatt, földmivelői minőségben tartózkodott, feleségül vevén egy polgár leányt.

Szerencsésen Isaszegre érkeztünk jó késő este, mert a hegyek közt sokáig tébolyogtunk. Nagybátyánk szívesen fogadott bennünket, aholott is egy napig pihenvén, amidőn saját paraszt lovain elvitt minket Gyöngyösre. Innen ismét gyalog indultunk el, de csakhamar útközben egy üres kocsit utolérvén minket, jó indulattal felvett minket, s ezzel szerencsésen érkeztünk Egerbe.

Itt mindenekelőtt a gimnáziumi igazgatónál, Rezutsek Antal úrnál jelentkezünk,⁹⁴ kérve őt, hogy mint szegény deákokat helyezzen el minket correpetitio⁹⁵ címen valamely jómódú családban.

⁹² Helyesen Gyurka József, aki 1826-ban született, az 1850-es évek első felében az egri szeminárium hallgatója volt, ahol 1854-ben felszentelték. Több éves kápláni szolgálat után 1872-től jászberényi plébános 1883. június 8-án bekövetkezett haláláig. Schematismus venerabilis Cleri archi-dioecesis Agriensis ad annum Jesu Christi 1853. 213., 1854. 106., SZINNYEI 1891–1914. IV. 182–183., KONCZ 1892. 101.

⁹³ Maráky Elek tanulmányai végeztével a trencsényi királyi törvényszéken dolgozott: irodaszolga, mint járásbírói joggyakornok; 1881-től aljegyző; 1884-től irodaigazgató. – Magyarországi tiszti cím- és névtár. 1875. 240., 1884. 322., 1890. 479.

⁹⁴ REZUTSEK ANTAL IMRE ciszterci apát 1795. október 25-én született Gyöngyösön (Heves vm.). 1813-ban lépett be a rendbe, 1819-ben szentelték pappá. 1819-től Székesfehérváron, 1827-től Zircen, 1829-től Egerben tanított. Egerben gimnáziumi igazgató és 1832-től perjel is. 1853-tól perjel, majd 1858-tól apát Zircen. 1879. március 28-án hunyt el Zircen. Schematismus Congregationis de Zirc S. Ordinis Cisterciensis ad annum scholarem 1942/43. 40., 196., SZINNYEI 1891–1914. XI. 931–932., BÉKEFI 1896. 369–370., VARGA 2014. 858.

⁹⁵ correpetitio (lat.) = magán- vagy házitánítás

Az igazgató két helyet említett, és pedig az irgalmas rendűeknél adnak teljes ellátást egynek, ki az asztalnál felszolgál és a perjel szobáját tisztogatja, egy családnál adnak ebédet hét kis gyerek házi tanításért.

Én a jó irgalmas barátos jótéteményét fogadtam el, annyival is inkább, mert itt teljes ellátásom volt biztosítva.

S itt hálával emlékezem e rendről, mely módot adott arra nézve, hogy iskolámat folytathassam dacára annak, hogy nemes... asztalt terítettem, étkeket hordtam, a perjelnek szobán kívül csizmáját suvickoltam, hanem egy csendes örültnek, Rutkaynak is gondját viseltem, kinek szobája szomszédságában laktam.

E helyzet nem tartott sokáig, ha jól emlékszem, 3 hónapig, egyik tanuló társam, odavaló káptalani számtartónk, Újlaky fia gyenge tanuló lévén, szüleinek azt ajánlotta egyik tanárom, Farkas Gergely,⁹⁶ hogy engem correpetitorul fogadjanak, az ajánlat kedvező volt, tudniillik teljes ellátás, még pedig úri módon.

Megköszönve tehát a jó miseriek⁹⁷ szívességét Újlakyékhoz tettem át a szállásomat azon kikötéssel, hogy hetenkint 2 órát adhassak zongorából bizonyos Okolicsányi családnál a kis leánynak, és 2 órát Appel családnál, honnan havi 5-5 forintot kaptam, s így volt szállásom, igen jó kosztom, s azon kívül havi 10 forintom.

Abban az időben Eger áldott hely volt a szegény tanulókra nézve, számtalan szegény sorsú fiú nyert ott alkalmat gimnáziumi pályája végezésére, volt is ott sok szegény gyerek, kivált a Szepességből, kikből aztán jó magyarok lettek, legnagyobb részt az egri katolikus papnöveldében Bartakovics Béla érsek idejében, ki maga is Nyitra megyei tótból hatalmas magyar lett.⁹⁸

Jól esik még most is emlékezni ez időre! Semmim sem hiányzott, kosztom, szállásom kitűnő, tanárain, a jó ciszterciták szerettek, de mindenek felett szegény jó szüleimet megkíméltem a kiadásoktól.

⁹⁶ FARKAS GERGELY 1811. január 22-én született Iregen (Tolna vm.). 1832-ben lépett a ciszterci rendbe. 1835-ben tett fogadalmat, 1836-ban szentelték. 1836-tól gimnáziumi tanár Pécsen, majd esztergári, polányi, lókuti lelkész. 1851-1859 között gimnáziumi tanár Egerben. 1859-től plébános Nagytevelen, 1865-ben Bakonykoppányba helyezték, ahol ugyanabban az évben elhunyt. – Schematismus Congregationis de Zirc S. Ordinis Cisterciensis ad annum scholare 1942/43. 214-215., BÉKEFI 1896. 339.

⁹⁷ miseri (lat.) = misericordianusok, irgalmasok = Istenes Szent János betegápoló rend tagjai

⁹⁸ BARTAKOVICS BÉLA (Felsőelefánt, 1792, Nyitra vm. – Eger, 1873) rozsnyói megyéspüspök, majd 1850-től egri érsek, belső titkos tanácsos, az 1847/48. évi országgyűlés főrendi tagja. SZINYI 1891-1914. I. 617-619., KONCZ 1892. 24., MARKÓ 2001-2007. I. 461., PÁLMÁNY 2002. 1068.

Szorgalmas tanuló voltam, s tanítványaimat is nagy szorgalommal gondoztam, s épp ezért nem sok szabad időm lévén, mint fiatal tanuló kevés részt vettem társaim örömeiben, mindössze két jó barátom volt, s ezek is 7-ik osztályos tanulók voltak, Baudics Ferenc és Palkovics Gábor. Ezek társaságában töltöttem a kevés szabad időmet, ezekkel terveztük, hogy év végén Pestre megyünk, ott jó időre magántanításért elhelyezésünkről gondoskodunk, s elvégezve a gimnáziumi pályát, orvosi pályára lépünk.

A sors tönkre tette ifjú szép reményeinket, még pedig oly szomorú felvonással, hogy én arra az időre még most is borzalommal visszaemlékezem.

E két jó barátom nálamnál éltesebb volt, s mint ilyenek, fájdalom, az élet tiltott örömeiben – kezdték keresni élvezeteiket. Hasztalan volt baráti kérésem, az elvadult élvágyat meg nem állíhattam, mi több általok kinevettettem, hogy elég gyáva vagyok velök nem tartani, midőn ők egy jót mulattak.

Istennek legyen hála szüleimtől belém csepegtetett erkölcsös érzelmeim, tisztességes családbani elhelyezésem, tanárain szeretete, tanulási kedvem, folytonos elfoglaltságaim voltak fiatalkori életem őrangyalai, ezek visszatartottak engem az ártatlanság bukásától s attól, hogy barátaimat a romlottság házaiba kövessem, dacára, hogy ezért gúnyoltak!

Történt azonban, hogy mindkét barátom megbetegedett, még pedig abban a betegségben, mely ily könnyelmű élet eredménye. Baudics a miseriek kórházában feküdt, Palkovics hazament, s így a triászból csak magam maradtam, s nemsokára igazán magam. Baudics hosszas, kínos szenvedései után a tanév vége felé meghalt.

Szerencsétlen, szegény jó barátomat minden nap kétszer meglátogattam, különben is arra levén iskolai utam. Minden nap láttam a csonttá, múmiává aszott fiatalembert, hallottam iszonyú jajait, s láttam rothadásnak indult lábait! Borzasztó kép! Rettenetes példa, mely oly benyomást tett lelkületemre, hogy lemondva az orvosi pályára szándékoltsz terveinkről, elhatároztam, hogy a világ elől elzárom életemet, nehogy a balsors engem is bármily óvatosság és vigyázat mellett, ily halállal sújtszon. Visszaemlékezve szüleim óhajára, úgy gyermekkori hajlamaimra, pap leszek, még pedig, mivel tanárainkat igen szerettem, belépek a zirci ciszterci rendbe a VI-ik osztály bevégeztével, hogy mi hamarabb elvonuljak a világtól.

A tanári kar az év végén szívesen vett fel engem a rend növendékei közé, s én jó bizonyítvánnyal s örömmel siettem a szünnapok elején szüleim körébe,

hogy az örvendetes hírt nekik megvigyem, s azután a Bakony rengetegeibe temessem el magamat, mint cisztercita újonc egy évre Zircen. Ez volt 1853-ban.

Hosszadalmas talán az önéletírásom? Talán nem is ide való, inkább naplóba? Megengedem, de hogy ily minuciákra⁹⁹ terjeszkedem, oka ennek az, hogy okadatolni akartam, miképpen, mily indító okok következtében lettem szerzetessé. E lépésre egyenesen Baudics barátom borzasztó halála indított.

Csodálatosak Istennek útjai!

Zircen az egy évi noviciátust elvégezve Egerbe tettem át a VII és VIII. gimnáziumi osztály elvégzésére, melynek végeztével a bekövetkezett szünnapokban Villax Ferdinánd apát előtt szerzetesi fogadalmat tettem,¹⁰⁰ s ezzel végképp a rend kebelébe bekebeleztettem, s mint kitűnő tanuló egyik rendtársammal, Angyal Ivánnal¹⁰¹ teológiai tanulmányaim megkezdésére a bécsi Pazmaneum intézetébe küldtettem.

Sovány, vézna testalkatú fiatal ember lévén, a Pazmaneum, úgy az egyetem 3 emeletes épületek grádicsainak naponkénti többszörös fel és lemenéssel testi szervezetem nem bírván ki, s különben is a felügyelő, Dankó József szekatúráit sem akarván tűrni,¹⁰² kérelmemre a teológia II. évi osztályára Egerbe helyeztettem át, holott is egy év alatt a 2 és 3. osztályból tettem vizsgát, a 4. osztályból pedig már mint egri gimnáziumi tanár magán vizsgát tettem, s az év végén áldozárrá szenteltettem Bartakovics Béla egri érsek által 1858. augusztus 10-én.

Propria laus sordet,¹⁰³ azt mondja a latin, és valóban nem is szép az öndicskeves, de midőn ennyi évek múltán hajlott koromban írom le itt életem törté-

⁹⁹ minucia (lat.) = csekélyesség, potomság

¹⁰⁰ VILLAX FERDINÁND zirci apát 1784. május 14-én született Pápán (Veszprém vm.). 1802-ben lépett be a ciszterci rendbe, 1809-ben szentelték pappá. Plébános Nagysztergáron, Olaszfaluban, 1813-tól a székesfehérvári rendi gimnázium igazgatója, majd jószágkormányzó és lelkész Magyarpolányban. Perjel Zircen, egyházi szónok Egerben, lelkész Tósokberénden. 1826-tól haláláig, 1857. szeptember 13-ig zirci apát. Kormányzása idején anyagilag megerősítette rendet: kifizette az adósságokat, átszervezte, modernizálta a gazdaságokat, új majorokat, modernebb gazdasági épületeket hozott létre. Létrehozta Zircen a könyvtárat, a rend növendékeit a pesti és a bécsi egyetemre küldte tanulni. – Schematismus Congregationis de Zirc S. Ordinis Cisterciensis ad annum scholarem 1942/43. 37., 196., SZINNYEI 1891–1914. BÉKEFI 1896. 380., VARGA 2014. 1081.

¹⁰¹ 1856-ban Angyal Irenäus iratkozott be a bécsi Pazmaneumba, aki 1859-ig tanult az intézményben. KISS–SZÓGI 2003. 120. (1363. sz.).

¹⁰² DANKÓ JÓZSEF KÁROLY címzetes püspök, egyháztörténész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja 1829. január 26-án született Pozsonyban, polgári családban. Tanulmányait szülővárosában, majd Nagyszombatban és Bécsben végezte. 1852-ben pappá szentelték, 1854-ben teológiai doktori címet nyert, és kinevezték a Pazmaneum tanfelügyelőjévé. 1865-től a bécsi egyetem hittani karának dékánja. SZINNYEI 1891–1914. II. 610–616., MARKÓ 2001–2007. II. 34.

¹⁰³ propria laus sordet (lat.) = az öndicséret bűzlik

netét, a helyzethez híven ki kell mondanom, hogy mint tanár kedvence voltam az igazgatónak, Juhász Norbertnek¹⁰⁴ és az apátnak, már akkor Rezutsek Antalnak, mint szerzetes pedig csaknem az aszkétaságig vittem.

Mind a tanári, mind a szerzetesi életben buzdítóm volt az igazgató, támaszom, felejtethetetlen barátom, tanártársam, Kiss Ernő,¹⁰⁵ ki szegény – mint értesemre esett – a 80-as években Budapesten a Lipótmezőn, mint szerencsétlen örült halt meg – ez a jó szívű, kitűnő képzettségű, latin–görög classicus irodalomban jártas, jobb sorsra méltó tanártársam. Nyugodjék békességgel, baráti áldásom poraira!

Nyugodt, megelégedett, boldog voltam. A helytartótanács tanári eljárásomról dicsérő nyilatkozatot küldött nekem, anyagi létem pedig a legfényesebb, mert a tanári úri ellátásomon kívül akkori évi jövedelmem közel 2000 forint volt! Szüleimet segítve, Ferenc öcsémet iskoláztatva, magamat rangon és állásomhoz képest alsó-, felsőruhával ellátva, midőn a szünnapokra hazamentem, magammal vittem, jól emlékszem, 600 forint papírpénzt, 40 darab magyar aranyat és 50 darab dupla tallért, Mária Terézia féle láziást.¹⁰⁶

A következő évben [a] fehérvári gymnásiumba rendeltettem.

E rendelet igen lehangolt.

Eger városát, hol fiatalkori életemet töltöttem, igen szerettem, összeköttetésem a városban a növendékek szüleivel igen kedvesek voltak nekem, és én fájó szívvel vettem a rendeletet, fájlalva osztályomat, mely szép anyagi lételt is biztosított nekem, ha tovább vezetem, s még jobban fáj az, hogy azért tétettem át, hogy az osztályt az Apát egyik kegyence átvehesse.

Megrendült bennem a szerzetes s kezdtem gyűlölni a coeca obedientiát,¹⁰⁷ nem tudtam megnyugodni e helyzetben.

¹⁰⁴ JUHÁSZ NORBERT JÁNOS Egerben (Heves vm.) született 1818-ban. 1834-ben lépett be a ciszterci rendbe, 1841-ben szentelték pappá. 1841–1844 között a bécsi Augustineum hallgatója. 1845-től Székesfehérváron a rendi növendékek felügyelője, majd Zircen apáti titkár, lelkész. Az 1851/52. tanévben gimnáziumi igazgató és házfőnök Pécsen, 1852-től Egerben tanított, ahol 1853-tól igazgató és perjel. 1866–1887 között a kassai tankerület főigazgatója. 1887-ben nyugalomba vonult, 1889. március 17-én hunyt el. – BÉKEFI 1896. 347., Schematismus Congregationis de Zirc S. Ordinis Cisterciensis ad annum scholare 1942/43. 215., SZÖGI 2013. 348. (7651. sz.).

¹⁰⁵ KISS ERNŐ 1835-ben született Nyíraczádon (Szabolcs vm.). 1853-ban lépett be a rendbe, 1859-ben szentelték. 1856-tól Egerben tanított. 1858–1860 között a bécsi Pazmaneum hallgatója. 1860-tól 1885-ig ismét a rendi gimnázium tanára Egerben. 1887. március 20-án hunyt el Budapesten. – Schematismus Congregationis de Zirc S. Ordinis Cisterciensis ad annum scholare 1942/43. 219., KISS–SZÖGI 2003. 148. (935. sz.).

¹⁰⁶ láziás: a tallérnál értékesebb ezüstpénz; női nyakék, melyen ezüstpénz vagy más, sokszor a forgalomból kivont pénzérmék csüngenek – KISS 2012. 280.

¹⁰⁷ coeca obedientia (lat.) = feltétlen engedelmesség

Állásomat elfoglalva éreztem, hogy elégedetlen vagyok helyzetemmel, elégedetlen tanártársaimmal, kik akkor egymással viszálykodásban éltek, a midőn is sok zárdai scénát¹⁰⁸ idéztek, egyik a másikra árulkodtak az Apátnál, ki igen szerette a besúgást!

Éreztem hiányát Ernő barátomnak, nem volt senkim, kivel baráti viszonyban lettem volna, jól lehet, szobaszomszédom, Gerlach Béni igazgató szíves volt irántam,¹⁰⁹ úgy egy kis baráti viszony kezdett fejlődni a mostani apát, Vajda Ödön közt,¹¹⁰ de ez nem volt az az egri élet, melyet felejteni nem tudtam.

Ehhez járult még az is, hogy a 60-ik évben a provisoriumi világ vége felé járt,¹¹¹ a szabadság szellem hullámai verték a zárda falait is. Lárma, zaj, ünnepek, mondhatnám tivornyák tanyává lett sokszor a békés zárda, mi egészen a kisodorta a ház tagjait rendes hivatásuk medréből.

Lapokat, leveleket írhatnék erről, de nem; csak azt jegyzem meg, hogy én sem voltam az, ki Egerben voltam, hanem ahelyett, hogy bevegyültem volna a többiek zajába, elvonult, rideg, elégedetlen életet éltem.

Történt, hogy november hó vége felé (59-ben) öcsémet, Ferencet, kit ide is magammal hoztam, szállásán meglátogattam, mert még eddig nem voltam nála.

Özvegy Nagy Jánosné, kit az igazgató ajánlatára magamhoz hívtam, elfogadta öcsémet havi 15 forint fizetéssel, s így már egyszer illő volt, hogy szállását megnézzem.

Az özvegnő kitűnő szívességgel fogadott s ugyan akkor bemutatta családját is, 3 fiát s egy leányát, Etelkát.

¹⁰⁸ scena (lat.) = színpad, drámai jelenet

¹⁰⁹ GERLACH BENJÁMIN Győrben született 1822. augusztus 25-én. 1842-ben lépett be a rendbe, 1847-ben szentelték. 1843-ban mint a Pazmaneum I. éves hallgatója beiratkozott a bécsi tudományegyetemre. Gimnáziumi tanár Egerben, Pécsen, 1850–1859 között Székesfehérváron, ahol 1859-től gimnáziumi főigazgató és házfőnök. Az 1886/87. évben perjel Szentgotthárdon. 1889-ben hunyt el Zircen. – BÉKEFI 1896. 341., Schematismus Congregationis de Zirc S. Ordinis Cisterciensis ad annum scholare 1942/43. 218., SZÖGI 2013. 224. (4297. sz.).

¹¹⁰ VAJDA ÖDÖN 1834-ben született Kaposváron. 1852-ben lépett be a rendbe, 1858-ban szentelték pappá. 1856–1868 között a rend székesfehérvári gimnáziumának tanára, majd 1891-ig az előszállási birtok jószágkormányzója. 1891-től haláláig, 1911-ig zirci apát. – Schematismus Congregationis de Zirc S. Ordinis Cisterciensis ad annum scholare 1942/43. 42., 196., MARKÓ 2001–2007. VI. 1015–1016., VARGA 2014. 1047.

¹¹¹ provisorium (lat.) = átmeneti állapot; Magyarország történelmében az 1861–1865 közötti, Anton Schmerling miniszterelnök nevével fémjelzett időszak (az alkotmányosság ideiglenes függesztésének időszaka).

A leányt látva megrendült egész valóm, pillanatra elsötétült előttem a világ, annyira, hogy nem voltam képes a társalgásra, s néhány perc múlván elhagytam a családot.

Kilépven az utcára feleszméltem, éreztem, homlokom izzad, szívem dobog, elmém háborog!

Ki, ki a Sóstó felé, a levegő használ, a szabad ég megszabadít a nyomasztó érzelemtől.

Nem úgy lett, minél jobban akartam szabadulni a rendkívüli szép leány arcvonásaitól, annál inkább bevésődtek azok szívembe! Ott láttam őt könyveimben, katedrán az osztályban, ott a mise oltáron!

Uram Istenem, szabadíts meg, sóhajtottam, hasztalan, a gondviselés már akkor végzett sorsom felett, s én a nélkül, hogy a leánnyal csak beszéltem volna is, mind össze a bemutatásnál szokás szerént kezet fogott velem, elhatároztam, hogy lemondok a szerzetesi életről, le a gondnélküli állásomról, és ha az egész világ feltámadt is ellenem, én e leányt feleségül veszem, vagy meg kell érte halnom, ha az nem sikerül!

Végzetes határozat, nem a test és a vér, hanem a lelkem sugallta ezt, és én a sugallatnak rabja lettem.

Miként adjam ezt tudtára a leánynak, de kivált a leány édes anyjának?

De nemes céljaim nem alattomosak, nem élvhajhászó ledér tervek, én nem akartam hasonló lenni azon katolikus papokhoz, kik aljas utakon házaselet megrontói, a szűziesség lábba tiprói. Nem, az én tervem nyílt, férfias, ilyen legyen fellépésem is, s így lett.

1860. évi január hó közepén meglátogatván a családot, csak Etelkát hon találtam. Édesanyja a városban volt, s rövid idő alatt hazajött.

E körülményt én felhasználva, kikerülve minden előzményes, bevezetéses beszédeket, megfogva a leány kezét, kijelentettem: Önnek enyimnek kell lennie, vagy meghalunk mind a ketten!

Mintha csak villám lecsapott volna közibénk, a leány elborzadva arcomtól, tekintetem, szavaim, s hangsúlyozásból, rám emelte könnytelt gyönyörű kék szemét, mondja: az istenért, mit akar tanár úr? S azzal magamra hagyott a másik szobába menvén.

Ép ekkor hangzott már az édesanya hazatérő lépése az előszobában, s hogy e felvonást észre ne vegye, a leány hirtelen mondja: Édesanyám ezt ne vegye észre, tanár úr pedig ne jöjjön többé hozzánk!

Az én érzelmem nem olyan volt, hogy ezt lecsillapítani lehetett volna egyszerű elutasítással. Nem, egy hosszú levélben kifejtettem tervemet, s kértem beleegyezését, valamint azt is, hogy ez érdemben édesanyjával beszéljek: Őt, kezét tőle kérem azzal, hogy a bekövetkező szünnapokban kilépve a rendből vele házasságra lépek.

Két hónapig tartott a küzdelem, úgy szólván mindennapi levelezéssel ostromolva, mígnem végre beleegyezett, hogy édesanyjával beszéljek.

Ez épp oly nehéz, de talán még nehezebb küzdelem volt, mint az eddigi, míg nem végre a jószívű nő belátva szívembe, tervembe beleegyezett avval, hogy kerülve a feltűnést hetenként kétszer őket meglátogathatom, a szünnapokban pedig rendezem le szabadulásomat, amidőn is Etelkáját nekem nőül adja.

E beleegyezéssel béke szállt lelkembe és nyugalom, enyém lesz a város legszébb leánya, mert az volt a szó szoros értelmében, s én ennek bírhatásáért feláldozom mindenemet.

Tanári teendőimet pontosan teljesítettem, évi fizetésemet rendeztem, takarékoskodtam, hogy a szünnapokban legyen költségem.

Ember tervez, Isten végez!

E jó édesanya, ki engem anyai szívvel átkarolt, s máris fiának nevezett, ugyan 1860. április 25-én megbetegedett, s dacára minden orvosi segélynek, 3 orvost híttam össze két ízben tanácskozásra, május 1-én karjaimban meghalt!!!¹¹²

Jegyesem, szerelmem, mindenem árva lett, körülvéve Kálmán, mintegy 15 éves, Pali 13 éves, Lajos 9 éves testvéreitől, és a távolban levő, lugosi nagybátyjánál tartózkodó Betti 17 éves nővérétől.¹¹³

Mi lesz e családdal, kivel sorsom, életem annyira összeforrt?

Szegény, megtört jegyesem reám borulván kért, írjak nagybátyjának Lugosra, dr. Zsidák Ágostonnak,¹¹⁴ ki teljes életében pártfogója volt az özvegy

¹¹² Zsidák Anna, Nagy János özvegye hashártyagyulladásban hunyt el 1860. április 27-én, temetése április 29-én volt. – A Székesfehérvár–Belvárosi Római Katolikus Egyházközség 41. számú anyakönyve, 71.

¹¹³ Betti (Borbála) 1840. december 4-én, Kálmán György 1842. április 12-én, Pál 1846. április 9-én és Lajos Ferenc 1851. július 21-én született. – A Székesfehérvár–Belvárosi Római Katolikus Egyházközség 11. sz. anyakönyve, 65., 93., 169.; 12. sz. anyakönyve, 11.

¹¹⁴ ZSIDÁK ÁGOSTON 1818. április 28-án született Székesfehérváron, apja Zsidák Antal varga, anyja Schwartz Anna. A középiskolát szülővárosában, orvosi tanulmányait a pesti tudományegyetemen végezte. Értekezés a gyermeknevelésről című munkája 1844-ben jelent meg. 1845-ben Krassó–Szörény vármegyében, mint magánorvos kezdte pályáját. 1861-től a vármegye főorvosa, az arany koronás érdemkereszt tulajdonosa volt. 1893. augusztus 29-én hunyt el Lugoson 75 éves korában. – SZINNYEI 1891–1914. XIV. 1931–1932., A Székesfehérvár–Belvárosi Római Katolikus

családnak, mint testvérbátyja az özvegnőnek, jöjjön, intézkedjék, még pedig úgy, hogy mi mondjunk le egymásról, s jegyesem örökre elbúcsúzván tőlem nagybátyjához elvonul, s rólam szeretettel emlékezik, míg él, én pedig megszabadulva az áldozattól, mit érte tenni akarok, éljek boldogul tanári pályámon.

Igen, e tervet sugallta nekem is az ész, és a férfi jellem, mert hiszen mi a legplatonikusabb viszonyban élvén, minden jellembeli s erkölcsi szemrehányás nélkül elválhattunk volna egymástól, de egészen mást mondott a szívünk. Valahányszor egymástól elbúcsúztunk, mindannyiszor azt éreztük, hogy mi nem hagyhatjuk el egymást, történjék velünk bármi is, mi egymásé leszünk, s ha nem, együtt halunk meg!

S a szív azonnal adott is tanácsot az észnek.

Jegyesem itt mint hajadon nem maradhat, kit, ha én látogatom, gonosz hírbe hozom, ezt tennem nem szabad, neki tehát innen el kell menni, de hova, kihez, úgy, hogy enyémnek biztosíthassam.

Igaz, következnek a szünnapok, és én szabadulhatok, úgy de tárcám igénybe vétetvén a boldog emlékezetű jó anya betegséges temetése alkalmával igen vékonyan volt, úgy hogy én kénytelen voltam e tervről egyelőre lemondani.

Azon terv fogamzott meg bennem, hogy jegyesemet szüleim oltalma alá helyezem akképp, hogy Nagyszombatban fogadok egy tisztességes szállást számára. Odamegy hozzá Lina nővérem, s nála lehetnek Elek, Ambrus testvéreim, onnan járhatnak iskolába. Minden költséget fedezek, szüleim gondoskodjanak csak kenyérről és fáról. E végett kérttem jó édesanyámat, jöjjön hozzám Fehérvárra, hogy e tervet megbeszélhessük.

Úgy lett. A bácsi beleegyezésével Kálmán Braun nevű gyógyszerésznél 2 fia mellé tanítóul fogadva iskoláját folytathatta. Pali Szekcsák nevű kereskedőnél tanonc lett. Lajost addig, míg a bácsi magához veszi Kovarovicky nevű sógornál helyeztem el, jegyesemet pedig a szünnapok beálltával vittem szüleimhez, s én 60 és 61. tanévben magam maradtam Fehérvárott.

Borzasztó volt a távollét, de ennek meg kellett lenni.

E tanévben érintkezésbe léptem a fehérvári református lelkésszel, Balogh Sándorral,¹¹⁵ tanácsot kérve tőle az áttérésre nézve.

Egyházközség 9. sz. anyakönyve, 1800–1821. 291., Gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/645602#> [Letöltés: 2024. november 20.]

¹¹⁵ BALOGH SÁNDOR lelkész 1827. július 28-án született a Veszprém vármegyei Vámoson. Tanulmányait Kunszentmiklóson, Kecskeméten, Nagykőrösön, majd Pápán végezte. Miután Ácson rektori, Polgárdin segédlelkési szolgálatot végzett, 1854-ben felszentelték. A mezőföldi egyházmegye több gyülekezetében volt káplán. 1859-ben a székesfehérvári gyülekezet választotta lelké-

Ez jó indulatúlag utasított a püspökhöz, komáromi lelkész Nagy Mihály úrhoz,¹¹⁶ kit két ízben ez ügyben meglátogattam, de fájdalom, mindig csak türelemre hítt fel, állítván, hogy egy szerzetes áttérése sok veszéllyel jár.

Így múlt el a 60–61. évi tanév, melynek végén bizonyosan zárdai barát be-súgás folytán Egerbe tétettem át.

Fájó szívvel, de mégis bizonyos örömmel vettem a rendeletet, tudva azt, hogy tervemet itt biztosan keresztül viszem. S úgy lett.

Levelezésbe léptem Heiszler József sárospataki tanárral,¹¹⁷ ki egykor kegyes-rendi áldozár volt, majd Balogh Sándor pártfogómul megnyerte a mezőföldi esperest, Horváth Mihályt,¹¹⁸ s egyházmegyei gondnokot, Huszár Pongrác

szének, ahol 1868-ig szolgált. 1868–1890 között pálfai, 1890-től haláláig, 1904-ig kálozi lelkész. DREL II. 70. b. 1852. 5. 1853. 1. DREKK O. 394t. 119–120. TREL 3. Formula reversalium. 164. (1852). TtREL I. 8. d. 7. Igar. 1., 8. d. 8. Káloz. 4., 16. Mezőszilas. 1, 15., 17. d. 10. Polgárdi. 3. d. 11. Soponya. 8. Székesfehérvár. I. 1. II. 1. III. 27. PEIL 1904. 641. (gyász hír). DÁNYI 1997. 118., VÁRADY 2000. 155., 158., 186., KÖBLÖS 2006. 906., KRÁNITZ 2012. 167., KRÁNITZ 2013. 417. CD Pápa.

¹¹⁶ NAGY MIHÁLY püspök-lelkész, egyházi író. 1788-ban a Győr megyei Rétalapon, nemesi családban született. 1801–1812 között a pápai Református Kollégium tanulója. 1806-tól kollégiumi magántanító, 1810–1812 között a logicusok praeceptor, 1812-ben a kollégiumi diákönkormányzat vezetője, senior. Külföldi (Bécs, Marburg) tanulmányok után a pápai kollégium tanára 1815–1821 között. 1821-től a kocsi, 1845-től a révkomáromi gyülekezet lelkésze. 1827-től a tatai egyházmegye esperese, 1841-től kerületi főjegyző, 1844-től püspökhelyettes, 1845–1874 között a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke. 1878. március 19-én hunyt el Komáromban. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018a. 795–796.

¹¹⁷ HEISZLER JÓZSEF piarista pap-tanár 1819. február 21-én született Nagykárolyban (Szatmár vm.). Tanulmányait szülővárosában, majd Vácon végezte. A pesti egyetemen bölcsészeti (doktori diplomát szerzett), Nyitrán teológiai tanulmányokat folytatott. Sátoraljújhelyen, Óváron, Pesten, majd 1849-ben Veszprém tanított. 1849-ben áttért. Rövid pécselyi segédlelkészi szolgálat után 1850–1854 között a pápai kollégium tanára. 1850-ben vette feleségül Kleczár Klárát, Kleczár Dániel veszprémi polgár leányát. 1854–1856 Felsőmocsoládon (Dunamelléki Református Egyházkerület) volt lelképásztor. 1856-tól a gyönki református gimnázium, 1859-től a sárospataki kollégium görög exegesis és egyháztörténet tanára. 1869-től 1901-ben bekövetkezett haláláig a dombrádi gyülekezet (Tiszántúli Egyházkerület, Felsőszabolcsi Egyházmegye) lelkésze. DREL I. 1. u. Erdőcsokonya. 8. Somogyaszaló. 6. DREKK O. 394t. 102. TtREL I. 8. d. 2. Felsőmocsolád. 2., 41., 43. Gyöng. 28. d. 9. Nemespécsely. 4. d. 10. Pápa. 379., 380., 381., 385., 429. d. 21. Dombrád. 4. Ehk-i Névtár. 1850. 35. DPL 1901. 722. (gyász hír). PEIL 1901. 672. (gyász hír). GÖRÖMBEI 1900. 1–20., KÁLMÁN 1901. 392–394., LÉH–KOLTAI 1998. 147.

¹¹⁸ HORVÁTH MIHÁLY lelkész-esperes 1808. október 27-én született Nagypiriten (Veszprém vm.) földműves családban. Tanulmányait 1821–1833 között a Pápai Református Kollégiumban végezte. A mezőföldi egyházmegyében végzett rektori és segédlelkészi szolgálat után 1838-tól Kiskesziben, 1852-től Lepsényben lelkész. Felesége Szikszai Zsófia, Szikszai János fokszabadi lelkész leánya, akivel 1838-ban kötött házasságot. 1861-től 1882-ig töltötte be az egyházmegye esperesi tisztét. 1881-ben a debreceni zsinat tagja. 1892. január 15-én hunyt el. A XIX. század második felének jelentős egyházi írója. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018a. 632–633.

szilasi lakost,¹¹⁹ kik tervszerűen megállapodtak azon, hogy a bekövetkező szünnapokban jelentkezem náluk. Szilason telepedjem le 6 hétre, amidőn is honosítást szerezve 6 hét után 2 tanúval jelentkezzem az áttérés végett a dégi plébánosnál, ők mindenki ellen megvédelmeknek.

Így levén a helyzet, szegény jegyesemet a tavasz beálltával Egerbe hozattam, bizonyos Smidt nevű családnál elhelyeztem, kik jegyesemet úgy mint rokonukat fogadták, s hova én minden feltűnés nélkül járhattam.

Kedves jó barátommal, Kiss Ernővel közölve tervemet, elbúcsúzva tőle, 62. augusztus 1-én útra keltem, jegyesemet Fehérvárott elhelyezve, Lepsénybe, majd Szilasra mentem. Ezek az urak kitűnő szívességgel fogadtak, s ottani lelkész Pécsváradi Józsefnél elhelyeztek.¹²⁰

6 heti idő elteltével Dégen, a plébánosnál¹²¹ jelentettem be áttérési szándékomat, írván egyúttal az Apátnak, tőle és a rendtől elbúcsúztam, hason értelembe írtam Juhász Norbert kedves barátomnak is, úgy Ernő barátomnak, hogy tervem bevégzett ténnyé vált.

Az Apát úr egy rendtársamat utánom küldötte Szilasra, de vele nem találkoztam, majd apai levelet írt, úgy szinte Norbert is, felhíva engem, hogy a lépést ne folytassam, térjek vissza, ők mindent felednek, megbocsátanak, de én megmaradtam elhatározásomban, s magamat 2-szor is bejelentve reformátussá lettem. Szilason 62. év újbóri úrvacsora alkalmával éltem először Úrvacsorával.

¹¹⁹ HUSZÁR PONGRÁC szilasbalhási közbirtokos, szolgabíró 1819. március 23-án született Szilasbalháson (Veszprém vm.) nemes Huszár Antal és Sárközi Julianna házasságából. 1846-ban vette feleségül Kenessey Johannát, Kenessey József táblabíró és Kaszás Zsófia leányát. A pápai kollégiumi főgondnokság mellett 1866–1873 között a mezőföldi egyházmegye segédgondnoki tisztét is betöltötte. 1874. február 21-én hunyt el Szilasbalháson. – Szilasbalási Református Egyház I. sz. (vegyes) anyakönyve, 1774–1849. 200., 268., VI. sz. (halotti) anyakönyve, 49., DPL 1943. 197.

¹²⁰ PÉCSVÁRADI JÓZSEF „ároni” családban született 1833. március 21-én Bodajkon (Fejér vm.), apja Pécsváradi Gergely lelkész, anyja Hollósi Somogyi Mária, Hollósi Somogyi János lelkész leánya. Tanulmányait 1842–1854 között a pápai Református Kollégiumban végezte. 3 éves iskolatanítóságot követően a mezőföldi egyházmegyében szolgált: segédlelkész Nádasdladányban, Soponyán, Tácon, helyettes Szilasbalháson, ahol 1862-től a gyülekezet megválasztott lelkésze. 1866-ban feleségül vette a töki lelkészi, Molnár Lőrinc leányát (1880-ban született Béla fiuk 1910–1949 között a mezőkomáromi gyülekezet lelkésze). TtREL I. 8. d. 5. Tök. 2., 4. d. 6. Bodajk. 15. Csósz. 6. Dég. 5., 6., 7., 8. d. 7. Igar. 43., 60. d. 8. Lajoskomárom. 19. Mezőszentgyörgy. 19. Mezőszilas. 1., 16., 17. d. 9. Nádasdladány. 2. d. 10. Sáregres. I. 34., II. 44. d. 11. Soponya. 4., 71. Tác. 1., 12. PEIL 1903. 734. (gyász hír), LICHTNECKERT 1999. 608., VÁRADY 2000. 165., 169., KÖBLÖS 2006. 282., 294., 329., 388., 391., 619., 905., 914., 949., 952., KRÁNITZ 2012. 174., KRÁNITZ 2013. 407–409. (Önéletrajz.)

¹²¹ PICHARDT KÁROLY dégi plébános 1823. február 1-én született Sümegen (Zala vm.), evangélikus családban. Középkolai tanulmányait Veszprémben, a filozófiai I–II. évfolyamait Szombathelyen végezte. 1847-ben szentelték pappá. 1858-tól haláláig, 1893-ig dégi plébános. – PFEIFFER 1987. 839.

Így nőm is, kit Igarban helyeztem el ottani lelkész, Kovács Jánosnál,¹²² Simon-tornyán átmenvén a 2-szori bejelentésen, reformátussá lón, s mint ilyenek házassági egybekötés végett 3-szor kihirdettünk, s november hó 4-én Szilason egybekeltünk.

Istennek legyen hála, hogy ekképp szabadulva a szerzetesi fogadalomtól, mint szabad protestáns ember, szabad honpolgár tisztességes családot alkothattam. De hála legyen azon nemes szívű emberbarátoknak is, kik engem ebben támogattak, utat, módot s eszközöket nyújtottak, hogy céloimat elérhettem.

Míg a honosítási és áttérési idő tartott, addig az én jó barátaim: Huszár Pongrác, Horváth Mihály a somogyi esperesnél, Kacsóh Lajosnál,¹²³ úgy egyházmegyei gondnok, Csépan Antalnál kieszközölték,¹²⁴ hogy Somogy megyében valami állást nyerhessek, s miután Csurgón tanári üresedés nem volt, itteni több úr azt az ajánlatot tette, hogy számomra Csurgón szállást vesznek, engem egy évre élelmiszerekkel ellátnak, a következő évben pedig tanárnak alkalmaznak.

Én megköszönve e jó urak nemes szívű ajánlatát, hivatkozva fiatalságomra, mely nem engedi, hogy tétlenül s alamizsna kenyéren éljek, arra kértem a somogyi esperest, hogy bármi csekély állást adjon nekem egyházi téren, én megelégszem.

E kérésemre felajánlotta az esperes úr a jádi tanítói állomást, melyet '62. november 6-án elfoglaltam.

Áttérésem előtt szándékom az volt, hogy zongora és francia nyelvmester leszek. Lepsényi esperes, Horváth Mihály úr azonban arra kért, hogy ne hagyjam el a tanári és egyházi pályámat. Úgy lón, mit én sohasem bántam meg.

Aki ez életrajzot olvassa, ne ütközzék meg, hogy ily részletesen írtam le egyéni, családi ügyeimet. Így írtam azért, hogy mi küzdelmembe került, mint szerzetesnek átlépni a protestáns egyházba. Igen, mondja az olvasó, csak az áttérésnek rugója egy nő volt, s nem a lelki vallási meggyőződés. Hát igen, de

¹²² KOVÁCS JÁNOS lelképásztor Sárkeresztúron (Fejér vm.) 1823-ban született földműves családban. Miután középiskolai és teológiai tanulmányait Pápán elvégezte a mezőföldi egyházmegyében szolgált. 1859-től haláláig, 1885. január 16-ig igari lelkész. – KÖBLÖS-KRÁNITZ 2018a. 708.

¹²³ KACSÓH LAJOS csurgói tanár, lelképásztor Karcagon született 1812-ben Tanulmányait Debrecenben végezte. 1837-től a csurgói gimnázium professzora, 1859-től kisbajomi lelkész. 1855-től egyházmegyei főjegyző, 1859–1864 között esperes, 1874-től egyházkerületi főjegyző. 1877. január 10-én hunyt el. – KÖBLÖS-KRÁNITZ 2018a. 651–652.

¹²⁴ CSÉPAN ANTAL alispán nagybajomi református családban született 1808-ban, apja Csépan József ügyvéd, vármegyei főügyész. Jogot tanult, 1832-ben tett ügyvédi vizsgát. Járási főszolgabíró, 1860-tól megyei másod-, 1865 első alispán. 1845-től a belső-somogyi református egyházmegye világi főjegyzője, 1860 1878-ig az egyházmegye segédgondnoka. 1903. augusztus 22-én hunyt el. – SZALAI 2014. 14–15., PALLÓS 2021. 389–400.

én arról nem tehetek, hogy nem követhetem e tekintetben Luther Márton, ki csak áttérése után vette el Bora Katáját, az én jegyesem választása megelőzte az áttérést, sőt az eredményezte azt. A lényeg ugyanaz, habár a sorrend más, és csak az a kérdés, hogy ez érdekből felvett más felekezet érdekeit miképp szolgáljuk: azok vagyunk-e, kiknek lennünk kell? És már itt határozottan mondhatom, hogy én, úgy nőm — lélek szerint — reformátusok vagyunk, azzá neveltük gyermekeinket is, s adtunk azokban lelkes tagokat az egyháznak.

1863. évi tavaszi egyházmegyei közgyűléskor lettem bekebelezve a Somogy megyei ev. ref. tanítói testületbe, úgy is mint lelkészjelölt, illetve segédlelkész — Csökölyben tartott gyűléskor.

1864. évi tavaszi gyűléskor Cibor Mór,¹²⁵ Barla Józseffel¹²⁶ együtt lettem az első segédlelkészi vizsgát jelesen Visontán, s ott exmittáltattam is, amidőn egyúttal jobb, jövedelmezőbb állásra mozdítottam Hedrehelyre tanítóul, honnan esperesi rendelet szerint több ízben Homokszentgyörgyön, Bécen segédlelkészi teendőket végeztem, sőt Bosznai Sándor hedrehelyi lelkész elhaltával ugyanott a sakramentumok kiszolgáltatására helyettesül kineveztettem.¹²⁷

Ugyan az 1864. évi Pápan tartott kerületi gyűlés alkalmával letve az ev. ref. segédlelkészi 2-ik vizsgát, lelkésszé avattattam.

Mint segédlelkész 17-ik voltam a sorban, s így hosszú ideig kellett várnom, míg rendes lelkésszé lehettem, de a tanítói testület beleegyezésével az időt

¹²⁵ CZIBOR MÓR 1838. március 10-én született Naszályon (Komárom vm.), apja Cibor Ferenc lelkész, anyja Vajda Erzsébet, Vajda Sámuel lelkész leánya. Tanulmányait Szomódon, Kömlődön, majd a pápai Református Kollégiumban végezte. 1860-tól a csurgói református Gimnázium, 1869-től a csurgói Állami Tanítóképző Intézet tanára, Pápai kereskedő, Schöpf Samu Terézia leányával kötött házasságot 1867-ben Pápan. 1879-től haláláig, 1883. június 5-ig a csurgói tanítóképző intézet igazgatói tisztét is betöltötte. TtREL I. 8. d. 9. Naszály. II. 5. d. 10. Pápa. 489. KOLTAI 1939. 132., MOKOS 2004. 96., KÖBLÖS 2006. 332., 338., 343., 346., 350., 392., 399., 407., 674., 951., KRÁNITZ 2012. 189., HORVÁTH 2019. 171., 174. CD Pápa.

¹²⁶ BARLA SZABÓ JÓZSEF 1841-ben született Somogyvisontán többgenerációs lelkészcsaládban. Tanulmányait Debrecenben, Sopronban, Kecskeméten, majd Pesten végezte. 1871–1889 között Somogyvisontán szolgált. 1889. február 11-én hunyt el. – DREL I. 1. u. Beleg. 6. Bűrös-Várad. II. 41. Csököly. 9., 10., 11. Erdőcsokonya. 9. Hobol. 19., 23. Homokszentgyörgy. 4. Istvándi. 37. Kisasszond. 3., 14. Kisbajom. 4. Nagykorpad. 9. Somogynagybajom. 5. Somogyvisonta. I. III. 1–7. (Életrajz!). Szenna. II. 1. IV. 4., 40. TtREL I. 8. d. 6. Csurgó. 6. d. 10. Rinyakovácsi. II. 9. Somogy-Kutas. 3., 15., 22., SZABÓ 1929. 130., 170., 340., BECK 1935. 15 (Kisasszondi és kutasi szolgálatának adatai Barla Szabó János (3.) adatai között!), KRÁNITZ 2012. 183.

¹²⁷ BOSZNAI SÁNDOR hedrehelyi lelkész 1806. május 1-én született Csurgón (Somogy vm.), földműves családban. A középiskolai tanulmányait a csurgói Református Gimnáziumban, a teológiát Debrecenben végezte, ahol az 1833/34. tanévben a Kollégium seniori tisztét is betöltötte. Külföldi tanulmányok (Bécs) és egy éves kápláni szolgálat után 1836-ban szentelték lelkésszé. 1836-tól Nemesdédén, 1841-től Hedrehelyen szolgált. 1866-ban hunyt el. – KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018a. 507.

kielégítő hedrehelyi tanítói díjazás mellett bevárhattam, amiért itt is a tanítói testületnek hálámat kifejezni erkölcsi kötelességemnek ismerem.

1869 tavaszán végre első káplánná lettem, s mint ilyen Kisasszondra helyettes lelkészül kineveztettem, ahol is 1870-ben rendes lelkésszé választattam.

Ez időben szegény jó atyám a jegyzői pályán 40 évi szolgálata után meggyengülvén szeme világa, nálam, kibékülve hitváltoztatásommal, letelepedett Lina és Gizella húgommal.

Szegény jó atyám 71. év április 25-én tüdőlobban halt meg, s kisasszondi temetőben nyugszik. Nyugodjék békében, áldás legyen porain.¹²⁸

Ugyan a tót vidékről lejött még Petra húgom is, s így a családból 3 nővér, kik jelenleg is Somogyban élnek, sőt ez idő szerint itt van kaposvári pénzügyi igazgatóságnál Ferenc öcsém is 3-ad magával (e sorokat írom '95. december 13-án), s így magyarosítottam még 12 lelket, kik ugyan katolikusok, de viszont egyházamat gyarapítottam jelenleg élő 11 lélekkel: Guszti fiam, ki gyöngyösmelléki jegyző,¹²⁹ 4 gyermekével: Gyula, Irén, Kázmér és Gézával, neje Kis Margit. Ilona leányom¹³⁰ két lányával: Jolán s Irmával, férje Maár Károly nemeskisfaludi lelkész;¹³¹ Jolán leányom¹³² Elemér fiával, férje Bódizs Béla baranyavajszlói

¹²⁸ A temetést Molnár József kaposzentbenedeki katolikus plébános, volt ciszterci szerzetes végezte, aki Tata-Tóvároson született 1835-ben. 1851–1854 kapucinus kispap Tatán, 1854-től ciszterci újonc Zircen. Egy év múlva elhagyta a rendet, 1859-ben pappá szentelték a veszprémi szemináriumban elvégzett teológiai tanulmányok befejezése után. 1865-től volt káplán Kaposzentbenedeke, majd 1877-től 1910-ig plébános Taliándörögdön. 1910-ben hunyt el. – PFEIFFER 1987. 736–737.

¹²⁹ NOVOTHNY GUSZTÁV 1891-től töltötte be a gyöngyösmelléki jegyzői tisztséget. DREL I. 1. u. Gyöngyösmellék. II. 121., 123. Kastélyosdombó. II. 15. NEMÉNYI 2010. 145., 203. (1871. szeptember 28-án íratta be apja a csurgói gimnáziumba!), 217., 221–224. – Kaposvári Állami Gimnázium értesítői. 1871/72. 12. Csurgói Református Gimnázium értesítői. 1872/73. 9., 1874/75. 8., 11., 1875/76. 11., 17., 1876/77. 13., 1877/78. 22. – Debreceni Református Gimnázium értesítői. 1878/79. 33.

¹³⁰ NOVOTHNY ILONA 1864. január 20-án született Somogyjádán. 1884. április 15-én Kastélyosdombón házasságot kötött Már Károly nemeskisfaludi lelkésszel. DREL I. 1. u. Nemeskisfalud. II. 29. NEMÉNYI 2010. 185–186., 219., Somogyjádi Református Egyházközség II. sz. vegyes anyakönyve, 1841–1886. 88.

¹³¹ Lásd a 60. sz. jegyzetet!

¹³² NOVOTHNY JOLÁN 1870. október 10-én született Kisasszondon. Férje Bódizs Béla tanító, akivel 1892. május 17-én kötött házasságot Kastélyosdombón. DREL I. 1. u. Kastélyosdombó. II. 15. Kisasszond. 13–14. NEMÉNYI 2010. 197., 224., KRÁNITZ 2013. 799. – Kisasszondi Református Egyházközség III. sz. vegyes anyakönyve, 1869–1958. 8–9.

tanító,¹³³ és még itthon levő hajadon leányommal, Etelkával.¹³⁴

Kisasszondon 7 évet töltöttem, s hogy e csekély díjazásból magamat fent tarthassam, az ottani földbirtokos, Sárközy Titusz gyermekeit,¹³⁵ György fiát, Erzse, Jolán leányait, majd sógora, Gencsi fiát, Ödönt az elemiekre tanítottam,¹³⁶ mely címen évi 100 forintot kaptam.

Lelkészi működésemet az egyházmegyei testület is méltányolván körülbelül 1874-ben aljegyzővé megválasztott,¹³⁷ majd a főjegyző, Szűcs Mihály lemondásával főjegyzővé,¹³⁸ szóval a jegyzői tollat 15 éven át vezettem, s erről lemondván tanácsbíróul megválasztattam, mely minőségben ma is szolgálom az egyházmegye közügyét.¹³⁹

Lehetetlen említés nélkül hagynom egy epizódot, mely velem történt lelkészi pályámon, s mely kétszer ismétlődött, mint látni fogjuk. Az egyházmegyé-

¹³³ BÓDIZS BÉLA tanító 1867. május 4-én született Vásárosbécen (Somogy vm.). Apja Bódis János tanító, anyja Komjáthy Terézia. 1888-ban Csurgón szerzett tanítói oklevelet. 1891-től Gárdonyban, 1893-tól Vajszlón tanított, majd 1905-től a budapesti, VI. kerületi Aréna utcai elemi iskola oktatója. 1944. augusztus 4-én hunyt el. DREL I. 1. u. Kastélyosdombó. II. 15. Kisasszond. 13. TIREL I. 8. d. 9. Nemesdéd. 111. KOLTAI 1939. 151., KRÁNITZ 2013. 799. Vásárosbéci Református Egyházközség keresztelési anyakönyve, 1854–1895. 31. GÚTHY 1909. 474. Gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/348913#> [Letöltés: 2024. december 5.]

¹³⁴ NOVOTHNY ETELKA 1872. szeptember 11-én Kisasszondon született. 1896. április 8-án kötött házasságot Elekes Sándor tanítóval, aki Kissolymoson (Udvarhely vm.) született 1865-ben. DREL I. 1. u. Kisasszond. 13, 14. NEMÉNYI 2010. 194. – Kisasszondi Református Egyházközség III. sz. vegyes anyakönyve, 1869–1958. 2–3.

¹³⁴ DREL I. 1. u. Kisasszond. 13., 14. NEMÉNYI 2010. 194. – Kisasszondi Református Egyházközség III. sz. vegyes anyakönyve, 1869–1958. 2–3.

¹³⁵ Nádasdi Sárközy Titusz szolgabíró, vármegyei főjegyző, egyházmegyei főjegyző Sárközy Albert Somogy vármegyei aljegyző, főispán fia 1824-ben született Nagybajomban (Somogy vm.). 1856–1861 között siklósi főbíró, 1865–1868 között Somogy vármegye főjegyzője. Felesége Zsoldos Ida, Zsoldos Ignác leánya. Gyermekeik: Erzsébet (férj. Fischer Sándorné); György; Jolán (férj. Rohonczy Istvánné). – Somogy 1894/52. 3., BAUER 2021. 1254.

¹³⁶ Zsoldos Ignác fiatalabbik lánya, Emília Gencsy János felesége lett. Emília fiatalon, 1866-ban elhunyt. Az árvák nevelésében nagy szerepet vállalt a Sárközy és a Zsoldos család is. NEMÉNYI 2010. 206., BAUER 2021. 1254.

¹³⁷ 1875-ben választották meg egyházmegyei aljegyzőnek: leadott 60 érvényes szavazatból 27-et kapott. DREL II. 138. a. 1875. aug. kgy. 25. (59. sz.).

¹³⁸ SZŰCS MIHÁLY viszlói lelképásztor Nagyigmádon (Komárom vm.) született 1829-ben. 1840–1854 között a pápai Református Kollégium növendéke. A borsodalmos egyházmegyében végzett többévi segédlelkészi szolgálat után 1860-ban a rinyakovácsi gyülekezet választotta meg. 1862-től 1889-ig Viszlón szolgált. 1875–1878 között az egyházmegye főjegyzője, 1879-től tanácsbírája, 1883-tól pénztárosa. 1889-ben hunyt el. – KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018a. 978.

¹³⁹ 1879-ben választották meg az egyházmegyei főjegyzői tisztségre, amelyről 1890-ben mondott le. A tanácsbírói hivatalba az egyházmegye 1894 márciusában Csokonyában tartott közgyűlésén iktatták be. DREL II. 138. a. 1879. márc. kgy. 8 (5. sz.), 1890. júl. kgy. 14 (87. sz.), 1894. márc. kgy. 22–23. (4. sz.).

nek akkori intéző, vezérlő férfiúi, élükön az egyházmegyei gondnokkal, Csé-
pán Antallal, úgy mint Kacsóh Lajos, Mezey Pál,¹⁴⁰ Csire István,¹⁴¹ Szűcs Mi-
hály, Kovács József görgetegi,¹⁴² úgy mint a nagykorpádi Kovács József,¹⁴³
Körmendy Sándor,¹⁴⁴ Máté Lajos,¹⁴⁵ Begedy István¹⁴⁶ s több lelkésztársam,

¹⁴⁰ MEZEI PÁL Magyareresen (Somogy vm.) született, lelkészi családban 1815-ben. Tanulmányait Csurgón, majd Debrecenben végezte. 1842-től a kisbajomi 1859-től a csökölyi gyülekezet lelkésze. 1867–1878 között a belsősomogyi egyházmegye esperese, közben Somogy vármegye törvényhatósági bizottságának is tagja. Felesége Szabó Terézia, Szabó Gergely lelkész leánya. Mezei Pál 1883-ban hunyt el. – KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018a. 763.

¹⁴¹ CSIRE ISTVÁN nagybajomi lelkész 1830-ban született Hókamalom–pusztán. Tanulmányait Csurgón és Pápán végezte. 1860-tól a mezőcsokonyai, 1869-től haláláig, 1919-ig a nagybajomi gyülekezet megválasztott lelkésze. Felesége Matolcsi Zsófia, Matolcsi Sándor lelkész leánya. – HÉJAS 1895. 118., TÓTH 1927. 74., SZABÓ 1929. 90., 325., 385., BECK 1935. 19., BÓDI 1943a. 163., SOLYMOSI–MIKÓCZI 1979. 465., MOKOS 2004. 95., KÖBLÖS 2006. 328., 330., 387., 390., 905., 915., 950., KRÁNITZ 2012. 174., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018a. 292. CD Csurgó. CD Pápa.

¹⁴² KOVÁCS JÓZSEF görgetegi lelkész 1829-ben született Kutason, apja Kovács József lelkész. Tanulmányait Csurgón és Debrecenben végezte. A belsősomogyi egyházmegyében végzett segédlelkészi szolgálat után 1859-ben a Görgetegen megválasztották gyülekezeti lelkésszé. Az egyházmegyei tanácsbírói tisztét is betöltötte. Felesége Szikszai Paulina, Szikszai János lelkész leánya. Kovács József 1888-ban hunyt el. BECK 1935. 30 (1898-ig szolgált Görgetegen!). – KRÁNITZ 2012. 165., SZABADI 2013. II. 1178–1179., 1500–1501., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018a. 288. CD Csurgó.

¹⁴³ KOVÁCS JÓZSEF nagykorpádi lelképásztor 1836. július 14-én született Bolháson (Somogy vm.), apja Kovács Lajos rektor, aki fia születése évében fiatalon, 25 éves korában elhunyt kolerában. Erős Dániel lelkész nevelte fel. Tanulmányait Csurgón, Pápán, Debrecenben, majd külföldi egyetemeken (Bécs, Marburg végezte). 1862-től a somogyszobi, 1866-tól a nagykorpádi gyülekezet lelkésze. 40 éves korában, 1876-ban hunyt el. PEIL 1876. 1310–1311 (nekrológ; 1876. szeptember 25-én hunyt el! *Őnkeze által vetett véget életének.*). SZINNYEI 1891–1914. VI. 1305–1306., SZABÓ 1929. 108., SZÖGI 2001. 432. (8691. sz.), SZÖGI–KISS 2003. 265. (4361. sz.), KÖBLÖS 2006. 340., 675. – Bolhási Református Egyházközség I. sz. vegyes anyakönyve, 1784–1842. 149.

¹⁴⁴ KÖRMENDI SÁNDOR hedrehelyi lelkész, esperes, országgyűlési képviselő 1829-ben Nagy-
korpádon, lelkészi családban született. Tanulmányait Gyöngön és Pápán végezte. 1856-tól Kis-
asszondon, 1859-től Kálmáncsán, 1867-től Hedrehelyen szolgált. 1878–1888 között a belsősomogyi
egyházmegye esperese, 1869–1872 között a kaposvári kerület országgyűlési képviselője. 1903 ja-
nuárjában hunyt el. – KÁDÁR 1931. 22., 24., 25., BECK 1935. 31., KOVÁCSY 1968. 4., 6., ZOVÁNYI
1977. 65., POMOTHY 2000. 13., 15., 30., 31., 34., MOKOS 2004. 92., KÖBLÖS 2006. 301., 304.,
309., 312., 316., 326., 892., 949., KRÁNITZ 2012. 163–164. CD Pápa. – Kaposvári református egy-
házközség halottak anyakönyve, I. 1881–1925. 113

¹⁴⁵ MÁTÉ LAJOS darányi lelkész, egyházmegyei pénztáros Homokszentgyörgyön született
1828-ban, tanítói családban. Iskoláit Csurgón, Nagykőrösön és Pápán végezte. A pápai Kollégium
végzett osztálytanítói, majd néhány évi segédlelkészi szolgálat után 1859-ben a darányi gyüleke-
zet választotta meg lelkészének, ahol haláláig, 1898-ig szolgált. – DPL 1898. 681–682., PEIL 1898.
656. (gyászír), SZABÓ 1929. 32., 205., BECK 1935. 33., PATAKY 1990. 159., PATAKY 1992., 262.
MOKOS 2004. 92., KÖBLÖS 2006. 900., KRÁNITZ 2012. 165., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018a. 283.
CD Csurgó. CD Pápa.

¹⁴⁶ BEGEDI ISTVÁN istvándi lelkész, belsősomogyi esperes ároni családban született 1836-ban,
apja Begedi Péter homokszentgyörgyi lelkész, anyja Sarkadi Lídia, Sarkadi István lelkész leánya.
Tanulmányait Csurgón, majd Pápán végezte. 1864-től az istvándi gyülekezet megválasztott lel-
kipásztora, 1888–1897 között a belsősomogyi egyházmegye esperese. 1919. május 17-én hunyt el.

majd Madarász Andor,¹⁴⁷ Paál Farkas¹⁴⁸ világiak ki akarván engem emelni a kisasszondi nagyon is IV-ed rendű lelkészi állomásról jobb, jövedelmezőbb helyre az éppen akkor elhalt lábodi lelkész, Szentesy helyébe engem szemeltek ki lábodi lelkésszé,¹⁴⁹ maga az esperes, Mezey Pál úgy intézkedett, hogy a boldogultnak sírhalma felett én szónokoljak, hogy így a lábodiak engem látva bizalommal meghívjanak.¹⁵⁰

A terv szép volt és a kivitelhez én nagy reményeket kötöttem, de füstbe ment ép az ott akkor alkalmazott helyettes lelkész,¹⁵¹ ki maga is szeretete volna

– FÁBIÁN 1906. 35., DPL 1919. 118., SZABÓ 1929. 66. (Nemesdédén 1863–1864!), 192., (52 évig), KÁDÁR 1931. 24., BECK 1935. 16., KOVÁCSY 1968. 7., ZOVÁNYI 1977. 65., POMOTHY 2000. 25., 26, 29. (Begyedy Sándor!), KÖBLÖS 2006. 339., 392., 681., KRÁNITZ 2012. 21., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018a. 296. CD Csurgó. CD Pápa.

¹⁴⁷ MADARÁSZ ANDOR vármegyei számvevő, a felsősomogyi egyházmegye aljegyzője, számvevője, tanácsbírája Madarász Lajos és Noszlopy Amália gyermeke Jákón (Somogy vm.) született 1845. november 9-én. Tanulmányait 1854-től Csurgón, 1858-tól Pápán végezte. 28 éven keresztül Somogy vármegye főszámvevője és városi közgyám. Nyugalomba vonulása után 10 évig a Dunántúli Agrárbank főpénztárosa. A kaposvári gyülekezet első gondnoka. Felesége nemes Vajda Irma, Vajda Pongrác kaposvári ügyvéd leánya. Az 1881. évi országgyűlési választásokon a Függetlenségi Párt színeiben indult. 1920-ban hunyt el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1860/61. 3., 1862/63. 3., Uj-Somogy 1920. 203. sz. (1920. szept. 5.) 2., KÖBLÖS 2006. 366., 373., 383., 402., 410., 714., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018b. 306. CD Pápa. – Csökölyi Református Egyházközség keresztelési anyakönyve, 1818–1856 (VI. kötet). 252. – Kaposmérő–Kaposújlaki Református Egyházközség III. sz. vegyes anyakönyve, 1868–1895. 5–6.

¹⁴⁸ PAÁL FARKAS 1838. február 23-án született Jákón (Somogy vm.), apja Paál András táblabíró, anyja Molnár Ráchel. Középkorai tanulmányait a pápai Református Kollégiumban végezte 1846–1855 között. A felsősomogyi egyházmegye világi tanácsbírája, 1878–1885 között főjegyzője. Felesége Madarász Julianna (Madarász Lajos és Noszlopy Amália leánya); Madarász Andor és Madarász Erzsébet testvére) 1848. június 24-én született Jákón (Somogy vm.). Lányuk, Paál Irma Máté Lajos somogyvisontai lelkész felesége (másik lányuk, Ida Kulcsár Endre csurgói gimnáziumi tanár felesége lett). – DREL II. 138. a. 1878. jún. kgy. 10., 1885. aug. kgy. 16., KÖBLÖS 2006. 334., 338., 343., 346., 651., KRÁNITZ 2013. 839–841., 847–848. (Máté Lajosné, született Paál Irma lelkészözvegy önéletrajza! Leánya, Máté Ella önéletrajza!). CD Pápa. – Csökölyi Református Egyházközség keresztelési anyakönyve, VI. kötet, 1818–1856, 179., 271.

¹⁴⁹ SZENTESI JÁNOS lábodi lelkész 1793-ban született Tótszentgyörgyön (Somogy vm.), apja Szentesi Sámuel lelkész. Tanulmányait (Csurgó, Debrecen) után 1821-től Belegen, 1824-től Szomajomban, 1827-től Hetesen, majd 1833-tól Lábodon szolgált. 1876-ban hunyt el. – KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018a. 936.

¹⁵⁰ SZENTESI JÁNOST 1876. február 12-én Csökölyben temették el, ahol lánytestvére fiánál, a helybeli tanítónál lakott. Több ízben szélhűdés érte. Kovács József nagykorpádi lelkész temette. – DREL I. 1. u. Csököly. 23.

¹⁵¹ Szabó Pál (4.) patai lelképásztor Kaposszentbenedeken született 1842-ben többgenerációs ároni családban. Tanulmányait Csurgón, Pápán, Kecskeméten és Debrecenben végezte. Majd tíz éves segédlelkészi szolgálat után, 1878-ban a rinyakovácsi gyülekezet választotta meg lelkészének; 1886-tól Patán szolgált. Mindkét felesége lelkészleány: Sarlós Adél Sarlós György, Barakonyi Emília pedig Barakonyi Kristóf lelkész leánya. 1898-ban hunyt el. – SZABÓ 1929. 90., 339.,

megnyerni a lábodi lelkészi állomást, meggondolatlan nyilatkozata miatt, ugyanis választás előtti úrnapon 3 presbiter ült kocsira, hogy engem Kisasszondon meglátogasson, s illetve a templomban meghallgatva szónoklatomat, engem a lábodi egyház nevében meghívjon. E helyettes lelkész, kinek nevét itt nem említem, s kiről csak annyit jegyzek meg, hogy midőn ő kővel dobott meg engem, én vissza kenyérrel, az az midőn engem innen Dombóráról a pataiak meghíttak, és én Patát meglátogatva a meghívást nem fogadtam el, magam helyett ugyanezt a helyettes lelkészt ajánlottam, ki most is patai lelkész, szóval: az a szerencsétlen atyafi azt mondotta a 3 lábodi presbiternek: minek mennek Kisasszondra? Sokkal közelebb találnak barátot Nagyatádon, ez is csak olyan barát, mint az, sőt a kisasszondi hitehagyott, a tractus csak kegyelemből ad neki kenyeret Kisasszondon!

E lelketlen szavak hatottak: maga a 3 presbiter is csak azt mondotta: aki a maga vallását, melyben született, nem szereti, azt elhagyja, az nem lehet az új vallásának sem hű tagja, s otthon maradtak.

Így ment füstbe lábodi papságom! De a balga nyilatkozat gondolkodóba ejtette az egyházmegye vezérlő férfiúit, s abban állapotok meg, hogy mihelyt valamely lelkészi állomás üresedésbe jő, arra fogják bírni az illető egyház presbitériumát, mondjon le szabad választásról, s akkor a szabályok értelmében, akkori időben, a törvényszék tagjai szavaznak, illetve szavazat által töltik be a lelkészi állomást.

Úgy lett. Lábodra megválasztatott Nagy Sándor hoboli,¹⁵² ide pedig Németh Zsigmond kutasi lelkész.¹⁵³ Kutas a kisbajomi lelkész, Kacsóh Lajos befolyására

343., BECK 1935. 41., SOLYMOSI-MIKÓCZI 1979. 465., KRÁNITZ 2012. 123., SZABADI 2013. II. 1032-1033., 1252-1253., KÖBLÖS-KRÁNITZ 2018a. 256. CD Csurgó.

¹⁵² NAGY SÁNDOR hoboli lelkész 1821-ben született Szobon (Somogy vm.), apja Nagy Benjámin praeorans rektor, anyja Banai Erzsébet, Banai Mihály lelkész leánya. Tanulmányait 1929-től Csurgón, 1838-tól 1844-ig Pápán végezte. 1850-től Mezőcsokonyán, 1860-től Kadarkúton, 1865-től Hobolon, 1876-től Lábodon, 1885-től Csökölyben szolgált. Felesége Thulmon Emília, Thulmon Dániel földbirtokos leánya. Nagy Sándor 1902-ben hunyt el. – KÖBLÖS-KRÁNITZ 2018. 802-803.

¹⁵³ NÉMETH ZSIGMOND lekipásztor 1842-ben született Magyarújfaluban, lelkészi családban (apja Németh Ferenc lelkész; anyja Szabó Klára, Szabó Péter lelkész leánya). Tanulmányait Csurgón, Pápán, Kecskeméten, Pesten, majd ismételten Pápán végezte. 1872-től Kutason, 1876-től Hobolon 1888-1931 között Alsokon szolgált. Felesége Záborszky Borbála, aki nemesdömölki evangélikus család gyermeke. Németh Zsigmond 1931. február 18-án hunyt el. – DREL II. 70. b.1866. 31. (életrajz). 1867. 58., DREKK O. 394t. 163-164., SZABÓ 1929. 50., 52., 53., 130., 253., DPL 1931. 36., BECK 1935. 35., BELICZAY 1955. 226., KOVÁCSY 1968. 7., MOKOS 2004. 93., KÖBLÖS 2006. 341., 348., 354., 685., KRÁNITZ 2012. 198., CZIPPÁN 2017. 105., KÖBLÖS-KRÁNITZ 2018. 305. CD Pápa.

választásról lemondott, s így lettem én 1876-ban Nemesdédén tartott egyházmegyei közgyűlés és törvényszék által kutasi lelkésznek beállítva.

1876 tavaszán tehát Kutason elfoglaltam a lelkészi állomást. Áldott jó nép volt a kutasi nép. Engem igazi szeretettel fogadott, s én az egyházból aligha távoztam volna el oly hamar, hiszen fizetésemet a legpontosabban s jó minőségben beadták, s fizetésem tetemesebben jobb volt a kisasszondinál, de azon körülmény, hogy nem vagyok választott pap, kissé feszélyezett. De meg a lelkészlak falutól jó messze erdő szélén volt egy kis átellenes csárda szomszédságában, s én aljegyző lévén akkor, vajmi sokszor e magányban kellett hagynom családomat, részint a gyűlések tartama alatt, de kivitt a canonica visitatio alkalmával, midőn sokszor 1–2 hétig távol voltam családomtól. Ehhez járult még azon körülmény, hogy a lelkészlaktól egy puskaövényi távolságban a Séta Pista betyár¹⁵⁴ idejében esti 7-kor rabolták ki Krizsanich földbirtokost, őt magát és családját megverték.¹⁵⁵ Én és családom másnap reggel halálra ijedtünk, s elhatároztam, hogy amint csak lehet, Kutasról menekülök.

Minthogy erre kevés kilátás volt, s a lábodi fiaskó miatt méltó okom volt aggódni reményem megvalósulásában, egy tervvel léptem fel a gyülekezeti népgyűlésben azzal, hogy miután van az egyháznak bent a faluban ½ sessióhoz járó beltelke,¹⁵⁶ úgy szólván falu közepén, adja el az egyház itteni épületeit s lassanként készüljön a betelepedésre.

¹⁵⁴ Séta Pista eredeti családneve Kis vagy Kránicz, foglalkozása gulyás vagy kanász. 1876-ig disznókat hajtott el tulajdonosaiktól a folyamatosan változó összetételű 3–4 fős bandájával Somogy, Baranya megyékben és Szlavóniában. Nagyobb szabású fosztogatásokat 1876/77. telén hajtott végre. Első nagyobb rablását Németladon vitte végbe: Oszvald Péter plébánost rabolta ki embereivel. 1877. május 6-án Igmándy Benedek szigetvári főszolgabíró 11 emberével egy elhagyott tanyaépületben bekerítette Séta Pistát. Heves lövöldözés után Séta Pista szíven lőtte magát, emberei pedig megadták magukat. – GÖNCZI 1944. 131–137., SZENTESI ZÖLDI 2009. 89.

¹⁵⁵ Az 1876 novemberében történt eseményeket Gönczi Ferenc *A somogyi betyárvilág* című munkájában így örökítette meg: *Kutason a Juhász bandája által már egyszer kirabolt Krizsanics József 72 éves birtokosnál jelent meg Séta Pista négy társával. Hárman, Sétával a szobába törtek, kettő pedig künn őrt állott. A bennlévők Krizsanicstól pénzt követeltek, midőn 40 forint 50 krajcárját aranyban előadta, még többet kívántak s miután kívánságukat nem akarta, vagy nem tudta teljesíteni, megkötözték s kegyetlenül megkínózták és egész családját megverték. Elvittek: női aranyórát, többféle aranyékszert, Krizsanics duplacsövű puskáját. A rablás 15 percig tartott, míg egyik kiszökött szolgáló hírt a panduroknak, mire azonban ők a helyszínre értek, Sétáék a kisbajomi rezula (fiatal erdő) irányában már eltávoztak. A községben a harangokat félreverték, de ez hiábavalónak bizonyult. (...) Hivatalos jelentés szerint a rablók között egy magas, erős, 36–40 év körüli férfi volt „szépen cultivált bajusszal, nemes vonásokkal”. Ez egész bizonyosan Séta Pista, a vezérük volt. GÖNCZI 1944. 132.*

¹⁵⁶ sessio (lat.) = jobbágytelek; két részből állt: bel- és kültelekből

A tervet sorban helyeselték, s többen a reájok esendő kivetésen felől önként igen szép összeget ajánlottak fel, mégis találtatott egy gyülekezeti tag, Váradi Gergely, ki úgy szólván a gyülekezet leggazdagabb, de egyszersmind legzsugoribb tagja volt, hogy ő nem kíván a beépítkezéssel új terhekkal megróni a gyülekezeti tagokat, az építkezés sokba kerül, örökös adósságban lesz az egyház, ha az ősapák ki tudtak jönni isteni tiszteletre e csendes magános helyre, kijönnék ők is.

A vélemények megoszlottak, az elhatározások meginogtak még jobban, midőn ugyanaz az ember ezt kiáltotta fel: hát nem látjátok át, mit akar a pap? A faluban szeretne magának palotát építeni a mi pénzünkön, hol aztán uralkodhatnék. Ez döntött. Semmi se lett a bevonulásból, melyre 10 esztendő szántam. Nem volt mit tenni, mint várni a kedvező időt, hogy onnan menekülhessek. Ez idő szerint a kutasi egyház iskoláját már benn a faluban felépítette, s csak maga a lelkész lakik a csendes magányban, mint remete, de majd megjő az idő, úgy hiszem, hogy az egyház a templomot, úgy a lelkészlakot is bent a faluban felépíti.

1878. tavaszi gyűlésen Kadarkúton az ottani lelkész, Halka Sámuel szobájában fogalmazva az egyházmegyei jegyzőkönyvet hitelesítés alá, bejő hozzám a lelkész, s felhív arra, hogy fogadjam a dombói egyház képviselőit, kik a náluk üresedésbe jött lelkészi állomásról velem akarnak beszélni, s illetve lelkészül meghívni.

Hála Istennek! Menekülök Kutasról! Ez volt első szavam.

1877. évben Héjjas Zsigmond itteni lelkész elválasztatván Komlósdra lelkésznek, a dombói lelkészi állomás üresedésbe jött.

A választás megtörtént 1877. december 12-én Barakonyi Kristóf, ki itt 1876-ban helyettes lelkész volt, kapott 3, Héjjas Pál csurgói gimnáziumi tanár 30 szavazatot.¹⁵⁷

A választott lelkész, mint azt az 1878. évi egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyv 49. száma bizonyítja, bizonyos javításokat s átalakításokat kívánván a gyülekezettől, s miután látta, hogy terve nehezen sikerül, lemondott a választásról.

¹⁵⁷ HÉJAS PÁL csurgói gimnáziumi és tanítóképző intézeti tanár. 1835. január 30-án született Kastélyosdombón (Somogy vm.), tanítói családban. Középiskolai tanulmányait Csurgón, a teológiát Pápán végezte, Kolozsváron tanítói vizsgát tett. 1857-től 1902-ig a csurgói Református Gimnázium, 1870–1886 között a csurgói Állami Tanítóképző Intézet tanára és hitoktatója. Felesége Mezei Zsuzsanna, Mezei Pál kisbajomi és csökölyi lelkész leánya. Héjas Pál 1911-ben hunyt el. – MOKOS 2004. 96., KÖBLÖS 2006. 333., 907., 916., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 294., HORVÁTH 2019. 119–120.

Ez ügyben jártak az egyház képviselői, Varga János és nagy Varga István az egyházmegyei gyűlésen, s tudomást szerezve Héjjas Pál lemondásáról, lelkész után néztek.

Mint később tudomásomra jutott, ezek az atyafiak tanácsot kértek egykori lelkészük, Halka Sámueltól és az egyházmegyei gondnok, Csépán Antal úrtól, kik is engem ajánlottak. Így történt, hogy ezek az atyafiak engem felkerestek, és illetve felkértek, fogadjam el a meghívást.

Én, élénken emlékszem, akképp nyilatkoztam, hogy miután nekem már van gyülekezetem, s mint egyházmegyei aljegyző is nem szeretném, ha a választás alkalmával megbuknám, csak úgy vagyok hajlandó a meghívást elfogadni, ha a választás egyhangúlag megtörténik.

Hogy lehetetlent kívántam, azt akkor még nem tudtam, most már tudom, így Dombó–Gárdony és egyhangú választás: az abszurdum! Noha az egyház képviselői ígérték, hogy erre nézve minden lehetőt elkövetnek.

A választás, mint azt az 1878. évi egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve 191. száma bizonyítja, megtartatott április 9-én, s eredménye az lón, hogy Barakonyi Kristóf kapott 21, én pedig 12 szavazatot.

Az eredményről Pál Farkas, a választási bizottság tagja engem azonnal értesített, biztatván azzal, hogy legyek jó reménységgel, Barakonyi le fog mondani, s akkor az én megválasztatásom bizonyos. Úgy is lett. Barakonyi lemondott, a 2. választás május hó 14-én megtartatott, s akkor Barakonyi kapott 10, én pedig 27 szavazatot, amiről is engem Máté Lajos darányi lelkész táviratilag értesített.

Utólag tudtam meg, hogy a választáskor szemben állt egymással Dombó és Gárdony, s miután a választáskor több számmal jött Gárdony, győzött, lett Barakonyi ügy, de ezt Dombó nem engedhette, titkos, aláírás nélküli leveleket kapott már Barakonyi azzal, hogy itt nem fogadják szívesen, stb., stb., s akkor Barakonyi lemondott elfogadván a kisebb állomást, Böhönyét. A 2-ik választáskor a gárdonyiak elkedvetlenedve lévén Barakonyi lemondása miatt, csak kevés örömmel jelentek meg, s így a dombóiak többségben lettek, de a tromf,¹⁵⁸ hogy így mondjam kijátszatott, a gárdonyiak visszaadták a kölcsönt a dombóiaknak, írván hozzám névtelen nagyszerű leveleket.

¹⁵⁸ tromf (németből) = adu, ütőkártya; ellenérv

Ne előzzük meg azonban az egymásután következett eseményeket. Én a választásról értesülve, mint választott lelkész örömmel olvastam a következő levelet:

„Május 15. Kastélyosdombó 1878. Tisztelt tisztelendő Úr! Óhajtjuk, hogy levelünk találja a legjobb egészségben egész házi családjával együtt. Örömmel nyilvánítjuk s tudatjuk, hogy e hó 14-én megválasztatott lelkészünknek, de más részről szomorúan tudatjuk, hogy kívánalma szerint egyhangúlag nem történet meg, mert még ez ideig is a gárdonyi atyafiak között találtatott 10 egyén, amely félre húzódott a dombói néptől irigység szemponjából, így tehát a dombóiak által 27 szavazattöbbséggel megválasztatott. Kedves Tisztelendő Úr! Jól tudja Ön, hogy a Krisztusnak 12 tanítványa voltak, és mégis támadt köztük meghasonlás, hát ilyen két községből álló gyülekezetben, ahol 100 szavazó van, vajon csoda-e ennyi zűrzavar között, hogy nincs egyetértés? Tehát arra kérjük kedves Tisztelendő Úr, ne vegye rossz néven, hogy így történt elfogadása, sőt inkább szeme előtt tartsa Jézusunk e szép mondását: amit az emberek én ellenem rossznak gondolnak, azt az én mennyei Atyám jóra fordítja. Most tehát csak arra kérjük, hogy ezen levelünkre minél előbb válaszoljon és tudassa véleményét, és ha megegyez a mienkkel, arra kérjük, hogy személyesen is jelenjen meg közöttünk. Most levelünket bezárva azon jó kívánattal, hogy a szeretet viszontlátás örömevel együtt találkozassunk. Maradunk Kastélyosdombó és Gárdonyban május 15. 1878. szeretett tisztelői: Varga János, Kóczán József gondnok, Varga József, Váradi János, Lábodi Mihály, Szarka István presbiterek.

A választási bizottság jegyzőkönyve kezembe kerülve ebből láttam, hogy reám szavaztak a következő dombói tagok: Simon János, öreg Málík Mihály, ifjabb Varga Mihály, al. Váradi János, Varga István, öreg Varga Mihály, Kóczán József, Kis Váradi János, Szarka István, Szojka István, Liber József, András Ferenc, Vajda János, Bíró József, Kis Varga István, Bakó János, Füle János, Szolga József, Német István, Kis József, Váradi Ferenc, Varga János, Varga József alsó, Bíró István, Bíró János, öreg Kerekes József.

Barakonyira szavaztak a következő gárdonyi atyafiak: Tóth János, Váradi István, Botos József, András János, András József, Szalai József, Pap József, Balogh János, Bödő József, Túri György.

Ugyane postán vettem a következő levelet: „Novothny Alajosnak tisztelettel. Szabadíts meg minket Úr Isten, nekünk ilyen ember nem kell, ki amely vallásban született, azt holtig nem becsülte meg, mi szívünk ilyen emberre nem nézhet, egyházunkban nem adatik annak hely. Hozzánk lakni soha ne jöjjön,

mert itt becsülete nem léssen. Ha van esze, de nem is jön el. Írta az, ki megtanult írnya 5/15. '878.”

Mint a villám, úgy csapott lelkekre e levél! Uram Istenem, mit tegyek? Elfogadjam a választást, vagy hagyjam ott e veszekedő népet, had eméssze magát, s mint meghasonlott testület vesszen el magában? Nem.

E levelet közöltem Körmeny Sándor esperessel, majd Csire István és Szűcs Mihály barátaimmal, kérve tanácsukat. Csirén kívül amazok és többen bíztattak, bátorítottak, ne hallgassak a névtelenre, fogadjam el a választást, majd ha helyemet elfoglaltam, minden jó lesz, majd lecsendesednek. Én e tanácsot fogadtam el azzal, hogy kikötöttem, hogy ha az egyház mindazon átalakításokat eszközli az épületen, amelyeket Héjjas tanár úr is feltételül kikötött, elfogadom a választást, ellenkezőleg nem, így akarván próbára tenni a gyülekezet jóindulatát írántam. S ily értelemben adtam be beadványomat az egyházmegyei gyűlésre, s ily feltétellel lettem is megerősítve 78. évi egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyv 191. szám alatt.

Hazaérkezvén a gyűlésről e levelet vettem:

„Novothny Alajosnak tisztelettel. Szabadíts meg Úr Isten, mert nekünk ily ember nem kell, akit száz szavazó közül Dombó és gárdonyi eklézsiából csak 27 szavazott meg, de csak azok az emberek, kik már asztalánál ettek-ittak, többinek is csábítója azok lettek. (Itt meg kell jegyezni, hogy a Barakonyi lemondása után 4 dombói atyafi, s pedig Krizsán József gondnok, Varga János, Kis Váradi János, Váradi Ferenc a dombóiak nevében egy vasárnapon Kutason megjelentek, vendéglőbe szálltak, 3-ik harangszó után a templomba jöttek, mint szokás és illik, engem meghallgattak, s az isteni tisztelet után szobámba jövéen, engem forma szerint ünnepélyesen az egyház nevében lelkészül meghíttak, akiket én aztán szerény ebédre asztalomhoz ültettem. Ez volt az az evés-ivás, melyről a névtelen megemlékezik, s hihető, hogy fáj neki, hogy ő mint gárdonyi részt nem vett abban, ámbár a dombóiak is hibáztak abban, hogy mint társegyházból legalább egy tagot magukkal nem hoztak, s csak az menti a dombóiakat, hogy azért nélkülözték őket, mert ellenpártiak voltak.)

Ha eszít föl meggondolja, semmiképpen el nem is fogadja, ne is fogadja el, mert ő nekünk nem kell, egyházunkban nem adatik neki hely, hozzánk lakni soha, soha ne jöjjön, mert itt becsülete nem léssen, ha van esze, de nem is jön el. Ezzel bezárom írásomat. Dombó s gárdonyi eklézsiákból írta egy valaki.”

E levél, ha fáj is tartalma, de azért, mert csak ismétlése volt az előzőnek, nem vettem fel annyira, remélve, ha ott leszek, majd lecsillapulnak.

E névtelen levelek felől mégis panaszkodva írtam az akkori helyettes lelkésznek, Sütő Lajosnak, kérve őt, hogy csillapítaná le a háborgó elemeket, s jó reménységre hangolná irányomban kivált a gárdonyiakat.

A dombói atyafiak, mi nagy lelki örömömre szolgált, már előre is lélekben velem egyesültek, mert a pünkösdi szent ünnepek alkalmából a következő levelet kaptam Dombórol:

„Kastélyosdombó júni 11. 1878. Tisztelt Tisztelendő Úr! A pünkösdi ünnepét eltöltöttük – Isten kegyelméből – szerencsésen. Most óhajunk kívánalma az, hogy a jövő pünkösdi és azt megelőző ünnepeket együttesen tölthessük el jó Istenünk segédelmével. Kedves Tisztelendő Úr, most a legközelebbi kadarkúti gyűlés alkalmával Sütő Lajos helyettes lelkész¹⁵⁹ és Szabó Gyula tanító urak¹⁶⁰ által értesültem, hogy gyülekezetünkben találtatott olyan egyén, aki a jó feltételeket is rosszra akarná fordítani. Azt már puhatolom, hogy ki legyen ezen irigy rossz egyén, de minden kutatásom mellett nem jöhettem rá. Hanem arra kérem kedves Tisztelendő Urat, azt a küldött levelet, ha leküldené, majd az írás által rá jönnék, no de ha már így történt, fel se vegyük, tudjuk, hogy minden szép búzának van ocsúja, vagy szemetje, rosta kell annak, hogy megtisztuljon, e mellett nem felejtsem el szavait, hogy Idvezítőnk is oda ment, ahol látta, hogy egyenletlenség van. Kérem kegyelmedet is megmaradni. Most a jó Istentől az Ég áldását kérve egész ház családjára, maradok Kastélyosdombón 11. júni 1878. Tisztelője: Varga János, a gyülekezet nevében.

E levél vétele után más napon ismét levelet kaptam Dombórol, és pedig:

„Novotny Alajosnak tisztelettel! Úr Isten, kérünk Tégedet, küld el hozzánk szentlelkedet, amely minket arra segítsen, hogy ez ember hozzánk el ne

¹⁵⁹ SÜTŐ LAJOS lelképásztor 1853. július 2-án született Szomajomban (Somogy vm.), lelkész-családban (Apja Sütő Lajos lelkész, anyja Kis Mária, Kis András lelkész leánya; felesége is ároni család sarja: Csuzi Lídia, Csuzi József lelkész leánya.). Középiskolai tanulmányait Csurgón és Pápán, a teológiát Sárospatakon végezte. 1872–1879 között segédlelkézi szolgálatot végzett a belsősomogyi egyházmegye gyülekezeteiben: 1878-ban Kastélyosdombón. 1881-től haláláig, 1899-ig a somajomi gyülekezet lelkésze. – DREL I. 1. u. Bűrüs-Várad. I. 2. II. 35. Gige. 58. Hed-rehely. I. 3. Kastélyosdombó. I. Kisasszond. 10. Kisbajom. 7. Magyarlad. IV. 73. Magyaregres. I. 5. II. 1. Mezőcsokonya. 6., 7. Pata. 29. Somogyaszaló. II. 6., 22. Szomajom (Kaposfő). I. 4–5. II. 5., 14., 15., 16. (Anyja Galambos Ágnes!). TtREL I. 8. d. 6. Bolhás. II. 23. d. 8. Merenye. I. 2. d. 9. Nemesdéd. 74., 105. d. 10. Somogy–Kutas. 16., 60., FÁBIÁN 1906. 38., SZABÓ 1929. 345., BECK 1935. 40., KRÁNITZ 2012. 212., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018a. 315. CD Csurgó.

¹⁶⁰ SZABÓ GYULA tanító Drávacsapelyről (Baranya vm.) származott, apja az ottani iskolatanító, Szabó Zsigmond. Középiskolai tanulmányait a csurgói Református Gimnáziumban végezte, majd 1876-ban a csurgói Állami Tanítóképző Intézetben tanítói oklevelet szerzett. 1879 Kastélyosdombón, 1879-től Molványban, majd 1904–1921 között Jákón tanított. – SZABÓ 1929. 273., 322., KAPITÁNY 1936. 7., KOLTAI 1939. 150.

jöhessen, mert ő bizony itten nem kell, még azok is az emberek, kik megválasztói lettek, csak nép bosszújára tették. De hogy is kellene ilyen ember valakinek, akit még az asszonyok is kinevetnek, mert azt mondják: Ha ő majd itt prédikál, vegye rá a misemondó ruhát! Soha nem láttam még ilyen gyalázatos embert, aki még sem mondja, hogy ő bizony nem jön el. Itt végzem írásomat, maradok iránta, de nem tiszta szívemből tisztelettel. Dombói s Gárdonyi egyesült eklézsiákból írtam.”

Te, kedves Utódom, aki e sorokat, e névtelen 3 levelet, s kivált e harmadikat olvasod, bizonytalant azt mondod, hogy nekem érzéketlennek kellett lennem, midőn e levelek után mégis e lelkesítő állomást elfogadtam. Igazad van, azzal a különbséggel, hogy érzéketlen nem voltam, mert véve a leveleket, azokat egyházmegyei gondnok és esperes úrnak bemutatva dombói választásról szóval és írásban lemondottam. Ezek voltak és többen buzdítottak arra, hogy ne féljek, menjek. Az a vidék, a Szigetvár vidéki nép, de kivált a dombó-gárdonyi nyakas, kevély nép, de éppen azért, miután alapjában egy nép sem rossz, s minden nép szívének van kulcsa, melyet, ha eltalálunk, azzal a népet megnyerjük, és a dombó-gárdonyi nép megnyerhető szelídséggel, okos lelkesz gondozással, papias magaviselettel, a szószéken buzgósággal, felvilágosító s lelkesítő beszédekkel, mindezen tulajdonságokkal pedig megáldatva ne ingadozzak, menjek, teremtsék ott egy békés gyülekezetet. Ezt kívánja az egyházmegye érdeke is, hogy ez az egyház el ne pusztuljon, hanem tartassék meg a testületnek. A gondviselés engem küld, aki vallásos kötelességgel ne habozzak, menjek, és ha működésem nem lesz eredményes, az egyházmegye segít rajtam, s alkalmilag más helyről gondoskodik számomra.

Igaz. Legyen meg Isten akarata. Megyek. Lemondásomat visszavettem, azzal azonban, ha a kívánt átalakításokat, javításokat nem eszközlik, lemondok és semmi szín alatt Dombóra nem megyek.

Hogy ezen átalakításokról legyen fogalmam, lerándultam nőmmel együtt Dombóra, amidőn is a két presbitérium tagjait összegyűjtöttem, velük értekeztem, az átalakításokat s javításokat kijelöltem, s a jelenvoltak ígérték, hogy mindazokat teljesítik, amikor én szeptember hóban idejövök, a ház rendben lesz.

Hogy mik voltak ezek? Majd a végén előadom.

A névtelen 3-ik levele, melyben az illető kimondja, hogy gyalázatos ember vagyok, hogy le nem mondok, és hogy misemondó ruhában prédikálok, mégis nagyon bántott engem, s épp azért, hogy Dombóról meneküljek, annyival is

inkább, mert a kutasiak meg nem akartak elbocsátani, ígervén *conditio*¹⁶¹ változást, majd azt is, hogy készülnek a beépítkezésre, stb., még egy kísérletet tettem, tudniillik egy pásztori levelet küldöttem Dombóra, felhíva a presbitériumot komoly válaszra. E pásztori levél a következő:

„A dombó-gárdonyi ev. ref. egyház presbitériuma érdemes tagjai, kedves atyámfiak az Úrban!

Az Úr nevében üdvözlöm kedves atyámfiak mindnyáját és egyenkint és kegyelmelekben a gyülekezeteknek összes tagjait, üdvözlöm pedig Idvezítőnk szavaival, midőn mondá tanítványainak: Békesség Nektek! Adja a jó isten, hogy teljesedjék az Úr ama mondása, hogy kegyelmelek méltók levén erre, szálljon az én békességem mindnyájokra!

Az e hó 3-4. napjain tartott egyházmegyei közgyűlés a dombó-gárdonyi szavazattöbbséggel történt lekésválasztást a törvényes idő fenntartásával megerősítette, s ez időtől fogva én már kegyelmeleké, a dombó-gárdonyi gyülekezeté vagyok, mint megerősített lelkipásztoruk szólok kegyelmelekhez, lelki nyájamhoz, az úrban testvéreimhez, s ezen összeköttetésnél fogva engedjék meg nekem, hogy lelkipásztori levelemben valamint szeretettel, úgy őszinteséggel s bizalommal szóljak, remélvén s kérvén kegyelmeleket, hogy hasonló érzelemmel legyenek kegyelmelek is irántam, s szeretettel fogadják el leveletem.

Megtisztelő volt reám nézve az, hogy egy az egyházmegyénk tekintélyesebb gyülekezete, tudniillik a dombó-gárdonyi gyülekezet képviselői ez év március havában Héjjas Pál úr lemondása után engem bizalmukkal felkerestek. E bizalomra én Varga János atyámfiának írt levelemben is annyit válaszoltam, hogy követve Jézus apostolainak mondott parancs szavait: menjetek és prédikáljatok, a meghívást elfogadtam.

A választás nem úgy történt, mint óhajtottam volna, nálamnál fiatalabb társam lett a győztes, nevem kisebbségben maradván, s némi homályt is szenvedvén ez által 10 évi lelkeszi pályám és egyházmegyei hivatalom is, de ez is kétségkívül az isteni gondviselés műve, s én lelkemben ezen megnyugodva elmondhattam a Szentírás szavaival: Jómra lőn, Uram, nekem, hogy megaláztál engem!

Az egész körülményt lassan-lassan feledvén, visszaadatván aképpen itteni kedves enyimeleknek, kikkel a legszebb lelki viszonyban élek, s kikiről igazán elmondhatom, hogy lelki gyermekeim, ama szelíd nyáj az Úrnak mezején.

¹⁶¹ *conditio* (lat.) = feltétel, körülmény, állapot

Nyugalmam nem sokáig tartott, s az Isten akképp indítá kegyelmetek gondolatait, hogy onnan a messze távolból engem csendes magányban felkerestek, még pedig a gyülekezet azon óhajával, hogy miután a 9 szótöbbséggel elválasztott lelkészük, Barakonyi úr a választást el nem fogadja, az első szavazáshoz hűen az egyház többsége engem óhajt lelkészének.

E másodszeri meghívást én azon feltétellel fogadám el, hogy az egyház egy akarattal megválaszt. Ez óhajom sem teljesedett be, mellyel pedig csak azt akartam elérni, hogy az egyház tagjai között felmerült hullámvész csendesedjék le.

Mindamelletts is, minthogy egy protestáns embernek mindenkor joga van szabadon lelke meggyőződését nyilvánítani, s mert ezt a protestantizmus elvénel fogva sem akadályozni, annál kevésbé tiltani lehet és szabad, és mert a többség mellettem nyilatkozott, nem akarván csekély személyiségemnek annyira hízelegni, de és főleg az egyházat a lelkészválasztás bonyodalmai s további különféle esélyeinek kitenni, határoztam el, a megválasztást elfogadtam, és a szándékomat nyilatkozandó kegyelmetek körében május hó 22-én megjelentem.

Lelkem örült, hogy kegyelmetek, tudniillik a megjelent a presbitertagok vídám és barátságos arcvonással fogadtak engem, s biztosítva levén a gárdonyiak által is jóindulataikról, nyugodt kedéllyel néztem jövőm elé, azon napok és esztendőek elé, melyeket Istenünk élnem enged körükben.

E lelkem nyugalmát, lelkészi pályám szép reményét ezen idő óta 3 névtelen, de egy írotól származott levél háborítá meg, és engedjék meg nekem, ha én e tárgyban kegyelmeteknek szomorúan, lelkem legmélyebb fájdalmával ez alkalommal panaszkodom.

A névtelen író 3 levelével 3 igen mély sebet ejtett szívemen, melyek annyival inkább fájnak, mert épp ez oldalról sértve érzem magamat, mi legérzékenyebb, tudniillik vallási meggyőződésemben.

Isten az, ki lát a szívek rejtekeibe, és ki legjobban tudja, mi vagyok. Hogy és miképp merészel tehát ember az én lelkem meggyőződése, vallásos hitem felől ítéletet mondani, hitemet gúnytárgyává tenni, lelkészi minőségemet gyanúsítani, s ekképpen személyemet rágalmazni és az én leendő dombó-gárdonyi jövőmet békétlenné, zavarossá s nyughatatlanná tenni?!

Szavai éles törként hatottak szívemre, s nem nagyítom a dolgot, az ünnepélyes pillanatban őszintén bevallom, hogy a 3-ik levél olvasása alkalmával annyira elszorult szívem, hogy egy ideig eszmélni és gondolkodni nem bírtam, az

első szavam is az volt: Uram, bocsásd meg neki, mert nem tudja a névtelen, mit cselekszik, én megbocsátom!

Tartozom azonban azon felvilágosításával ezek után kegyelmeteknek, hogy miután a névtelen múltamról beszél, és mert az ő értesülései, hihető, Dombó–Gárdonyban szájról–szájra járnak, és különféle magyarázatokra alkalmat adnak, mondom, tartozom azzal, hogy ez ügyben Kegyelmeteket felvilágosítsam.

Azt írja a névtelen, hogy én nem kellemes a dombó–gárdonyiaknak, mert pápista voltam, misemondó ruhában prédikálok.

Ez a mélyen nevetséges, oly szúró is reám nézve!

Igaz, hogy én katolikus szülőktől származom, és e vallásnak követője voltam egész 25 éves koromig, sőt tudományos kiképzétem után katolikus gimnáziumi professzor, tanár voltam 4 éven át székesfehérvári és egri gimnáziumban, de követve lelkem jobb meggyőződését a mondott évkoromban a református egyházba tértem át, melynek kebelében azóta, most már 44 éves koromban a legboldogabban érzem magamat.

Az én hitvallásomról 1864-ben meggyőződést vett a belsősomogyi egyházmegye közönsége, midőn Visontán tartott gyűlés alkalmával a papi tudományokból engem megvizsgált, s a református egyház a segédlelkészek sorába felvenni méltónak talált, majd ugyanazon évben Pápán a püspöki kéz reám tétele által lelkésznek felszentelt, mi nem történt volna meg, ha hogy én most is katolikus volnék, és misemondó ruhában prédikálnék. Ugyan a belső–somogyi református egyházmegye nem bízta volna reám 2 éven át a jádi, 5 éven át a hedrehelyi iskola, úgy 7 éven át a kisasszondi egyház, és most már csaknem 3 éven át a kutasi gyülekezet lelki vezetését, mi több nem tartott volna arra méltónak, hogy az egyházmegye aljegyzővé megválasszon és a legközelebbi szavazáskor a pót tanácsbírák, úgy törvényszéki jegyzőjelöltek közé felvegyen.

Ez a válaszom a névtelen író levelére, melyet is kegyelmeteknek értésére adni kötelességemnek tartottam.

És ezek után bátran kimerem mondani, ha annyi gyülekezet presbitériumai, annyi lelkésztársam bennem református lelkészt látnak, és midőn magam is Istenre hivatkozom ez ünnepélyes pillanatban, hogy testestől–lelkestől híve vagyok a protestáns református egyháznak és gyermekeimet is abban nevelem, fiamat a lelkészi pályára készítem, midőn ekképp hatod magammal lelkem egész odaadásával szaporítom a protestáns református szent anyaegyházat. Mondom: midőn én nem az vagyok, kinek a névtelen író tart engem, volna-e

elegendő bátorsága Dombó–Gárdonyinak én reám követ dobni, személyemet, lelkési állásomat besározni, s nemtelen homályba vetni? nem! Én azt nem képzelhetem.

Igaz, Idvezítőnk a zsidó vallásban született, s midőn megállapította az új testamentumot, keresztfára feszítették. Az első apostolok is zsidók és pogányokból levén keresztyénekké, őseiktől mártírhalt szenvedtek. Husz János, Prágai Jeromos hamvait megégették a vakhitűek, de hát, kik tették ezt? Azok, akiknek kebelükből származtak, de jegyezzük meg, nem azok, kikéi lettek. Uram, én Istenem, és engem saját enyéim gúnyolnak, kiknek örülniök kellene azon, hogy a protestantizmus ügye általam is növekedett, és hogy a Krisztus tudományát a megtisztított vallás elvei szerint lelkem legszentebb s legigazibb meggyőződéséből hirdetem, terjesztem. Hát avagy Kálvin, Luther, Melanchton, szóval az első reformátorok nem e voltak katolikusok? És avagy a protestantizmus ügye kik által vett lendületet, erősítést, gyarapodást külföldön és hazánkban, hanem ha éppen katolikus professzorok, tanárok által, kik protestánsokká lévén, a legerősebb oszlopai, védői lőnek az új egyháznak. Sőt hivatkozom a most élő férfiakra: Ballagi zsidó volt,¹⁶² Heiszler, Névi,¹⁶³ Kovács,¹⁶⁴ stb. katolikusok voltak, és avagy e férfiak nem-e tiszteletünk tárgyai, nem öleljük-e bennök a legtisztább református szíveket?

¹⁶² BALLAGI (1848-ig BLOCH) MÓR (Inócz, 1815. március 18. – Budapest, 1891. szeptember 1.) izraelita származású, református vallásra áttért teológus, nyelvész, hebraista, szótáríró, az MTA levelező (1840), majd rendes (1858) tagja. Pápán, Nagyváradon, Pesten, Tübingenben tanult. 1851-től a kecskeméti, 1855–1877 között a pesti teológiai akadémián tanított. Szakirodalmi munkássága jelentős. Vö. SZINNYEI 1891–1914. I. 438–443., RÉVÉSZ 1960. 190., MARKÓ 2001–2007. I. 332–333., KOVÁCS I.–TAKÁCS 2022.

¹⁶³ NÉVY (NEFF) LÁSZLÓ a budapesti kereskedelmi akadémia igazgatója, a Petőfi-társaság alapító tagja, a kereskedelmi szakiskolai tanárok országos egyesületének elnöke. 1841. január 27-én született Középszékázon (Veszprém vm.), apja községi tanító és jegyző. Tanulmányait Pápán, Veszprémben, Győrben, Pannonhalmán és Csornán végezte. 1861-től 10 évig a szombathelyi premonstrei gimnázium magyar nyelv és történelem tanára. 1871-ben kilépett a rendből. A budapesti református gimnázium, majd 1882-től a kereskedelmi akadémia tanára. Felesége Schneider Emma. A 1902. április 5-én hunyt el Budapesten. – SZINNYEI 1891–1914. IX. 1028–1033., RÉVÉSZ 1960. 438., MARKÓ 2001–2007. IV. 1072–1273., Gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/422082#> [Letöltés: 2025. február 5.]

¹⁶⁴ KOVÁCS MIKLÓS budapesti református gimnáziumi tanár 1833-ban született Hajdúszoboszlón (Hajdú vm.) katolikus családban. Gyöngyösi középiskolai és pesti bölcsészeti tanulmányok elvégzése után belépett a ciszterci rendbe. Egy évig novícius Zirčen, a teológiát Egerben végezte. 1859-ben szentelték fel, a székesfehérvári rendi gimnázium tanára. 1863-ban kilépett a rendből, 1868-tól a pesti református gimnázium tanára lett. 1886-ban hunyt el. – PEIL 1886. 1121, 1407–1409. (nekrológ), SZINNYEI 1891–1914. VI. 1346., Schematismus Congregationis de Zirc S. Ordinis Cisterciensis ad annum scholare 1942/43. 220., RÉVÉSZ 1960. 381.

Mindezeket édes atyámfiái azért mondtam el kegyelmeteknek presbitérium érdemes tagjai, ha múltam ellen van kifogásuk, ha nem bíznak református hittem meggyőződésében, ám nyilatkozzanak, és én lelkészi megerősítettésemet megsemmisítetem.

Azon egy névtelennek szavaira nem adok semmit, és tévedését megbocsátom, soha lelkére nem vetem, mert ha Isten úgy akarja, hogy a dombó-gárdonyi lelkészi állomást elfoglalom, látni fogja, hogy szilárd híve vagyok a református egyháznak, és buzgó lelkipásztora a református gyülekezetnek, ám de ha ez az egy, hanem az összes presbitérium ellenem nyilatkoznék, adja ezt írásban, és én visszalépek.

Felhívom tehát e levelemmel édes atyámfiat, hivatalosan hívom fel, hogy levelem elolvasása után presbitériumi jegyzőkönyvi kivonattal válaszoljanak.

A megerősítés ténnyé válik július hó 14-én, ezen belül még lehet segíteni a dolgon, de azon túl már sem én, sem kegyelmetek a határozaton nem változtathatunk.

Gondolkodjanak levelem tartalma felett, s adjanak nekem határozott választ.

Részemről, mint már személyesen mondtam is, elfogadom a dombó-gárdonyi lelkészi állomást, azon egy névtelen levélíró kicsinyes gúnyolódásaival nem gondolok, s legfeljebb csak azt óhajtanám, hogy írná oda becses nevét, és én sietnék őt felvilágosítani. De ha talán a presbitérium is osztja e véleményt, mit ugyan nem teszek fel róla, ha talán protestáns református hitét félti bennem, attól tart, hogy az egyházban általam Isten dicsősége növekedést nem fog venni, mondom, ha ez így volna, akkor meghajlom a gyülekezet erkölcsi kormányzó testülete, a presbitérium előtt, és visszaadom lemondásommal a gyülekezet tagjainak lelkészválasztási jogát. Sajnálva szívemből, hogy az egyház újra, ki tudja, mily mérvű hányattatásnak lesz kitétetve, s vajon az a békesség, mellyel köszönteni parancsolta Idvezítőnk apostolainak azon ház lakóit, kik arra méltók, szállni fog-e kegyelmetekre, mert ugyancsak Idvezítőnk mondja: ha pedig arra nem méltók, szálljon a ti békességtek ti reátok, tudniillik az apostolokra!

Továbbá értésükre adom azt is, hogy miként személyesen is Dombón léteemben kijelentettem, úgy az egyházmegyei gyűlés elé terjesztettem, hogy kegyelmetekhez menetelem előtt, mi vagy szeptember hó vége felé, vagy október hó elején történnék, a szükséges javításokat megtegyék. Nevezetesen és mindekelőtt óhajtanám, hogy aratás után, ha előbb nem lehet, a konyhát átalakítsák, nemkülönben a cselédszobát az első szobával összekapcsolják, azt

lakhatóvá tegyék, hogy odaérkezésemkor holmimat a rendes helyre berakhas-
sam. A többi szükséges és a presbitérium által helyesnek talált javítások elma-
radhatnak későbbre is, midőn ott leszek.

Megjegyzem azt is, hogy ha talán a mesteremberekkeli szerződés alkalmára
a javítást és átalakítást illetőleg mikénti nyilatkozatomra jónak látnák, hogy
köztük legyek, hajlandó vagyok Dombóra lemenni 2-3 napra azon kéréssel,
hogy ezt velem közöljék, és mert kocsit innen annyi időre nem kapok. Odame-
netelem és visszajövetelemtől gondoskodni szíveskedjenek akképp, hogy egyik
egyházköztség eljő értem, másik visszahoz, és én, mint mondtam, nem pusztán
magam, hanem nőmmel együtt megyek, és kegyelmetekkel baráti lelkészi ke-
zet fogva, egy értelemmel és akarattal tanácskozni fogok e tárgyokról épp úgy,
mint a netalán felmerülhetőkrol.

Végezetre, midőn értésükre adom azt is, hogy az 1878/79. egyházi évre a
dombó-gárdonyi lelkészi fizetés kétfelé fog osztatni az egyházmegyei szabá-
lyok szerint, tudniillik fele részben a csurgói iskoláé, melyből a helyettes lelkész
úr fogja kapni havi illetményét, s miről az egyházmegye akképp gondoskodott,
hogy az a darányi nagytiszteletű lelkész úr követelésével, mint a gimnázium
pénztárnokával történjék. A fizetés másik fele része pedig engem illetnek, hogy
tehát ennyi érdek hiánytalanul kielégíthessék, arra kérem a presbitériumot,
hogy a folyó időben levő és a lelkészi fizetést érdeklő teendőket pontosan tel-
jesítsék. A réteket lekaszálva, szénát összegyűjtve, a szokott helyre betakarítsák
és számba vegyék, hány heverő s illetőleg megközelítőleg hány mázsa széna
termett, hogy a csurgói iskolával leendő számolásban tisztán és önzetlenül szá-
míthassak.

Ugyancsak a lelkészi fizetést jelen időben érdeklő munka, a parragszántás.
Kérem e munkát is, ha talán eddig nem tették volna meg, haladéktalanul meg-
tettessék, hogy a netaláni elmaradás miatt hiányt szenvedjek nemcsak, hanem
hogy érzékenyen ne essék nekem azon fizetés, melyet a csurgói gimnáziumnak
is ebből kiadni köteleztetem.

Ha Isten úgy akarja, és kegyelmetek is azt határozzák, hogy nemsokára kö-
zöttük megjelenhetek, több más és egyéb dolgokról értekezni fogunk.

Presbitérium érdemes tagjai, kedves atyámfiai! Én nem tulajdonítok ma-
gamnak semmit is e világon, Isten által vagyok, mi vagyok, és én Istenkegyelme
által szólok, de mennyire csak lelkem ereje felfognom engedi, mennyire csak
érezem működni bennem Isten szentlelkének erejét, annyira ígérhetem kegyel-
meteknek s általuk az egész dombó-gárdonyi református szent gyülekezetnek,

hogy ha kegyelmek azon benső és lelki vonzalommal közelednek hozzám, mellyel a lelki nyáj fogadni szokta maga lelkipásztorát, úgy én lelkem egész odaadásával, szívem legbelsőbb melegével karolom lelki atyai szívemhez kegyelmeket, s biztosítom arról, hogy mint Istenünk engedi, a dombó-gárdonyi gyülekezet javáért, annak felvirágzásáért, a kebelében kívánatos béke, szeretet, egy akarat és egyetértésért minden lehető elkövetek, ennek áldozom lelki-testi erőimet, ez lesz dicsekedésem, törekvésem legfőbb tárgya. Isten engem úgy segíjen!

Mindnyájukkal béke és szeretettel kezet fogva, üdvözölve az egész szent gyülekezetnek minden tagját a kicsinytől fogva nagyig, Isten áldását kérve mindnyájukra, várva mihamaribb válaszukat, vagyok Kutason 1878. június 17. A dombó-gárdonyi református egyház presbitériumának, kedves atyámfiainak atyjokfia és lelkipásztoruk, Novotny Alajos, megválasztott s megerősített dombó-gárdonyi református lelkész.

Utóirat. Kérem az érdeemes presbitériumot, legyen szíves e lelkipásztori felhívó levelemet az egyházládába megőrzés végett betenni. Szolgáljon ez nekem mindenkori igazolásul és a dombó-gárdonyi egyház történeti tárgyául.”

E levelet elküldve nyugodtan vártam az arra adandó választ azzal, ha a presbitérium csak legkisebb jelét adja a bizalmatlanságnak, úgy beadom lemondásomat, maradok Kutason, hol a hívek szeretetét bírom, és hol a hívek nem oly viszálykodók, mint Dombó-Gárdonyban, ha pedig a presbitérium válasza megnyugtató, úgy Isten nevében megyek.

A válasz nemsokára megjött a következőkben:

„Kivonat a dombó-gárdonyi helvét hitvallású egyház presbiteri jegyzőkönyvéből:

Egyházi közgyűlés tartatott 1878. június 21-én a dombói iskolaépület tantermében. Jelen voltak: Krizsán József gondnok, Váradi János, Lábodi Mihály, Szarka István presbiterek, Sütő Lajos helyettes lelkész, Varga János, Váradi Ferenc, Liber Lajos, Varga Mihály és több egyháztagok, Máté József bíró.

1. Elnöklő helyettes lelkész bemutatja s felolvassa nagytiszteletű Novotny Alajos megválasztott s megerősített dombó-gárdonyi lelkész úrnak a dombó-gárdonyi egyház presbitériuma, s ezek által a nevezett egyház minden rendű s rangú tagjaihoz intézett lelkipásztori levelét, melyben leírja megválasztatása körülményeit, valamint fájdalomosan panasolja el levelében gyülekezetünk egy névtelen tagjától kapott, őt megtámadó becsületében, papi jellemében s vallásos meggyőződésében gáncsoskodni akaró levél tartalmát, úgy szintén az

ő idejövetelét megelőző javításokra hívja fel a presbitérium figyelmét. Végre azon bizalmi kérdést intézi a gyülekezet presbitériumához, hogy ha netán ők is, tudniillik a presbitérium egy vélemény s értelemben van azon névtelen levélíró kifejezéseivel, jegyzőkönyvi kivonatban adja tudtára, s ő kész lesz visszalépni, s meghajlik az egyház kormányzó testülete, a presbitérium előtt, bezárja levelét nagytiszteletű lelkész úr a gyülekezetre s annak minden tagjaira mondott áldás kívánattal.

Amilyen örömmel hallotta az egyházi közgyűlés nagytiszteletű lelkész úr levelének első soraiban a béke és szeretet szavainak nyilatkozatát, oly fájdalmasan esett a jelen voltaknak hallani a béke és szeretet hirdetőjét mélyen sértő, gúnyos evangélium szerint reformált protestáns keresztyén emberhez nem illő névtelen levélírónak ama kifejezését: „misemondó ruhában prédikál”, mely szavak által különben saját szellemi s lelki szegénységének bizonyítékát adta ki, és így nemcsak hogy egy értelemben nincs az egyházi közgyűlés azon névtelen íróval, hanem saját kívánatára nagytiszteletű lelkész urat e jegyzőkönyvi pontban értesíti, s szerencsésnek tartja magát, ha oly lelkésze, egyháza közigazgatását szeretettel vezető, rendező feje lesz, mint nagytiszteletű Novotny Alajos lelkész úr, s eme szavakban ad kifejezést érzelmeinek: hozza Isten minél előbb körünkbe! A többi pontjait nagytiszteletű lelkész úr levelének, miután azokra nézve az intézkedés megtéetett, tudomásul veszi. Jegyzette Süttő Lajos helyettes lelkész.”

Legyen meg tehát Isten akarata!

Elhagyom csendes, nyugalmas helyemet, el Kutast, e jó népet, s megyek Dombóra.

Természetes, hogy én akkor nem tudhattam azt, mit most tudok, azt tudniillik, hogy a közgyűlésben csak dombói tagok voltak, gárdonyi egy sem, s így a békétlenség szelleme ott működött ellenem, mit, ha akkor csak sejtettem volna is, hihető, másképp történik.

A presbitérium e levelére én következő választ adtam:

„Érdemes presbitérium, kedves atyámfiai!

A múlt hó 21-ről keltezett presbitéri gyűlés jegyzőkönyvének kivonatát válaszul az én lekipásztori felhívó levelemre átvettem és örömmel olvastam.

E presbitéri határozat olyan volt, melyet egy felvilágosodott, értelmes és józan gondolkodású presbitériumtól várhatni, s mely határozat biztosítéka annak, hogy amely gyülekezetben a presbitérium ily tagokból áll, ott jövője van az egyháznak, s a lelkésznek azon reménye, hogy az egyház lelki vezetésében

azok hű támaszai lesznek, s hogy általok és velök nemcsak az egyház virágzását mozdíthatja elő, hanem és ami a legfőbb, az Isten dicsőségét terjeszthetendő, mi több, miként Jézus életével megcáfolta azon közmondást: származhatik-e Názáretből valami jó? Úgy meglesz ez cáfolva Dombórról is, melynek egykori fénye a gyarlóságok özöne által elhomályosított ugyan, de eljő az az idő is, és ezt adja meg a jó Isten a legközelebb jövőben, midőn egyházmegyénk gyülekezetei tisztelettel fognak tekinteni Dombóra.

Minderre nem kívántatik egyéb, mint jó irányú igyekezet, egyértelem, egyakarát, hiszen a Szentlélek ereje is csak akkor volt képes működni az első apostolokban, midőn azok egy értelem, egy akarattal együtt valának, és bizonynyal, ha azok elrejtőzve, megfélemlítve tovább is maradtak volna, s magok közt meghasonulva sohasem vethették volna meg alapját az első gyülekezetnek.

Nagy tanulság ez mi reánk nézve, vajha ezt mindenkor eszünkbe vennők, valahányszor a közjó érdekében, a haza, az egyház, a nemzet java előmozdításában fáradozunk.

Mint fönnebb mondám, örömmel olvastam a persbiteri jegyzőkönyv kivonatát, mely azon szilárd határozatra indított engem, hogy ha a választástól számítva a törvényben kitűzött 60 napi időközben ama névtelen ócsárló s mondhatnám szító levelével nem látogat meg, úgy meghajlom az isteni gondviselés intézkedése alatt, és történnék bármi is a már feltételesen megerősített állásomat elfoglalom, jól tudva azt, hogy senki sorsát ki nem kerülheti. Mit Isten ember felett végzett, annak teljesednie kell, Jónás is hasztalan kerülte Ninivét, hasztalan szegült ellene az isteni akaratnak, neki mégis Ninivébe kellett mennie, dacára annak, hogy a jaffai hajósok a tenger hullámaiba vetették őt.

Ezzel kinyilatkoztatom tehát, hogy nem habozok többé, a választást a 60 napi idő érvényessé tette. A névtelen, úgy látszik, a presbitérium erélyes fellépése következtében elhallgatott, és én e 14-i kelettől a dombó-gárdonyi gyülekezet lelkipásztora vagyok, s mint ilyen lelkem mélyéből üdvözlöm e levelemben a presbitérium tagjait, s az egyesült gyülekezetnek összes népét, nagyjait, kicsinyeit, s mint lelkiatyjok mindnyáját szeretettel karolom szívemhez.

Következik azonban, hogy a presbitérium nyilatkozatot terjesszen be a legközelebb tartandó egyházmegyei közgyűlésre arról, miképp intézkedett, s illetőleg miképp foganatosította azon a lelkészlak körüli javítások s átalakításokat, melyeknek teljesítésétől függővé tetetett a lelkészválasztás megerősítése? Mert mind addig, míg ezek meg nem történnek, nem tarthatjuk bevégezett dologgá a választást.

Tiszteletes helyettes lelkész úr magán levelében e tárgyról írt hozzám, s arról értesített, hogy az átalakítások megtételére a presbitérium kőmivest fogadott, ki is augusztus hó elején tartozik a munkát megkezdeni, s 15 nap alatt bevégezni.

E tényt is örömmel tudomásul vettem, mert látom, hogy a presbitérium nemcsak beszél, hanem cselekszik is, sőt önmaga is belátja, hogy mindezek egy lelkészlaknál szükségesek is.

És valóban, kedves atyámfiain, higgyék meg, hogy a jól és célszerűen berendezett lakás, hogy úgy mondjam, már fél fizetés, és midőn ez a lelkész családjának kényelmére szolgál, ugyanakkor ez tisztességére is van a gyülekezetnek, hiszen a lelkész különben is vagy változik, vagy elhal, családja a világba elszóratik, nem mondhatja magáénak azt a lakást, hol az élet örömeit élvezte, bajait szenvedte, de az eklézsia fennáll, s bizonyos büszke önérzettel tekinthet lelkész és tanítói épületeire, mert ez az ő dicskedése.

Ugyanazért kérem, igen kérem kedves atyámfiain, azon legyenek, hogy az átalakítások a célnak megfeleljenek, és hogy azok akképp tetessenek meg, hogy ne kelljen minden lelkészválasztáskor újabb, meg újabb és más átalakításról gondoskodnia a gyülekezetnek.

Hosszú volna, ha ezen átalakításról itt részletesen szólnék, de már épp ezért igen óhajtanám, ha hogy ez ügyben még egyszer a presbitériummal értekezhetném. Kérem tehát az érdemes presbitériumot arra, hogy az avatási munka bevégeztével, legyen szíves számomra egy kocsit küldeni, hogy én Dombóra menve, ott 2–3 napig lehetnék, nem különben egy más kocsiról is gondoskodnék, melyen Kutasra visszautazhatnám. Az ekképp kiállított kocsi önként értetvén, a hurcolkodáskor ismételi idejövételre nem kötelezhető.

Ezeket kívántam kedves atyámfiain ez alkalommal értesülve adni, s midőn vég soraimban is azon kérném, hogy mint Pál apostol kérte a phillippibeliakat: teljesítsétek be az én örömeimet, hogy egyenlő indulattal legyetek, egy szerelmetek legyen, egy értelemmel, egy akarattal legyetek, részemről ígérve, hogy Isten által adta lelki–testi erőimet a dombó–gárdonyi református egyház javára feláldozni, az egyháznak lelki, szellemi ügy anyagi javát előmozdítani kedves kötelességemnek tartani fogom, igen igyekezni fogok méltóvá lenni a Ti szeretetökre és azon áldozatokra, amiket értem a dombó–gárdonyi egyház tett és tenni fog.

Kérve és várva az érdemes presbitérium választát, mindnyájokkal kezet fogva, a presbitériumra úgy, mint az egész gyülekezetre Isten áldását kérve, vagyok Kutason '78. július 15. atyjokfia az Úrban, Novotny Alajos lelkész.”

Kérelmemet a presbitérium teljesítette, s én nőmmel együtt Dombón megjelentem, a javításokat, az átalakításokat kijelöltem. Ezekről alább bővebben.

Az 1878. évi augusztus hó 14–15-én Nagykorpadon tartott egyházmegyei közgyűlés a választást végleg megerősítette, s én e szerint jogilag is dombó-gárdonyi lelképásztorrá lettem, mely állásomat ugyanaz évi szeptember hó 19-én el is foglaltam, s 22-én beköszöntő beszédemet megtartottam Lukács 10.5. szerint: Ha valamely házba bementek, először ezt mondjátok: Békesség e háznak!

Hogy mennyire, hogy úgy mondjam, szaturálva a gyülekezet az én pápistasággommal s misemondó ruhával, ezt egy epizód eklatánsan bizonyítja, ugyanis:

A presbitérium igen tisztességesen fogadott. Mind a dombói, mind a gárdonyi presbitérium összes tagjai a lelkészlakon együtt voltak, szívélyesen fogadtak, s szokás szerint együtt vacsoráztunk a lelkészlakon, hol Szabó Gyula dombói, s Verbay Dániel gárdonyi tanítók is jelen voltak.¹⁶⁵

Következőn a vasárnap, szeptember 22., amidőn is intézkedésem szerint a 3-ik harangszónál az összes presbitériumnak nálam kell vala megjelenni, és a midőn a 3-ik szó elhangzott, a dombói gondnoknak kötelességévé tétetett, hogy a templom bemeneti ajtaját zárja be, annak kulcsát nekem adja, s én mint új lelkész az ajtót kezemmel megnyitva az összes presbitériummal ünnepélyesen bemegyek a templomba. Ez volt ugyanis akkor a szokás, a gondnok, Krizsán József már az első harangszó után jött be hozzám, arcában, szavában, egész magaviseletében bizonyos határozatlanság látszott, keveset beszélt, de látszott, hogy sokat akar mondani, míg nem végre ezt mondja:

Igen kérem a tisztelendő urat, de ne nehezteljen reám, a presbitérium megbízásából arra kell kérnem, hogy az isteni tisztelet alatt legyen szíves elmondani az egész „Miatyánk”-ot. Hogy érti ezt? — kérdezém. Hát úgy kérem, hogy a pápisták nem mondják a végén ezt, hogy: „Mert tied az ország, a hatalom, stb.”.

Elmosolyodtam, de egyszersmind egy fájó érzés nyilallott át szívemen, elszomorodva a felett, hogy egy gonosz lélek mennyire képes fanatizálni egy egész gyülekezetet!

¹⁶⁵ VERBAY DÁNIEL tanító 1824. április 15-én született Erdősokonyán (Somogy vm.), apja Verbai József tanító, anyja szabó Ilona (Testvérei: István és János szintén rektorok a belsősomogyi református egyházmegyében. – KÖBLÖS-KRÁNITZ 2018a. 1769–1771. – A belsősomogyi egyházmegye gyülekezeteiben volt rektor: 1861-től Hobolon, 1866-tól Dombón, 1869-től Hetesen, 1879-től haláláig, 1888-ig Gárdonyban tanított. – DREL II. 138. a. 1855. 132., 1888. 33., SZABÓ 1929. 272–273., 275., 381., 401., KAPITÁNY 1936. 5. – Csokonyavisontai református Egyház. II. sz. vegyes anyakönyve, 1815–1863. 40.

Ne aggódjanak, mondám a gondnoknak, látni fogják tetteimből, hallani szavaimból, s tapasztalni magamviseletéből, hogy én nem vagyok pópista, hanem szívvel-lélekkel református lelkész.

A templom tömve volt s feszült figyelemmel hallgatta beszédemet, s úgy emlékszem, jó hatással, rokonszenvvel fogadta azt, aminthogy Isten kegyelméből egész idáig, 1896. február 5-ig figyelemmel hallgatják beszédeimet.

Hosszú idő múlt el anélkül, hogy e jegyzeteket folytattam, ugyanis most midőn e sorokat írom 1899. évi június hó 29. van, tehát 2 és csak nem fél év. Oka ennek az, hogy magán, családi és hivatali dolgaim felette igen elhalmozódtak öreg vállaimon, s hasztalan be kell vallanom, a munka nem úgy megy, mint fiatal koromban, érzem súlyát a 65 év gyarlóságainak, s mégis most több a dolgom, mint fiatal koromban volt, ugyanis 1897. október 18-tól 1898. január 25-ig helyettes esperes voltam, segédem nem volt, s így magamnak kellett vezetni e hivatal terheit. Ettől megszabadulván mint legidősb tanácsbíró a közügyek sokszor igénybe vesznek, majd a családi nehéz gondok zaklatnak, mert ha itt nincs baj, van gyermekeimnél, hol egyik, hol másiknál, s így nem jutott idő az egyház történetének leírására. Az idő azonban fut felettem, s miután még sok a jegyezni való, feltettem magamban, hogy ezentúl több időt fordítok e leírásra, annyival is inkább, mert gyülekezetemben nagy viszály keletkezett, mely a két község társviszonyát elválással fenyegeti, s ezt hűen szeretném leírni az utódok számára emlékül.

A jó Isten adjon nekem erre időt, egészséget, hogy ezt tehessem.

* * * * *

RÖVIDÍTÉSEK

akv.	= anyakönyv
AP	= Acta Papensia
DPL	= Dunántúli Protestáns Lap, Pápa
DREK	= Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára, Pápa
DREKK	= Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára, Pápa
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa
ehk-i	= egyházkerületi
hal.	= halotti
ház.	= házassági
jkv.	= jegyzőkönyv(i)
ker.	= keresztelési

kgy.	= közgyűlés(i)
lat.	= latin
MNL	= Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest
MOL	= MNL Országos Levéltára, Budapest
PEIL	= Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, Pest
TREL	= Tatai Református Egyházmegyei Levéltár
TtREL	= Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, Debrecen
VeVL	= MNL Veszprém Vármegyei Levéltára, Veszprém

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- DREKK O. 394t. A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyve, I. (1823–1897)
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1652–1960).
- DREL I. 1. b. A Dunántúli Református Egyházkerület ügyviteli iratai (1585–1950)
- DREL I. 1. u. A Dunántúli Református Egyházkerület gyülekezeteinek lelkésznévsorai (1943). (Az egyházközség megjelölésével)
- DREL II. 70. Tatai Református Egyházmegye Levéltára (TREL). 3. Formula reversalium. Az egyházmegyei tanítók az esperesnek engedelmességet ígérő nyilatkozatai sajátkezű bejegyzésekkel (1791–1889)
- DREL II. 138. a. 6. A Belső-somogyi Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyvei (1847–1864)
- TtREL I. 8. d. 1–24. Magyarországi református lelkészek adatai egyházközségek szerinti betűrendben. (Az egyházközség megjelölésével)

ADATTÁRAK

- Aszódi evangélikus gimnázium értesítői.
- Csíksomlyói Katolikus Főgimnázium értesítői.
- Csburgói Református Gimnázium értesítői.
- Debreceni Református Gimnázium értesítői.
- Egri ciszterci-rendi katolikus gimnázium értesítői.
- Hajdúnánási református gimnázium értesítői.
- Kaposvári Állami Gimnázium értesítői.
- Nagykőrösi Református Gimnázium értesítői.
- Nagyszombati Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium értesítői.
- Pápai Református Kollégium értesítői.
- Pápai Szent Benedek-rendi gimnázium értesítői.
- Schematismus Congregationis de Zirc S. Ordinis Cisterciensis ad annum scholare 1942/43.
- Székesfehérvári ciszterci-rendi Szent István Katolikus Gimnázium értesítői.
- Székelyudvarhelyi katolikus gimnázium értesítői.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALOGH–GERGELY 2005 = BALOGH Margit – GERGELY Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. (Dokumentumok) I. 1790–1944. Budapest, 2005.
- BARCZA 1989 = BARCZA József: A Magyar Református Lelkészegyesület gyökerei. = Református Egyház 1989. 256–257.
- BAUER 2018 = BAUER Marcell: Az isákfalvai Sándor család története. Pápa, 2018. (A Pápai Levéltár kiadványai, IV.)
- BAUER 2020 = BAUER Marcell: „Istennek, hazának, tudománynak” A szentgyörgyvölgyi Zsoldos család pápai ága. = AP 20 (2020) 1–2. sz. 103–128.
- BAUER 2021 = BAUER Marcell: Az „elfelejtett” pápai Zsoldosok. Zsoldos János (1767–1832) és Zsoldos Ignác (1803–1855) = Lapok Pápa történetéből 2021. 3–6. sz. 1247–1264.
- BECK 1935 = BECK Gergely: A belsősomogyi ref. egyházmegye története. I. Kaposvár, 1935. (Csurgói Könyvtár, II.)
- BÉKEFI 1896 = BÉKEFI Remig (szerk.): Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterci rend. Budapest, 1896.
- BELICZAY 1955 = BELICZAY Angéla: A hallgatók névsora a születési év, hely és a beiratkozás napja feltüntetésével. = A Budapesti Református Theológiai Akadémia története 1855–1955. Szerk. Pap László–Bucsay Mihály. Bp., 1955. 203–239.
- BERKÓ–LEGÁNYI 1986 = BERKÓ Pál–LEGÁNYI Norbert: A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend névtára 1802–1986. Pannonhalma, 1986.
- BÓDI 1943a. = BÓDI Ferenc: A Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium másfél-évszázados története. I. kötet. Történeti rész. Kaposvár, 1943. (Csurgói Könyvtár, XIX.)
- BÖSZÖRMÉNYI 2016 = BÖSZÖRMÉNYI István: „Az egyház szeme fénye az Oskola”. A losonci református gimnázium (líceum) története. Komárom, 2016.
- CZIPPÁN 2017 = Szépné CZIPPÁN Noémi: A Belsősomogyi Református Egyházmegye 1922–1952 közötti története. Csurgó, 2017.
- CSEPREGI 2019 = CSEPREGI Zoltán: Ároni ház – nepotizmus protestáns változata? = Credo 2019. 3–4. sz. 55–61.
- CSOHÁNY 2001 = CSOHÁNY János: Kilencven éve alakult az Országos Református Lelkészegyesület. = Egyháztörténeti Szemle 2001. 1. sz. 128–142.
- DÁNYI 1997 = DÁNYI László: A Székesfehérvári Református Egyházközség története. Dunaújváros, 1997.
- DETRE 1978 = DETRE János: Az aszódi evangélikus iskolák rektorainak, tanárainak, tanítóinak, segédtanítóinak életrajzi gyűjteménye 1900-ig. = Asztalos István (szerk.): Iskolák, tanítók, tanárok a Galga völgyében a 19. század végéig. Aszód, 1978. (Múzeumi Füzetek, 11.)
- FÁBIÁN 1906 = FÁBIÁN Zoltán: A nemesdédi ev. ref. egyház története. Kaposvár, 1906.
- FAZEKAS 2003 = FAZEKAS István: A bécsi Pazmaneum Magyarországi hallgatói 1623–1918 (1951). Budapest, 2003. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 8.)
- FRAKNÓI 1879 = FRAKNÓI Vilmos: A szekszárdi apátság története. Budapest, 1879.
- GÖNCZI 1944 = GÖNCZI Ferenc: A somogyi betyárvilág. Kaposvár, 1944.
- GÖRÖMBEI 1900 = GÖRÖMBEI Péter (szerk.): Ima és beszédek. Elmondattak Kisvárdán 1900. július 3-án a dr. Heiszler József dombrádi ev. ref. lelkész tiszteletére rendezett ünnepély alkalmával. 1900.

- GÚTHY 1909 = GÚTHY Imre: Fővárosi almanach, lexikon és útmutató 1907–1909. Budapest, 1909.
- HÉJAS 1895 = HÉJAS Pál: A csurgói evang. reform. főgimnázium története. = A csurgói államilag segélyezett ev. ref. főgimnázium (XXXI.) XIII. évi Értesítője az 1894–95. tanévről. Csurgó, 1895. 1–185.
- HORVÁTH 2019 = HORVÁTH József: Csurgói pedagóguslexikon. Csurgó, 2019. (Csurgói Könyvtár, XXIV.)
- HUDI 2024 = HUDI József: Dr. Kaposy Lucián emlékezete. 175 éve született Kaposy Lucián (1849–1927). = Szélesvíz 2024. 2. sz. 28–30.
- KÁDÁR 1931 = KÁDÁR Lajos: A nagykanizsai református egyház története. Nagykanizsa, 1931.
- KÁLMÁN 1901 = KÁLMÁN Dezső: A Gyönki Ev. Ref. Gymnasium története 1806–1900. Szekszárd, 1905.
- KÁNTOR 1986 = KÁNTOR Sándorné: Matematikát, fizikát oktató tudós és nevezetes tanárok Hajdú, Szabolcs és Szolnok megye középiskoláiban. Debrecen, 1986.
- KAPITÁNY 1936 = KAPITÁNY József: A molványi ref. leányegyház és népiskola története. Szigetvár, 1936.
- KISS 2012 = KISS Gábor: Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa. Kihalt, elfeledett és kiveszőben lévő szavak, szóalakok és szójelentések magyarázata. Budapest, 2012.
- KOCZÓ 2017 = KOCZÓ József: A helvét hitvallás Palócföldön. Fejezetek a Drégelypalánki Református Egyházmegye történetéből 1617–1952. Budapest, 2017.
- KOLTAI 1939 = KOLTAI István: A csurgói m. kir. áll. tanítóképző intézet története. Szeged, 1939.
- KOMLÓSSY 1896 = KOMLÓSSY Ferenc: Az Esztergom főegyházmegyei római katolikus iskolák története. Esztergom, 1896.
- KÓSA 1990 = KÓSA László: Protestáns egyházas szokások és magatartásformák. = Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Főszerk.: Dömötör Tekla. Budapest, 1990. 443–481.
- KÓSA 2001 = KÓSA László: „Hét szilvafa árnyékában.” A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Budapest, 2001.
- KOVÁCS I. – TAKÁCS 2020 = KOVÁCS I. Gábor – TAKÁCS Gábor: Ángyán Jánosnak, a m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karán a belgyógyászat nyilvános rendes tanárának atipikus családfája és életútleírása. = Per aspera ad astra. A Pécsi Tudományegyetem Művelődés- és egyetemtörténeti közleményei 7 (2020) 123–139.
- KOVÁCS I. – TAKÁCS 2021 = KOVÁCS I. Gábor – TAKÁCS Gábor: Az akkulturációtól az asszimilációig – az „összeilleszkedés” változatai: zsidó származású református egyetemi tanárok családfái a polgári korszakban és a református felekezeti–művelődési alakzat: Dunamellék és Dunántúl. = Kiss Réka–Lányi Gábor (szerk.): Hagyomány, identitás, történelem 2020. Budapest, 2021. 69–110.
- KOVÁCS I.–TAKÁCS 2022 = KOVÁCS I. Gábor – TAKÁCS Gábor: Az „összeilleszkedés” változatai. Az akkulturációtól az asszimilációig: a Dunamelléki és Dunántúli zsidó származású református egyetemi tanárok életrajzi adattára és útleírása. Budapest, 2022.
- KOVÁCSY 1968 = KOVÁCSY József: A kaposvári református egyházközség története 1880-tól 1938-ig. Kaposvár, 1968. (Kézirat, DREKK O. 997.)
- KÖBLÖS 2006 = KÖBLÖS József (szerk.): A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések, 9.)

- KÖBLÖS 2010a. = KÖBLÖS József: „Idvez légy, Kedves Druzám!” A pápai Eöry Szabó és Eöry családok a XVIII. században. = AP 10 (2010) 1-2. sz. 1-64.
- KÖBLÖS 2010b. = KÖBLÖS József: „Tiszteletes tudós, kegyességgel ’s böltsésséggel tündöklő Áronok...” A pápai Torkos család története és szerepe a dunántúli reformátusság életében. = AP 10 (2010) 3-4. sz. 227-292.
- KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009 = KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1526–1760. Pápa, 2009. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések, 10.)
- KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018a. = KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II. 1760–1848. 1-2. Pápa, 2018. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 15-16.)
- KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018b. = KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (szerk.): A csurgói református gimnázium diákjai 1792–1867. Héjas Pál: A csurgói evang. reform. főgimnázium rövid története (reprint kiadás). Források a csurgói református gimnázium történetéből. (Csurgói Könyvtár, XXV.)
- KÖBLÖS–KRÁNITZ 2022 = KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760. Pápa, 2022. (Második, javított és bővített, kizárólag online kiadás)
- KÖRMENDI 2004 = KÖRMENDI Géza: A tatai gimnázium névtára 1765–2002. Budapest, 2004.
- KRÁNITZ 2012 = KRÁNITZ Zsolt: „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkeszi anyakönyvei. Pápa, 2012. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Jubileumi kötetek, 1.)
- KRÁNITZ 2013 = KRÁNITZ Zsolt: „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkeszi önéletrajzai (1943). Pápa, 2013. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Jubileumi kötetek, 2.)
- LÉH–KOLTAI 1998 = LÉH István – KOLTAI András (szerk.): A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997. Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666–1997. Budapest, 1998.
- LICHTNECKERT 1999 = LICHTNECKERT András (szerk.): Balatonfüred és Balatonarács története. Veszprém, 1999. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 14.)
- MARKÓ 2001–2007 = MARKÓ László (főszerk.): Új magyar életrajzi lexikon. I–VII. Budapest, 2001–2007.
- MOKOS 2004 = MOKOS Gyula: A dunántúli evang. reform. egyházkerület pápai főiskolájában működött publicus (classicus) praepceptorok névsora. = AP 4 (2004) 1-2. sz. 81-96.
- NEMÉNYI 2010 = NEMÉNYI Alajos: Holtomiglan. Történelmi regény. [h. n.], 2010.
- PALLÓS 2021 = Simonné PALLÓS Pirokska: A Györgyfalvi Csépan család Somogyban. = AP 21 (2021) 3-4. sz. 367-401.
- PÁLMÁNY 2002 = PÁLMÁNY Béla (szerk.): Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Budapest, 2002.
- PÁLYI 2012 = PÁLYI Zsófia Kata: A Pályi család prédikatori öröksége. Egy református lelkészcsalád nemzedékeinek története. Szerk.: Hudi József. Pápa, 2012.
- PATAKY 1990 = PATAKY László: Az Őrség múltja a kercaszomori református egyházközség történetének tükrében. Szombathely, 1990.

- PATAKY 1992 = PATAKY László: Az őrsgyi református egyházmegye története. H. n., 1992.
- PFEIFFER 1987 = PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). München, 1987.
- POMOTHY 2000 = POMOTHY Dezső: A nagykanizsai református gyülekezet története az 1985-ig terjedő időben. Nagykanizsa, 2000.
- RÉVÉSZ 1960 = RÉVÉSZ Imre: A magyar református egyháztörténet általános könyvészete. Bibliográfiai gyűjtemény 1–1030. I–V. kötet (Kézirat). Online elérhetősége: http://palheidfogel.gportal.hu/portal/palheidfogel/upload/438951_1479536885_03449.pdf [Letöltés: 2025. március 10.]
- SOLYMOSI-MIKÓCZI 1979 = SOLYMOSI László – MIKÓCZY Alajos: Nagybjom története. Kaposvár, 1979.
- SZABÓ 1929 = SZABÓ Bálint (szerk.): Emlékkönyv... Antal Géza dunántúli református püspök úrnak a belsősomogyi egyházmegyében... tartott egyházlátogatásáról. Pápa, 1929.
- SZALAI 2014 = Domokosné SZALAI Zsuzsanna: Jankovich László, Somogy vármegye főispánja tiszteletére készített fényképalbum 1885-ből. Somogy vármegye tisztikarának adattára. = Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 43–44. Szerk.: Récsei Balázs. Kaposvár, 2014. 9–59.
- SZÁSZ 2013 = SZÁSZ Lajos: A református lelkész és gyülekezete a 19. század első évtizedeiben. Adalékok és szempontok egy gyakran zaklatott viszony történetéhez. = Bárh Dániel (szerk.): Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon. Budapest, 2013. 178–195.
- SZÁSZ 2021 = SZÁSZ Lajos: Református „ároni házak” és családi stratégiák. A Barla Szabó, Szondy és Csécsi Nagy családok történetének tanulságai. = Bárh Dániel (szerk.): Papok a 18–20. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása. Budapest, 2021. 203–220.
- SZÁSZ 2022 = SZÁSZ Lajos: „Családban a lelképásztorkodás tradicionális foglalkozás és hivatás”. Református lelkészek családi háttere a 20. század közepén. = Credo 2022. 3. sz. 16–22.
- SZENTESI ZÖLDI 2009 = SZENTESI ZÖLDI László: Nagy magyar betyárkönyv. Budapest, 2009.
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Budapest, 1891–1914.
- SZÖGI 2000 = SZÖGI László: Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919. Budapest, 2000. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 3.)
- SZÖGI 2013 = SZÖGI László: Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon 1789–1848. Bp., 2013. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 20.)
- SZÖGI-KISS 2003 = SZÖGI László – KISS Mihály: Magyarországi diákok a bécsi egyetemeken és főiskolákon 1849–1867. Budapest, 2003. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 7.)
- SZÖLLŐSY 1886 = SZÖLLŐSY Károly: A magyarországi római katolikus papság irodalmi munkássága a XI. századtól egész 1885-ig. = Magyar Sion 1886. 87–120, 461–467, 823–860.
- TÓTH 1927 = TÓTH Endre: A pápai református egyházmegye története. I. Gyülekezetek és lelkészek. Pápa, 1927.
- TÓTH 1989 = TÓTH Zoltán: Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban. Bp., 1989.
- TÓTH 2017 = TÓTH Árpád: Az evangélikus polgárság súlya és szerepe a Magyar Királyság kulturális, társadalmi és gazdasági életében, 1750–1780. = Gyulai Éva–Tasi Réka (szerk.): Reformatio nostra – Protestáns szellemi műhelyek (Tanulmányok). Miskolc, 2017. 96–123.

- UGRAI 2012 = UGRAI János: A Sárospataki Református Kollégiumból távozó tógátusdiákok 1783–1871/72. Forrásközlés. Sárospatak–Tiszaújváros, 2012. http://www.patakarchiv.hu/wa/files/diaknevsor_patak.pdf [Letöltés: 2024. december 10.]
- VÁRADY 2000 = VÁRADY József: Dunántúl református templomai. 1. rész. A Mezőföldi egyházmegye. Diósgyőr, 2000.
- VÁRADY 2001 = VÁRADY József: Dunántúl református templomai. 2. rész. A Tatai egyházmegye. Diósgyőr, 2001.
- VARGA 2014 = VARGA Béla (főszerk.): Veszprém megyei életrajzi lexikon. Bővített és javított kiadás. Veszprém, 2014.
- ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Budapest, 1977.

SUMMARY

ZSOLT KRÁNITZ

'Me as well as my wife are Calvinists – spiritually'
Atypical course of life of the Calvinist priest Alajos Novothny

Alajos Novothny (1834–1924) a poor Slovakian teacher from the county of Nyitra was born from the marriage of Ferenc Novothny. Finishing his secondary school education, he joined the Cistercian order and became a monk. From the year 1859, he was a teacher in the secondary grammar school of the order in Székesfehérvár. Here he met his wife Etelka Nagy a woman from a local craftsman family on account of whom he gave up his firm financial position as a teacher and quit the order. In 1862 he converted into Calvinist religion and got married. First, he worked as a teacher later after taking his exams and being confirmed he served as a Calvinist priest in the villages in Somogy county belonging to the Transdanubian Reformed Diocese (he was a teacher in Hedrehely and a priest in Kutas from 1876, later in Kastélyosdombó from 1878 until his death). At the top of his parsondom he was elected a chief notary later a vice dean in the Belsősomogy Reformed Deanery. His family successfully integrated in the local reformed community. The study using specialist literature and archival sources describes Novothny's special course of life, the story of his marriage, the difficulties of integrating into the new community. In the Appendix the author publishes Novothny's autobiography ending in 1899, which is a sincere confession about his deep emotions, decisions, about the everyday life of being a priest, and at the same time it is a true mirror of the social situation of that age.

Késő középkori regeszták Pápa város történetéhez (1327–1461)

III. KÖZLEMÉNY (1413–1440)¹

109.

1413. május 1. [Veszprém] (*in Philipi [sic!] et Iacobi*)

Vor dem Veszprimer Kapitel gibt Ladislaus, der Sohn des Georg von Hathalom, seine Zustimmung zur Aussage des Nikolaus, des Sohnes von Johannes von Dáka, und des Franziskus, des Sohnes von Peter von Lak, über den Besitz Perechke.

A veszprémi káptalan tudtul adja, hogy megjelent előttük személyesen Hot-holm-i György fia: László és hozzájárult (*consensum prebuisset pariter et assensum*) Dalka-i János fia: Miklósnak és Laak-i Péter fia: Ferencnek (*Nicolai filii Iohannis de Dalka et Francisci filii Petri de Laak*) a győri káptalan előtt tett bevallásához, amelyet Korumpa-i János fia: Osvátnak és feleségének: Orsolya nemesaszonynak (*Osualdo filio Iohannis de Korumpa et nobili domine Ursule vocate consorti eiusdem*) tettek Perechke birtok ügyében, amelyről a győri káptalan oklevelet is adott, és amelyben János fia: Miklós az ő, László terhét is magára vállalta.

DL 49951, eredeti, papír, hátán természetes színű kerek, nem záró pecséttel. Kivonata: ZsO. IV. 513. szám.

¹ Pápa mezőváros késő középkori történetére vonatkozó oklevelek regesztáinak első részét folyóiratunk 2024. évi 1–2. számának 47–92., második részét 2024. évi 3–4. számának 303–346. oldalain közöltük. A közlés módjával kapcsolatos információkat az első közlemény 47–49. oldalain találja a várostörténet iránt érdeklődő olvasó. (*A szerk.*)

110.

1413. szeptember 27. Esztergom (*in Cosme et Damiani, anno Hungarie etc. 27., Romanorum vero 4.*)

König Sigismund lässt die unter anderen auch gegen die Söhne des Stephan von Attya erhobene Klage der Adeligen von Kovácsi untersuchen.

Zsigmond király parancsa [valószínűleg a veszprémi káptalanhoz]. [Koach-i] Lőrinc fia: Fábián, János fia: Mihály és [...] fia: István panasza szerint Kysgymolth-i István egyetértésével jogtalanság történt velük, és nádori emberekkel igazságtalanul megbírságotatták őket. [Talán azért, mert elvett lovukat visszavették?] Továbbá Sawly-inak mondott, de Koach-on lakó István (*Stephanus dictus de Sawly in prefata Koach residens*) valakit megvert, és a mondott János fia: Mihályt [meg akarta ölni, vagy azzal fenyegette], ezen kívül Athya-i István fiai: [...] (*filii Stephani de Athya*) majd 14 éve (*in anno, cuius iam quartadecima instaret revolutio*) [valakit] megnyilaztak (*ictibus sagittarum affecissent*). A király vizsgálatot rendel, kijelölt királyi emberek: Ja[...] György, Salamon-i [Poka-nak mondott György], Gechye-i Kelemen, Ge[...] Benedek fia: Balázs.

DL 86256, átírás, csonka oklevélben. [Átírta talán a pannonhalmi konvent 1413. október 1. után, ld. lejjebb.] Kivonata: ZsO. IV. 1129. szám.

111.

1413. október 1. [Veszprém]
(*dominica post Mychaelis*)

Ein gewisser Franziskus von Lakch kommt als Vermittler zwischen dem Kloster von Bél und dessen Dienstleuten vor.

A veszprémi káptalan előtt a Beel-i Szt. Móric-monostor és prediálisai kiegyeznek. A közbenjárók között szerepelnek Csékúti Lőrinc fia: János és Lakch-i Ferenc mesterek, valamint sok Veszprém megyei nemes (*item magistrorum Iohannis filli Laurentii de Cekwth et Franciscy de Lakch ac quamplurimorum virorum nobilium comitatus Wesprimiensis*).

Prímási levéltár, Ipolyi-gyűjtemény 62. (DF 248924). Kivonata: ZsO. IV. 1142. szám.

112.

1413. október 1. után

(... *inquisitionis / die dominica post ... / parancslevél: in Cosme et Damiani*)
[*Einer der glaubwürdigen Orte*] *bestätigt die Klage der Adeligen von Kovácsi.*

Egy hiteleshely, talán a pannonhalmi konvent jelenti Zsigmond királynak, hogy [1413. szeptember 27-i, ld. feljebb] parancsára, Salamon-i Poka-nak mondott Györggyel kiküldték emberüket, akik jelentették, hogy Veszprém megyében nyomozva a panaszt mindenben jogosnak találták.

DL 86256, eredeti, csonka papíroklevelel, a szöveg második fele csaknem teljesen leszakadt. Hátán kerek, természetes színű, nem záró pecsét maradványai, talán a pannonhalmi konventé.

113.

1413. október 19. Mezőlak

(*citra cimiterium ecclesie beate Marie virginis de Mezewlak, Jauriensis dyocesis, indictione sexta, die decima nona mensis Octobris*)

Der Pfarrer von Tema bestätigt vor den Zeugen, unter denen sich auch ein Adeliger aus Tema befindet, dass Johannes, der Sohn des Laurentius von Csékút, ihm Genugtuung geleistet hat.

Ingwan-i Jakab fia: Mihály nyárági plébános, közjegyző (*Mÿchael Iacobi de Ingwan, presbiter rector parochialis ecclesie beati Iohannis Baptiste de Nyaragh, Jauriensis dyocesis, publicus auctoritate apostolica notarius*) valamint a tanúk, azaz György Mezewlak-i, János Mathÿushaza-i plébánosok (*ecclesiarum plebanis*), Péter fia: György, nyárági káplán és Gál fia: Gergely klerikus, győri egyházmegyes személyek, valamint Mezewlak-i Márton (*Marthini*) fia: János és ennek fia: László, Thema-i Nemes-nek mondott János (*Iohanne dicto Nemes de predicta Thema*) előtt megjelent Pál fia István fia Mihály, a győri egyházmegyes Thema-i Szt. Miklós egyház plébánosa (*discretus vir, dominus Mÿchael natus condam Stephani filii Pauli, presbiter rector parochialis ecclesie beati Nicolai confessoris de Thema, dicte dyocesis Jauriensis*), és elismeri, hogy Csékúti Lőrinc fia: János mester (*strenuus miles, magister Iohannes filius Laurentii de Cheÿkuth*) neki minden ingóságaiban és ingatlanaiban okozott kárért teljes elégtételt adott, János mestert és övéit (*ad ipsum pertinentes*) erről nyugtatja, nála lévő peres iratait átadja János mester emberének kezébe (*in manus*

hominis ipsius magistri Iohannis), az egyéb idevágó iratokat, ha még lennének ilyenek, érvényteleníti.

DL 49950, eredeti hártya, 36 x 26 ill. 26,6 cm-es *charta transversa*, közjegyzői hitelesítő ábrával. Kivonata: ZsO. IV. 1200. szám.

114.

1414. [?] február 7. [Veszprém]

(7. die diei evocationis / f. V. p[ost conv. Pauli] apostoli [sic!])

Anlässlich der Grenzbegehung des Besitzes Kovácsi erheben die Adeligen von Attya Einspruch; es wird ferner der vom Dorf Tapolcafé in den Marktflecken Vásárhely führende große Weg erwähnt.

A veszprémi káptalan jelentése Garai Miklós nádornak Zsigmond király 1414. [?] január 13-i (8. die epiph.) parancsára. Kouachi / Kouachy birtok határjárása során Athya-i István fia (*filius Stephani de Athya*): Mihály a maga és testvére: Miklós nevében ellentmondott. A határ egy másik szakasza elér egy utat, amely Tapolcafé faluból Vásárhely mezővárosba tart, majd ezen jó darabon egy erdőben nyugat felé haladva elér egy másik úthoz, amely Kovácsiból Boziene-hez, vagy a Bythua folyóhoz vezet (*pervenisset ad eandem viam publicam in qua itur de villa Thapolchafew ad opidum Wasarhel abhinc via in eadem versus occidentem per magnum spatium in silva eundo pervenisset ad aliam viam publicam, in qua itur de dicta villa Kouachy ad Boziene seu fluvium Bythua*).

DL 86462, eredeti, restaurált, a második és harmadik harmad közti hajtás mentén jelentős mértékben megcsönkult papíroklével, hátán kerek, természetes színű zárópecséttel. Kivonata: ZsO. IV. 1659. szám; a hiányzó évszám teljesen meg nem indokolt 1414-re tétele onnan.

115.

1414. szeptember 27. [Győr]

(f. V. ante Michaelis)

Ein gewisser Jakobus von Repas ist der Bruder von Barbara, der Witwe des Stephans von Ronka.

A győri káptalan előtt Ronka-i István özvegye: Barbara és testvére: Repas-i Jakab (*et Iacobus de Repas, frater eiusdem domine uterinus*) az özvegy két, a néhai Istvántól való és — bevallásuk szerint — gyermekkorú fiának: Györgynek és Lászlónak terhét is magukra vállalva a fiúk Ronka birtokon lévő részét 18 évre 10 százdénáros forintért elzálogosítják Chychow-i Miklós fiainak:

Jakabnak és Jánosnak azon feltétellel, hogy a Csicsóiak saját fáradságával és költségével (*propriis laboribus et expensis*) emelt épületek után a kiváltáskor György és László a Csicsóiaknak 4 fogott bíró becslése szerint elégtételt tartoznak adni.

DL 43260, eredeti, hajtások mentén szakadozott papír, hátán nem záró, természetes színű kerek pecsét. Kivonata: ZsO. IV. 2513. szám.

116.

1414. december 28. után. Tapolcafő

(in dicta nostra sede iudiciaria [de Tapolcafew])

Es werden die adeligen Dienstleuten der Raaber Diözese in Tapolcafő, sowie deren Gespan, Richterstuhl und Stuhlrichter erwähnt.

Zemere-i Péter fia: János mester, a győri egyház összes tapolcafői nemes jobbagyának ispánja (*Nos magister Iohannes filius Petri, comes universorum nobilium iobagionum ecclesie Iauriensis de Tapolczafew*) tudtul adja, hogy 1414. december 21-én (*in festo beati Thome apostoli in mense Decembris*) ő, együtt Erdélyinek mondott Jakab fia: Gegely kisjenői nemessel, korábbi somlói várnaggyal, és annak testvérével, Adalbert pálfalvi nemessel, valamint számos más nemessel (*unacum Gregorio filio Iacobi dicti de Erdel, nobili scilicet de KysJenew, pridem castellano de Somlő, ac Adalberto, fratre suo germanico nobili de Palfalwa aliisque quampluribus nobilibus*), uruk, János (*coram domino nostro domino Iohanne*) győri püspök elé járult, és őt koszorú gyanánt körbefogták (*et in modum corone eum circumstetissimus*), és Gergely a püspök lábai elé borulva (*eiusdem domini nostri episcopi pedibus prostratus*) kérte, hogy őt és utódait iktassák be az elhalt KysJenew-i Benedek fia: István kisjenői birtokrészeibe, ahogy azokat az elhunyt és ősei örökjogon vagy bármi egyéb módon birtokolták (*prout Stephanum filium Benedicti de eadem KysJenew pridem morte preventum et suos progenitores iure hereditario seu quomodolibet concernentium et contingentium*). A püspök megparancsolta az iktatást, azon jögon, ahogy István és ősei birtokoltak (*eo iure, quo idem Stephanus et sui progenitores possedit et possedissent*), ő pedig 1414. december 28-án (f. VI. post nat. Domini) tapolcafői ítélőszéke két szolgabírájával és ezen ítélőszékének számos más nemesével együtt (*unacum duobus iudicibus nobilium dicte sedis nostre iudicarie de dicta Tapolcafew et aliis quamplurimis nobilibus ipsius iudicarie sedis nostre*) elvégezte az iktatást.

Veszprém Megyei Levéltár, Jeney család 2. (DF 282766), csonka, foltos. Átírta Kelemen győri püspök 1430. augusztus 15-én. Kivonata: ZsO. IV. 2811. szám.

117.

1415. október 15. [Csorna]

(3. die term. prenot. / 15. die Michaelis)

Im Marktflecken Pápa hätte ein Abkommen zwischen dem Ägidius, dem Sohn des Peter von Marcaltő, und dem Veszprimer Kapitel über den Besitz Nagygyimót abgeschlossen werden sollen, das Kapitel erschien aber nicht.

A csornai konvent tudtul adja, hogy Garai Miklós nádor kötelezvénye értelmében Marczalthew-i Péter fia: Egyed mester részére István mester áldozópapot küldték ki, hogy tanúja legyen az Egyed mester és a veszprémi káptalan közti, Noghygmolth birtok tárgyában 8 fogott bíró előtt kötendő egyezségnek, aki visszatérve jelentette, hogy 1413. október 13-án Pápa mezővárosba (*ad opidum Pápa*) ment, ahol Egyed mester a káptalanra hiába várt.

Veszprémi káptalan magánlevéltára, Gyimót 28. (DF 201424). Átírta a székesfehérvári kereszties konvent 1470. július 3-án. Kivonata: ZsO. V. 1129. szám.

118.

1415. október 28. [Csorna]

(in Simonis et Iude)

Vor dem Csornaer Konvent verschieben Ägidius, der Sohn des Peter von Marcaltő, und das Veszprimer Kapitel eine im Marktflecken Pápa stattzufindende Verhandlung von acht Schiedsrichtern in Sache des Besitzes Nagygyimót. Der Anwalt des Kapitels heißt Valentin von Lihért.

A csornai konvent tudtul adja, hogy megjelent előtte személyesen Marczalthő-i Péter fia: Egyed mester és a veszprémi káptalan képviselőjében Lyjirth-i [az eredetiben valószínűleg Lyhirth lehetett] Bálint deák, a káptalan ügyvédvalló levelével, és megegyeztek, hogy azt a tárgyalást, amelyet Garai Miklós nádor oklevele értelmében Nagy Gymolth birtok tárgyában 8 fogott bírónak 1415. november 3-án (3. die Omn. SS. nunc prox. affut.) Pápa mezővárosban (*in oppido Pápa*) kellett volna tartani, 1416. május 1-ére (ad 8. diem Georgii nunc prox. vent.) halasztják, perüket pedig, amely 1416. január 13-án (in oct. epiph. nunc vent.) a királyi kúriában lett volna esedékes (*in curia regia vertentem*), 1416. május 1-ére (ad oct. predicti Georgii similiter nunc affut.) a nádor elé

halasztatták (*in curiam regiam palatinalem in presentiam duxissent prorogandam*).

Veszprémi káptalan magánlevéltára, Gyimót 21. IV. (DF 283222), XIX. századi másolat. Kivonata: ZsO. V. 1163. szám.

119.

1416. július 19. Buda

(36. die oct. penthecostes)

Das Gericht des Königs Sigismund (die specialis praesentia regia) verurteilt Franziskus und Jakob, die Söhne des verstorbenen Nikolaus von Pok, und Jakob, den Sohn von diesem Franziskus, weil sie Ursula, die Gattin Oswalds von Korumpa, die zugleich die Tochter des verstorbenen Georg von Lak ist, ihrer Besitzrechte bezüglich Ménfő (Komitat Raab) beraubten.

Zsigmond király [különös jelenléti bírósága] Korumpa-i Osvát felesége: Orsolýával, Lak-i Hektor fia: György leányával szemben Pok-i néhai Miklós fiait: Ferencet és Jakabot, valamint e Ferenc fiát: Jakabot hatalmaskodásban s így fej- és jószágvesztésben (*in facto potentie exeoque [sic!] in sententiis capitalibus*) marasztalja el, mivel a Győr megyei Menfew birtokból, amelyet még 1362. március 29-én zálogosított el Poky-i néhai Desew ispán fia: János mester Lak-i Hektor fia: György mesternek (ld. feljebb), őt kizárták, majd a birtokot eladták, a tárgyaláson pedig többszöri idézés dacára sem jelentek meg.

DL 10478, eredeti, restaurált hártya, hátán teljesen lekopott pecsét nyomával. Tartalmilag átírta Zsigmond király Budán, 1420. február 26-án (45. die oct. epiph.) DL 43478, ezt pedig Orbán egri püspök Budán, 1489. március 2-án (49. die oct. epiph.) DL 49658. Kivonata: ZsO. V. 2123. szám.

120.

1416. október 22. [Veszprém]

(10. die term. prenot. / quind. Michaelis)

Die Grenze des Besitzes Attya an den Besitz Kovácsi wird von den Leuten des Palatins und des Veszprimer Kapitels begangen; einer der Eideshelfer der Adeligen von Attya ist Stephan, der Sohn des Georg von Mátéháza.

A veszprémi káptalan jelenti Garai Miklós nádornak, hogy Athya-i István fia: Miklós és Mihály alperesek és Kouachy-i János fia: Balázs, Pál fia: Miklós, János fia: Miklós és Mihály fia: János felperesek közti perben kiadott ítéletlevele

értelmében a felperesek nádori emberével, Kolta-i Mártonnal, valamint a királyi ember nélkül érkező alperesek részére kiküldte embereit (az egyik káptalani ember neve nem látszik, az alperesek részére András kanonokot küldték ki), akik visszatérve jelentették, hogy 1416. október 13-án a két alperes, Athya-i Mihály és Miklós jelenlétében kiszálltak Attya birtokra, és így a vitatott egy ekényi földre és 12 kaszavágtnyi kaszálóra (*ad faciem prefate eorum possessionis Athya et perconsequens [sic!] terre unius aratri et feneti duodecim [falcastrorum]*) és ott a határosokat és szomszédokat összehíván, a két Miklós nevű felperes jelenlétében, akik Mihály fia: Jánost is képviselték, az Attya birtokot Kovácsitól elválasztó határt megjárták. Először nyugatról kezdték, egy berekben lévő úton és ott jelet tettek; innen észak felé tartva a Býthwa nevű cserjésben haladva egy [...] határjelhez jutottak, ahol jelet tettek; innen észak fele menve egy másik földből készült határjelhez értek, ahol jelet tettek; innen észak fele menve a felperesek egy [...] -énél lévő másik földből készült határjelhez értek, ahol jelet tettek; innen észak fele továbbmenve egy földből készült határjelhez értek, amelyen egy fűzfa [?] áll; innen ugyanebbe az irányba menve egy réthez értek, egy szántóföld mellett, ahol határjelként egy földhalmot mutattak nekik, ahol jelet tettek; innen a réten átmenve elértek a Sýd patakhoz, ahol a patak mellett jelet tettek; innen a patakon átkelve egy kis darabon [...] a patak felől jelet tettek; innen hat határjelhez mentek, ahol a felek a határjárást illetően egyetértettek, és így fejezték be (*Quod primo incepissent a parte occidentis iuxta viam in loco nemoris existentem, ubi signum fecissent; abinde versus aquilonem tendendo in rubetho Býthwa vocato venissent ad [...] metam, ubi signum fecissent; abinde versus eandem plagam aquilonis transeundo venissent ad aliam metam terream, ubi signum fecissent; abhinc versus eandem plagam aquilonis transeundo venissent ad aliam metam terream penes unam [...] actorum existentem, ubi signum fecissent; abhinc versus eandem plagam aquilonis pergendo venissent ad metam terream, in qua arbor silicis [sic!] haberetur; deinde versus eandem plagam venissent ad quoddam pratum penes quasdam [terras] arabiles quandam tumositatem terre pro meta ostendissent, ubi signum fecissent; deinde per pratum eundo venissent ad rivulum Sýd vocatum, ubi iuxta ipsum rivulum signum fecissent; deinde vero ipsum rivulum transeundo in parvo spatio [...] parte ipsius rivuli signum fecissent; abinde venissent ad sex metas, ubi partes in reambulationibus earum concordessent et sic terminassent*). Ezek után az alperes Mihály és Miklós hatodmagukkal, azaz Matheshaza-i György fia: Istvánnal, Dereske-i Péter fia:

Györggyel, Miklós fia: Benedekkel, Domonkos fia: Jakabbal a vitás területen mutatott fenti határjelek egyikén letették a földesküt, majd az egy ekényi földet és 12 kaszavágtatnyi rétet az alpereseknek iktatták, tekintet nélkül bárki ellentmondására.

DL 43791, a győri káptalan átírása 1429. július 24-éről (in vigilia Iacobi), a hajtások mentén foltos, elmosódott, csak ibolyántúli fény mellett olvasható hártyaoklevélben; zöld-arany sodraton függő pecsétje elveszett. Bó kivonata: ZsO. V. 2379. szám.

121.

1417. december 10. Konstanz
(*Constantie, IV. Id. Dec.*)

Michael, der Sohn des Nikolaus von Papa, Pfarrer in Raab, bittet den Papst um ein Kanonikat in der Raaber Kirche.

Pápai Miklós fia: Mihály (*Michaelis Nicolai de Papa*), a győri Szt. Benedek-templom plébánosa, győri kanonokságot kér és a Szent Demeter-oltár igazgatóságát.

Regesztája: LUKCSICS 1931–1938. I. 48. (10. szám.)

122.

1417 körül,² szeptemberben. Borač vár alatt
(*sub castro Borich, f. IV. ante Mathei*)

Nikolaus (III.) von Gara verlangt eine Meldung von Peter Kövér von Pápa über den Bau einer Mühle.

Ifjabb (III.) Garai Miklós, a nádor fia (*Nicolaus filius palatini de Gara etc.*) parancsa a kiváló és becsületes férfiúnak, Pápai Kövér Péternek (*discreto viro et honesto, Petro dictus [sic!] Pinguys de Papa* [kívül: *discreto viro et honesto, Petro Pinguys de Papa, nobis dilecto*]). Mivel korábban megparancsolta, hogy az általa kijelölt helyen malmot építsen (*ubi ego precipueram vestre fidelitati, ybi preparentis unum molendinum, ubi ego dixere[ram]*), és jelentést erről nem kapott, ezért most jelentést kér (*ideo rogo, quatenus nobis relationem faciatis*).

DL 48028, eredeti, papír, hátsó ötöde hiányzik, hátán zöld viaszú, nem záró, kb. 22 mm átmérőjű kerek pecsét romjai.

² Keltezéséhez ld. ENGEL 1996. I. 284.

123.

1418. május 17. Zirc

(in predicta Zirch, die quo supra / 3. die penthecostes)

Die Quittung der Abtei von Zirc für die Bürger Jakob und Peter Kövér aus der Stadt Pápa über die Miete einer Mühle am Flusse Tapolca.

András zirci apát és konventje tudtul adja, hogy Pápa városából Kövér Jakab és Péter polgárok (*providi viri Iacobus et Petrus dicti Kwer, cives de civitate Papa*) előttük az oklevél keltének napján megjelenve az apátság Pápa városa határában, a várostól délre, a Tapolca folyón lévő malmának folyó évi, két új dénármárkát kitevő bérét megfizették (*de duabus marcis denariorum novorum, pro quibus molendinum ecclesie nostre in fine dicte civitatis Papa a parte meridiei in fluvio Thapolcha existens ad percipiendos eisdem fructus, proventus et utilitates eiusdem molendini locaveramus et dederamus, satisfecerunt, ut debebant, isto anno*).

DL 43398, eredeti, papír, szöveg alatt középpütt 20 mm átmérőjű zöld pecsét. Regesztája: HORVÁTH 1930. 277. 98. szám.

124.

1420. június 2.

Die Quittung des Abtes von Zirc über die Miete einer Mühle am Flusse Tapolca.

András zirci apát nyugtatja a Tapolca folyón lévő malom bérét, vö. DL 43398 (1418. május 17.), ld. feljebb.

Regesztája: HORVÁTH 1930. 277. 100. szám.

125.

1421. február 23. Róma

(VII. Kal. Mart.)

Der Papst Martin V. lässt den Abt von Zirc dem Veszprimer Kanonikus, Ladislaus von Hemhaza, den Zalaer Archidiakonat geben.

V. Márton pápa megparancsolja a zirci apátnak, hogy a veszprémi egyházmegyében lévő, Miscalch-i Tamás halálával megüresedett, 130 forintos bevétellel járó zalai főesperességet ruházza Hemhaza-i László veszprémi kanonokra,

tekintet nélkül ennek veszprémi kanonokságára és az ezen egyházban lévő Szent László-oltárigazgatóságára.

Regesztái: Mon. Vespri. 28. 24. szám és HORVÁTH 1930. 277. 101. szám.

126.

1422. december 11. Zirc

(proxima feria VI. ante Lucie)

Die Quittung der Abtei von Zirc für die Bürger Jakob und Peter [Kövért aus der Stadt Pápa über die Miete einer Mühle am Flusse Tapolca].

András zirci apát és konventje nyugtatja [Kövért] Péter és Jakab [pápai] polgárokat [az apátság Pápa városa határában, a várostól délre, a Tapolca folyón lévő malmának folyó évi.] két [új] dénármárkát kitevő [béréről] (*quatenus discreti viri, Petrus et Iacobus satisfecerunt nobis de transacto anno pro duobus marcis, de quibus quidem marcis eos quittamus harum tenore litterarum, sub secreti nostri inpressione mvnitarum*). Tartalmához vö. András zirci apát és konventje oklevelét 1418. május 17-ről, DL 43398, ld. feljebb.

DL 43536, eredeti, papír, szöveg alatt középtűt 20 mm átmérőjű zöld pecsét nyoma. Regesztája: HORVÁTH 1930. 279. 113. szám.

127.

1423. október 1. Győr

(Jaurini, 3. die inquisitionis / f. IV. post Cosme et Damiani)

Der Vizegespan des Komitats Raab bezeugt, dass der Wein von Peter und Jakob Kövért, den Leibeigenen des Palatins aus Pápa, aus ihrem Weinberg Felpéc von den Diensleuten des Stephan von Kanizsa machthaberisch weggenommen wurde.

Megyeri Varjú Gergely (*Gregorius dictus Variw de Meger*) alispán és Győr megye szolgabírái tudtul adják, hogy ők Kövért Péter és Jakab, a nádor úr pápai jobbágysai (*Petri et Iacobi dictorum Keuer, iobagionum domini palatini in Papa commorantium*) kérésére az alábbi tudományvétel elvégzésére kiküldték a szolgabírák közül Felpech-i Márkot, aki jelentette, hogy 1423. szeptember 30-án Győr megyében nyomozva megtudta, hogy Sáfár Mihály és Besenyő István, Kanizsai István mester familiárisai és tisztjei, István mester akaratából és megbízásából (*Michael dictus Safar et Stephanus dictus Besenie fa[miliares] et officiales magistri Stephani de Canisa ex propria voluntate et commissione ipsius*

mag[istri] Stephani) 1423. szeptember 22-én (f. IV. post Mathei) cinkosaikkal, István mester jobbágyaival a panaszosok Felpetch birtok határai közti szőlőjében a bort összegyűjtették és hatalmaskodva a szőlőből elvitették Péter és Jakab igen nagy kárára.

DL 43566, eredeti, szakadozott papír, hátán egy nem záró természetes színű, 22 mm átmérőjű kerek pecséttel, és két további pecsét számára való bevágásokkal; ezek közül az egyiket rá is nyomták, de később kiszakadt.

128.

1423. december 21. Zirc

(in dicto monasterio / in Cirtz, in die Thome apostoli)

Die Quittung der Abtei von Zirc für die Bürger Peter und Jakob Kövér aus der Stadt Pápa über die Miete einer Mühle am Flusse Tapolca.

András zirci apát és konventje tudtul adja, hogy Pápa városából Kövér Péter és Jakab polgárok az apátság malma után járó két márkát megfizették (*discreti viri Iacobus et Petrus dicti Kewer, cives in civitate Papa, satisfecerunt nobis de molendino nostro pro duabus marcis*).

DL 43575, eredeti, papír, szöveg alatt középpütt 20 mm átmérőjű zöld pecsét.

129.

1424. április 10. [Győr]

(f. II. post dom. Iudica)

Vor dem Raaber Kapitel verpfändet der Kürschner und Bürger aus dem Markt Flecken Pápa, Peter, der Sohn des Sebastian, die Hälfte seines Weinberges im Dorf Kispéc an die Pápaer hospites Peter und Jakob, die Söhne des Georg Kövér für 50 Gulden.

A győri káptalan tudtul adja, hogy előtte személyesen megjelenve Sebestyén fia: Péter szűcs, Pápa mezővárosi polgár (*Petrus pelfifex filius Sebastiani* [a következő szó beszúrva:] *civis de opido Papa*) azon bevallást tette, hogy felét a Marcali vajda úr³ örököseinek földjén lévő Kispéc falu területén örökség jogán bírt szőlőjének, amellyel északról Vízi Domonkos, délről pedig Fejér György fia: István, a mondott Pécre való emberek szőlői határosak, és amelyet, mint mondják, keletről és nyugatról közutak határolnak (*directam medietatem*

³ Marcali Miklós Csáki Miklóssal együtt erdélyi vajda 1402–1403-ban, ld. ENGEL 1996. I. 13. és II. 154.

cuiusdam vinee sue hereditarie in territorio ville Kyspech, in terra heredum domini wayuode de Marchali habite, in vicinitatibus vinearum Dominici dicti Vizy ab aquilone et Stephani filii Gregorii dicti Fejyer, hominum de predicta Pech a meridie existentis, cui a parte orientis et occidentis vie publice vicinari dicuntur), minden haszonvételével és tartozékával 50, jelen királyi pénzben számított százás forintért, amelyet, mint mondta, teljes egészében megkapott, Kövér György fiainak: Péternek és Jakabnak, a mondott Pápa mezővárosból való hospeseknek (pro quinquaginta florenis centenariis presentis monete regalis, plene, ut dixit, persolutis, Petro et Iacobo filiis Georgii dictis Kewer, hospitibus de predicto opido Papa) és örököseiknek visszaváltásig zálogba adja, a zálogbirtokosoknak mindenkivel szemben való saját erejéből és költségén (propriis laboribus et expensis) történő megvédését ígérve.

DL 43588, eredeti, papír, hátán nem záró kerek pecsét nyoma.

130.

1424.

Auf die Bitte von Georg, dem Sohn des Anton von Pápa, bestätigt König Sigismund eine sich auf den Besitz Zsemlér beziehende Urkunde von König Karl.

(Reizner regesztája szerint) Zsigmond király Pápai Antal fia: György kérésére megerősíti Károly királynak Zsemlér birtokra vonatkozó védlevelét.

Regesztája: REIZNER 1893/1997. 21.

131.

1424. [Veszprém]

Im Citationsbrief des Veszprimer Kapitels werden die Beklagten Stephan, Ladislaus und Andreas, die Söhne des Laurentius von Thomaj erwähnt; ferner der Actor, Georg, der Sohn des Anton von Pápa, mitsamt den Mitklägern; zusätzlich eine Machthaberei in den Dörfern Thomaj, Németfalu und Zsemlér.

(Reizner regesztája szerint) a veszprémi káptalan idézőlevele Thomaji Lőrincz fiai: István, László és András alperesekkel kapcsolatban Pápai Antal fia: György és érdektársai ellenében a Thomaj, Németfalu és Zsemlér helységekben véghezvitt hatalmaskodás miatt.

Regesztája: REIZNER 1893/1997. 21.

132.

1425. május 30. (III. Kal. Jun.)

Es wird um das Kanonikat des in der päpstlichen Kurie verstorbenen Emerich von Pápa im Raaber Sankt-Adalbert-Kollegiatkapitel gebeten.

A római kúriában elhunyt Pápai Imre (*Emerici de Papa*) győri Szent Adalbert-társaskáptalanbeli kanonokságát kérelmezik.

Regesztája: LUKCSICS 1931–1938. I. 170. (806. szám.)

133.

1425. [Győr]

Vor dem Raaber Kapitel teilen die Söhne des Anton von Zsemlér, Georg und Paul, den Besitz Zsemlér unter sich auf.

(Kiss István és Reizner János regesztái szerint) Zsemléri Nagy Antal fiai: György és Pál Zsemléren⁴ megosztóznak. A Tapolca folyón lévő malmukon, két kúrián, egy újon és egy régin osztozkodnak. Zsemlér felosztása a következő: a falu keleti részén a régi kúriától a kőkápolnáig kilenc, a nyugati részről még a kápolnánál három jobbágytelek Györgynek jutott, más tizenkét telek pedig a falunak ugyanezen nyugati, dél felé terjedő részén, a rétek felével együtt, Pálé lett (*a linea ipsius ville a parte orientis ab antiqua curia inchoante usque capellam lapideam sessiones novem, in alio vero eiusdem ville ordine a parte occidentis prope ipsam capellam tres sessiones iobagionales obtigerunt Georgio, alie pro duodecim sessiones in eodem ordine occidentali meridiem verso tenendo cum medietate pratorum obvenerunt Paulo*).

Regesztái: KISS 1908/1996. 161. 5. szám; REIZNER 1893/1997. 21.

⁴ Reizner, valamelyik elenchus kivonata alapján: „papai javaik s a Tapolcza folyóban levő malmuk, úgy Zsemlér helység” felől osztoznak meg. Mivel pápai birtokrészek megosztására három évvel később még sor kerül (vö. a győri káptalan oklevelét 1428. október 18-áról, KISS 1908/1996. 161. 6. szám; REIZNER 1893/1997. 21.), valószínűbb, hogy ekkor még csak Zsemlért osztották meg, és az újkori regesztázó vonta össze Zsemlért Pápával.

134.

1427. szeptember 17. Csesznek

(in Chesnek, f. IV. post. Exalt. Crucis)

Der Palatin Nikolaus von Gara lässt Franz von Lak und seinen Kastellan von Pápa, Ulrich Siebenhirter, eine Erbagelegenheit unter den Bürgern des Palatins im Marktflecken Pápa ordnen.

Garai Miklós levele „kedvelt barátjának”, Laki Ferencnek és kedvelt pápai várnagyának, Siebenhirter Ulriknak ([kívül, címzés:] *Nobilibus viris Ffrancisco [sic!] de Lak, amico nostro dilecto, et Vlrico Sybenhyerter, castellano nostro de Papa, nobis sincere dilecto*). Kövér Péter néhai pápai polgár fia: András (*Andreas filius Petri dicti Kuer, alias civis nostri de Papa*) előadta, hogy apjának, a mondott Péternek halálával apjától rászállt összes javai, úgymint telke a mondott Pápán, ménesbeli lovai, szőlői, malma, több pecia posztója, borai, gabonája, kocsis lovai, disznai, apró és egyéb marhái és egyéb javai Kövér Péternek, aki szintén a nádor pápai polgára, megőrzésre Kupi Imre, Kalmár Jakab és Miklós bíró pápai polgárok jelenlétében adattak át és utaltattak ki, hogy az a vagyont el ne herdálja és ne kisebbítse; ő azonban a most már műveletlen szőlőket elhagyva András egyéb javait is herdálni és kisebbíteni kezdte, és ezzel nem is hagyott fel, András igen nagy kárára (*mortuo dicto Petro, patre suo, omnia bona sua ab eodem patre suo in ipsum devoluta, utputa fundus in Papa predicta, equi equatiales, vinee, molendinum, plures pecie panni, vina, blada, equi curriferi, porci, pecudes et pecora et alia bona sua, Petro dicto Kuer, similiter civi nostro de Papa, coram Emerico de Kup, Iacobo Kalmar et Nicolao iudice, civibus de Papa, ne ea dissiparet et diminueret, fuisset tradita et assignata ad conservandum, quasquidem vineas iam incultas relinquendo et alia bona sua idem Petrus dissipasset et diminuisset, dissipareque et diminuere non cessaret in suum dampnum valdemagnum*). A nádor ezért nyomatékosan és barátilag megkéri Laki Ferencet, a kedvelt Siebenhirter Ulriknak pedig szigorúan meghagyja, hogy a jelen levél megtekintése után rövid időn belül egy meghatározott napon, maguk mellé véve a mondott Kupi Imrét, Kalmár Jakabot és Miklós bírót, valamint mind a nádor, mind testvére, Garai János pápai polgárait, akiknek jelen levelével szintén meghagyja az alábbiakat, hogy ezen Andrásnak rokona: Kövér Péter kezére adott és kiutalt egész vagyonát és minden javait, ingóságokat és ingatlanokat a mondott polgárokkal együtt szemrevételezni és felülvizsgálni szíveskedjenek és tartozzanak, és ha a mondott vagyont és javakat

elherdálva, vagy valamely részében megkisebbitve találnák, akkor ezeket a mondott Pétertől elvegyék, magát Pétert pedig mind a telek, mind az egyéb javak birtokából elmozdítsák, ezen András vagyonát és javait pedig olyan személynek vagy személyeknek, akit vagy akiket András akar (*Ideo vestram amicitiam Francisci de Lak accente rogamus, dilectionique vestre Vlrico Sybenhýerter firmiter committimus, quatenus visis presentibus in uno certo die et termino brevi acceptis penes vos dictis Emerico de Kup, Iacobo Kalmar et Nicolao iudice aliisque civibus tam nostris, quam domini Iohannis de Gara, fratris nostri, in Papa constitutis, quibus etiam serie presentium committimus, universas res et quelibet bona, tam mobiles quam immobilia ipsias [sic!] Andree prefato Petro Kuer consanguineo ipsius Andree traditas et assignata unacum dictis civibus revidere et intueri velitis et debeatis, et si predictas res et bona dissipatas et dissipata aut in aliqua parte diminutas et diminuta reperieritis, extunc eas et ipsa a manibus dicti Petri auferendo et amovendo, ipsumque Petrum tam de fundo, quam aliis bonis ipsius removendo, ipsas res et bona eiusdem Andree tali persone vel talibus personis, cui vel quibus idem Andreas voluerit*), és akit vagy akiket ők maguk is alkalmasnak találnak, adják tulajdon pecsétjeikkel Pápa mezővárosban kiállítandó és kiadandó okleveleik révén, melyek közül az egyiket a mondott Andrásnak, a másikat azon személynek vagy azon személyeknek adják, akinek vagy akiknek András javai megőrzésre átadatnak (*in litteris vestris sub vestris propriis sigillis in dicti opidi Papa conficiendis et emanandis, quarum unam dicto Andree assignando, et aliam illi persone vel illis personis, cui vel quibus eius bona tradentur ad conservandum*). Kövér Péter ellentmondását ne vegyék figyelembe, a reá bízott javak fogyatkozását és kárát levelükben írják meg a nádornak (*defectum verum rerum et dampnum ipsi Petro Kuer traditarum in litteris vestris nobis rescribatis*), őrá pedig valamely teher alatt az Andrást illető sérelmezések és fenyegetések tárgyában hallgatást rójanak ki (*et eidem Petro de inferendis gravaminibus et minacionibus ipsi Andree silentium sub alicuius oneris pena imponatis*). Ha pedig a fentiekből Andrásnak valami kára származna, azt az intézkedők lelkiismeretére terheli, a fentiek elintézésére ez ügyben teljes tekintélyét rájuk ruházva jelen oklevelével, melyet elolvasás után a bemutatónak visszaadni kér és akar (*Si enim in premissis dicto Andree dampnum aliquod evenerit, exinde vestras conscientias superinde oneramus in vos ad faciendum premissa in hac parte plenam nostram auctoritatem transferendo per presentes, quas post lecturam reddi petimus et volumus exhibenti*). És ezeket a dolgokat úgy és olyannyira intézzék el, hogy

András részéről semmiféle panasz ne tétessék a nádornak (*Et in hiis sic et adeo agatis, ne de cetero superinde ex parte dicti Andree nobis querimonia porrigatur aliqualis*).

DL 43719, eredeti, kb. 215 x 237 mm-es papír oklevél (*transversa*), hátán zöld viaszú, felzetes, 30 mm átmérőjű zárópecsét.

135.

1428. május 25. Zirc

(in Cirtz, in nostro monasterio, f. III. post Penth.)

Der Abt von Zirc bescheinigt Andreas, dem Sohn des Peter Kövér, und Valentin, dem Sohn des Jakob Kövér aus Pápa die Miete einer Mühle am Flusse Tapolca für drei Jahre, bezüglich aber der kommenden zwei Jahre verlangt der Abt noch jährlich ein halbes Pfund Pfeffer.

András zirci apát tudtul adja, hogy Pápáról Kövér Péter fia: András és Kövér Jakab fia: Bálint a Thapolcza folyón álló malom bérét, amelyet évente kell fizetniük, három évre, azaz a jelen évre és a két következő évre megfizették⁵ (*Andreas filius Petri dicti Kever et Vallentinus [sic!] filius Iacobi similiter Kever de Papa, ratione solutionis feudalium molendini nostri super fluvio Thapolcza existentis, quibus singulis annis nobis solvere obligantur, in presenti anno ad tres annos, videlicet primum pro presenti anno, et reliquos futuros duos annos nobis persolvit [sic!] et satisfecit [sic!]*), miért is őket erről nyugtatja, úgy azonban, hogy az elkövetkező két év mindegyikében tartozzanak előtte megjelenni és igaz bizonyoságképp fél font borsot hozni (*ita tamen, quod singulis duobus annis iam venturis teneantur coram nobis comparere, et pro vera certitudine nobis mediam libram piperris [sic!] presentare*).

DL 43747, eredeti, papír, hátán zöld viaszú, nem záró, monoru alakú pecsét.

⁵ Az eredetiben, nyilván hanyagságból, egyes szám áll.

136.

1428. október 13. Bécs

Peter, der Sohn des Michael Vörös von Pápa, wird an der Wiener Universität immatrikuliert.

Pápai Vörös Mihály fia: Péter (*Petrus Michaelis Ruffi de Papa*) az 1428. év második szemeszterében, az ottani magyar nemzetbe beiratkozik; 4 garas taksát fizet.

MATRIKEL/WIEN I/1. 163.

137.

1428. október 18. [Győr] (*Szent Lukács evangelista napján*)

Vor dem Raaber Kapitel teilen die von zwei verschiedenen Müttern geborenen Söhne des Anton von Zsemlér, Georg und Paul, den Besitz Bellérszeg unter sich auf.

(Kiss István és Reizner János regesztái szerint) a győri káptalan előtt Zsemléri Nagy Antal fia: György, aki néhai Mizséri László leánya: Erzsébet (*filia quondam⁶ Ladislai filii de Misér [sic!]*) gyermeke, és ugyanezen Antal fia: Pál, aki néhai Füredi Vasoth Péter leánya: Dorottyának (*filia olim Petri dicti Vasoth de Fyred*) a fia, előadják, hogy Felsőpápanak, más szóval Bellérszegh-nek nevezett birtokuk (*ratione honorum⁷ Bellérszeg alias Papa vocatarum*) harmada, a Boldogságos Szűz egyházától északra (*ante ecclesiam B. Virginis ab aquilone sita*), valamint a Tapolcán lévő Begmalmának [Reizner: Beghmalma] harmada anyai jogon Györgyöt illeti, a másik kétharmad részen pedig egyenlően osztoznak, s mindegyikük 15-15 jobbágytelket kap a malomrészükön kívül. Ezen kívül Pál, megemlékezve a testvérétől⁸: Györgytől nyert jótéteményről, azt a kallómalmot (*quandam pylam vulgariter posztókalló vocatam [sic!]*), amelyet annak zsemléri birtokán a Tapolca folyón saját költségén épített, neki és örököseinek hagyja.

Regesztái: KISS 1908/1996. 161. 6. szám; REIZNER 1893/1997. 21.

⁶ Kiss Istvánnál: *quadam*.

⁷ Reiznernél: *honorum*.

⁸ Kiss Istvánnál: öccsétől.

138.

1429. február 14. [Győr] (*in Valentini martiris*)

Vor dem Raaber Kapitel adoptiert Andreas Kerehtew, der Sohn des Johannes von Ompothfalva, sein Patenkind, Georg, den Sohn von Georg Nagy von Pápa, und schenkt ihm zugleich die Besitze Szántó und Kürt (Komitat Pilis), versprechend, dass, wenn er ohne männliche Nachkommenschaft sterben würde, dann Georg sogar seine übrigen Besitze, d. h. Battyán (Komitat Somogy) und Tomaj (Komitat Zala) erben werde.

A győri káptalan privilegialis oklevelében tudtul adja, hogy a nemes férfiak, egyrészt a Zala megyei Ompothfalva-i János fia: Kerehtew-nek mondott András, másrészt Pápai Nagy Antal fia: György (*nobiles viri, Andreas dictus Kerehtew filius Iohannis de Ompothfalva comitatus Zaladiensis ab una, parte vero ab alia Georgius filius Anthonii Magni de Papa*) előtte személyesen megjelentek, és András azon bevallást tette, hogy mivel se fiú-, se leánygyermek nincs, másfelől pedig ezen Györgynek keresztapja (*prefatumque Georgium filium Anthonii de fonte baptismatis levasset*), így őt fiává fogadja, és két Pilis megyei birtokát, Szántót és Kürtöt (*eundem Georgium in filium recepisset adoptivum, cui duas possessiones suas, Zanthow et Kyrth vocatas in comitatu Pilisiensi habitas*) minden haszonvételükkel neki és örököseinek adományozza, magának ezekben semmi jogot fenn nem tartva, és megígérve, hogy Györgyöt és utódait ezek birtokában saját erejéből és költségén megvédi, hozzátéve azt is, hogy ha az ég akaratából, ami távol legyen, fiörökös vigasza nélkül távozna e világból (*si ipse Andreas divino nutu absque masculini sexus heredis solatio ab hac luce decederet, quod absit*), akkor egyéb birtokai, azaz Battyán Somogy, és Tomaj Zala megyében (*extunc alie possessiones sue, Bathyan in Simigiensi et Tholmaj in Zaladiensis comitatibus habite*), minden haszonvételükkel – köztük a Balaton egy része (*portione laci [sic!] Balathon vocati*) is megemlítve – ugyanúgy szálljanak Pápai Antal fia: Györgyre és örököseire (*ad memoratum Georgium filium Anthonii de Papa et suos heredes*), bármely atyafia és rokona ellentmondása ellenére is (*contradictione quorumlibet fratrum suorum non obstante*).

DL 59123, eredeti, hártya, alul függőpecsétes megerősítésre utaló bevágásokkal. Regesztája: BAKÁCS 1982. 397. 1487. szám.

139.

1430. április 20. (XII. Kal. Maii)

Der Rektor der Pfarrkirche in Lak, Georg, der Sohn des Benedikt von Lizko, bittet um die kirchlichen Orden.

Két társával együtt a veszprémi egyházmegyes Lak-i Szűz Mária-egyház rektora, Lizko-i Benedek fia: György kérelmezi az egyházi rendeket.

Regesztája: LUKCSICS 1931–1938. I. 256. (1407. szám)

140.

1430.

König Sigismund erlaubt Georg von Pápa in Zsemlér eine Burg zu bauen.

(Reizner regesztája szerint) Zsigmond király szabadságot ad Pápa Györgynek, hogy Zsemléren várat építhessen.

Regesztája: REIZNER 1893/1997. 21.

141.

1430.

Stephan und Laurentius von Kisgyimót protestieren dagegen, dass Nikolaus und Johannes von Gara ihre Besitze, namens Korlátberke und Gyurgteleke, okkupiert und an den Marktflecken Pápa angeschlossen hätten.

(Reizner regesztája szerint) Kis-Gyimóthi István és Lőrinc tiltakozása miatt, hogy Garai Miklós nádor és testvére: János a Kis-Gyimót birtokukhoz tartozó Korlát-Berke és Gyurg-Teleke nevű javaikat elfoglalták és Pápa mezővároshoz csatolták.

Regesztája: REIZNER 1893/1997. 21.

142.

1432. január 24. Buda (f. V. ante conversionis Pauli)

Anlässlich der Teilung unter Nikolaus von Gara und seinen Söhnen, Nikolaus dem jüngeren und Ladislaus, bleiben das Haus Pápa mit dem Gutsteil Bellérszeg, die dortige Mühle und Dereske, ferner die Besitze des verstorbenen Paul von Attya, wie auch die Heide Isal ungeteilt.

Zsigmond király oklevele a Garai Miklós nádor és fiai: Miklós és László macsói bán között egyházi és világi előkelők közreműködésével létrejött birtokosztályról. Nem került megosztásra Pápa ház a bellérszegi birtokrészrel, az ottani malommal és Dereskével, valamint néhai Attyai Pál birtokai (*domus Papa cum portione Belerzeg et molendino ibidem habito ac Derezke, item possessiones condam Pauli de Athya*), továbbá Isal puszta (*predium Isay*).

DL 12439, eredeti, papír, hátára nyomott, erősen sérült, nem záró nagypecsettél. Kiadása: HO VII. 452–454. (Nagy Imre olvasata.)

143.

1432. február 15. Buda (*Bude, f. VI. post Valentini*)

Der Palatin Nikolaus von Gara befiehlt dem Litteratus Andreas, dem Sohn des Pápaer Bürgers Peter Kövér, manche Pferde nach Ofen mit sich zu nehmen.

Garai Miklós nádor megparancsolja a kedvelt András deáknak, a nádor pápai polgárának, Kövér Péter fiának ([kívül a címzés:] *Nobis dilecto Andree litterato filio Petri dicti Kuer, civis nostri de Papa, nobis dilecto*), hogy jelen oklevelének vétele után tüstént vigyen neki Budára lovakat: a nádor két Kőszegen őrzött, tar színű lovát, egy fiatalabb, szintén tar színűt otthagya (*illos duos equos nostros taar coloris, quos in Kuzegh servaverant, dempto illo iuniori equo similiter tar coloris, quem ibidem relinquatis*), továbbá azt a két lovat, amelyeket Bébi Domonkos minap vitt oda, az egyik roh, a másik szög színű (*item illos duos equos, quos Dominicus de Beeb nuper illuc duxit, roh unum, et alium zugh coloris*), még egy roh színű lovat, a nádor kocsis lovai közül egy jobbat (*unum equum potiozem de equis nostris currikeris*), György mester lovát, továbbá a lovászok közül (*ex agasonibus*) vigyen magával kettőt, kettőt pedig hagyjon az ott maradó lovaknál Bébi Sebestyén felügyelete alatt, akinek a nádor megparancsolta, hogy András visszaküldéséig a lovakat gondozza és gondoztassa (*cum Sebastiano de Beeb, quem commisimus cum eisdem equis, donec vos remitteremus, procurare et facere procurari*).

DL 43909, eredeti, papír, hátán lekopott zöld viaszú, kerek zárópecsét.

144.

1433. március 13. Buda (2. die Gregorii pape)

König Sigismund lässt Georg, dem Sohn des Anton von Pápa, die verpfändete Hälfte des Besitzes Galsa (Komitat Zala) statuieren.

Zsigmond király parancsa a zalai konventnek. Pápai Antal fia: György részéről előadták neki (*in persona Georgii filii Anthonii de Papa*), miszerint ő a korában Döbröntei Himfi Benedek fiai: Basilius, Imre, László, János és Tamás tulajdonát képező Zala megyei Galsa birtokának őt zálog címén megillető felébe kíván vezetetni (*ipse in dominium medietatis cuiusdam possessionis Galsa vocate in comitatu Zaladyensi existentis, que alias Basi [sic!], Emerici, Ladislai Iohannisque et Thome filiorum Benedicti filii Hem de Debrenthe prefuisset, ipsum titulo pignoris concernentis, legitime vellet introire*). A király megparancsolja a konventnek, hogy küldjék ki tanúbizonyságukat, akinek jelenlétében a királyi ember végezze el az iktatást, az iktatásnak esetlegesen elentmondókat idézze meg jelenléte elé (*nostram in presentiam*) alkalmas időpontra, majd a történekről az esetleges ellentmondók nevével neki (*nobis*) írjon jelentést. Kijelölt királyi emberek: Hydegkuth-i Miklós vagy Pál, Kezy-⁹ Ábrahám fiai: György vagy Péter, Bodorfalua-i Mátyás deák (*Mathias litteratus*) vagy János.

DL 103559, átírta a zalai konvent 1433. április 20-án (ld. alább).

145.

1433. április 20. [Zalavár] (15. die f. II. post dom. Ramispalmarum)

Der Zalaer Konvent meldet dem König, dass die Statution der Hälfte des Besitzes Galsa zugunsten des Georg, des Sohnes von Anton von Pápa, ohne Einspruch vollzogen wurde.

A zalai konvent jelenti Zsigmond királynak, hogy 1433. március 13-i parancsára (ld. feljebb) Bodorfalua-i Mátyás deák királyi emberrel kiküldték Ferenc testvér áldozópapot, akik visszatérve egybehangzóan jelentették, hogy 1433. április 6-án (f. II. post dom. Ramispalmarum) a Zala megyei Galsa birtok felére kiszálltak, és a szomszédok és határosok összehívása után a királyi ember abba Pápai [Antal fia:] Györgyöt (*memoratumque Georgium de Papa*) ellentmondás nélkül bevezette.

DL 103559, eredeti, papír, hátán nem záró természetes színű kerek pecsét romjaival.

⁹ Így írva, a Romanorum és Ramispalmarum szavakban az „R” betű másképp írva, de elvileg nem zárható ki, hogy az eredetiben esetleg „Rezi” állt volna.

146.

1435. február 22. Pozsony (in Kathedre Petri)

Vor dem Erzbischof von Gran, Georg von Pálóci, verständigen sich Michael, der Abt von Bél, und die Adeligen von Döbrönte über eine im Marktflecken Pápa stattzufindende Verhandlung von acht Schiedsrichtern.

[Pálóci] György esztergomi érsek, a nádori jelenlét előtt forgó ügyekben Zsigmond római császár és Magyarország stb. királya által kijelölt bíró (*archiepi-scopus ecclesie Strigoniensis iudexque in causis in presentia palatinali venturorum per dominum Sigismundum Romanorum imperatorem ac regni Hungarie etc. regem deputatus*) tudtul adja, hogy megjelent előtte egyfelől Mihály, Beel-i apát személyesen, másfelől pedig, szintén személyesen, Debrente-i Hým fia Benedek fia: Basy és Tamás, anyjuknak, valamint testvéreiknek: Lászlónak, Imrének és Jánosnak terhét is magukra vállalván, és azon bevallást tették, hogy mindazon ezideig a mondott Debrente-i nemesek részéről Mihály apát ellen elkövetett kártételek ügyében, amelyek miatt az apát a mondott Basy és Tamás ellen Zsigmond császár előtt pert is indított, ez ügyben tehát nyolc, a felek által egyenlő arányban választott fogott bíró ítéletére bízzák magukat. Amit ezek 1435. május 1-jén (8. die Georgii nunc affut.) Pápa mezővárosban (*in opido Papa*) a pannonhalmi konvent tanúbizonysága mellett a felek okleveleinek megtekintése után ítélni fognak, azt mindkét fél tartozzék megtartani. Ha a mondott Debrenthe-i nemesek és anyjuk a megjelölt napon és helyen nem jelennének meg, vagy ügyvéddel nem képviseltetnék magukat, 50 dénármárka büntetésben marasztaltassanak el (*in quinquaginta marcis denariorum convincerentur ipso facto*). A pannonhalmi konventnek a fogott bírák ítéletéről kiadott oklevelét a felek Szent György nyolcadán tartozzanak az érseknek (*nobis*) bemutatni.

Átírta a pannonhalmi konvent 1435. június 28-án (in vigilia Petri et Pauli), Pannonhalma, Capsarium 963. 49-Cc (DF 207780). Kiadása: SÖRÖS 1903. 485. A konvent válaszána (kiadása u. i. 485–486.) pápai vonatkozása nincs, Pápának neve sincs megemlítve.

147.

1435. április 14. Bécs

Johannes von Pápa wird an der Wiener Universität immatrikuliert.

Pápai János (*Johannes de Papa*) az 1435. év első szemeszterében, az ottani magyar nemzetbe beiratkozik; 4 garas taksát fizet.

MATRIKEL/WIEN I/1. 189.

148.

1435. május 4. [Veszprém] (6. die diei executionis / 13. die Pasche)

Der Richter des Marktfleckens Pápa, Johannes, und andere Einwohner der Siedlung protestieren im Namen seiner Herren, Nikolaus und Ladislaus von Gara, gegen eine Untersuchung in einer Angelegenheit des Nachbarbesitzes Agyaglik.

A veszprémi káptalan jelenti [Pálóci] György esztergomi érseknek, hogy Mihály béli apát javára, Pápai Antal fiai: György és Pál (*contra Georgium et Paulum filios Anthonii de Papa*) ellenében kiadott oklevelének alapján az érseki oklevélben többek közt megjelölt Gych-i Bereckkel együtt kiküldték egyházuk klerikusát, Egerzég-i Jánost, akik visszatérve jelentették, hogy 1435. április 29-én (13. die Pasche prox. pret.) Pápa mezővárosba (*in opidum Papa*) Agyaglik birtok (*possessionis Agyaklyk*) szomszédait és határosait összehíván, a felek jelenlétében az érsek embere az érseki oklevélben foglaltakat el akarta végezni, mikor László fia András [?], János bíró és Fülöp fia: Miklós, ezen Pápa mezőváros polgárai és jobbágyai, uraiknak, néhai Garai Miklós, Magyarország korábbi nádora fiainak: a nagyságos Miklósnak és Lászlónak, nevében és személyében (*Andreas [?] filius Ladislai ac Iohannes iudex et Nicolaus filius Philippi, cives et iobagiones de ipso opido Papa, nominibus et in personis magnificorum Nicolai et Ladislai filiorum condam Nicolai de Gara, pridem regni Hungarie palatini, dominorum scilicet ipsorum*) a köztudományvételnek ellentmondtak, felhozván, hogy uraik, az említett Miklós és László urak Pápa mezőváros felől Agyaglik birtok közvetlen szomszédai (*asserentes prefatos dominos Nicolaum et Ladislaum, dominos scilicet ipsorum, immediatos a parte opidi Papa dicte possessioni Agyaklyk vocate esse vicinos et existere*), és eltöltöttak minden, a köztudományvételre odagyűlt szomszédot és határost, nehogy ez ügyben olyan tanúság tétessék, melyet ők semmiképp sem kívánnak letenni (*inhibentes*

omnes alios et singulos vicinos et commetaneos inibi causa huiusmodi communis inquisitionis aggregatos, ne in hac parte ipsorum deponatur testimonium, quod et nec ipsi vellent deponere quovismodo). Az érsek embere a köztudományvételt elhalasztotta.

Pannonhalma, Capsarium 64-F (DF 207777), eredeti.

149.

1436. március 2. – március 11. között, Buda

(Bude, quinqu[...] termini prenot. / in oct. eph.)

Der Palatin Matthäus von Pálóc ordnet den Eid von Georg und Paul, den Söhnen des Anton von Pápa darüber an, dass sie keine Machthaberei gegen den Abt von Bél begangen hätten.

Pálóci Mátyus nádor tudtul adja, hogy halasztólevele értelmében vízkereszt nyolcadán megjelent előtte Mihály Beel-i apát nevében, a pannonhalmi konvent ügyvédvalló levelével Veszprémi Demeter deák (*Demetrius litteratus de Vesprimio*), és Pápai Antal fiai: György és Pál ellenében (*contra Georgium et Paulum filios Anthonii de Papa*) előadta, hogy ezen György és Pál familiárisaikkal, azaz Dereskei Jánossal, Pápai Kozma fia: másik Jánossal, Pápai Lőrincsel, Csöglyei Istvánnal, Salamoni Kis Lukáccsal, továbbá Zsemlér birtokukon lakó jobbágyikkal, azaz Tót Benedekkel, Mihállyal, Miklós fia: Demeterrel, Themes Györggyel, Antallal, Péterrel, Lamberttel, Kovács Györggyel, Szabó Miklóssal, Ferencsel, Csapó Lukáccsal, Karácsony Jánossal, Mátéval, Chastal-nak mondott Miklóssal, Kovács László fia: Demeterrel, Egyed fia: Györggyel, Jánossal, Mihály fia: másik Jánossal, Bálinttal, Demeter fia: Jánossal, Fábiánnal, Egyed fia: Lukáccsal, Bechen Mihállyal, Miklóssal, másik Miklóssal, Kovács Bálinttal és Jakabbal (*iidem Georgius et Paulus unacum Iohanne de Dereske, altero Iohanne filio Cosme de dicta Papa, Laurentio de eadem, Stephano de Chyglje, Luca Parvo de Salamon, familiaribus, item Benedicto Sclavo, Mychaele, Demetrio filio Nicolai, Georgio Themes, Anthonio, Petro, Lamperto, Georgio Fabro, Nicolao Sartore, Francisco, Luca Chapo, Iohanne Karachon, Matheo, Mychaele dicto Chastal, Demetrio filio Ladislai Fabri, Georgio filio Egidii, Iohanne, altero Iohanne filio Mýchaelis, Valentino, Iohanne filio Demetrii, Fabiano, Luca filio Egidii, Mychaele Bechen, Nicolao, altero Nicolao, Valentino Fabro et Iacobo iobagionibus ipsorum in possessione eorum Semleer residentibus*) 1433. június 2-án a Mihály apát számára annak Agyaglik birtoka határai között kaszált szénát

a föld színén szétszóratták és a sárba tapostatták, tönkretették és teljességgel megsemmisítették, továbbá ezen György és Pál, együtt fentnevezett jobbágyaikkal és familiárisaikkal az apát úrnak a mondott Agyaglikhoz tartozó földjéről az ezen Agyaglikon lakó molnárának, valamint az Agyaglikon lévő malmában öröltető egyéb vásáros embereknek számos ökrét, apró és nagyobb marháját valamint egyéb állatait igen gyakran, ahová csak nekik tetszett, elhajtatták. Továbbá a mondott György és Pál, együtt fentemlített familiárisaikkal és jobbágyaikkal a mondott évben Szent Bertalan ünnepe [aug. 24.] körül és a rákövetkező napokban Mihály apát úrnak említett malmához tartozó kaszáló rétvét lekaszáltatták és a szénát hatalmaskodva elvitették a mondott Mihály apát úr igen nagy kárára és károsodására (*feria tertia proxima post festum beate Petronelle virginis in anno, cuius tertia [kihúzva: preterisset] adveniret revolutio quedam fena pro eodem domino Mychaele abbate intra metas possessionis sue Agyaglyk falcata in facie terre dispargy [sic!] ad lutumque calcari, destrui et penitus anihilari, preterea idem Georgius et Paulus unacum pretitulatis iobagionibus et familiaribus ipsorum de facie terre eiusdem domini abbatis ad predictam Agyaglyk spectantem nonnullos boves pecoraque et pecudes ac alia animalia molendinatoris sui in ipsa Agyaglyk commorantis ac ceterorum hominum forensium in molendino suo in dicta Agyaglyk existenti molantium sepe sepius depelli et quo eorum placuisset voluntati fecisset [sic!]. Ceterum prenominati Georgius et Paulus unacum predictis familiaribus et iobagionibus ipsorum circa festum beati Bartholomei apostoli in dicto anno preteritum et aliis diebus idem festum sequentibus quandam particulam prati sui fenilis ipsius domini Mychaelis abbatis ad predictum molendinum suum pertinentem falcari et fena falcata asportari fecissent potentia eorum mediante in preiudicium ipsius domini Mychaelis abbatis et dampnum valdemagnum*). A fentiek bizonyosságára bemutatattak a veszprémi káptalan, a pannonhalmi konvent és Veszprém megye egybehangzó, különböző időpontokban kiállított tudományvételi okleveleit, és az apát ügyvédje igazságot kért. Erre Salamoni Lukács (*Lucas de Salamoni*), Bátor István országbíró (*comitis Stephani de Bathor*)¹⁰ ügyvédvalló levelével az említett Pápai György és Pál (*Georgio et Paulo de Papa*) ügyvédje, előállva azt állította, hogy György és Pál a fenti dolgokban ártatlanok, megvádolt és náluk lévő jobbágyaik és nemtelen familiárisaik ügyében pedig az ország szokása szerint majd igazságot tesznek (*ex parte autem iobagionum*

¹⁰ Országbíró: 1435–1440., ld. ENGEL 1996. I. 10.

suorum et familiarium ignobilium, qui in premissis inculparentur et erga ipsos haberentur, iuxta regn[i consuetu]dinem iudicium et iustitiam facerent). Mivel a felek több dokumentumot nem mutattak be, a nádor úgy ítélte, hogy György és Pál századmagukkal, azaz mindegyikük ötvenedmagával, mégpedig György 1436. május 20-án, Pál pedig 1436. augusztus 18-án (*centesimo se nobilibus, quilibet videlicet eorum quinquagesimo se, ita videlicet, quod idem Georgius vigesimo di[e octavarum festi?] Georgii martiris, ipse siquidem Paulus vigesimo quinto die festi beati Iacobi apostoli, terminis nunc post se se consequenter a[dvenientibus]*) a győri káptalan előtt tegyenek esküt ártatlanságukra, majd 1436. augusztus 25-én [György és Pál] vagy törvényes ügyvédjük, vagy a falubíró az említett megvádolt és Györgynél és Pálnál lévő jobbágyok és nemtelen familiárisok ügyében (*et tandem octavo die dicti vigesimi quinti diei festi beati Iacobi [apostoli ipsi in causam attrac]ti vel procurator ipsorum legitimus [a következő két szó beszúrva:] aut villicus ex parte prescriptorum iobagionum et familiarium ipsorum ignobilium, qui in premissis inculparentur [et erga ipsos] haberentur*) Veszprém megye egy szolgabírája előtt, akinek a nádor jelen oklevelével megparancsolja a megjelenést, Zsemlér birtokon (*[in fa]cie possessionis Sempleer*) tegyenek igazságot, majd az eskütelekről a győri káptalan okleveleit, az igazságtételről pedig Veszprém megye oklevelét Szent Jakab apostol nyolcadán [1436. augusztus 1. után] (*[...]octavas dicti festi beati Iacobi apostoli*) mutassák be a nádornak.

Pannonhalma, Capsarium 971. 50-C5 (DF 207791), eredeti, csonka. Kiadása: SÖRÖS 1903. 487–488.

150.

1436. március 21. Firenze (*Florentiae, XII. Kal. Apr.*)

Anton, dem Sohn des Philipp von Pápa, und seiner Gattin, Veronika, wird ein voller Sündenerlaß erteilt.

Pápai Fülöp fia: Antal (*Antonio Philippi de Papa*) és felesége: Veronika teljes bűnbocsánatot nyernek.

Regesztája: LUKCSICS 1931–1938. II. 137. (411. szám.)

151.

1436. március 22.

*Ladislavus von Pápa, und seiner Gattin, Katharina, wird ein voller
Sündenerlaß erteilt.*

Pápai László (*Ladislao de Papa*) és felesége: Katalin teljes bűnbocsánatot nyernek.
Regesztája: LUKCSICS 1931–1938. II. 138. (414. szám.)

152.

1436. április 14. Bécs

*Nikolaus und Anton von Pápa werden an der Wiener Universität
immatrikuliert.*

Pápai Miklós (*Nicolaus de Papa*) és Pápai Antal (*Antonius de Papa*) az 1436. év első szemeszterében, az ottani magyar nemzetbe beiratkoznak; az előbbi 4, az utóbbi 3 garas iratkozási taksát fizet. (Mindkettőt először a *Nacio Austrie*-be /egyetemi osztrák nemzet/ vezették be, onnan kiradírozták, és utólag szúrták be a magyar nemzethez.)

MATRIKEL/WIEN I/1. 192. 1. jegyzet; 194.; 194. 1. jegyzet.

153.

1436. szeptember 3. [Nagykapornak]

*(9. die diei occupationis et statutionis / die dom. post Bartholomei)
Der Konvent von Kapornak meldet dem Palatin, dass sein Urteil gegen Georg,
den Sohn des Anton von Pápa vollzogen, und manche Güter von Georg, unter
anderen auch in Pápa (anders Zsemlér) okkupiirt worden sind.*

A kapornaki konvent jelenti Palocz-i Matyus [Reizner: Mátyás!] nádornak, hogy Hany-i Pál fia: János javára Pápai Antal fia: György ellen (*contra Georgium filium Antonii de Papa*) hozott ítélete értelmében Csob-i István fia: György királyi emberrel (Kiss: *nomine vestro* [sic!]) kiküldték maguk közül Jakab testvér papot, akik visszatérve jelentették, hogy 1436. augusztus 26-án Pápai György Szentkirály, Keszi [sic!], Galsa, Misér, Poron [így Reizner, Kiss: Pothon], Tomaj és Pápa másképp Zsemlér (*ac Papa aliter Semlyér*) birtokokon lévő részeire kiszállva a határosok és szomszédok jelenlétében Szentkirályke-szin (*in prefata possessione Szentkirály, Keszi*) 17 egész lakott jobbágytelket,

egy kőegyházat kőtoronnyal, 150 hold szántóföldet és 30 kaszaaljnyi kaszálót; Galsa birtokon 11 lakott jobbágytelket, 6 kaszaaljnyi kaszálót, 300 hold szántóföldet 80 holdnyi cserjéssel és egy alulcsapó vízimalom felét; Miser birtokon 3 és fél lakott telket, 6 kaszaaljnyi kaszálót, 50 hold szántóföldet 16 holdnyi erdővel és egy alulcsapó vízimalmot; Photon [sic!] birtokon 8 lakott telket, 100 hold szántóföldet 50 holdnyi cserjéssel; Tomaj birtokon 5 lakott telket és 20 hold szántóföldet; továbbá a mondott Pápa másképp Zsemlér birtokon (*in allegata possessione Papa aliter Semlyér*) 14 lakott telket, György tulajdon kúriáját, 200 hold szántóföldet, egy alulcsapó vízimalom felét és 10 kaszaaljnyi kaszálót találtak szemrevételezés alapján. Ebből fiai, lányai, testvérei és rokonsága részét elkülönítve, csupán György részeiből 99 márkányit lefoglaltak, és azt kétharmad részben a nádornak bírói részként, egyharmad részben Pál fia: Jánosnak iktatták kiváltásig.

A csornai konvent 1475. október 6-án (f. VI. post Francisci; Kiss István október 10-nek vélte) Pápai néhai Antal fia: vitézlő György (*egregii Georgii, filii quondam Antonii de Papa*) famulusa, Baboth-i Benedek kérésére átírta a zárt (*clause emanatas*) oklevelet; az átíró oklevél teljes szövegét, feltehetően a róla készült másolat alapján, adja Kiss István: KISS 1908/1996. 167–168. 11. szám; regesztája: REIZNER 1893/1997. 21. A hely- és személynevekhez vö. I. Ulászló oklevelét 1441. február 19-éről (DL 92911).

154.

1436.

Auf die Bitte von Georg, dem Sohn des Anton von Pápa, erlässt König Sigismund ein Mandat in der Angelegenheit des von den Söhnen des Palatins Nikolaus von Gara angegriffenen Besitzes Zsemlér.

(Reizner regesztája szerint) Pápa György kérelmére Garai Miklós nádor fiai által erőszakkal megtámadott Zsemlér birtok ügyében királyi parancsolat.

Regesztája: REIZNER 1893/1997. 21.

155.

1436.

Eine auf die Bitte von Georg, dem Sohn des Anton von Pápa, ausgefertigte Urkunde über die Begehung der Grenzen zwischen dem Dorf Zsemlér und dem Marktflecken Pápa.

(Reizner regesztája szerint) Pápa György kérelmére a Pápa mezőváros és Zsem-
lér helység között lévő határokról szóló határjárasi tanusítvány.

Regesztája: REIZNER 1893/1997. 21.

156.

1436.

*Auf die Bitte von Georg und Paul, den Söhnen des Anton von Pápa, bestätigt
eine Untersuchung, dass Elias, der Sohn des Gegő von Cseh, und dessen Bru-
der, Ladislaus, den Kastellan des Anton in der österreichischen Burg Thalberg,
namens Peter von Néma — welche Burg von Anton und Elias gemeinsam er-
worben worden war — angriffen und ihn einer gewissen Summe Geldes
beraubten; und dass die Leute der Söhne des Gegő den obenerwähnten Anton
auf seinem Besitz Zsemlér, in seinem eigenen Hause in der Nacht töteten, und
ihm alle seine Schätze raubten.*

(Reizner regesztája szerint) Pápa Antal fiainak: Györgynek és Pálnak kérelmére
kiadott tanusítvány arról, hogy Csehi Gegő fia: Illés és ennek testvére: László
Némái Pétert, Pápa Antalnak az Ausztriában fekvő Thalberg várában lévő vár-
nagyát — amely várat Pápa Antal és Csehi Illés együttesen szereztek — megtá-
madták, attól bizonyos pénzüsszeget kicsikartak és elvittek, ezenkívül a részük-
ről kirendelt emberek által Pápa Antalt is zsemléri birtokán, saját házában az
éj csendjében megölték, összes kincseit (clenodia) elrabolták.

Regesztája: REIZNER 1893/1997. 21.

157.

1437. június 16. [Pannonhalma] (6. die diei inquisitionis / in Barnabe)
*Der Offizial des Csornaer Konvents vom Besitze Gyarmath wird auf dem nach
dem Marktflecken Pápa führenden Weg angegriffen.*

A pannonhalmi konvent jelenti Zsigmond királynak, hogy parancsára Karom-
zow-i Péter királyi emberrel Lőrinc testvér áldozópapot küldték ki, akik jelen-
tették, hogy 1437. június 11-én (in Barnabe) Győr megyében vizsgálatot tarva
megállapították, hogy Merges-i Miklós fia: Péter egynémely cinkosával a most
elmúlt időben egy bizonyos Gergelyt, a csornai konvent és prépost Gyarmath
birtokra rendelt familiárisát és tisztjét a Pápa mezővárosba vezető nyilvános

úton (*in libera via ad opidum Papa proficientem*) megtámadták, nála lévő kardját elvették, és ráadásul úgy megverték, hogy csaknem belehalt.

DL 13057, eredeti, papír, hátán nem záró, természetes színű, erősen sérült pecséttel.

158.

1437. június 19. Buda

*Abt Leonhard von Zirc verzichtet auf eine Mühle am Flusse Tapolca
zugunsten des Georg, des Sohnes von Anton von Zsemlér.*

(Horváth Konstantin regesztája és szövegbeli említése, valamint Kiss István és Reizner János regesztái szerint) Bátori István országbíró parancslevele a győri káptalannak. Zsemléri Antal fia: György előadta, hogy András zirci apát¹¹ 16 évvel ezelőtt pápai polgárokkal zsemléri birtokához tartozó 5 jobbágykertet [? Kiss szerint] elfoglalt, ezeken a Tapolca folyón új malmot épített, és így az övét tönkretette a Zsemlérieknek 100 arany kárt okozva. A megidézett Lénárd apát ezt a malmot az 1364. május 6-án az Odó apát által Zsemléri Miklós fia: Nagy Imrének bérbe adott malommal azonosította, továbbá hivatkozott Béla király¹² oklevelére, amely a zirci kolostornak Pápa határán belül 3 malmot adományozott. A veszprémi káptalan tanúbizonysága mellett lefolytatott vizsgálat tisztázta, hogy a malom teljesen zsemléri birtokon áll, így a felek megegyeztek: Lénárd apát elismeri Zsemléri György birtokjogát, az pedig elengedi az apátságra rótt minden bírságot. Az országbíró utasítja a győri káptalant, hogy Györgynek iktassa a malmot.

HORVÁTH 1930. 279–280. 121. szám, ill. 95.; KISS 1908/1996. 162. 7. szám; REIZNER 1893/1997. 21.

159.

1437. szeptember 28. Somlóvásárhely (*in Vasarhel, 6. die diei prohibitionis et
contradictionis / f. II. post Mauritii martiris sociorumque eius*)

*Der Urkunde des Komitats Veszprém nach wird Georg und Paul, den Söhnen
des verstorbenen Anton von Zsemlér, auf die Bitte des Abtes von Bél verboten,
eine, zu einer Mühle der Abtei, namens Agyaglik, gehörende Wiese zu
okkupieren und zu benutzen.*

¹¹ Kiss István szerint az apát György testvére volt, Horváth Konstantin azonban, aki szintén látta az oklevelet, paleográfaiilag és diplomatikailag sokkal jobb volt Kissnél, ráadásul kimondottan a zirci vonatkozásokat gyűjtötte, erről nem tud; talán a *frater Andreas*-t értette félre Kiss?

¹² Kiss István szerint IV. Béla; HORVÁTH 1930. 10. és 94.: III. Béla.

Veszprém megye, azaz Karmacsi Sebestyén és Csékúti Pál (*Sebastianus de Karmacz et Paulus de Chekwth*) alispánok valamint a szolgabírák tudtul adják, hogy Mihály béli apát és konventje kérésére kiküldték Zaloch-i Benedek szolgabírót, aki jelentette, hogy 1437. szeptember 23-án Zsemlér birtokra (*ad possessionem Zemler*) kiszállva a nemes férfiúkat, Zsemléri néhai Antal fiait: Györgyöt és Pált, akiket személyesen ott megtalált, továbbá zsemléri jobbágyaikat (*nobiles viros Georgium et Paulum filios condam Anthonii de eadem personaliter repertos et iobagiones ipsorum in predicta Zemler commorantium*) az apát és konventje egy bizonyos Agyaglik nevű malma határai közt fekvő, a Tapolcavize most pedig Sér nevű víz régi folyása melletti, keletre eső rétnek (*cuiusdam prati a parte orientis penes quendam antiquum cursum sew meatum aque Thapolchawýze nunc vero Ser vocata habite [sic!] intra metas cuiusdam molendini ipsius abbatis et conventus Agaglicz vocate*) elfoglalásától, lekaszásától, a lekaszált széna elszállításától és a rét bármi egyéb módon való elidegenítésétől eltiltotta.

Pannonhalma, Capsarium 1008. 64-G (DF 207828), eredeti.

160.

1437. [Veszprém]

Die Meldung des Veszprimer Kapitels über die Statution eines Besitzteils im Marktflecken Pápa und des Dorfes Zsemlér zugunsten des Georg von Pápa, der diese Besitze durch die nova donatio König Sigismunds erworben hatte.

(Reizner regesztája szerint) Zsigmond király új adománylevele Pápa György részére Pápa mezővárosi részbirtoka és Zsemlér helység iránt. A veszprémi káptalannak jelentése ezen birtokokba történt beiktatásra vonatkozólag.

Regesztája: REIZNER 1893/1997. 21.

161.

1438. augusztus 10. Újlak (*in Wýlak, in Laurentii*)

Michael, der Sohn des Nikolaus Barocz von Jár, der Kastellan von Újlak, verpfändet die Hälfte des Besitzes Gútorfölde (Komitat Zala) an Georg, den Sohn Antons von Pápa.

Jaar-i Barocz Miklós fia: Mihály, Wylak-i várnagy ([az átíró, 1457-es oklevélben]: *egregii Michaelis filii Nicolai Barocz de Jaar*), tudtul adja, hogy vitézlő Pölöskei Ördög István fia: Miklóstól (*a manibus egregii Nicolai filii Stephani dicti Ewrdek de Pylýske*) a Zala megyei Gútorfölde (*Gwtorfelvde* [sic!; alább szokásosabban:] *Gwtorfewlde*) zálogbirtokot hetven aranyforintért (*pro septuaginta florenis puri auri Hungaricalibus*) visszaváltotta, és most ennek felét minden tartozékával és haszonvételeivel Pápai Antal fia: Györgynek, az általa lefizetett harmincöt aranyforintért zálogba adja mindaddig, míg ezért az összegért vissza nem tudja váltani (*Georgio filio Anthonii de Papa pro triginta quinque florenis puri auri Hungaricalibus, ut ipse predictus Georgius in specie nobis persolvit, impignoravimus et obligavimus tamdiu tenere et habere, quousque nos ab ipso Georgio in premissis triginta quinque florenis puri auri Hungaricalibus redimere possumus*), és vállalja, hogy Györgyöt ezen birtokban mindenkivel szemben saját erejéből és költségén (*propriis laboribus et expensis*) megvédi.

DL 44849, átírás. Átírta a pannonhalmi konvent 1457. december 5-én (ld. alább). Az eredeti megpecsételéséről az átíró oklevél: „*sigillis eiusdem consignatas*”.

162.

1439. március 27. Buda (f. VI. ante dom. Ramispalmarum)

König Albrecht gebietet dem Veszprimer Kapitel die Statution der Besitze Lihért, Alásony, Füzés (anders auch Odoska genannt), Padár und mancher Besitze in Himháza und Kistevél (alles in Komitat Veszprim) zugunsten des Veszprimer Domherrn und Zalaer Archidiacons Ladislaus, des Sohnes des verstorbenen Michael von Himháza, und dessen Verwandten, Dominikus, des Sohnes des Peter von Lihért. (Nach der Imbreviatur an der Rückseite der Urkunde erhoben Gregor, der Sohn des Anton von Pápa, und sein Sohn, Emerich, gegen die Statution von Füzés Einspruch.)

Albert király iktatási parancsa a veszprémi káptalannak Himházi néhai Mihály fia: László veszprémi kanonok és zalai főesperes valamint atyafia, Lihérti Péter fia: Domonkos javára ([hátlapon:] *pro honorabili domino Ladislao filio condam Michaelis de Hemhaza, archidiacono Zaladiensi et canonico in ecclesia Wespriemiensi ac Dominico filio Petri de Lyherth, fratre eiusdem*) a Veszprém megyei Lihért, Alásony, Füzés vagy más néven Odoska és Padár (*Lýherth / Lihherth, Alason, Fýzes alio nomine Odoska, Padar*) birtokokba, illetőleg himházi és

kisteveli (*Hemhaza et Kÿsthewel*) birtokrészekbe, amelyeket, az adományosok kijelentése szerint, felmenőik ősidők óta birtokoltak és ők is birtokolnak, és amelyekben teljességgel minden királyi jogot, ha van ilyen, az uralkodó most új adományként (*nove nostre donationis titulo*) nekik adományozott. Kijelölt királyi emberek: Jutasi Matkó; Adászteveli István fia: Nagy Bálint; Adászteveli Gergely; Adászteveli Demeter; Adászteveli Gál fia: másik Demeter; Adászteveli Lambert fia: Antal; Homokbödögei Miklós fia: Pál (*Mathko de Jwthas; aut Valentinus Magnus filius Stephani; vel Gregorius; sin Demetrius; seu alter Demetrius filius Galli; sive Anthonius filius Lamperti de Adasthewel; an Paulus filius Nicolai de Homokbedege*). Az oklevél hátán lévő imbreviatura szerint a királyi ember Adászteveli Demeter, a káptalan kiküldöttje Adorján oltárigazgató [?] volt (...[h]omo regius Demetrius de Adasthewel, capituli Adrianus rector ...); Lihért és Füzes iktatására április 8-án vagy 15-én került sor (*statutio possessionum Lyherth et Fyzes facta est feria q[uarta] ... [domin]icam Quasi modo geniti*); Füzes iktatásának ellentmondtak Pápai Antal fia: György és fia: Imre, valamint egy bizonyos Pál és fia [?]: Domonkos személyében [?] (*statutioni possessionis Fyzes contradix ... [Geor]gii filii Anthoni [sic!] de Papa et Emerici filii eiusdem ac Pauli filii ... necnon Dominici filii eiusdem*); Lihért iktatásakor határosokként jelen voltak Dénes ..., Domonkos fia [?]: Benedek és János fia: István (*Tempore statutionis possessionis Lyherth presentes fuerunt Dionisius ... Benedictus Dominici, Stephanus filius Iohannis commetanei*); Padár és Alásony iktatására a rákövetkező napon került sor (*statutio possessionum Padar et Alason ... feria quinta proxima sequenti predictam feriam quartam*); Alásony iktatásának ellentmondott Alásonyi ... fia: Pál (*contradixit Paulus ... de ipsa Alason*); Padár és Alásony iktatásánál határosokként [?] jelen voltak Wewes-i [?] Sebestyén [?] fia [?]: Gergely, a másik Alásonyi András fia: Tamás, [...]i Illés fia: Péter (*Tempore autem statut[ionis] possessionum Padar et Alason presentes fuerunt Gregori[...] ...tianii de Wewes, Thomas Andree de alia Alason, Petrus filius Elie de ... commetanei*).

DL 102476, eredeti, restaurált, felső harmadában és a hajtások mentén jelentősen megcsontult papíroklével, hátán kerek zárópecsét nyomával.

163.

1439. június 7. Buda (*die dom. post sacratissimi corporis Christi*)
*König Albrecht ordnet die Bürger und Leibeigenen von Pápa der Jurisdiktion
des Ladislaus von Gara unter.*

Albert király elrendeli, hogy kedvelt hívének, Garai László macsói bánnak a bán Pápa mezővárosában lakó polgárait és jobbágyait, valamint az ugyanezen mezővárosban más jobbágyok módjára lakó birtoktalan szolgáit (*Ciues, et Jobbagiones fidelis nostri dilecti Magnifici Ladislai de Gara Bani nostri Machoviensis in oppido suo Papa appellato commorantes et Famulos suos impossessionatos oppido in eodem ad instar aliorum Jobbagionum residentes*) lopás, gyilkosság, rablás és emberölés kivételével senki semmilyen ügyben el ne ítélje és le ne tartóztassa, hanem igazát a bánnál vagy tisztjénél keresse. Ha a bán vagy tisztjei nem szolgáltatnának kellőképp igazságot, akkor ne az illető polgárokat, vagyis jobbágyokat (*iidem Ciues seu Jobbagiones*), hanem a bánt vagy tisztjeit kell perbe hívni.

Teljes szövegű kiadása: TELEKI 1853. 41–43.

164.

1439. december 14. Óbuda
(*Veteris Bude [sic!] in crastino festi beate Luce [sic!] Virginis et Martyris*)
Königin Elisabeth befreit die Kaufleute von Pápa vom Dreißigstzoll.

Erzsébet királyné Garai László macsói bánnak, visegrádi és liptói kapitánynak, anyai unokatestvérének azon adományt teszi, hogy Pápa mezővárosából minden kereskedőt, kalmárt, polgárt, hospest és László bán minden népeit és jobbágyait (*uniuersos mercatores, Institores, ac Ciues et Hospites, populosque ac Jobbagiones eiusdem Ladislai bani in oppido nostro [sic!] Papa vocitato nunc commorantes, et in futurum moraturos*) a királyi és királynéi harmincad megfizetése alól (*a solucione Tricesimarum Regalium scilicet et Reginalium*) felmenti.

Teljes szövegű kiadása, tévesen október 18-i dátummal: TELEKI 1853. 76–78. (Fennmaradt ugyane napról Dévény mezőváros javára egy ugyanilyen tartalmú kiváltságlevél, restaurált hártján, szöveg alatt középpütt vörös viaszú pecséttel: DL 13463. Itt a dátum: *in Veteri Buda, 2. die Lucie virginis et martiris*. A kedvezményezettek megjelölése: *universos mercatores, institores ac cives et hospites populosque et iobagiones eiusdem Ladislai bani in oppido suo Dewen vocato, intra scilicet fossatum eiusdem commorantes, et in futurum moraturos*. Szintén e napról több kiváltság egyesítése, köztük Pápáé is, restaurált hártján, alatta függőpecsétes megerősítésre utaló bevágásokkal: DL 13464. A dátum itt is: *in Veteri Buda, 2. die Lucie virginis et martyris*.

Akiket felment Erzsébet a harmincadfizetés alól: *universos mercatores, institores ac cives et hospites populosque et iobagiones eiusdem Ladislai bani in oppidis Dewen, intra scilicet fossatum, ac Papa vocatis, seu in portione eiusdem in oppido Gara prescripto nunc residentes et in futurum moraturos.*)

165.

1439.

Georg [von] Pápa verzichtet auf seinen Teil am Besitz Keszi.

(Reizner regesztája szerint) Pápa György a Keszi helységben fekvő részbirto-
káról lemond.

REIZNER 1893/1997. 25.

166.

1440. március 8. Bokod (*in Bokod, f. III. post dom. Letare*)

*Johannes, der Sohn des Franz von Lak, in seinem und seiner Brüder Namen
verpfändet Georg, dem Sohn Antons von Pápa, manche Wiesen.*

Hédervári Lőrinc nádor tudtul adja, hogy Laak-i Ferenc fia: János, testvérei-
nek: Péternek, Mihálynak, Mártonnak és Imrének terhét és mindennemű sérel-
mét magára vállalva bizonyos rétjeiket vagy kaszálóikat, tudniillik a hét kasza-
aljnyi Puhapéterrétét, az öt kaszaaljnyi Daykamátyásrétét valamint Laak bir-
tok határai között az osztálytételkor nekik jutott hasonlóképp öt kaszaaljnyi
kaszálót Pápai Antal fia: Györgynek, a tőle teljes egészében átvett tíz aranyfo-
rintért elzálogosították, János pedig saját és említett testvérei nevében vállalta,
hogy Györgyöt ezen kaszálók birtokában a visszaváltásig minden támadóval,
perlekedővel és felperessel szemben saját erejükből és költségükön megvédi
(*quedam prata seu fenilia eorum, videlicet Puhapeterrethe ad septem falcastra
ac Daykamatyasrete ad quinque falcastra sufficientia, et similiter alya fenilia
ad quinque falcastra ipsis in divisione deventa intra metas eiusdem possessio-
nis Laak adiacentia Georgio filio Anthonii de Papa pro decem florenis puri auri
plene ab eodem habitis et receptis impignorassent, ymmo idem Iohannes suo et
pretactorum fratrum suorum nominibus annotatum Georgium de Papa in do-
minio pretactorum fenilium ipsorum infra tempus redemptionis eorundem
contra quoslibet impetitores, causidicos et actores propriis eorum laboribus et
expensis protegere, tueri ac defensare assumptens impignoravit*).

DL 13530, eredeti, papír, hátán nem záró, természetes színű, kb. 32 mm átmérőjű kerek pecsét
nyomával.

167.

1440. július 4. Nagyszombat

*(Tirnavie, in festo beati Vldarici [sic!] confessoris anno etc. XLIII°)
Der Schatzmeister Michael Ország von Gút schickt einen Familiaris
(Dienstmann) des Paul Bánfi von Alsólendva an die Stadt Preßburg, um den
Frieden zwischen dem genannten Paul und der Stadt zu fördern.
Der Familiaris seinerseits wird nach den Burgen von Pápa und Alsólendva
weiterfahren.*

Gúti Ország Mihály kincstartó¹³ levele Pozsony városnak. Alsólendvai Bánfi Pál egy familiárisát, e levél felmutatóját küldte hozzájuk, aki ura megbízásából Pápa és Alsólendva várakhoz fog utazni (*quendam familiarem magnifici viri domini Pauli de Lyndwa fratris nostri carissimi, presentium scilicet exhibitorem, in medium vestri duximus transmittendum, qui aliunde ex commissione domini sui ulterius ad castra Papa et Alsolyndwa proficisci habebit*). Mivel Pál úr nevében békét ígért a városnak, és azt, hogy az – övele együtt – Pozsonnyal békében fog élni, ezért most Pál úr nevében biztosítja a várost, hogy polgárai javaikkal, dolgaikkal és kíséretükkel Pál úr birtokain bármely irányban szabadon közlekedhetnek, és egyben kéri a várost, hogy Pál úr mondott emberét békében eresszék útjára (*predictum hominem ipsius domini Pauli e medio vestri sine omni impedimento ad loca preconcepta libere abire et redire permittere velitis*). Ha békeszándékukról levelet kívánnak küldeni Pál úrnak, az ezt hasonlólal fogja viszonzni. Továbbá, mivel Janda korlátkői kapitány vele és a pozsonyiakkal nem kíván békét kötni (*Janda capitaneus castris Corlathylapidis nobiscum similiter et cum vestris amicitias nullas trewgas pacis habere et tenere intendit*), ügyeljenek, hogy – ami távol legyen – ezen Janda részéről kárt ne szenvedjenek.

DL 44293, eredeti, papír, lekopott zöld viaszú, kerek zárópecséttel.

A LEVÉLTÁRI ÉS KÖNYVÉSZETI FORRÁSOK
RÖVIDÍTÉSEI

BAKÁCS 1982 = BAKÁCS István: Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták 1002–1437. Budapest, 1982.

¹³ Nem intitulatio-ként, hanem a szöveg alatti aláírásként: *Michael Orsag de Gwth suppressus thesaurarius domini regis*.

- DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár.
ENGEL 1996 = ENGEL Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II., Budapest, 1996.
HO = Hazai okmánytár. (Codex diplomaticus patrius.) Tomus I–VIII. Kiadják Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Stummer / Ipolyi Arnold és Véghegy Dezső. Győr–Budapest, 1865–1891. Hivatkozott kötete: VII. Kiadják IPOLYI Arnold, NAGY Imre és VÉGHÉLY Dezső, Budapest, 1880.
HORVÁTH 1930 = Zirc története. Írta Dr. HORVÁTH Konstantin S. O. Cist. Veszprém, 1930. (Zirci Könyvek, I.)
KISS 1908/1996 = A pápai plébánia története. Írta KISS István okl. hittanár, karkáplán. Veszprém, 1908. [Reprint: Pápa, 1996.]
LUKCSICS 1931–1938 = LUKCSICS Pál: XV. századi pápák oklevelei. I. kötet: V. Márton pápa (1417–1431). Budapest, 1931.; II. kötet: IV. Jenő pápa (1431–447) és V. Miklós pápa (1447–1455). Budapest, 1938.
MATRIKEL/WIEN = Die Matrikel der Universität Wien. Im Auftrage des Akademischen Senates herausgegeben vom Institut für österreichische Geschichtsforschung. I. Band 1. Lieferung: Graz–Köln, 1954; II. Band, 1. Lieferung: Graz–Köln, 1959.
Mon. Vespr. = Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. Munificentia Caroli I. b. Hornig episcopi Vesprimiensis edita a Collegio Historicorum Hungarorum Romano. Tomus III. Budapestini, 1902.
REIZNER 1893/1997 = REIZNER János: A Gróf Esterházi család pápai levéltára = Lapok Pápa Történetéből. Panniculus ser. C., No. 66. (1997. 4. szám) 19–26. [Eredetileg megjelent: Magyar Történelmi Tár, Budapest, 1893. 601–616.]
SÖRÖS 1903 = A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története, szerk.: Erdélyi László, VIII.: A bakonybéli apátság története 1203–1548., írta SÖRÖS Pongrácz, Budapest, 1903.
TELEKI 1853 = Gróf TELEKI József: Hunyadiak kora Magyarországon. X–XII. [Okmánytár.] Pesten, 1853–1857. Hivatkozott kötet: X.: 1853.
ZsO = Zsigmondkori Oklevéltár. Hivatkozott kötetek: I–II., összeállította MÁLYUSZ Elemér, Budapest, 1951. (I. kötet), 1956. (II. kötet első része), 1958. (II. kötet második része); III–V., MÁLYUSZ Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette BORSA Iván, uo, 1993. (III. kötet), 1994. (IV. kötet), 1997. (V. kötet).

ZUSAMMENFASSUNG

SZILÁRD SÜTTŐ

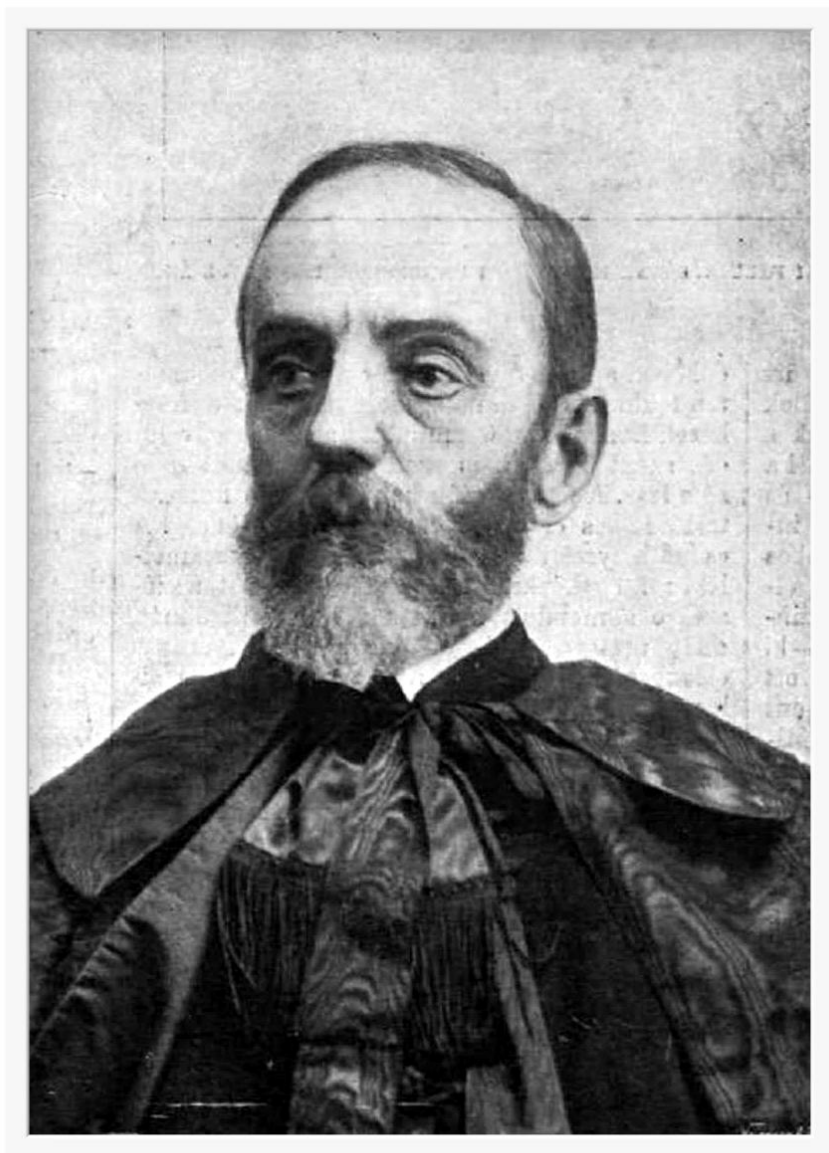
Spätmittelalterliche Urkundenregesten zur Geschichte der Stadt Pápa (1327–1461)

Die obigen Regesten sind vor etwa einem Vierteljahrhundert für das damals von der Stadtbibliothek (Jókai Mór Városi Könyvtár) geplante Urkundenbuch der Stadt Pápa angefertigt worden. Das zu sammelnde Material umfasste alle Angaben über die mittelalterlichen Siedlungen auf dem Gebiet der heutigen Stadt Pápa (nach dem damaligen Stand der Forschung: Agyaglik, Bellérszeg, Böröllő, Hánta, Hodoska, Igar /Igal, Pápa, Parlagszeg, Sávoly, Udvarsoka und Zsem-

lér / Semlér), gleichwie über die Landbesitzer in der Stadt und in ihrer nächsten Umgebung, die Mitglieder des Klerus und die Studierenden an Universitäten. Der zeitliche Rahmen erstreckte sich im Falle des Verfassers ursprünglich vom Anfang der Regierung König Ludwigs I. (1342) bis zur Wahl des Matthias von Hunyad zum König (1458), aber wegen einiger sporadischen Daten gerieten in den Titel dieser Regestensammlung die oben zu lesenden Jahreszahlen.

Da das entworfene Urkundenbuch letzten Endes nicht erschienen ist, so stellen wir hiermit der weiteren Forschung das gesammelte Material in Dienst.

Pap Gábor

Pap Gábor református lelkész Balaton-felvidéki levelei (1852–1858)

III.

Folyóiratunk hasábjain az elmúlt években két részletben közzétettük Pap Gábor lelkész fővárosi lapokba írt tudósításainak egy részét, nevezetesen a Hölgyvilág c. újságban megjelent összes írását.¹ A következő két közleményben a Pesti Napló számára írt „vidéki leveleit” adjuk közre. A szöveg könnyebb érthetősége érdekében a bevezetőben újra ismertetjük kiegészített rövid életrajzát és a források kiadásával kapcsolatos tudnivalókat.

DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET püspökeinek sorában kiemelkedő hely illeti meg Pap Gábort, aki nemcsak egyházkormányzói tevékenységével, hanem írói, költői, újságírói munkásságával is kivívta kortársai elismerését. Elődjei közül csak Tóth Ferenc (1827–1844) hasonlítható hozzá, aki egyházkormányzati reformjai mellett történetíróként is maradandót alkotott. Tóth Ferenc közvetlen elődje, Tóthpapai József (1814–1827), illetve utóda, Nagy Mihály (1844–1874) jóval nehezebb politikai-gazdasági környezetben arra törekedett, hogy egyházát fenntartsa, folyamatos működését biztosítsa, illetve 1849 után megszüntetett autonómiáját helyreállítsa.²

Pap Gábor sikeres püspöki tevékenységét a kedvező külső körülmények, a politikai kiegyezés, a tőkés gazdasági fejlődés, az egyházak mozgásterét és társadalomszervező funkcióit meghatározó liberális dualista állam is előmozdította. Tisza Kálmán (1830–1902) miniszterelnök, egyházkerületi főgondnok (1867–1902) biztos támaszt jelentett számára. Tehetségének kibontakoztatását a neoabszolutizmus bukása után már jóformán semmi sem akadályozta.

¹ HUDI 2022., 2023., a forrásszövegek önálló kötetben is olvashatók: HUDI 2024.

² ZOVÁNYI 1977. 704.

Rövid életrajza. Pályájának indulását a bel- és külpolitikai események egyaránt meghatározták. Pap Gábor Vilonyán született 1827. szeptember 15-én Pap István helyi, majd vámosi tudós református lelkész, jelentős egyházi író és Oláh Klára házasságából. Az elemi iskolát helyben, Vámoson végezte egy, a nádpálcát jól forgató tanító keze alatt, a gimnázium öt osztályának anyagából édesapja készítette fel. A hatodik osztályt, majd az akadémiai tagozatot, a bölcseletet és a jogi tanfolyamot Pápán végezte. A jogot 1847. augusztusában fejezte be, ezt követően Bécsbe ment báró Huszár József belső titkos tanácsos Gusztáv fia mellé házi nevelőnek. Részt vett a bécsi forradalomban, amelyről rendszeresen tudósította a hazai sajtót. Miután munkaadója segítségével szerencsésen kijutott az ostromzár alatt lévő császárvárosból, beállt honvédek: kezdetben a 39., később a 45. honvédszászlóaljban harcolt, századosként érte meg a szabadságharc végét. Temesváron egy hónapra börtönbe került, ahonnan 1849 októberében súlyos betegen szabadon bocsátották, így visszatérhetett a szüleihez Vámosra. 1850-ben Pápán teológiából tett magánvizsgát, 1851-től helyettes lelkész lett Balatonudvariban, ahonnan rendes lelkésznek választották meg először Arácsra (1852. márc. – 1854. nov.), majd Balatonudvariba (1854. nov. – 1858. júl.). Ezután Litéren (1858. júl. – 1864. jún.), Vörösberényben (1864. jún. – 1867), Vilonyán (1867–1875), Ószőnyben (1875–1878), végül Révkomáromban (1878–1895) szolgált.

A Veszprémi Református Egyházmegye aljegyzője, majd tanácsbírája, 1868-ban esperese lett. 1873. május 13-án a Dunántúli Református Egyházkerület főjegyzőjévé, 1874. június 1-én püspökké választották. E tisztséget Révkomáromban 1895. november 2-án bekövetkezett haláláig viselte. November 5-én óriási részvét mellett (több mint 8000 ember jelenlétében) a révkomáromi református temetőbe temették. Síremléke ma is itt található.³

Pap Gábor karrierjének feldolgozása monográfiát igényel, ennek megírására azonban még senki sem vállalkozott. Csupán kisebb írások, tanulmányok jelentek meg működéséről.⁴ A megírandó életrajzi monográfiában külön hely

³ Életrajzának forrásai: PAP 1895. 707–710., STURM 1892. 42–43., SZINNYEI X. 1905. 281–284., FARKAS 2007., HUDI 2007. 251–254., 2009. 146. – A bécsi forradalom alatt az újságírók megtorlásra számíthatta, feltehetőleg ezért is kényszerült menekülni. Vö. Zöllner 1998. 275. Az 1848/49-es forradalom és a birodalom kapcsolatáról legújabban: JUDSON 2024. 144–196. – Pap Gábor halála. = PL 27 (1895) 46. sz. (november 10.) 3–4. A templomban a ravatalt a „komáromi első temetést rendező vállalat” állította fel, a gyászistentiszteleten több, mint 4000 ember vett részt.

⁴ ÁCS 1995. 75–80., Pap István és fia, Pap Gábor esperesi ténykedéséről: BALASSA 1997. 47–50., 55–57., LICHTNECKERT András: Pap Gábor, az 1848-as bécsi forradalom tudósítója. = LICHTNECKERT 2016a. 31–32., Uő.: Pap Gábor, a színikritikus. = Uo. 131–134.; életrajzát közli,

illeti meg nemesi jogállású családját, leszármazását, iskoláztatását és műveltségét, sokirányú tevékenységét: lelkészi, esperesi, püspöki munkáját, szépirodalmi munkásságát, numizmatikai gyűjteményének és magánkönyvtárának kialakítását, honvédegyleti és politikusi szerepvállalását (1876–1879 közötti országgyűlési képviselői, később felsőházi ténykedését).

Szinnyei 12 önálló munkáját nevezte meg.⁵ Bibliográfiája jobbára alkalmi beszédeit (emlék- és gyászbeszédeit, ünnepi szónoklatait) és 1870-ben kiadott verseskötetét tartalmazza. Ezeknél jóval jelentősebbek hírlapokban elszórtan megjelent írásai, melyek vaskos kötetekre rúgnak. Levéltárunkban őrzött kéziratos levelezése is kiadásra vár.

Az újságíró lelkész. Pap Gábor írói vénája már pápai diák korában megmutatkozott. 1845–1846-ban a *Koszorú*, 1847-ben a *Vándor* c. kéziratos diáklapot szerkesztette. (Ezeknek példányai nem maradtak fenn a főiskolai kézirattárban.)⁶ Első írásai 1848-ban az *Életképek*ben és a győri *Hazánk* c. lapban jelentek meg. 1852-től püspökké választásáig számos cikket, tudósítást írt az országos és vidéki lapokba. Jelenlegi ismereteink szerint összesen 25 lapban jelentek meg írásai. Ezek közül a jelentősebbek: a *Borászat*, a *Budapesti Visszhang*, a *Délibáb*, a *Divatcsarnok*, az *Életképek*, a *Falusi Gazda*, a *Győri Közlöny*, a *Hölgyfutár*, a *Koszoru*, a *Magyar Bazár*, a *Pesti Napló*, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, a *Somogy*, a *Veszprém* és a *Zala-Somogyi Közlöny*.

Pap Gábor füredi színházi tudósításait már Molnár György színigazgató is nagyra értékelte 1881-ben megjelent visszaemlékezéseiben.⁷ Fővárosi és vidéki lapokban közölt leveleit a helytörténeti irodalom már jó ideje hasznosította. Zákonyi Ferenc Balatonfüred-monográfiájában, a *Színházak, színművészet* c. fejezetben Roboz István mellett Pap Gábor arácsi református lelkész *Hölgyfutár* c. lapban megjelent tudósításait is többször idézte.⁸ Azóta a kutatók gyakran

honvédegyleti szerepét kiemelve: FÖLDESI 2013. 221. Életrajzát és tevékenységét legrészletesebben egy szakdolgozat mutatta be: FARKAS 2007. Tevékenységét újabban *dr. Fritz Beke Éva* komáromi, szlovákiai történész kutatja, számos írása mellett nagyszerű vándorkiállítás összeállítása is a nevéhez fűződik.

⁵ SZINNYEI X. 1905. 283–284.

⁶ A révkomáromi gyülekezet könyvtárában a *Koszorú* néhány száma fennmaradt 1846–1847-ből, ami tanúsítja, hogy Sinnyei fenti adatai korrigálandók. Vö. FRITZ BEKE 2015. 4.

⁷ MOLNÁR 1881. II. 1558–164. Idézi ZÁKONYI 1988. 697–700. Zákonyi érdeme, hogy Molnár szerint „irodalmi névvel is bíró szegény arácsi lelkész” nevét pontosította: Molnár Papp Sándorra emlékezett, holott Pap Gábor volt az, aki „nyaranként a színészek közt élt”, őket támogatta, és híveit is színházlátogatásra buzdította.

⁸ ZÁKONYI 1988. 664–715., különösen 699–705.

hivatkoztak leveleire, mint történeti forrásokra.⁹ Füredi és veszprémi színházi vonatkozású leveleit közzé is tették.¹⁰

A sajtóban megjelent nagyszámú írásainak összegyűjtését elsőként *dr. Lichtneckert András*, a Veszprém Megyei Levéltár főlevéltárosa kezdte meg nyugalomba vonulását követően, a 2010-es években. Pap Gábor „vidéki leveleit” három kötetben tervezte kiadni: külön kötetet kívánt szentelni a bécsi forradalom tudósítójának (1848), a Balatonfüred és vidéke tudósítójának (1852–1858) és a Veszprém és vidéke tudósítójának (1859–1874). A gyűjtést és feldolgozást elkezdte, de 2017. október 1-én, 66 éves korában bekövetkezett váratlan tragikus halála miatt befejezni nem tudta. Gyűjtését fia, Lichtneckert Zoltán dr. Jakab Réka levéltáros-történész közvetítésével azzal a szándékkal bocsátotta a rendelkezésemre, hogy édesapja utolsó kéziratai a remélhetőleg napvilágot láthatnak.

A közzétételről. A kéziratok gondozását azért is szívesen vállaltam, mert füredi fürdő- és színház-történeti kutatásaim során már az 1980-as években találkoztam Pap Gáborral, mint vidéki levelezővel, és tudósításait föl is használtam munkáim során. Nevét gimnazista korom óta ismerem. Rövid életrajzát először az 1970-es évek elején a *Veszprém megye irodalmi hagyományai* c. kötetben olvastam.¹¹

Elsőként a Balaton-fölvidéki levelek törzssanyagának, a *Hölgyfutár* c. pesti divatlapban (1849–1864) megjelent írások (1852–1858) közzétételére vállalkoztam. Ezek két közleményben jelentek meg folyóiratunkban.¹²

Pap Gábor elsősorban egykori pápai iskolatársa, Roboz István ösztönzésére csatlakozott a *Hölgyfutár* írói táborához. Az 1850-es években kétségtelenül ebbe az irodalmi lapba írta a legtöbb cikket. Előfordult, hogy egy-egy évben 30-nál is több tudósítása jelent meg. Az irodalmi igényű levelek szerzőségét is nyíltan vállalta: kezdetben Pap G., majd Pap Gábor aláírást használt, 1856 tavaszán azonban áttért az r. l. szignóra. Ennek magyarázatát az 1856. május 7-i számban megjelent VII. Balatonfölvidéki levélben maga adta meg: „Az új szerkesztőség kijelölte a tért, melyen vidéki levelezőink mozogni kell. A tényeknek lehető röviden közlésére vagyunk fölhíva.” A teljes nevének az aláírásával azt jelezte, hogy író-újságíró (alkotó), az r. l. aláíráskor csak tudósító. Ezt

⁹ Például: LICHTNECKERT 2013., 2016a., 2016b.

¹⁰ HUDI 2008., 2009.

¹¹ HARMATH-KATSÁNYI 1969. 238.

¹² HUDI 2022., 2023.

bizonyítja az, hogy az augusztus 19-i és 20-i számban megjelent Balaton-Füredi színészeti vége című írásához ismét a nevét adta. (Az 1857. június 4-i számban –p–r aláírást használt, a november 30-i számban viszont ismét aláírta a teljes nevét.) Az írói névhasználat iránt érzékeny Szinnyei szerint az r. l. mellett más jegyet is használt. Ezek: Pap ...n, Vönöczky, Pap K. G., Pap Kovács Gábor.

Szignót, álnevet természetesen mások is gyakran használtak: a Bakonyi, Bakonyfi aláírással megjelent tudósítások nem tőle származnak.

Harmadik közleményemben a *Pesti Napló*ban 1853–1858 között megjelent tudósításainak első részét adom közre.

A 27. tudósítás esetében kezdetben a Vönöck, 1854. márciusától az r. l. szignót használta; a tördelés során azonban feltehetőleg helyhiány miatt több alkalommal lemaradt a szignó, amit lábjegyzetben jelzek.

Pap írói névhasználatát után *családi névhasználatára* is ki kell térnünk. Hivatalos leveleiben 1848 előtt és után is a Pap Gábor alakot használta. Az országgyűlési almanach ennek ellenére Papp Gábor néven közölte életrajzát. Halála után az egyházkerület hivatalos lapjában megjelent nekrológ is Pap Gábor néven nevezte.¹³ A nemesi előneveket az egyházkerületi és komáromi egyházközségi gyászjelentés használta következetesen, mikor *vönöczki és érsemlyéni Pap Kovách Gábor ev. ref. püspököt* említett.¹⁴ A család által kiadott gyászjelentésben viszont *Pap Gábor ev. ref. püspök* olvasható – vagyis a család halála után is a legegyszerűbb változatot tekintette helyénvalónak.¹⁵

A névhasználatot az utókor számára Szinnyei József rögzítette, aki életrajzát – nyilván az egyházi gyászjelentések alapján – azzal kezdte, hogy *Pap Gábor (Vönöczky, mely családi neve is)*.¹⁶ Ezzel a Pap Gábor által sosem használt előnevet mintegy kanonizálta.

Pap Gábor leveleinek kiadását több szemponttal is indokolhatjuk. Nyilvánosságnak szánt levelezése része írói életművének. Emellett tudósításai történeti forrásokként is használhatók, akárcsak több kötetben fennmaradt hivatalos levelei.¹⁷ Leveleiből megismerjük a kistáj időjárási-gazdasági, társadalmi-

¹³ B. I. [= Borsos István]: Pap Gábor † 1827. szept. 15 – 1895. nov. 2. = DPL 6 (1895) 45. sz. (november 10) 705–706.

¹⁴ Pap Gábor. Életrajz. = Uo. 709–710.

¹⁵ Uo. 719.

¹⁶ SZINNYEI X. 1905. 281.

¹⁷ DREL IV. 21. Pap Gábor püspök iratai (1878–1895). Ebben az anyagban leveleinek többnyire saját kezű másolatai találhatók, amelyek eredetileg 4 vaskos kötetet tettek ki: az első kötet (1874–1877) hiányzik, a második (1878–1881), harmadik (1881–1889) és negyedik (1889–1895) jó

kulturális viszonyait, amely közelebb hozza hozzánk az 1850-es évek hétköznapi életét. Belőlük kitűnik, hogy a súlyos politikai elnyomás alatt élő helyi társadalom identitását a közösségi szolidaritás, társasági élet erősítésével tudta megőrizni. A társadalmi kis körök nyújtottak védelmet az egyénnek a zsandár- és policájvilág brutalitásaival szemben.¹⁸ Pap nemzeti ügynek tekintette és lelkesen támogatta a magyar irodalmat: folyamatosan beszámolt a készülő vagy megjelent művekről, fogadtatásokról. Szorgalmazta, hogy a hírlapokat, könyveket minél többen fizessék elő. Kiemelt jelentőséget tulajdonított a színházi életnek, a zenekultúrának, amely Füreden a fürdőkultúra részét képezte.

Pap Gábor leveleit az *Acta Papensia* gyakorlata szerint tesszük közzé: a közleményeket sorszámmal láttuk el, a cím része a megjelenés dátuma és az írás Pap Gábor által adott sorszáma (ha van ilyen). A szöveg közzélése után dőlt betűvel következik a forráshely megjelölése az orgánum nevének, évfolyamának, az évnak és lapszámnak, a dátumnak és oldalszám(ok)nak a leírásával: pl. *Hölgyfutár* 3 (1852) 282 sz. (december 10.) 1167.; *Pesti Napló* 4 (1853) 904. sz. (március 15.) [2.] A szögletes zárójelbe tett oldalszám azt jelenti, hogy a hírlapszámban nincs oldalszámozás, de az írás a 2. oldalon található.

A közölt forrásokat lábjegyzetekkel láttuk el; ha a kézirat adott szövegrészében már volt lábjegyzet, azt ellenőriztük, szükség esetén kiegészítettük. Erre azért is szükség volt, mert egykori munkatársam a halála előtt éppen, hogy elkezdte a szövegek lábjegyzetekkel való ellátását. A terjedelmi korlátok miatt a lábjegyzeteket rövidre fogtuk, az írásokban előforduló személyeknek csupán a legfontosabb életrajzi adatait közöljük. A rövidítések feloldását, nevek kiegészítését a tudósításokban szögletes zárójellel [...] jelöltük.

Munkánkat abban a tudatban végeztük, hogy ezáltal is hozzájárulhatunk a XIX. századi dunántúli egyházkerület sokoldalú püspökének mélyebb megismeréséhez.

HUDI JÓZSEF

állapotban kutatható. Ezt a lehetőséget életrajzírói eddig kevésbé használták ki. Püspöki működésére további alapvető forrás az egyházkerület és a veszprémi esperesség iratanyaga: Uo. I.1.a. Közgyűlési jegyzőkönyvek (1874–1895), Uo. I.1.b. Ügyviteli iratok (1874–1895), Uo. II. 9. A Veszprémi Református Egyházmegye iratai (1630–1989).

¹⁸ A korszak rendőrségéről: DEÁK 2015. A szerző a „társadalmi védekező mechanizmusoknak” külön fejezetet szentelt: uo. 550–572.

1.

**Veszprém–zalai levelek. I.
Balaton, 1853. március 5.**

Önmagammali hosszas belküzdelem után — nyugalmamróli nagyszerű resignatióval¹⁹ — kezdem meg levelezésemet, melynek fő iránya leend Veszprém s Zalában a politikai, kereskedelmi, társas s tudományos élet főbb mozzanatait őrszemekkel kíséreni, s nyilvánosság elé vinni. Nem ok nélkül mondám, hogy nagyszerű resignatióval lépek föl a levelezés terén, mert aki Veszprémben a társas élet darázfészkrét irodalmi fegyverével bolygatni merészli, annak előle- gesen készen kell lennie a fölzaklatott lakók általi támadtatásra, készen kell lennie a sértett önzés, hiúság, büszkeség harcának elfogadására. Az értelmileg kiképzett, erkölcsileg képzetlen osztályból oly egyének lépnek föl ellene, kik – ha hatalmokban állna – oly helyre tetetnék az író, hol – mint ők kifejezék magokat – sem toll, sem tinta, sem papiros nincsen. Ez oly nyilatkozat, minek erkölcsi súlya jelenleg nem is mérlegelhető, de az egyén jellemét eredethűn tükrözi vissza. Én az ily támadások elfogadása s visszatörülésére készen lépek a sorompók közé, adataimat hiteles kútfőből merítendem, s e hiteles kútfők kép- zendik a palladiumot²⁰, mely minden lehető sérelem ellen biztosítand. Most menjünk át a valódi tárgyra.

Veszprém jelenleg igen élénk. Ez élénkséget az újoncállítás idézte elő, mely legnagyobb eréllyel megkezdett s folytatattik. Szép látni a hullámzó falusi fiatalságot. Szemében a lobogó tűz, arcán a családi körből kiszakasztatás tuda- tából eredő komolyság mellett is föl-föltűnő vidorság, mi a magyar elemnek még legsújtottabb helyzetében is sajátja, izmaiban az el nem vesztegetett élet- erő, az egész testalkaton előmlő daliasság némán bár, de mégis érthetőleg hir- deti, hogy a magyart az isten is katonának teremté, s vele jó vezérek alatt or- szágokat lehetne hódítani. Láttukra lelkemen egy merész gondolat villant fel, de mint született, el is halt újólag. Borongva néztem végig az ősz apák, jajgató anyák, könnyező nők-testvérek hosszú során, kik keseregve kísérik a leendő újoncot olyan útra, honnét – a költő szavaiként – tán sohasem térend vissza.

¹⁹ resignatio (latin) = lemondás

²⁰ értsd: tudományt, tudást. Palladium: Pallasz Athéné istennő szobra az ókori Trójában. Athéné, más néven Pallasz Athéné a bölcsesség, tudomány és mesterségek istennője, a városi kultúra pártfogója volt.

Fölmentem a várba, benéztem a hajdani megyeház²¹ teremébe, hol az újonccallító bizottmány működik, s meglepetve hallám a vázsonyi²² iskolatanítótól, hogy ő is mint újonckötelezett van jelen, s már ötödnapja kénytelen távol lenni iskolájától a vezérlete alatti gyermekek nem csekély szellemi hátramaradásával, s vesztegelve várni Veszprémben sorsának jobbra vagy balra dőlését; dacára annak, hogy a kormányrendeletben minden rendes tanítónak újonckötelezettek közöli kivétele világosan ki van téve, s ő tanítóságát igazoló bizonyítványait a Veszprémi járás főbírójánál²³ mindjárt megérkeztek felmutatá. Valóban kíváncsi vagyok tudni, mi lehet oka annak, hogy őt az újonckötelezettek közöl rögtön ki nem törlek, holott – mint értesülve vagyok – oldaljegyzetben oda volt téve, hogy tanító? S ha nem lett volna is kitéve, mért nem bocsáták el rögtön, mikor bizonyítványaival tanítóságát igazoló? Mért kelle őt napig Veszprémben időznie? Tanítót – főleg közvizsgák közeledtek – csak őt napig nélkülözni nagy hátramaradás az iskolára s népnövelés szent ügyére nézve, mit vallásosság s erkölcsiség s az egyedül ezek által eszközölhető társadalmi béke szempontjából lehetőleg jó karba helyezni s virágoztatni az álladalomnak érdekében áll. Sorsa végkifejlése érdekelt, s megvártam ügye kimenetelét. Alig jött az tárgyalás alá, megyei főnök önegysága, mint tapasztalt mély belátása előre hinnem engedé, bizonyítványát rögtön hátiratoztatá, mint nyilvános tanítót ünnepélyesen fölmentvén a kötelezettség terhe alól.

A már közel negyedév ótai folytonos esőzés következtében Veszprém valódi sárfészek, úgyhogy a sár jelenleg nem áll, hanem folyik a város utcáin. Nem ártana, ha a városi tanács az utcák kiköveztetéséről gondoskodnék. Farsang végén már lámpabált rendeztek, melyből bejött összeg a város kivilágítására szükségelt költség tőkájének megalapítására lenne szentelendő, pedig nézetem szerint lényegesebb kellék Veszprémre nézve a sártóli szabadulhatás, mert mit ér, hogy éjenként ki lesznek az utcák világitva, ha kivilágítás mellett is –

²¹ A várbeli vármegyeház 1763-ban épült a megyei önkormányzat számára. A Bach-korszakban a megyei önkormányzat nem működött, a hivatalnokokat a kormány nevezte ki. A hajdani megyeháza ma a Veszprém Megyei Törvényszék épülete. Az épület történetéről: SOMFAI 1987.

²² Vázsony (Nagyvázsony) község Veszprém megyében, a Zichy-uradalom központja. 1857-ben 2690 lakosa volt. ILA-KOVACSICS 1964. 287. Gr. Zichy Ferraris Bódog 1851. május 13-án Bécsben kelt (és június 3-án kiegészített) szerződésben eladta a nagyvázsonyi uradalmat Todesco Ede és Mór bankároknak, akik a birtokot július folyamán vették át. NÉMETH 1901. 97.

²³ Veszprém vármegye abszolútizmus kori levéltára nem maradt fenn. A veszprémi járás főbírójának nevét az 1850-es évek elején a kalendáriumok nem közlik. Vö. NEMZETI KALENDÁRIUM 1852. (Az 1853. évi kalendárium jelenleg – 2025. május 1-jén – digitálisan nem hozzáférhető.)

mihelyt csekély esőzés van – sárban kell bolyonganunk. Utcakövezés, célszerű járdák alakítása – ez a fő teendő. A szükséges költség honnét vételére vonatkozólag a helybeli viszonyok s körülmények ismerete leghelyesebb utasítást adand.

Azt mondtam, hogy ki lesz Veszprém világítva. Igen, mert jelenleg még kivilágításról szó sincs, hacsak azt nem nevezzük kivilágításnak, mikor tiszta éjeken a telehold Veszprém utcáira is levilágít.

Vidéken a folytonos esőzés – mit csak párnapi hóesés s ezt követő olvadás szakít meg – s a jolsvai időjós jövendölésének elterjedése, mely még aprilra is fagyot, zivatart jövendöl, általános aggályt szül a könnyen hívő nép keblében. A szántóföldek – főleg lapályos helyeken – tavakká alakultak, s a vetésnek víz alatti elrothadásától tartanak. A fák bimbai közel vannak a kifakadáshoz, a szőlők bimbai szinte megtelvék, úgyhogy kemény fagy esetén bor- és gyümölcssterméshez kevés a remény, sőt a gyökérig átázott vetések kifagyásától is méltán félhetni. Az esőzés folytonossága s a lehető fagy egyaránt rettegési jelenség a természetű osztályt, s a földműves ajkán imává olvad e kívánat: „Adj uram isten jó, napos időt – de mindjárt!”

Borkereskedők rossz út miatt nem jöhetvén, a bor ára nem emelkedett. Újbor akóját 12–13 váltóforinton kérik. Csak Chepely mérnök²⁴ – ki borai jól kezeléséről a környéken mindenütt ismeretes – adhatá el ó és újborát általában számítva akóját 9 ezüstforinton.

Nem állván be a Balaton jege, part hosszat a nád mindenütt learatatlan. Ami kevés le van is takarítva, csónakról araták, mi nem kis bajjal s veszéllyel jár. A tavali nádtermés eszerint alkalmasint veszve leend, sőt kártékonyan hat leendő bennmaradása az idej nádtermésre is, az új hajtások a réginek gátló hatása miatt szabadon nem növekedhetvén.

A kellemetlen időjárás rossz hatása – mitől eleve féltünk –, a halálozás már kezd mutatkozni, habár nem nagy mértékben is. Eddigi áldozatai gyermekek és ifjak közül hullottak el, mégpedig hirtelen, alig egy napig tartó betegség után. Ha még sokáig így megy az idő, dühöngő ragálytól tarthatunk.

A füredi Savanyúvíz máris kezd élénkülni, megkezdetvén a nyári fürdői sáison kellemesbítésérei előkészületek.²⁵ Most várják éppen Győrből a tervképet,

²⁴ Chepely József 1837. szeptember 25-től 1849. október 31-ig volt Zala vármegyei másodmérnöke. MOLNÁR 2000. 391.

²⁵ A füredi fürdőidény a reformkor óta a május 15. és szeptember 15. közötti időszakot ölelte fel; megnyitása minden évben ünnepélyes szertartással történt.

mely szerint lesz a forrás környezete s fedezete átalakítandó, melyről előlege-
sen annyit írhatok, hogy a mostani kőoszlopzatok helyett márványoszlopok
leendenek.²⁶

Növeli az élénkséget az is, hogy veszprémi héber kereskedővel kötött szer-
ződés következtében Fonyódról Alsó-Eörsre²⁷ 1000 mérő gabna levén átszállí-
tandó, s az átszállítás – miután a Balaton jege mindeddig be nem állt – lehető-
legessítetvén, a rakhajók téli állomásaikról kiindulnak. Örömmel üdvözljük a
gőzhajózási társaság igazgatóságát e téren, mert míg egyrésről a kereskedelmi
vállalatokat előmozdítja, forgalmat könnyít s élénkít, és így a környék anyagi
jóllétére emelőleg hat, másrésről erélyes működése, lankadatlan buzgalma s
jövedelemforrást nyitó jelentékeny szállítmányoknak a gőzhajóval kapcsolat-
ban levő szállítószerkezeti vitelének kieszközlése által életbiztosítólag hat az
egyetlen közlekedési eszköz fennmaradására, mely a Balaton által elkülönített
megyéket összekapcsolja, s nem találkozik oly részvétellel, minővel hogy talál-
kozzék, megérdemlené.

Ugyanaz az eszme – mi a velencei gondoláknak lételt adott, s mit ott az
egyik utcából másikkai átmehetés physical szükségessége teremte elő – arra
bír a Kisfaludy gőzös igazgatóságát, hogy e gondolák mintájára egy kormá-
nyostól is vezethető ladikokat készíttessen. A gondolat valósult, a ladikok ké-
szülnek, s már a legközelebbi fürdői szak beálltával gőzhajóval kapcsolatban
megkezdik pályafutásukat – oly céllal, hogy azokat, kik Balaton regényes s Kis-
faludy regéiben halhatlanított váromladékos vidékeit közelebből ismerni
szándékoznak, az óhajtott helyen partra szállítsák. Azok szolgálatára, kik Ti-
hany-félsziget nevezetességeit megtekintendők, oda kirándulni szándékoznak,
szinte csónak leend készen, mely minden két órában indulni fog, miáltal egy-
résről az odajutás gyorsítottatik, másrésről a látogatók az arácsi s füredi kocsi-
sok túlköveteléseitől megszabadulnak, mi idő- és pénznyeremény tekintetéből
igen fontos, s dicséretére válik a vendégek kényelmét lehetőleg előmozdítani tö-
rekvő igazgatóságnak.

²⁶ A savanyúkútház átépítésének tervével Fruhmann (Frumann) Antal (1801–1873) győri épí-
tésztt bízták meg, a kőoszlopokat azonban nem cserélték márványra. A füredi kerektemplomot is
ő tervezte. Életrajza: GRÁBICS–HORVÁTH–KUCSKA 2003.105.

²⁷ Fonyód és Alsóörs a Kisfaludy balatoni gőzös déli és északi parton lévő kikötőhelyei.

A pannonhalmi [fő]apátság köztiszteletben állt főorvosa, Adler²⁸ folyó évi télhó elején meghalálozván, ezáltal az érintett orvosi állomás megürült, s Orzovenszky Károly²⁹ által töltetvén be, a fürdői évszak alatt őt lón szerencsés a savanyúvízi vendégi kör betegségben szenvedő része orvosul megnyerhetni. E tapasztalt s tárgyavatott orvos vidékünkre jövetelének annyival inkább örülünk, mert Veszprém megyei főorvos, *Cseresnyés Sándor*³⁰ után, ki mind elméletileg, mind gyakorlatilag otthonos az orvosi tan minden ágában, szemgyógyászatban pedig párját az egész birodalomban ritkítja, de akinek hajlott évei akaratlanul is eszünkbe juttatják a veszteséget, mely halálával az emberiség szenvedő részét e vidéken sújtandja, alig van egy-két egyén az orvosok közt, kiben a vidék bizalma központosulhatna, az uradalom pedig, különösen a főapát, ki ebben is vallásos érzetének s a szenvedő emberiség iránti részvételének fényes tanújelét adá, fogadja el tőlem minden emberbarát nevében a legtisztább szívből fakadó tiszteletet, mely saját önérzetén kívül egyedüli jutalma emberbaráti nemes buzgalma s szeretetének!

Vönöcky.

FORRÁS: *Pesti Napló* 4 (1853) 904. sz. (március 15.) [2.]

2.

Veszprém–zalai levelek. II.
Balaton-mellék, 1853. március 19.

Közgazgatás könnyítése tekintetéből alig lehet fontosabb teendő, mint az eddig oly szabálytalan megyei határok szabályozása, célszerűbb kijelölése, mely kijelölésnél a helységeknek ez vagy amaz megyéhez leendő csatlásánál

²⁸ Adler József 1819-től 1852-ig volt a tihanyi bencés apátság tulajdonában lévő füredi savanyúvízi gyógyfürdő fürdőorvosa. Budán hunyt el 1853-ban. 1831-től a főapátság háziiorvi tisztségét is betöltötte. BAÁN 2011. 13.

²⁹ ORZOVENSZKY KÁROLY (Paks, 1815. április 28. – Budapest, 1876. július 12.) gyakorló orvos, a pesti egyetemen tanult. A pannonhalmi főapát 1853. február 20-án nevezte ki fürdőorvosnak. Tagja volt az 1855-ben alakult fürdőbizottságnak. E minőségében számos újítást (pl. savókúra, balatoni iszapkezelés, úszóiskola, fedett sétány) vezetett be, tanulmányaiban, könyveiben népszerűsítette a füredi gyógyfürdőt. Első munkája fürdőorvosként: *Közlemény a balaton-füredi ez évi fürdő időszak érdekében*. Pest, 1853. BAÁN 2011. 162–163. Tevékenységéről bővebben: ZÁKONYI 2009. 81–85., LICHTNECKERT 2016b.

³⁰ CSERESNYÉS SÁNDOR (Nyírgyulaj, 1786. szeptember 15. – Veszprém, 1854. november 13.) orvos, 1832-től Veszprém vármegye másodfőorvosa, 1848 után főorvosa. Pápán élt, 1848-ban költözött Veszprémbe. 1841-ben az ugodi gyógyvízről írt könyvet. A veszprémi Alsóvárosi temetőben nyugszik. VARGA 2009. 128. 1846. évi pápai egészségügyi jelentését közölte: HUDI 2001. 43–44.

azon megye székhelyéhez közelség levén az irányadó, míg egyrészt a közigazgatás minden ága pontosabban s gyorsabban vezetetik, másrészt a nép terhei könnyítettnek, s egyesek jogain ejthető sérelmek hamarabb orvosoltatnak. E tárgy sokkal fontosabb, hogys a kormány figyelmét kikerülhetne volna, mely az állam kül- s beléletének minden ágazatát őrszemekkel kíséri; s ennek tulajdonítható az, hogy sok megye határa jelentékenyen változott, változott köztük Zalaé is – Muraköz elszakítása s a Felső-Eörsztől Arácsig terjedő falvak Veszprém megyébe kebelezése által.³¹ Sok vita folyt akkor e falvak Zalából ki vagy nem szakítása tárgyában – annyival inkább, mert a Veszprémbe leendő bekebelezést óhajtok célszerűség szempontjából indulva ki, Köveskálighajták Veszprém megye határát kiterjeszteni, minthogy az eddig terjedő falvak mindegyike közelebb van, mégpedig jelentékenyen van közelebb Veszprémhez, mint Zalaegerszeghez.³²

A bájló Balaton-vidék, regényes Savanyúvíz³³ környékének lehető elvesztése mozgásba hozá Zala megyét, a nép, mely saját javát belátni elégtelen volt, informáltatott, el lőn ijesztve, hogy közel levén a székhely, Veszprém megyébe kebelezés esetén folytonos fuvarozással fognak terheltetni, melytől jelenleg Zalaegerszeg távol léte miatt mentesek. A nép engedett az első benyomásnak, mit ez alaptalan ijesztgetés tőn, s a falvak népessége maga folyamodott Zalában maradhatásért, mit – nem csekély kárára – meg is nyert. Nézetem szerint a közteher mindenütt s mindenkire egyformán nehezül, a székhelyhez közelség ezt éppen úgy nem növelheti, mint a tőlei távolság nem kisebbiti, ellenben a helyi viszonyokból kifolyó kellemetlenségek s terhek annál érezhetőbben jelentkeznek, minél távolabb van valamely helység a megyei közigazgatás székhelyétől. Ez állítás igazsága nem elméleti vitákból, hanem magának a gyakorlati életnek elvitázhatlan adataiból tűnik ki. Kitűnik – hogy egyebeket elhallgassak – csak azon nehézségek s kellemetlenségekből is, melyekkel Zala elszakítani szándékolta, de el nem szakított részeiben Zalaegerszeg távolsága miatt az útlevínyerhetés össze van kapcsolva, holott Veszprémbe, hova különben is ez

³¹ Az ún. provizórium alatt (1850–1859) Veszprém megyéhez tartozó települések: Alsóörs, Csapok, Felsőörs, Kövesd, Lovas, Nosztori, Paloznak. Vö. MOLNÁR 2000. 92., 102. (Nosztori pusztája Csapok külterületi lakott helye volt.)

³² Ez a törekvés csak jóval később valósult meg, de nem úgy, ahogy a helyiek elképzelték: a füredi járás csak 1946-ban, a tapolcai, keszthelyi és sümegi járás pedig 1950-ben került Veszprém megyéhez. ILA-KOVACSICS 1964. 24–25., FEJES 1982. 17–52.

³³ Savanyúvíz a tihanyi apátság tulajdonában lévő fürdőtelep volt, a tihanyi uradalom szervezeti keretében tartozott. Fenntartásáról az uradalom gondoskodott, de komolyabb beruházásokhoz a pannonhalmi főapát hozzájárulására is szükség volt.

a vidék vásárra jár, igen könnyű úton, minden fáradság nélkül juthatnánk útlevelünkhöz.³⁴

Példát hozhatok fel állításom igazolására. Kövesd s Arács helység egymással határosak.³⁵ Az Veszprém, ez Zala megyében van. A kövesdi ember bemegy Veszprémbe falutól nyert bizonyítványával, a főbíróval láttamoztatja azt, elmegy vele a főnöki irodába, s anélkül hogy bármi szín és ürügy alatt többet követelnének tőle 30 krajcárnál ezüstpénzben, kikapja rögtön egy évre szóló útlevét Magyarhon megyéibeni szabad utazhatási engedéllyel. Arácsi ember pedig, ha útlevéhez akar jutni, előbb Tapolcára kell mennie, hogy falutól nyert bizonyítványát főbíróilag láttamoztassa, innét Zalaegerszegre, elveszt az odai s visszautazással négy napot, s ennyi veszteség, költekezés után juthat legföllebb hat, többnyire három s néha csak egy hónapra szóló útlevéhez, s ebben is többnyire csak szomszéd megyékben utazhatásra hatalmaztatik fel. Annak pedig, ki hivatalos elfoglaltatásánál fogva lakából nem távozhatik, vagy embert kell fogadnia, ki útlevét Zalaegerszegről meghozza – mi aztán tetemes költségbe kerül –, vagy le kell mondania az útlevélnyerhetés reményéről s vele együtt a helység határából kimehetésről is. S így van a közigazgatás minden ágára nézve a dolog. A beszédett adót Sümegre kell vinni, újoncokat Tapolcára kell szállítani, pörös kérdések elintézése, jogsérelem orvoslata végett Tapolcára s Zalaegerszegre kell fáradozni s költekezni, holott Veszprém oly közel van, Veszprémhez tartozás esetén az érdekelt helységek közigazgatási s törvénykezési ügyei oly könnyen volnának elintézhettek.

Maga a gyakorlati élet szólal fel jelen helyzetünkben vidékünk Veszprémhez csatoltatásának célszerűsége mellett, s bár a bekebelezés még eddig nem létesülhetett is, az élet által igazolt szükségesség philosophiája elébb vagy utóbb, de okvetlen létesítendi azt, s mi – kik érezzük a hátrányt, terheket, alkalmatlanságot – semmit forróbban nem óhajtunk, mint azt, hogy Zalától mielőbb szabadulva Veszprém megyébe bekebeleztessünk.³⁶

³⁴ Az országon belüli mozgáshoz az önkényuralom éveiben is hivatalos útlevelekre, passusra volt szükség.

³⁵ Kövesd 1857-ben 230 lakosú, református többségű település, Arácsnak 533 református és katolikus lakosa volt, a Bach-korszakban közös községi igazgatást tartottak fenn. KOVACSICS-ILA 1988. 127., 150. Balatonkövesdet 1940-ben Csopakhoz, Arácsot 1954-ben Balatonfüredhez csatolták.

³⁶ A Balatonfüred és környéke Veszprém vármegyéhez csatolását a lakosok már 1848-ban kérték a belügyminisztertől, de a füredi járást csak 1946-ban csatolták Veszprém megyéhez. ILA-KOVACSICS 1964. 24-25. – A balatonfüredi járásbírótság mint telekkönyvi hatóság már a felállításától

A természet ébred, és ébred vele együtt a munkaerő is. Mindenfelől hullámzik az élet, s tevékenysége a gazdálkodási téren hatályosan nyilatkozik. A szőlőhegyek metszőkkel, a szántóföldek lejtős helyeken – hol a víz lefutván, a föld szánthatásig szikkadt – szántókkal lepvék el. Ha a fagy reményünket porba nem sújtja, gyümölcs- s bortermésre vonatkozólag termő bimbók épsége s sokasága után ítélve szép kilátásaink vannak.

Különös, hogy vidékünkön a váltógazdasági rendszer nem képes diadalt vívni ki az ugarrendszer felett, holott ha valahol, úgy Balaton mellékén volna rá szükség, miután itt a szántóföld kevés levén, ugarrendszer mellett a legjobb gazda sem tenyészthet annyit, mi évi szükségei fedezetére elegendő volna, s Veszprémben kényszerül bora árán élelmicikkeket vásárlani, holott váltógazdasági rendszer mellett szükségei fedezete mellett még el is adhatna, gabnatermesztésből tevőleges haszna lenne, s jelenleg szenvedőleg áll. Ennek fő oka hihetőleg a tagosztály hiánya, mit Balaton mellékén behozni – hacsak a törvény parancsoló szava hatalomerővel közbe nem lép – a szegényebb osztály természeti ellenszenvé miatt csaknem teljes lehetetlenség.³⁷ Ez ellenszenv a tagosztály iránt azon félelemben gyökerezik, mely elhité a néppel, hogy kevés, de jó földje helyett hegyes-kopár vidéken jelölendik ki illetékét, míg az urak részére a legjobb s termékenyebb határrészek esendenek. E hitben még inkább megerősülnek oly kísérletek köztudomásra jutása által, minő az Arácson birtokos s korábbi időkben földesúri hatóságot gyakorolt gróf Eszterházy családé, ki savanyúvízeni épületét (Glaser vendéglő)³⁸, mi jelentékeny térímét foglal el, belső telkűl kívánja tekintetni, s tagosztálykor hozzá térnagyságához viszo-

kezdve a Veszprémi Törvényszékhez tartozott. A közlekedési viszonyok és a bebíró szőlőbirtokosok lakóhelye miatt több Veszprém megyei község is a balatonfüredi járásbíróshoz tartozott.

³⁷ 1853. március 2-án kiadott „úrbéri pátens” kimondta az úrbéri kapcsolatból eredő jogok, járandóságok eltörlését, a volt jobbágyok kezén lévő úrbéri földbirtok fölötti szabad rendelkezés jogát, a volt földesurak állami kárpótlását. 1853. április 18-án kiadott igazságügyminiszteri rendelet a nemesi birtokokra is kiterjesztette a telekkönyvi munkálatokat. Az ekkoriban megkezdődött földrendezés (tagosítás, legelő- és erdő-elkülönözés) évekig elhúzódott, egyes helyeken a tagosítás csak az 1860-as években fejeződött be. A telekkönyvi hivatalokat a járásbíróshoz rendelve 1850-ben szervezték meg. A telekkönyvet 1855-ben vezették be. BENDA 1982. III. 703., 710–711., BÁN 1989. II. 197. A periratok felhasználásáról: SÁNDOR 1973.

³⁸ Glaser Lipót / Leopold vendéglős; 1824-től a Nagyvendéglőt, 1836-tól az Arács határához tartozó Esterházy vendéglő és szálloda bérlője. 1856 júniusában hunyt el. 1852. május 13-án meghalt feleségével együtt az arácsi ötemetőben nyugszik. ZÁKONYI 1988. 452., 672., KATONA 2008. 145., NÉMETHNÉ RÁCZ 2019. 147., 406–407.

nyított illetéket követel az elosztandó közföldbirtok-legelőből, miáltal a többiek lényegesen károsodnának.³⁹

Elvitázhatlan igazság, hogy oly helyeken, minő többek közt a Balaton-mel-leki, nem is lehet általános tagosztályt létesíteni egyesek tetemes károsítása nél-kül. Ily helyeken részletes – dűlönkinti – tagosítást lehet csak követelni, ha jogosság s méltányosság szempontjából önzéstelenül vetjük szigorú bírálat mérlegébe a dolgot. Részletes tagosztály is jobb, mint semmi, mert általa leg-alább dűlönkint egyítve leendenek az egyes gazdák birtokrészei, melyek jelen-leg szétdarabolvák; s önbirtokával tetszésileg rendelkezhetvén a tulajdonos, mit jelenleg az ugarföldek közlegelőül tekintése miatt nem tehetni, akkor majd meg lehet kezdeni a váltógazdaságot, s az egyesek által megkezdett példa a többit is utánzásra buzdítván, lassankint ki fog küszöböltetni az oly sok földet hasztalanul hevertető ugarrendszer.

Az államnak, hogy jövőjét biztosítsa, nemcsak morális, hanem physical ereje szilárdítása s sértetlenségéről is kell gondoskodnia, s mindent, mi ez erő fejlődésére akadályzólag hat, távolítania kell, annyival inkább örködni kell, hogy minden oly körülmény megszüntessék jövőre, miáltal ez erők bármelyikében visszaesés, hanyatlás eszközölnének. Az erkölcsi erő hanyatlása szoros kapcsolatban áll a népnövelés elhanyagolásával, a gyermekek iskolába nem járatása, lelkierőjük ki nem képzése s szívök minden nemesebb érzelmtől üresen mara-dásával. A physical erő lényeges része – az ép és erős nemzedék hiányának, az ivadékok fokonzókori korcsosulásának – csenevészülésének alapoka pedig a kora házasságokban keresendő, éretlen házasoktól életrevaló, érett nemzedék nem származhatván. Vidékünkön már annyira szokássá vált 14–15 éves leánykák férjhez adása, hogy az idő, gyengeség, éretlenség, házaselettel kapcsolatban levő kötelezettségek teljesítésére képtelenségre gondolni a szüléknek eszök ágában sincs, s a nép előtt az ily kora házasság föl sem tűnik. Célirányos volna, ha törvényileg megállapítatnék, hogy 15 éven aloli nőknek férjhez menniök nem szabad. E tárgyra vonatkozó kormányrendeletek tiltják ugyan éretlen egyének házaseletrei összeadását, de nincs bennök évszámmal kijelölve azon határvonal, melynél a házaseletrei éretlenség végződik, s az összekelést lehető-legesítő érettség kezdődik. II-ik József császár rendeletei csak 14 éven aloli nők házaseletre bocsátásától tiltják el a lelkészt, pedig a nő még 14 éven fölül is éretlen, sőt 15 éven fölül is kevés nőt lehet találni, ki a házaselettel együtt járó

³⁹ A rendi korszakban a külső határban lévő haszonvételek (szántók, legelők, erdők, folyó-és állóvizek) a beltelkek arányában illették meg a birtokosokat.

terhek hordozására, ép és egészséges magzat előhozhatására kellőleg ki volna fejtve. Ép és egészséges gyermekeket csak érett korú házasoktól reménylhetni, kora házasságból csak korcs, beteges s éretlen nemzedék leend.

Veszprém-ben az újoncozás bevégeztetett, Zalában pedig éppen most legnagyobb eréllyel folytattatik. Hiszem az illetőkről, sőt – amennyiben ismerem is őket a múltból – meg vagyok róla győződve, hogy az igazság szigorú kívánalmait szem elől nem tévesztendik.

A ragály, mely Vámoson s Füreden kezdett jelentkezni, s néhány ifjú életet hirtelen kioltott, a szép tavaszi derült napok beálltával teljesen megszűnt, s most egy még sokkal veszesebb betegség, az erkölcsi ragály kezd helyette mutatkozni. Apróbb tolvajlás, pincefőlverések, házakba törési kísérletek eddig sem tartoztak a hallatlan ritkaságok közé, de még eddig nagyobb értékű tárgyak nem idegenítették el. Múlt napokban egy kövesdi⁴⁰ ember lovait zárt istállóból vivék el, miáltal közel 200 ezüstforintig károsított meg. Ez esemény, úgyszinte a múlt havi több háznál megkísértett betörési merényletek páni félelembe ejték a vidék lakosságát, s annyival inkább, mert védőeszköz sincs, melylyel lehető megtámadtatás esetén magunkat oltalmazhatnók. Jelen helyzetben tanácsos volna minden házigazdának erős hangzatú csengettyűt tartani, melylyel megtámadás esetén a szomszéd házaknak jelt lehetne adni. A rendőrség nyomozza a tetteseket... óhajtható volna, hogy törekvését süker koronázza.

Vönöcky.

FORRÁS: Pesti Napló 4 (1853) 915. sz. (március 27.) [1–2.]

3.

Veszprém–zalai levelek. III. Balaton-mellék, 1853. március 25.

Az újoncállítás Zala megyében is végződött. Egyes falvak újoncállítási illetéke a jelenlegi újoncozási rendszerben nem levén megállapítva, s besorztatásra vonatkozólag egyedül az életidő s szolgálatrai képesség levén irányadó, van oly falu, honnét egy sem válik be, s így a helység egyénei alkalmatlansága követ-

⁴⁰ Kövesd községnek 1857-ben 230 lakosa volt, a Bach-korszakban Csopakhoz tartozott. Balatonkövesdet véglegesen 1940-ben egyesítették Csopakkal, Csopak néven. KOVACSICS-ILA 1988. 149–150.

keztében fölmentetvén a katonaadás terhe alól, munkaereje csorbítatlan marad, míg más falvak újonckötelezettei közül alig van egy-két egyén, ki szolgáltrai elégtelensége folytán hazaszabadul. Így lőn, hogy Tihany város⁴¹ – mi azonban népességi tekintetben falunak is kicsiny – fiatalsága közül két egyén sorzatott be vizsgálat alkalmával, s a besoroztatás által a munkabíró osztály jelentékenyen megfogyván, távozásuk tavasz nyílt a munkaidő beálltával szembetűnően érezhető leend, hacsak egy részük szabadalommal honn nem marad, mi békes időben államgazdászati s pénzügyi szempontból is ajánlható, a honn levők munkaereje által az államnak egyedei vagyonosbulásában rejülő benső ereje növekedvén, s az egyes hadosztályok különböző időben tartandó gyakorlatai által lehetősíthető szabadalmazások a közkincstár kiadásait kevesbítvén.

A helvét hitűek pápai főtanodája, mely az államnak oly sok kitűnő egyéneket növelt, elvesztett nyilvánossági jogát⁴² – bár a magas kormány rendeletei szerint van már szervezve – mind ez ideig vissza nem nyerhetvén, Zala megyében született minden növendékei, kik időkoruknál fogva katonakötelezettek, meggyőzőn idéztettek meg a Tapolcán működött újoncállító bizottmány előtti megjelenésre, nem vevén ki a hittani osztálybeli, vagyis a papságra készülő növendékeket sem. Környékünkön egyedül a pápai főtanoda az, hol a tanrendszerben kijelölt tárgyak magyar nyelven adatnak elő, s elszomorítólag hat – főleg oly szülékre, kiknek tanuló gyermekei vannak –, hogy ez iskolát, melynek megalapíthatásaért őseikkel a tudományterjesztési vágy oly jelentékeny tőkeösszeget tetetett le egyes szaktanárok fizetése biztosítására s a közjöllét emelésére, melyért ők maguk is oly sokat áldoztak, most a kezelők hanyagsága, kellő időbeni nem intézkedése miatt roskadozni látják; mert ha azok, kiknek az iskola élete fölött őrszemekkel vigyázni s fönmaradásaért minden lehetőt elkövetni mulaszthatlan kötelességük leendett, mindjárt a kormányterv közzétételekor szervezték volna az algymnasiumot, akkor a nyilvánossági jogvesztés, melynek káros hatása a növendékek újonckötelezettek közül ki nem vételésben máris érezhető, nem sújtandotta a tanodát. Jelen viszonyok közt, ha a nyilvánossági jog megadatni nem fog, az iskola önmagától oszlik fel, egy szüle sem mervén

⁴¹ Tihanyban, a tihanyi apátság uradalmi központjában 1857-ben 717 lakos élt, akik felekezetiileg a református egyházközséghez és a katolikus plébániához tartoztak. KOVACSICS–ILA 1988. 408.

⁴² Az 1850-ben Magyarországon is bevezetett osztrák tanrendszer (*Entwurf der Organisation Gymnasien und Realschulen*) következtében – anyagi fedezet híján – a legtöbb hazai protestáns iskola magánintézeté vált, államilag elismert bizonyítványt nem adhatott ki. A pápai református gimnázium – miután az előírások szerint átalakította szervezetét, kérte a nyilvánossági jogot, melyet aztán meg is kapott.

taníttatni gyermekét oly tanintézetben, hol hosszas és tetemes költekezés után is az eredmény nem célhoz jutás, hanem lehető besorztatás esetén éppen a cél-tóli eltasztás leend, katonáskodási ideje alatt elfeledvén a besorzott minden addig tanult tudományokat.

Éppen ez az eset adja elő magát a gyógyszereszi segédeknél is, kik segítségi idejük alatt az elméletileg már sajátított tantárgyakat gyakorlatilag igyekeznek sajátjukká tenni, s nem levén kivéve az ujonckötelezettek közöl, besorztatásuk esetén mind elméleti tanulmányuk, mind gyakorlati jártasságuk a feledés oltá-rán áldoztatik fel.

Visszatérve a pápai főtanoda állására: nem mentheti föl magát a fölötte ör-ködésre hivatott superintendentialis kormányzék azzal, hogy már szervezve van a főiskola s még sincsen nyilvánossági jog, mert a szervezet elkészt, annak nem a nyilvánossági jog elveszte után, hanem jóval előtte kelle vala történnie. Könnyebb a kezünkben levőt megőrizni, mint azt, mit elveszténk, újra feltalálni.

Az új szervezet szerint csak al- és felgymnasium, jog- és hittani szak leend kormányterv szerint ellátva tanárokkal. Az észtani szak, melyre magára több tanár kívántatik, mint a jogi s hittani szakra, képviseletlenül marad, s mit eddig az észtanár észtani szakból a főtanodában magyarázott, azt ezentúl – mégpedig nagyobb terjedelemben – a felgymnasiumi tanárok magyarázandják a gymna-sialis osztálybelieknek.

Alapítványtőkék kamatából kitelvén a felgymnasium, jog- és hittani szak tanárai fizetése, kormányterv szerinti átalakítás létesítéséhez csak az algymna-siumi tanárok fizetése hiányzott, mit önkénytes ajánlat útján az egyházak úgy fogadtak el, hogy testületileg álltak jót a szükségelt összeg évenkinti arányszerű befizetéséről. S ezt részemről sokkal célirányosbnak is látom, mint az évenkinti fizetésösszeg tőkéje letételét, mert az egyházak – mint erkölcsi személyek – ki nem halhatnak; ha egyik megszűnnék is, támad helyette más, s ha nem tá-madna is, illetékét a többi egyházak föloszthatják ismét aránylag maguk között, míg a befizetett tőkeösszeg – mint a tapasztalás sokszor igazolta – sok oly eset-legességnek van kitéve, mi azt ha egészben nem is, de részben megsemmisít-heti. A tőkeösszeg legbiztosb helyen az egyházak keze közt van, hol a hívek vallásos s erkölcsi érzete legbiztosb garantiája megmaradásának. Az azonban mindenesetre óhajtható, hogy az esperesek vegyenek kötelezvényt a körükbe tartozó egyházak előljáróitól, s e kötelezvény legyen biztosíték afelől, hogy az ajánlott segélyösszeget mindaddig rendesen befizetendik, míg nagylelkű ha-gyományzók alapítványzása fölöslegessé nem teszi. Ki egyházi szerkeze-

tünkkel, az egyes egyházak öntetszés szerinti rendelkezhetés jogával csak kissé is ismerős, az indítványomat célszerűnek s gyakorlatilag mielőbb alkalmazandónak találja. Ritka egyház az, hol egyes emberek birtokerő s a többiét valamivel fölülhaladó értelem által tekintélyt ne vívnának ki magoknak, tekintélyt, mellyel az egyház több tagjai akarátára eldöntő befolyást gyakorolnak, s az ily emberek többnyire el levén kaptva, fő gyönyörüket sokszor abban helyezik, hogy a „non ita sicut alter”⁴³ elvénél fogva minden indítványnak – mi a közjó előmozdíthatásáért pendíttetik meg – magokat makacsul ellene szegezik, s ha csak lehet, megbuktatják, mert hiányzik a magasabb értelmi s erkölcsi képzettség, mely a közjó fenségét s ellene intézett működésük alávalóságát tervezetektől visszariasztólag tüntetné fel. Az ily egyének lelketlen önzése, szennyes magánérdeke fölibe tolakodván gyakran a közjó szent ügyének, ha a lelkész gyenge, ha egyházabóli mozdíttatástól féltében erélyesen föllépni s felszólalni gyáva, oly határozatot hozatnak gyakran, melyen mint távcsövön előre láthatni, hogy *kötelezettség nélküli ajánlatnak kevés a jelentősége*, mert érvényességi tartóssága egyesek szeszélyjátékától függ.

Példa rá a fényes balatonfüredi egyház, melynek több érdekes középkori ritkaságok közé eltetetést érdemlő sajátságai közé tartozik, hogy szeretné, ha a főtanodai tanárok, mint hajdan, úgy most is háromszögletű kalapot viselnének, reverendában járnának, az úgynevezett beöltözött deákság, mely nevezet a hajdani reverendábai öltöztetéstől vette eredetét, szinte e tisztas uniformist viselné, úgy jönne ki segélyt szedni, egyenruhásan járna pincétől pincéhez putonosával a szőlőhegyeken mustot kéregetni.⁴⁴ S mert jelenleg mindez nem így van, mert a haladó korszellem parancsánaki hódolat e sajátságos egyenruha hordozatát megszünteté, keservesen panaszkodnak, hogy az erkölcsök elfajul-

⁴³ non ita sicut alter (latin) = nem úgy, mint a másik

⁴⁴ A szupplikáció (supplicatio) szokásáról van szó, amely a legáció (= ünnepi követküldés) mellett szervezett adománygyűjtést jelentett a református kollégium javára. Az önfenntartásra épülő protestáns kollégiumokban a szupplikáns deákok (felsőbb éves gimnazisták, teológus hallgatók, akadémisták) csoportosan járták a gyülekezeteket, ahol többnyire gabona, must, esetleg (váltság címén) pénz formájában segélyt gyűjtöttek az intézmény fenntartására. 1784-ben II. József megtiltotta a szupplikációt, utódai azonban engedélyezték. A szüret utáni gyűjtés egyre kevesebb bevételt hozott, így jelentősége csökkent. A református egyetemes konvent ezt a szokást elavultnak minősítette és 1890-ben megszüntette, a kollégiumok vezetése azonban – részint anyagi szükségből, részint nevelési célzattal – a XX. században Debrecenben, Pápán és Sárospatakon is újjáélesztette. 1949-től már csak a belügyminiszter engedélyével, általa meghatározott időben és helyeken, jóváhagyott szupplikálási terv szerint lehetett gyűjteni a kollégium javára. A sárospataki szupplikáció csökkenő jelentőségéről: UGRAY 2007. 161–162. A pápaiak szupplikációjáról és legációjáról: LAMPÉRT 1931. 169–174. A legációról: TÓTH 1935., ZOVÁNYI 1977. 365.

vák, a növendékek megvesztegetvék, s alighogy elvállalák a tanári fizetéspótlásra szükségelt pénzből rájuk esett összeg évenkénti beszolgáltatását, hogy amit egy kézzel adtak, a helyett két kézzel markolhassanak vissza – holmi alaptalan mendemondák s rágalmak következtében egyházi s világi nyílt törvények ellenére eltiltá az érdemes előjáróság a főtanoda növendékeit az évek hosszú során át gyakorlatban volt borsegélyszedéstől, s ezáltal a különben is hanyatlásnak indult tanintézetet, melynek éppen most minden fillérére szüksége van, s melynek kebeléből nyeri lelkészeit s tanítóit, tetemesen megkárosítá (középszerű termés alkalmával is 30–35 akó bor szedetett össze.), s e megrovást érdemlő, mindenfelé neheztelve említett ténye által a hálátlanság bélyegét önnön homlokára önmaga fölsüté.

Lelkészüket a legközelebbi tractuale consistoriumban⁴⁵ azzal védé magát, hogy ki a helybeli viszonyokat ismeri, az nem csodálkozhatik, hogy ő nem szólt föl az előjáróság e jogellenes lépése ellen, mert akkor bizonyosan kellemetlenségeknek teendette ki magát. Ez azonban nagyon gyenge mentség hallgatótagsága igazolására. Szerintem a lelkésznek nemcsak joga, hanem kötelessége is van, s itten is erélyes hivatalos s erkölcsi kötelessége leendett, s kegyvesztésből származható zsurlódásoktól félelemből a kötelesség teréről lelépnie sem jogi, sem erkölcsi szempontból nem lett volna szabad.

Ez esemény különben nem olyan, hogy vele el lehetne hallgatni. A borsegélyszedhetés joga egyházat érdeklő tárgy, ebbe világi előjáróság nem avatkozhatott, miután emberek emléke őtai gyakorlat szentesíté, s kormányrendeletileg még eddig tudtomra meg nem semmisített, s a birodalmi egységet nem vészező országos törvények biztosítják e jog gyakorolhatását. Egyházi előjáróságot pedig lelkész nélkül nem képzelek, s ha lelkész híre – tudta – beleegyezése s jelenléte nélkül intézkednek e tárgyban, úgy intézkedésük érvénytelen, egyházjogilag semmi, s annyival inkább, mert a lelkész is csak tanácskozási hivatásba hívhatja össze az előjárókat, gyűlést egyáltalán nem tarthat az újonnan érkezett kormányrendeletek tilalmazása következtében, s ők lelkészüket híre s tudta nélküli gyűlésben hoztak oly végzést, mi a gyakorlattel – egyházi s világi törvényekkel – homlokegyenest ellenkezik. Valóban csekély tekintete lehet ott a lelkésznek, hol az egyház nevében nélküle intézkednek, s a határozatokat utólagosan csak azért tudatják vele, hogy tudomása legyen róla, s ellene még

⁴⁵ Balatonfüreden 1842–1875 között Somody Dániel (1797–1875) antalfai (szentantalfai) születésű, Pápán tanult lelkész szolgált. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. I. 195. – tractuale consistorium (latin) = egyházmegyei közgyűlés (a református egyházban)

akkor se léphessen föl tevőleg, ha az a közjó ellen törvénytelenül s jogtalanul irányoztatik. Elvárjuk, mint fog e tárgyban intézkedni a superintendentia, fog-e kellő erélyt kifejtteni ily jogellenes tények jövőrei megszüntetése s a főskola jogán ejtett sérelem orvoslata végett, vagy pedig hajdani modora szerint behunyt szemmel nézendi a visszaélést, ha az fényes, hatalmas egyház tagjai által követtetik el.

Fáj lelkem – ha ez életet jogosan érdemlő főtanoda hanyatlására gondolok. De hogysisne fájna? Hisz lelkem fénytelen egén itt sugárzott föl az észereő napja, itt rakodott meg eszmekincsekkel, itt nyere az irányt, mely a tapasztalat gazdag templomához ismeretszerzésre képesítve vezet. Mint a hálás gyermek anyja sírja felett, úgy fognék állni e főtanoda romjain; lehet, hogy könnytelenül, de annál égetőbb, annál bensőbb fájdalommal.

A vihar, mely folyó hó 20-án egész nap dühöngött, kisebb mértékben, de sűrűbb hóesés kíséretében 23-án éjjel ismétlődött – kárt, rombolási gyászjelet hagyott maga után mindenfelé. Gyümölcsfákat sodra el, s mint bizonyost beszélik, hogy nem egy emberélet esett áldozatul az utazók közöl.

A gőzhajó erélyes igazgatósága ismét többezer mérő eleség Somogyból alsó-eörsi kikötőbe leendő átszállítását vállalá fel. A rakhajók mindegyike 1000 mérőn fölül volt eleséggel terhelve, s egyik már 17-én délután, a másik 18-án délelött kötött ki Alsó-Eörsnél. S mert a gabnát szállítató kereskedő két garas különbség miatt a fuvarosokkal, kik Veszprémbe leendő szállításra ajánlkoznak, nem egyezkedett, mindkét rakhajó tétlen hevert az alsó-eörsi kikötőben. Ott állomásoztak vihar támadatkor is, s az elemek csatája által felkorbácsolt hullámokoni hányatások feszerejétől egyik hajó vasmacskája fölszakítatván, s cölöpzethez fűző vastag kötelei kettészakadván, s a viharral párosult hullám lökésétől nyert sebességi horderejével társát is, mihez ütődött, magával sodorván, az óriás habtorlaszok felett villámgyorsan röptek a Balaton közepeig, hol egyik hajónak láncon eddig után úszott vasmacskája megfenekelvén, a hajó kissé megállapodott. Kevés idő múlva iszonyú durranás reszketteté meg a bennülőket, mit a vasmacskát s hajót kapcsolatban tartó erős lánccsakadása idéze elő, s a folyvást dühöngő vihar hatalma által üzetve hajtattak Siófok felé, hol eddig jöttükben nyert sebességüket a tehetlenség törvényénél fogva egyszerre el nem veszthetvén, egyik egészen a szárazra löketett, míg a másik a Balaton-part közelében feneklett meg. Hogy a hajó föl nem borult, Rauch János ácsmesternek köszönhetni, ki lélekerejét vész közepette sem veszítvén el, mindent megtőn, mit kormányzati ügyesség hajómentésért megtehet. Alighogy

partra hajtattak a vihar s hullámerőtől, Siófokról gens d'arme-ok⁴⁶ jövének, s mindkét hajót őrizet alá vevék, az átázott, összefázott menekültek pedig Siófokra siettek, hó- s jégborítékos öltönyüket megszárogatandók.

Mint halljuk, még a kereskedő akar föllépni követőleg a gőzhajó igazgatósága ellenében, holott egyedül önfösvénysége okozá, hogy az eleség háromnapos időköz alatt ki nem hordatott. Az igazgatóság csak átszállítással tartozik, a kihordatás terhe a tulajdonost illeti. Az átszállítás megtörtént, mégpedig három nappal a vész előtt, a szállító kötelességének eleget tett, az események pedig Isten kezében vannak, azok szálait ember nem igazgathatja úgy, mint saját érdekei biztosítása igényli. Elég áldozat volt az igazgatóságtól az is, hogy fösvénységből eredt késedelmezése miatt a gabnatulajdonosnak rakhajókhoz szükségelt emberei a hajókkal együtt nem nap, hanem napok hosszat voltak kénytelenek tétlen vesztegleni.

Az eleség ára télelő óta nem emelkedett, áruk váltóban következő: tisztabúza kilója⁴⁷ 17–18 forint, rozsé 14–14½ forint, árpáé 12 forint, kukoricáé 11 forint. Zabot látni is ritkán lehet a veszprémi piacon. Dara, liszt mázsája 20 forint.

A bor most is 12–14 váltóforinton kel – s nincs is remény, hogy mostanában föllebb emelkedjék, mert az utak annyira elromolvák újól, hogy mostanában kereskedőt nem is várhatni. Sok helyen ölnyi magasságú hó van az országúton is. Képzelem, minő sár lesz ebből hirtelen olvadáskor!

Ha a fagy kilátásinkat meg nem semmisíti, bő bortermést várunk. A gazdag termőbimbók, melyeket a metsző szinte sajnál lemetszeni, e remények úgy hiszem méltán jogosítanak, s hogy valósággá legyen csak az időjárat kedvezőtlen körülményeknek kell elmaradni.

Vönöcky.

FORRÁS: Pesti Napló 4 (1853) 925. sz. (április 10.) [2.]

⁴⁶ gens d'armes (francia): csendőrök, magyarul zsandárok. A karhatalmi feladatokat ellátó csendőrség megszervezésére vonatkozó ideiglenes törvény 1850. január 18-án jelent meg. BENDA III. 1982. 703.

⁴⁷ kila: török eredetű súly- és úrmérték, illetve területmérték; 1 kila = 2 pozsonyi mérő; 1 pozsonyi mérő 1813–1874 között 46,56 kg-nak felelt meg. Vö. BOGDÁN 1991. 99–100.

4.

**Veszprém–zalai levelek. IV.
Balaton-mellék, 1853. április 9.**

A vihar, mely virágvasárnap kezdett dühöngeni, s romboló hatalma hó- és esőzés által fölváltott szünetekkel húsvétig rettegetté a lakosságot, mindenféle romlást, pusztulási jeleket hagyott maga után. Az országutak, főleg oly helyeken, hol a helységek egymástól távol léte az ölnyi magas hóoszlopfolyamok útbóli kihányatását lehetlenníté, teljesen járhatlanokká lőnek, s veszprém–felső-öörsi vonalon még húsvét utáni kedden is hasig leszakadt lovakkal kelle a hóban utat töretni, így is a szántóföldekrei kicsapatással, honnét a viharszél sodró ereje a hótömeg nagy részét az országútra ragadá. A kedd–szerda s csütörtöki meleg napok még inkább megrongálák a közlekedési útvonalakat, a szántóföldöni csapás mindenütt fölfakadozott, s oly mélyen sülyyedtek le még az üres kocsik is, hogy a legerőteljesebb lovak is alig valának képesek kivonni; az országútoni új törésen minden lépten 1–2 lábnyi mélyedésű jégkátyúba zuhant a kerék, s a vontatás által kimerített lóerő minden 10 lépésen pihenést parancsolt. Bakonytól dél irányban még most sem állt helyre a közlekedés, úgyhogy a Bakonyban lakó Balaton-melléki szőlőbirtokosok szőlői még most is kapálatlanok; az út rosszasága miatt munkáltatni nem jöhetvén. Sok bakonyi falut annyira elborított a hótömeg, hogy lakói egymással közlekedendők, alagutakat valának kénytelenek a hóban ásni. A Balaton-melléki lakosok hirtelen hóolvadástól félnek, mert az észak felé folytonosan emelkedő vidék olvadó hótömege nem egyszer okozott már tetemes vízáradási károkat. Pincék, házak alzati fölfakadoztak, úgyhogy sok helyen a hordók s házi bútorok a víz felszínén lebegnek, nem levén képesek a tulajdonosok a folyvást patakozó víztömeget kimeríteni. Némelyek házuk lejtős részéni falát bontaták ki, a ki nem merhetett vizet nyílásán kifolyaszandók.

Házfal kibontásról szólva nem hallgathatok el egy különös rablási merényt, habár nem Veszprém–Zalában történt is. Somogyban, Kaposon a helység érdeemes s köztiszteletben álló római katolikus lelkipásztorát – kit már a múlt nyáron is ki akartak rabolni – első álmából olyas halk zöreij riasztá föl, minót zsíros ködmenynek szilárd tömeghezi erős súrlódása szokott előidézni. Fölríadva kiugrik ágyából, s minő nagy volt meglepetése, midőn háza falán – dacára, hogy az elég széles s erős téglából épített volt – akkora üreget lát bontva, mekkora üreget át egy ember kényelmesen beférkőzhetett. Hirtelen zajt ütvén, a cseléd-

ség összefutott, mit a rabló szándék ördögétől kísértett gonosztevő csakhamar észrevevén, idejekorán elillant.

Vámoson⁴⁸ – Veszprém megyében – egymás után már háromszor volt december óta tűzvész, s nem gondatlanság, hanem gonoszság következtében; szerencse, hogy a házak tömötsége dacára is a tűz csakhamar eloltatott, s a kigyulladt épületen kívül nem lőn több épület a lángok martalékává.

A népnövelést kell lehetőleg jó karba helyezni. A gyermekszív hajtható, mint a viasz, jó és rossz benyomást egyaránt elfogad; oda kell hát irányozva lenni minden jóérzelmű s a közjólétet, általános bátorság megalapítását szívéen hordozó ember szent törekvésének, hogy ne legyen gyermek, ki vallásos s erkölcsi oktatásban ne részesüljön; ki szegényebb, hogysen mint gyermekét taníttathatná, taníttassék gyermeke a helység közkölségén. Egy szóval: vallásos és erkölcsi növelés helyeztessék hát jó karba mindenekelőtt. Kényszeríttessenek a szülék – ha saját jobb érzetök sugalmára ezt nem tennék – kormányerővel is gyermekeik télen s nyáron áti oskolába járatására! Vannak is már e tárgyban szigorú kormányrendeletek, örködjenek az illetők, hogy a rendeletek teljes erejökben gyakorlatba vétessenek, s az engedetlen szülékre kiszabott büntetések tettel végrehajttassanak.

Elhatalmazott a bűn, széjjeláradt a gonoszság, egymást érik a rablási s gyűjtogatási büntények; a polgári társaság testén, mint vészes rákfenék rágódnak ezek, tőlük szabadulni csak gyökeres orvoslattal lehet, egyes gonosztevők kivégzése csak a maró sebek számát kevesbíti, de a forrást nem szünteti meg, melyből e sebek áradnak; a forrás a növelés elhanyagolása, a vallástalanság s erkölcstelenség terjedése; itt van a baj gyökere, ezt megszüntetni csak a növelés jó karba helyezése, a szüléket gyermekeik oskolába járatására kényszerítő kormányrendeletek életbeléptetése által lehet.

Az e tárgyban érkezett kormányrendeleteket szószékről kelle a lelkészeknek a szülékkel tudatniok, mit édes örmel – a nép leendő szellemi kiképzetése hitének édes örmével – tevének is. A büntetéstöli félelem kezdetben kedvező eredményt mutatott, a nyáron át üres oskolák megteltek, de mert az engedetlen szülék ellen a szigorú rendszabályok nem alkalmazttak, ismét ott vagyunk, hol valánk: a régi kerékvágásban; az iskolák nyári folyama úgyszólván teljesen

⁴⁸ Vámos (Nemesvámos) Nemesvámos nemesi (kurialista) község volt, 1857-ben 2050 lakosa volt. A község igazgatását a református birtokos nemesek tartották kézben. Az előljáráóság bíróból és 12 esküdtből állt. A nemesi közbirtokosságot 113 kuriális nemes alkotta. ILA-KOVACSICS 1964. 292., HUDI 1994. 115–127. A „házak tömötsége” a telkek felosztása, a szabálytalan utcaszerkezet miatt alakult ki.

megszűntnek tekinthető, s a papi tekintélyt is aláörvényzi a nép előtt annak tudata, hogy mit szószekről hirdet, az a gyakorlati élet által meghazudtoltatik.

Jó volna, ha a közigazgatási főbírák koronkint megbízottakat küldenének ki a járásukba eső falusi oskolákba, a gyermekek tudományos előhaladottságáról s azok oskolábai járatásáról tudomást szerzendők, s az engedetlen szüléket kötelességök teljesítésére a törvény egész szigorával kényszerítenék. Ennek jelentékenyebb s üdvösebb hatása leendne, mint a szószekről kihirdetett, de gyakorlatilag életbe nem léptetett e tárgyra vonatkozó bármely szent s üdvös rendeletnek.

Vidékünkön azon kör, melyben az irodalom pártfogoltatik, nem akar szélesbülni, mert azokban, kiknél a tehetség irodalmunk körét szélesbítni nem hiányzik, az akarat s az anyagi jóllét emelése egészen háttérbe szorítja a szellemi jóllét érdekét, holott a szellemi jóllét emelkedése az a mérleg, melyen a nemzetek életrevalósága mérlegeltetik. Sok tehetős családot ismerek, ki semmi lapot sem járat, sok tősgyökeres magyar családot, ki magyar lap helyett német lapra fizet elő, s így ön nemzetisége fölé más nemzetiség szellemerejének s vele együtt túlsúlyra vergődésének növeléséhez nyújt segédkezet. S mily sok magyar háznál lehet látni Theater-Zeitungot⁴⁹, Pesther Postot⁵⁰, Ostdeutsche Postot⁵¹, hol magyar szépirodalmi vagy politikai lapot pénzért sem lehetne találni. Min nemzetiségünk iránti ezen részvétlenségünkben gyökerezik alapoka annak, hogy 8 millió magyar közt magyar lapokra csak 6000 előfizető található! E részvétlenségnek tulajdonítható, hogy sok jeles tehetség, ki műveivel tán honát s nemzetiségét is halhatlanítandotta, kénytelen visszavonulni az irodalmi térről, hol pártfogás s elismerés helyett az előtte föllépett jeles egyének sorsában előre látja a hálátlanság s ínség martyrkoszorúját.

Veszprémben s vidékén még nem volt mű, mely kijötte előtt oly pártfogolásban részesült volna, mint tehetségdús humoristicus írónk, a fiatal Beöthy

⁴⁹ Theater-Zeitung: Wiener allgemeine Theaterzeitung für Theater, Musik, Kunst, Literatur, geselliges Leben, Conversation und Mode: 1806–1860 között megjelenő konzervatív beállítottságú, birodalom szerte népszerű bécsi szórakoztató színházi és kulturális napilap. Adolf Bäurle drámaíró alapította, adta ki és szerkesztette kezdetől fogva a haláláig. 1840-től hetente 6 alkalommal jelent meg. A füredi fürdőhirdetéseket Écsy László fürdőfelügyelő leggyakrabban a Pesti Naplóban, Pester Lloydban és a bécsi Theaterzeitungban tette közzé. Az Österreichische Nationalbibliothek honapján e lap digitálisan is hozzáférhető.

⁵⁰ Pesther Post pesti német nyelvű hírlap, 1853–1854-ben Saphir Zsigmond, a lovasberényi születésű neves zsidó humorista, Saphir Móric Gottlieb unokaöccse szerkesztette. UJVÁRI 2010. 41.

⁵¹ Ostdeutsche Post a nagynémet irányt képviselő színvonalas bécsi hírlap volt, 1848. október 1-től jelent meg Ignaz Kuranda szerkesztésében, 1866. júniusban szűnt meg.

László Punch című dolgozata⁵², mely megjelent után osztatlan tetszésben részesült. Az irodalmat lelkesen pártoló, igazi magyar érzelmű V-né asszonyság előfizetési ívében 30-an írtak alá, mi fényes bizonyossága egyrészt a tisztelt hölgy gyűjtői buzgalma, irodalom iránti részvételének, másrészt az író vidékünkön közkedvességének.

Vas Gereben Falusi Esték cím alatt kiadandó könyvecskéirei előfizetési ívek hozzánk is megérkeztek.⁵³ A tihanyi uradalom adminisztratora, főtisztelendő Krisztián úr⁵⁴ ívében húsznál több aláíró van, s e szám legnagyobb dicséret, mit érdeme s irodalmat pártfogoló és pártfogoltató működése méltánylatául s elismeréseül fölhozhatók. Adjon az ég több ily lelkes polgárt a hazának, s irodalmunk el fogja foglalni illő helyét az európai irodalomban!

Sajnálattal kell említenem, hogy a köznép közt nem találkozik ez irodalmi vállalat oly részvétellel, minővel olcsósága s irányánál fogva találkozni hittem. A nép nincs még megérve arra, hogy az irodalmat méltányolja, s ez éretlenség ismét a növelés elhanyagolása s célszerűtlenségének természetes következménye. Célszerűtlennek mondám a jelenlegi növelést, de csak annyiban, mennyiben a hon jeles írói művét nem ismertetik meg a növendékekkel, holott tudjuk: ignoti nulla cupido!⁵⁵ Tanítók! Szenteljétek időt az irodalom ismertetésére, kedveltessétek meg azt az oskolában növendékeitekkel, és a nép, mely e növendékekből sarjadzik fel, nem fog pártolatlanul hagyni oly irodalmi vállalatot, mi egyenesen érte s általa is könnyen kiadható előfizetési díjjal indíttatik meg!!

Vönöcky.

FORRÁS: *Pesti Napló* 4 (1853) 931. sz. (április 17.) [1–2.]

⁵² Beöthy László: *Puncs* 1853-ra. Szigler testvérek ny., Komárom, 1853.

⁵³ Vas Gereben: *Falusi esték*. I–IV. füzet, Pest, 1853–1854.

⁵⁴ Krisztián / Christján Pius Pál (Székesfehérvár, 1801. február 28. – Tihany, 1863. november 9.) bencés szerzetes, gimnázium tanár volt Kőszegen, Komáromban. 1846–1863 között volt tihanyi adminisztrátor (jóságkormányzó). BERKÓ–LEGÁNYI 1987. 58. Halála után pénzügyi botrány robbant ki.

⁵⁵ Ignoti nulla cupido (latin, Ovidius): Nem vágyunk arra, amit nem ismerünk.

5.
Veszprém–zalai levelek. V.
Balaton-mellék, 1853. április 21.

Az egész ereje a központított részek erősségétől függvén, államerődítési tekintetben nincs kívánatosabb, minthogy a községi erők lehetőleg szilárdíttassanak, mit legbiztosabban a község belügyei vezetésének célszerűbb rendezése által eszközölhetni. A hajdani községigazgatási rendszerben lényeges hiba volt az ellenőrködés hiánya, minek következtében a jövedelmek hűtlenül kezeltettek, s a legjövödelmezőbb birtokú helységben is a kiadási összeg – ha túl nem haladá – legalább fölözé a bevéti összeget, s birtokszaporító tevőleges jövedelmi érték egyik évről a más évre igen ritkán ment át. Az ily visszaélés megszüntetése, a községi ügyek lélekismeretesebben leendő vezetése tekintetéből a veszprémi politikai hatóság megkezdé a községrendezés nagy munkáját, s az előljárárság működését ellenőrzendő: minden helységben bizalmi férfiakat nevezett ki, kik a helység lelkészei s tekintélyesb egyéniségei közül jeleltettek ki. Ezek képviselendik a népet, érdekeit ezek védendik az előljárárság netaláni törvényellenes működései ellenében, az egész községet tárgyazó ügyekben ezek adandnak elhatározó véleményt a község összes tagjai nevében – miután jelenleg az egész községet tanácskozmányba összegyűjteni nem lehet, ezek kísérendik őrszemekkel a helység jövedelmei kezelését. Óhajtható volna, ha Zalában is mielőbb megkezdetnék a községek rendezése, mi hogy nemsokára meg is fog kezdetni, s a kinevezendő bizalmi férfiak hatályos közremunkálása által növekedendik a községek anyagi s szellemi jólléte – tisztviselőink erélyessége s belátásától bizton várjuk és reméljük.

Az újoncállítás Veszprém megyében újból megkezdetett, s mint általánosan hírlik, az újonckötelezettség 20–26 évesekre fog kiterjesztetni.

Időjárásunk jelenleg is télies, ha egyik órában nap süt, már a másokban föreggeteg, fagyasztó vihar, hideg eső növeli az aggodalmat, mit e sajátlagos – legidősb emberek emlékéit is túlhaladó – időjárás okoz. A tavaszi földek nagy részben vetetlenek, sok földben a korábbi meleg napokban elhintett mag megtejesedett, az őszi vetések – főleg Barnag⁵⁶ környékén – megpenészesedtek s veszfőfelben vannak, s a gaz túlsúlyúlag, elnyomólag burjánzik fel. Ez az oka

⁵⁶ Magyar- és Németbarnag két egymással összeépült épült település a Balaton-felvidéken, 1947-ben egyesítették Barnag néven. A reformátusok lakta Magyarbarnagon 1857-ben 422, a katólikus németek lakta Németbarnagon 546 lakos élt. ILA–KOVACSICS 1964. 253–254., 293–294.

annak, hogy az eleség ára emelkedni kezd, míg az életfenntartásra elmúlhatlanul nem kívántató bor ársüllyedtetben van, s 13-14 forinton kelt akóját jelenleg 12 váltóforinton is kaphatni. Legdrágább azonban a takarmány, s ha az időjárás kedvezőbb nem leend, ha a tél uralmát tavaszuralom nem váltandja föl, sok marha és birka éhen veszend el. A széna mázsájaért venni szándékozók 12-13 váltóforintot ígérnek, s nem kapnak sehol. A jó árpaszalma egy árú a szénával. Még a hároméves rozsszalmát is szecsává metszetik, s mérceszámra 30 krajcáron veszik. Sok helyen a rossz épületek szalmatetejét szedik le, éhség gyötört marháikkal megettetendők. Tóth-Vázsonyban s Szent-Gálon zöldellő fagyöngyöt szednek össze az erdőkön, általa marháikat a folytonosan várt – de beköszönni mindeddig nem tudott – tavasz kinyíltáig biztosítandók.

Szent-Gálon⁵⁷ némely tehetősb birtokosok a hó elolvadta után saját földeikre hajták ki birkáikat, hogy a rajtok levő vetés etetése által meneküljenek a kártól, mi takarmányhiány következtébeni éhenveszésük által anyagi erejük egyik lényeges részét fenyegeté, s az előjáróság által megbírságotattak. Jelen viszonyok közt e megbírságotást nem kárhoztatni nem lehet. Tekintetbe kell venni mindig az időt s körülményeket, mi más esetben nem volna megengedhető, ily esetben elnézést igényel, s annyival inkább, mert önvetésökre hajtván ki a nyájt, általa senki jogán sérelem nem követtetett el.

Vámoson⁵⁸ – Veszprém mellett – egészen megfordítva áll a dolog. Ott oly időjáráskor is, mikor takarmányhiányról senki nem panaszkodhatik, vetéseken barangolnak a birkanyájak, mégpedig nemcsak magáén a tulajdonosén, hanem mindenkién egyaránt, s főleg tavasz nyíltakor a vetésnek vizenyős s puha földbe tiprása által jelentékeny kárt okoznak. Saját földén ám tegye ki-ki azt, mi neki tetszik, bár államgazdászati szempontból még az afölötti jognak is megvannak határai, de más vetését letipratni, idegen természetű reményének nagy részét megsemmíteni, s e jogsérelemmel kapcsolatban levő visszaélést büntetetlen hagyni, behunyt szemmel nézni annyi, mint a nem korlátozás semlegességével helyeselni mások jogainak megcsorbíthatását.

Ily visszaélések megszüntetésére, a természetű osztály jogain elkövetett ilyenü sérelemek orvoslására legbiztosabb gyógyszer a tagosztálynak mielőbbi behozatala. Ha a tagosztály eszméje minden helységben uralkodói hatalomra

⁵⁷ Szentgál református nemesek (királyi vadászok) lakta község a Bakonyban, Veszprém vármegyében, 1857-ben 3750 lakosa volt. ILA-KOVACSICS 1964. 359-360.

⁵⁸ Vámos (Nemesvámos) 1848 előtt kurialista nemesi község Veszprém vonzáskörzetében, 1857-ben 2050 lakosa volt. ILA-KOVACSICS 1964. 292.

lép, s ennek létesültével az egyesek magánbirtokai egymástól tagosítva elkülöníttetnek, akkor mindenki tetszésileg használhatja illetékét – anélkül, hogy saját földéről a szükség kényszerítő hatalma következtében vetésre hajtott marháit behajtatnának, s anélkül, hogy bárki is ki volna téve azon kellemetlen hatású lehetőségnek, hogy törvényes birtokán tenyésztett terményét mások marháikkal leetethetnék s összetiportatnák.

Utaink jelenleg is átkozottul rosszak. Még csak tűrhető, ha valaki országúton utazik, mert a tisztviselőség erélye s buzgalma mindent – mi lehető – elkövet azoknak mielőbbi jó karba helyezésére, de jaj annak, ki országútvonalba nem eső egyik helységből másikkai menésre határozza magát. A természet alkotta, soha nem javított, őseredeti rosszaságán kívül a süppedékek s fakadékok által össze-vissza rongált mellékútvonalon hasig süllyednek a lovak, úgy-hogy sokan kényszerültek kifogni lovaikat, s a kocsit útszikkadatig otthagyni a körülölelő posványtengerben. S rossz út mellé még éhség sanyart, lábukon megállni is alig tudó lovak! Boldog, ki otthon ülhet, s a körülmények hatalma által utazni nem kényszerítetik.

Zalában a tisztviselőség könnyíteni akarván a székhelyhez távol eső falvak lakói útlevélhez juthatását, a Tapolcai járás közigazgatási főbírája, Vargha Lajos⁵⁹ föl hívá a hivatalkörébe eső helységek előljáróit az útlevelet váltani akaró egyének bizonyítványai összeszedése s hozzá leendő beküldésére, hogy az útlevélnek egyszerre kiadatását, s biztos úton az illetők kezébe juttatását költségkímélőleg eszközölhesse. Így hát valahára csakugyan föl leszünk mentve azon teher súlya alól, mi eddig a Zala-Egerszeghig fáradsást s vele kapcsolatban állt idővesztést igényelt útlevélhez juthatással volt összekötve.

Érezvén azon erkölcsi kötelességet, melynek határozó erejénél fogva mindenki ugyan, de különösen a társadalom lelki nyavalyái, erkölcsi betegségei orvoslatára hivatott levelező az igazságnak hódolni tartozik, veszprém–zalai I-ső levelem e pontjára vonatkozólag: „az értelmileg kiképzett, erkölcsileg képzetlen osztályból oly egyének lépnek föl az író ellen, kik ha hatalmukban állna, oly helyre tétetnék, hol – mint ők kifejezik magokat – sem toll, sem tinta, sem papiros nincs”, ünnepélyesen nyilvánítom: miután az egyén, ki e nyilatkozatnak többek előtt történtéről értesített, értesítését jelenleg visszavoná, s miután az egyén, ki e nyilatkozat tételével előttem bevádoltatott, sokkal tisztább

⁵⁹ Vargha Lajos (1801–1864) füredi születésű nemes birtokos, füredi lakos, 1847–1849 között a tapolcai járás főszolgabírája, 1849–1860 között királyi főbírája. Szőlőnemesítőként is ismert. BAÁN 2011. 229–230., MOLNÁR 2000. 495.

jellemű, semmint ily nyilatkozat tőle származhatott volna, mit az értesítőnek önmagávali következetlensége, állításának önmaga általi visszavonása s az általa gyanúsítottak ezáltal fényes igazoltatása eléggé tanúsít... a hibás értesítés következtében méltatlanul gyanúsított egyén jellemének tisztasága, érzelmeinek szeplőtlenségéről éppen úgy nem kételkedhetik az olvasóközönség, mint nem kételkedik az őt múltból ismerő s az ellene emelt vád alaptalanságáról tökéletesen meggyőződött.

Vönöcky.

FORRÁS: Pesti Napló 4 (1853) 943. sz. (május 1.) [2.]

6.

**Veszprém–zalai levelek. VI.
Balaton-mellék, 1853. április 30.**

Vidékünkön nagymértékben érezhető a munkaerő hiánya, mi természetes következménye a népességi számerő folytonos csökkenésének, minek alapoka ott keresendő, hogy a vidéket tősgyökeres magyar faj lakja ... (Jaj!) ... s a magyar köznép semmitől sem fél úgy, mint a szaporodástól és [a] sok gyermektől. (Fájdalom!) A családfők oda látszanak irányozni minden törekvésüket, hogy egy vagy két gyermeköknél több ne legyen, nehogy az a csekély birtok, mely a rossz kezelés miatt nagy részben idegen kézre jutott fényes s terjedelmes ősi birtokból megmaradt, a sok gyermek közt egészen szétdaraboltassék, s e szét-daraboltság következtében a család tönkrejusson. Ritka család az a köznépi osztályból, hol két gyermeknél több növelődnék fel, s hány család van, hol egy gyermek sincs? Csudálható-e aztán, ha ily viszonyok közt a népesség folytonosan száll emelkedés helyett, csudálható-e, hogy az új nemzedék az előzőnek kihalása által megürült helyet be nem töltheti, s a magyar faj fölött lassankint számerői túlsúlyra majd más fajok vergődnek? Én az új nemzedék folytonos kevesbedése alapokát nem physical, hanem moralis okokban keresem, s ott kereshetni följegősítva érzem magamat azon elvitázhatlan bizonyosságú ellen-szenv által, mellyel a köznép a sok gyermek iránt viseltetik, följegősítva érzem azon életerő által, mi a magyar fajnak a több fajok közt kiválólag sajátja, mely életerő nem engedi hinnem, hogy a természet rendes akadályzatlan menetelében éppen ez erődús fajnál a családi szaporodás két gyermek születése után

egyszerre megszűnnék, mely hitemben még inkább megerősít azon körülmény, hogy ha a gyermekek a szaporodás megszűnte után huzamos időre, de a szülék fajfolytatásra képes életkorában halnak meg, számtalan eset van rá, hogy ismét tovább megy a tenyészet folyama, és két gyermek születése után újjólag megszakad.

A természetnek ily rendetlen menete nem lehet, erkölcstelenség, emberi rosszakarat, *levetközött szülei érzés* vegyül be itt a természet folyamába, azt rendszeres menetében megakadályozandó! – mi annyival sajnosabb, hogy e rettentő büntény elkövetése, e vétkes föllázadás a természeti törvény s szülei jobb érzet ellen erkölcstelenségnek sem tartatik, mert elhatalmazottsága, mindennapiassága megszokottá tevő, a szokás második természetté lőn, vétkes tana átmegy nemzedékről nemzedékre, s a család vagyoneje együtt tarthatásaért, a tagok szaporodásában rejlő benső családerő – öncéltalan tárgyért az öncélú lény, eszközért a cél, birtokért a személy – áldoztatik fel!⁶⁰

Szembetűnőleg mutatja a munkaerő hiányát, a dolgos kezek kevesbülését a dolgozó osztály napibérének aránytalan magasra emelkedése. Az építai akarók, terjedelmes birtokukat napszamosokkal munkáltatni kényszerülők egy forint 15–30 krajcárt ígérnek naponkinti munkáért a dolgozó osztálybelieknek, s ily hallatlanul nagy fizetésre is alig kapnak munkásokat. Igaz, hogy a munkadíj e rendkívüli emelkedésére nagy hatással volt a tél hosszú tartóssága s a tavasz kinyíltával összehalmozódott s halaszthatlan munka sokasága is, de a fő hatás a fogyó népességben keresendő, mert ha a népesség folytonosan szaporodnék, nem lenne hiány munkáskezekben, a földbirtok többfelé oszlanék, s a szegényebb osztálybelieknél saját birtok műveléstől fönnmaradó fölösleges munkaerő csekélyebb bérért is, mégpedig önként ajánlhatnék föl a tehetősbekek, hogy az így szerzendő jövedelemből fedezhessék életszükségeiket, melyek fedezetére öntermelésök nem elegendő.

Szép, derült tavaszi napjaink felkölték a természetben szendergett életerőt, a rétek gazdag füvezete gazdag kaszálással kecsegtet, a virágzó fák bő gyümölcstermésre jogosítanak, s Balaton mellékén az őszi vetések nagy része e kedvező időfordulat jótékony s növelő hatása következtében inkább jónak, mint középszerűnek mondható, de csak oly helyeken, hol az előző rossz időjárás nedvessége következtében a szántóföldek föl nem fakadtak, mert fakadékos helyeken teljesen kiveszett, gyökerében elrothadt minden növény. A korai,

⁶⁰ Szerkesztői lábjegyzet: *S még most sem érezné a magyar faj, hogy fönnmaradásának egyik szükséges factora: kettőztetett munkásság mellett kettőztetett szaporodás?* – Szerk.

martius 19-e előtti tavaszi vetések, melyekről azt hívők, hogy egészen kivesztek, kikelvén még a hótakaró alatt, szétbokrosodtak, s gazdag terméssel bízattva kezdenek szárba indulni. Nagy részét azonban a tavaszi földeknek csak most veték el, sok pedig a mélyedékes helyeken, megállván rajta a víz, s alólról föl levén fakadva, tán nyárközépig sem szikkad meg, s így ez évben vetetlen marad. Burgonyát kevesen raknak, részint néhány év óta romlása által okozott félelemből, részint nemléte s drágasága miatt venni nem akarásból. A burgonya kilója jelenleg 8 forinton kel, s hányadik szegény ember az, ki tavasz nyíltakor, midőn leginkább ki van fogyva pénzerejéből, érte sokat áldozzon, holott még attól is kell tartania, hogy elromlása esetén földét is hiába foglalandja, mivelésére fordított munkaereje hasztalanul vész el, s a vételébe fektetett pénzösszeg belőle soha ki nem kerül!

Kevés helyen, s itt is csak részben maradt a burgonya romlatlanul. Részint elrothadt, részint kiállhatatlan bűzű fekete foltok lepék el. Pincékből, földvermekből szekérszámra szórák ki. E romlás alapokát a folytonos gumóroli tenyésztésen kívül a múlt évi, szinte sajátságos időjárásban is keresem.⁶¹ Hosszas szárazságot késői s hosszas esőzés váltta fel. Szárazságban a gumók nem növekedhetnek, az ezt követett hosszas esőzés a már némileg érettségi ponthoz közlgő apró gumókra terjesztőleg hatott, s mert nem volt a gumókban már ekkor benső fejlesztő életerő, mi a terjedés által okozott közegeket betölthette volna, középen üresség támadt, s ez ürességbe átszivárgott esőnedv idézhető elő a rothadást. Oka lehet az is, hogy a fölszedett gumók soha szétterítve napon nem szárítottak, hanem mindjárt fölszedés után halomba hordva pincék s föld alatti vermekbe rejtettek, s mert ez a burgonya hozzánk hozatala óta mindig így történt, a folytonos föld alatti lét veszést s rothadást vont maga után.

Nemcsak a burgonya ára emelkedik, emelkedik más terményeké is. Tiszta-búza kilója 19 forint, rozsé 16 forint, árpáé 14 forint, kukoricáé 13-14 forinton kelt váltóban. Az eleség árát azonban – ha nem szállítják is – legalább emelkedésében vissza fogják tartani a somogybéli – rakhajón áthozott – eleségszállítmányok. Somogyban rendszerint olcsóbban kel az eleség, mint Veszprém-Zalában, s mert átszállítása rakhajók által sokkal gyorsabban s kevesebb költséggel eszközöltetik, mintha tengelyen történnék a szállítás, a kereskedő olcsóbban adhatja, s ezáltal az árkeletet emelkedésében mérsékelheti.

⁶¹ Szerkesztői jegyzet: *És csak itt kell keresni.* – Szerk.

A rakhajók kiigazítottak, s jelenleg eleségszállítással foglalkoznak. Kirakási helyül Alsóeörs⁶² helyett a savanyúvízi kikötő⁶³ jelöltetett ki, mert ez sokkal erősebb levén, nem tarthatni attól, hogy bármely vihar hatalma által állomási helyéből a rakhajó kitépessék.

Május közepén a gőzhajó is meg fogja kezdeni pályafutását keszthelyrei sétautazással.⁶⁴

Felső-Eörsön⁶⁵ – mint már a Hölgyfutárban is említve volt – hamvvedreket rejtő római katonatelep által építhetett sírűreget földöztek fel, s habár későn – nagy része lerombolta után –, de csakugyan értesítettvén felőle a politikai hatóság, a további rombolást megtiltá, s mint halljuk, az összegyűjtött ép urnákat Pestre küldé.

A fejedelem élete megmentéseért hálajelül Bécsben építendő templomra mind egyházi, mind polgárilag adakozás gyűjtetik. Sok hivatalnok rendkívüli tevékenységet fejt ki a nép adakozásra buzdítása körül, loyális érzelmét, hódolati készségét fényes eredménnyel vágyván igazolni, minek természetes következménye az lőn, hogy környékünkön is jelentékeny pénzösszeg gyűlt be e célra.⁶⁶

Vönöcky.

Forrás: Pesti Napló 4 (1853) 960. sz. (május 11.) [1-2.]

7.

**Veszprém–zalai levelek. VIII.
Balaton-mellék, 1853. május 21.**

Hazánk nevezetes, orvosi tekintetben jelentékeny s regényes vidékéről Európa-szerte ismert gyógyintézete a *b.-füredi* Savanyúvíz, hol a fürdői saison megnyíltával a hon különböző vidékeiről összegyűlt egyének szívei társalgás által összefornak, s nem ritkán baráti érzettel dobbannak össze; hol szebbnél

⁶² Alsóeörs / Alsóörs község nemesek és jobbágyok által vegyesen lakott község, 1857-ben 577 lakosa volt. Első kezdetleges hajókikötőjét a nemesi közbirtokosság építette. KOVACSICS-ILA 1988. 99. Történetét feldolgozta: LICHTNECKERT 1996.

⁶³ A savanyúvízi hajókikötő a mai balatonfüredi kikötő közelében volt.

⁶⁴ Füred és Keszthely között rendszeres hajójáratok közlekedtek, a „sétautazás” költői túlzás.

⁶⁵ Felső-Eörs / Felsőörs Balaton-felvidéki község a felsőörsi prépostság birtoka volt, a jobbágyok mellett jelentős számú nemesség élt a faluban. 1857-ben a településnek 805 lakosa volt. KOVACSICS-ILA 1988. 202–207.

⁶⁶ Libényi János szabólegény 1853. február 18-án merényletet követett el Ferenc József ellen, súlyosan megsebesítette. Libényit a katonai bíróság halálra ítélte és felakasztották. A császár megmeneküléseért építtette a templomot, melyhez Magyarországon is pénzt gyűjtöttek.

szebb hölgyek bájoló virágiból hazai fürdőhelyeink egyik legigézőbb koszorúja fűződik. A saison-megnyitás két fő tényezője: az ébredő természet s a vendégek megérkezése. A természet már fölébredt, az időjárás tavaszian kellemes, s az elébbi kedvezőtlen idő miatt nagy részben megrongált fő- és mellékutak kiigazítvák, a gyógyintézetet északról övedző kies szőlőhegyek zöld palástban, a lombkoszorús fák virágövezetten állnak, kelet s nyugotról bő terméssel biztató, a kiszórt főt⁶⁷ magasán ég felé emelő vetések, délről a tündér Balaton ezüsthodros hajjai hullámanak. Savanyúvíz környékén a kizöldült park hangversenyes teremében csalogánydal s pacsirták hálaéneke üdvözik a fölébredt természetet. A forrás környezetén sétasort képző fák hajlongva s növekedő lombjaikkal árnyat hintve várják az érkező vendégeket, s a nap forró heve alatt biztos enyhelyül ajánlkoznak.

Az uradalom mindent elkövet, hogy egészségi, kényelmi s társas élvezeti szempontból ne hiányozzék semmi, s az érkezendő vendégek kíváncsiak lehetők kielégíttessenek. S egészségi szempontból mi lehetne kívánatosabb, mint az elhunyt *Adler* helyébe⁶⁸ oly főorvos kinevezése, ki ügyessége s avatottságával a vendégkoszorú bizalmát teljesen kiérdemelje. Hogy a kinevezés várt eredményt gyümölcsöztesse, kikéré az uradalom a hon legjelesb orvosai s főbb családjai tanácsát, s azok egyező ajánlata folytán *Orzovenszky Károly* urat nevezé ki, s ő díszes állomását elfoglalandó, e hó 19-én családjával együtt körünkbe érkezett, s a vidék bizalmát, tiszteletét s szeretetét máris kiérdemlé.⁶⁹ Mindjárt érkezete napján Veszprémbe vivék, egy ottani tekintélyes család hosszúsas betegségben sínlódó főnökéhez, s eljárása minősége, kedveltető bánásmódja – mi a betegre nézve már fél orvosság – a beteg valódi nyavalyája s ennek alapoka kipuhatólása körül kitüntetett ügyessége s tárgyavatottságával köztetszést s jártassága elismerésének érdemkoszorúját kivívta.

A *gőzfürdők* megalapítása eszméje, mit ő pendített meg legelőször, s melynek nem létezése – főleg csúszban, köszvényben s aranyérben szenvedőkre nézve – oly lényeges hiánya volt e gyógyintézetnek, mi leendett vendégkoszorúja egy részét tőle eddig elrabolá, s gőzfürdővel ellátott gyógyintézetbe vivé; e

⁶⁷ Csillaggal jelölt szerkesztői lábjegyzet: *Táji kifejezés – vidékünkön kalász kijövetelét fejszórásnak nevezvén a nép.*

⁶⁸ Adler József orvosdoktor (1789–1853) 1819-től haláláig töltötte be a fürdőorvosi állást, szerepet vállalva a gyógyfürdő fejlesztésében. BAÁN 2011. 13–14.

⁶⁹ Orzovenszky Károlyt (1815–1876) a pannonthalmi főapát 1853. február 20-án nevezte ki fürdőorvosnak, az állást haláláig töltötte be. Nagy szerepe volt a fürdő fejlesztésében, a fürdő-propaganda alkalmazásában, az újabb gyógy módok (savókúra, balatoni iszappal-kezelés) bevezetésében és népszerűsítésében. BAÁN 2011. 162–163. LICHTNECKERT 2016b.

gőzfürdők eszméje jelenleg megtestesül, s megtestesítésén szakadatlanul dolgoznak, hogy azok, kik e fürdőt szükségelik, áldó hatása s gyógyeredményében már ez év folytán részesülhessenek.

A *birkasavó gyógymód* is életbe lépett, s e gyógymód most lehetne teljes virágában, ha a vendégkoszorú nem hiányzanék, mely hiány, miután a természet kinyílt, s a kedvező időjárás lehetővé teszi a megjelenést, egyedüli oka annak, hogy a fürdői szak megnyílnak még jelenleg sem mondható. Én, ki Füred közelében növekedtem fel⁷⁰, s figyelemmel kísértem mindent, mi e regényes vidéken a lelket fölvilványozhatja, s a szívet kedves érzelmek karjai közt ringathatja, ki gyakran óra hosszat is szótlanul merengtem a természet igéző szépségein, melyek főleg tavasz nyíltával itt kiválólag érezhetők: nem tudtam magamnak soha megmagyarázni, mi lehet oka annak, hogy ez igéző helyen éppen tavasz nyíltakor nincsenek vendégek, midőn minden bokor meghatón szép természeti jelenet, minden virág éltető illatot lehel, minden madárdal s életzajra mondhatlan kedves érzemény szállja meg szívünket, mikor az egész vidék egy óriási gyógyszertár, melybe az örök erő legszebb renddel helyezé el életbresztő, izom- s idegrendszerre erősítőleg ható változatos gyógyszereit, melyek áldó hatása észrevétlenül bár, de szünetlenül működik, midőn a gyógyforrás kettőztetett erővel bír, s a tél zsidbasztó álmából fölrajzó élet kellemeinek szemlélete kettős gyönyörrel tölti el a szívet, mely az örök egyformaság fásító bilincseiből különben is szabadulni vágyott! s e regényes helyen, ily lelket emelő időpontban, a szívnek élvezet, gyönyör s mindennek, ami szép, kettős mértékbeni érzésére ily fogékony szakában nincsenek vendégek, s a sáson, mi idői szempontból már május elsején megnyílhatott volna, vendéghiány miatt megnyitottak még jelenleg sem mondhatjuk.

Kivágyakozik az ember háza börtönszerű falai közül, ki a szabadba, mihelyt a tavasz tündérlehelete feltöri a zárt, mely az életet ónsúlyával elszerűsíti, s azok, kik a tavasz kellemeit élvezendők, budai s több-kevésbé érdekes hegyekbe rándulnak ki, s ott tetemes költekezést tesznek: Miért nem fordítják ez összeget arra, hogy az ébredő külület gyönyöreit hazánk legszebb s orvosi szempontból is oly igen nevezetes helyén: Balaton-Füreden élvezhessék? Mily sok előnye van e vidéknek egyéb vidékek felett? Hát a természet a balatoni víztömeg közelléte s az északi szélnek a szőlőkoszorús hegyláncolatok általi elzáratása

⁷⁰ Pap Gábor Vámoson (Nemesvámoson) töltötte gyermekkorát, élményeiről, az ott történetekről időnként tudósításaiban, „vidéki leveleiben” is beszámol. Vö. HUDÍ 2024. 20-22., 306-307., 318.

következtében közel két héttel előbb ébred, mint a hon több vidékein, s így az élvezni vágyott öröm sokkal előbb élvezhető! Más helyen a gyümölcsfák virágait hullatják, mikor itt a gyümölcs érettségi pontjához közeleg. S hol fakad oly sok jó, hűvös, ízletes és egészséges forrás, mint éppen ezen vidéken? Hol van a természet kora ébredése, a táj hasonlíthatlan regényessége, az édesforrások különfélesége, jósága: két egymástól lényegesen különböző s a betegség különféle nemeiben orvosi tanács után használandó ásványvízzel kapcsolatban? S mily sok ásványvizes gyógyintézet van, hol édes vízeret nem lehet találni, s ily helyeken a messziről hozott édesvíz itala milyen sok költségbe kerül? Más helyen a tél uralma még töretlen erőben áll, a föld fehér lepelben várja a közelgő tavaszt, mely föltámadást hirdetend halottainak... s itt? ...hónak már híre sincs, a fabimbók fakadási ponton, a mezők zöld szőnyeggel bevonva, szebbnél szebb virágokkal ékítve s illatozva állnak. A levegő szelíd s mégis élénkítő, újjáteremtő hatása van. S mily egészséges a tej, mi a romlatlan érzelmű s városok körül divatozó mesterséges keveréshez nem is értő falusi nép által kezeltetik, s eredeti tisztaságában árultatik! Pedig a tej, főleg a gyermekes családoknál oly nélkülözhetlen életszükség, hogy ennek jósága már magában is hathatós inger lehet arra, hogy a természet örömeit élvezni vágyók mindjárt tavasz nyíltakor B.-Füredre siessenek. Különben is sokat tesz a tej jóságára s benső értéke emelésére a táj füvezete, mely a telelő marhának élelmül szolgál, az a kedves illat, mely Gräfenbergben⁷¹ a füvezetből kiárad, érezhetőleg terjed el a szobában is, hova az ily réten legeltetett marha teje bevitetik. S ha a növény alkatrészeiből a legfinomabb s oly könnyen terjengő részt, az illatot átveszi a tej: ne venné-e át akkor az állandóbb s gyógytanilag oly nevezetes alkatrészt az orvosi füvekből? Ne maradnának-e meg ez alkatrészek a tejben? S hol vannak illatosb, orvosi növényekkel teltebb rétek, legelők, mint a savanyúvíz körüli helységekben? Hol lehet a tejtől egészségre jótékonyabban befolyó hatást várni, mint éppen e kellemes vidéken?

S mint újul az élet, ha virágzó hársak sora közt sétálunk – le a füredi szőlő-hegyektől a savanyúvízi park felé! A hársvirágillat ébresztő hatása s ez illat beszívásának, a test benső részeire letelepedésének egészségre jótékony hatása elvitázhatatlan igazság! S mégis éppen tavasszal, május hóban, a fölrajzó élet

⁷¹ Gräfenberg (ma Lázně Jeseník, Csehország) a világ első, Vincenz Priessnitz által 1831-ben alapított sziléziai hidegvíz-gyógyintézete, amely a magyarok körében is népszerű volt. Magyar vendégeiről: CSOMA 2002.

diadalünnepén, mikor minden bokor, minden virág újulást lehel... e regényes helyen nincsenek vendégek!

Hiszem azonban, hogy ez nem fog mindvégig így tartani, s ha a szokás bilincsei a józan belátást nem korlátozandják, a fürdői szak ezentúl nem május közepén s június elsején, hanem az ébredő természet általi megnyitottságával kezdődik.

Vönöcky.

Forrás: Pesti Napló 4 (1853) 963. sz. (május 28.) [2-3.]

8.

Veszprém–zalai levelek. IX. Balaton-mellék, 1853. május 31.

Szeretve tisztelt fürdői főorvosunk, *Orzovenszky* Károly úr alkotó szelleme s az általa megpendített átalakítási eszmék megtestesítésében az uradalom által kitüntetett áldozatkészség újjáteremtendi a b.-füredi gyógyintézetet, s e regényes vidéket – mely élvezetben s gyogyerőben oly gazdag, oly kiapadhatatlan, minővel kívül a birodalom egy gyógyintézete sem dicsekedhetik – az emberész teremtő hatalma s áldó működésének a természet rendkívüli adományaival párosulása, a korszerű javítási indítványoknak a minden jót, szépet s nemest örömmel elfogadó s áldozattal is fölkaroló uroadalom általi életbeléptetése kevés idő lefolyta alatt fölemelendi a polcra, mit elfoglalni már helyzete kedvezőségénél fogva hivatva van, s hazai gyógyintézeteink közt leglátogatottabbá s honunk nyári társas életének központjává teendi. Már is sok eddig létezett hiány van elhárítva, a gőzfürdők életbe léptetvék; a birkasavó gyógymód, mihelyt vendégek érkeznek, rögtön alkalmaztatni fog; a régi forrás fölbontatott, s egyrésztől ereje kisebb fokozata, másrésztől hashajtó hatásánál fogva emeli az előnyt, mivel Füred savanyúvize más savanyúvizek fölött különben is bír, s jelenleg – szinte főorvos úr ajánlatára – az eddigi célszerűtlen s kapcsolatban embererő, idő s mi legfontosabb, vízerő vesztegetéssel volt töltögetés helyett vízmerő s üvegdugaszólgépek hozattak, melyek megszerzése s hozatása az uroadalomnak tetemes költségébe került ugyan, de a költséget bőven kárpótolja a nyereség, mi általok közvetlen az egész birodalomra háramlik... távolabb vidék lakói, kik házi vagy más gátló körülményeknél fogva a hely színére nem

jöhetnek, biztosítatván afelől, hogy ha e gépek segítségével telemerített s dugaszolt üvegben árult, s az uradalom „B. Fűred” fölliratú bélyegével jelzett dugójú savanyúvizet veendnek, azt oly erőfokozatban veendik, minő erőfokozattal a forrásban bírt s a dugaszológép erejével üvegbe nyomott dugónak kivehetését benyomatás utáni újbóli kitágulása lehetlenné tetetvén, az eddig oly sokszor történt hamisítás is lehetlenné tetetett. E ruganyosság által okozott kitágulása a dugónak kezeskedik arról is, hogy a szénsavanyos s több erődítő részek közeget nem levén, melyen az üvegből szabadulhatnának, a víz saját eredeti erejében megmarad. S mily nagy az időnyeremény, mi általok eszközöltetik. Egyórai időköz alatt több mint ezer üveg tölthető meg ily gépek segítségével. Mily sok erőt elvesztett a víz a hajdani töltögetéssel! E gépek által a hiány teljesen megszüntetve van, az üvegek víz tükre alatt merülnek meg, a merőgépből kivételök s bedugaszolásuk pillanat műve levén, az ez idő alatt lehető erővesztés bátran semminek vehető.⁷²

Jövőre az uradalom intézkedni fog, hogy a vidéki közlakosság kútsövek körüli tolongása, miáltal a meregetők hátráltatnak, s a megtöltött üvegek levevése s gyakori elvitele által tetemes károk okoztatnak, annyival inkább megsűnjék, mert általa – főleg ünnepnapokon – a vendégek kúthoz juthatása szinte lehetlenné tetetik. Hogy azonban minden lehető félreértésnek eleve elejét vegyem, szükségesnek látom megjegyezni, hogy ez intézkedés célja nem pénzneremény, hanem egyedül a kút körüli tolongás megszüntetése, s azok korsói s üvegei, kik vízért jöttek, hajdúk által megtöltetve fognak a kinn álló tulajdonosoknak kezéhez adadni. Pesten az uradalom *M. Ebenführer* úr⁷³ „Két matrózhoz” címzett kereskedésében savanyúvízraktárt állított fel, hol a valódi b.-füredi savanyúvizet fenn érintett bélyegével ellátott dugójú savanyúvízes üvegekben fogja árultatni. A szállítást is maga kezelendi, hogy a raktárban áru-landó vízhez a meghamisításnak még csak gyanúja se férközhessék. Tervbe van véve hasonló raktárak Fehérváron, Pápán s Győrben leendő föllállítására is.

Tegnap tisztogaták a savanyúvíz kútforrását. A meregetés által megtört víz halványvörös színűvé változott. Fő forrása a kút keleti részén van, hol karnyi vastagon patakzik be a víz. Oly gazdag a forrásér, hogy a fenékig kimert 4 láb mélységű kút 9 perc alatt földszínig jött vízzel, s mily sok savanyúvízforrás

⁷² 1853-ban 94556 pintes és iccés savanyúvízes üveget töltöttek meg, ebből 16597 üveget értékesítettek. LICHTNECKERT 2013. 420.

⁷³ Ebenführer M. pesti kereskedő cége már az 1845-ös kereskedelmi almanachban is szerepel. SZALKAY-NÉMETH 1846. 33.

van, hol a forrásér csekélysége miatt még üvegtöltögetésben is szüneteket kell tartani, míg a leapadt víz oly magasságra emelkedik, hogy általa a vízmérés újólag lehetőssítettik. A füredi savanyúvíznek az a jó tulajdona is van, hogy ha borral vegyítetik, ez összevegyítés által a bor nem veszi el eredeti ízét, zamatját, holott a rojtsi⁷⁴ vízzel vegyített boron némileg vasas s még savanyúvizekkel vegyített borokon édeses vagy pedig sós, kesernyés íz vehető észre.

Kisfaludy gőzös megkezdé ez évi pályafutását május 15-én keszthelyrei kirándulással, s azóta szokott állomásait érintve végzi naponkint rendes pályafutását. Hiába váraozunk érkezteré⁷⁵, a gőzös rendes időben megérkezik, de vendégeket nem hoz magával. Itt van a hazai orvosi notabilitás tisztelt háromságának egyike: Orzovenszky úr, a haladó korral versenyt haladó szelleme a régi schlendrianismus bilincseitől szabadultan megtétetett mindent az urodalommal, miáltal a vendégek kívánalmi egészségi s kényelmi szempontból teljesen kielégítve leendnek; a Glaser vendéglő⁷⁶ lényegesen át van alakítva, a szobák nagy részben újra bútorozvák, a kinyílt természet életet lehel, gyönyörre, élvezetre hív, s a vendégek érkezését, fürdői társas életünk élvezetdús szakának megnyílását hasztalanul várjuk.

Feltűnő a részvétlenség, mellyel vidékünk kereskedelmi mozgalmát élénkítő s pártfogolás esetén anyagi jóllétét jelentékenyen emelő egyetlen vízi közlekedési eszközünk, a Kisfaludy gőzös találkozik. Mily sok tehetős birtokos család van Somogyban, s hányadik lelkén lángol föl a honfiúi lelkesedés, hányadik keblét szállja meg a nemzeti érzet ihlete *pártfogolni e jelentékeny kereskedelmi vállalatot*. A célszerű építkezésnél oly nélkülözhetlen kőanyag hiányzik Somogyban; Zala s Veszprém Balaton-vidéke bővelkedik kőanyagban, s szállítottak-e már követ át Somogyba, hogy a szállítás által egyrésről e részbeni szükségseik kielégíttessenek, másrésről e szállítmányok által a gőzös élete s körünkben maradása biztosíttassék? Hányszor jajdul föl hírlapilag útai rosszasága miatt Somogy, s ha agyag- és homokkeverékből (mi kő nélküli vidéken legcélszerűbb) alkatott útai nem állják ki a murvás utakkali versenyt, volt-e már köztük – nem több, csak egyszer is – megpendítve az eszme, hogy jó volna gőzös

⁷⁴ helyesen: rohicsi

⁷⁵ A fürdőközönség napi elfoglaltságához tartozott a kikötő felkeresése, hogy az új vendégek érkezését megszemléljék.

⁷⁶ A mai kételemes épületet első formájában 1782-ben Esterházy Károly pápai földesúr, egri püspök építette Pauly Mihály pápai építész tervei szerint az arácsi Balaton-parton. Az uradalom vendéglőként hasznosította, 1836-tól Glaser Leopold/Glázer Lipót vendéglős bérelte az épületet. 1853-ban az átalakítást már az új bérlő, Lössel Farkas pesti cukrász végeztette el. NÉMETHNÉ RÁCZ 2019. 404–408. – 2024. május 18-tól az Esterházy-kastély Látogatóközpontnak ad otthont.

segélyével Zala és Veszprémből murvát szállítani? Én úgy nézem Kisfaludy gőzöst, mint az általa egybecsatolt Somogy, Veszprém és Zala folytonosan emelkedő kereskedésének nélkülözhetlen üterét. Ez üternek részvétlenség, pártfogolatlanság következtébeni megszakadása kereskedelmünk csökkenését, folytonos hanyatlását vonandja maga után. Föl hát Somogy lelkesebb fiai! lépjete ki erélyesen a cselekvés mezejére, s a rátok nézve oly szükséges, vidéketek útai jó karba helyzésére oly nélkülözhetlen szállítmányok megrendelése által biztosítsátok közvetlen a gőzös életét, közvetve pedig ti anyagi jólléteteket.⁷⁷

Némely veszprémi urak jóízűen haragudtak, hogy kikeltem a sötétség ellen, mely kivilágítatlan utcáinak sártengere fölött uralkodik. Lehete hallani érdekes megjegyzéseket, fürkészlődéseket, egymást kérdezgeték: *Ki az a Vönöcky? Mi köze annak Veszprémhez? Könnyű annak beszélni*, aki nem osztozik a kivilágítási költségekben! Ha jó úton akar járni, csináltasson járdát magának! stb. stb., mert hiszen ki győznél elősorolni a különféle kérdések, megjegyzések s véleményezéseket, melyek sok tudós és még több nem tudós fejek gondolatvilágában szülemlettek? Pedig fölszólalásomnak máris van üdvös eredménye, mert az érdeemes városi hatóság egyes helyeken már tetetett is ki lámpákat, s ezek némelyikéből árad annyi világosság, hogy fényénél kereshetjük a világosságot! Kezdetnek azonban ez is jó, s hisszük, hogy a haladó idővel a lámpák száma s fényereje is növekedni fog.

B.-Füredről azok, kik eddig bírtak dohánytermeszthetési engedéllyel, önszükségökre ez év folytán is akarván természetni, beadák e tárgyban folyamosításukat, de kérelmök visszautasított, s a dohánytermeszthetési jogtól elejtettek. Folyamosításukat hír szerint föllebbezendik, s tökéletesen hiszik, hogy valamint a Veszprém megyeieknek meg van engedve, nekik is meg fog engedtetni ez év folytán is önszükségletökre a dohánytermesztés.⁷⁸

A rétek mindenütt gazdag kaszálással kecsegtetnek. A füvezet sok helyeken 3' magas, s megdőlt gazdagsága súlya alatt. A vetések – főleg a tavasziak – oly helyeken, hol a vízállás el nem ölte, szépek. Ennek tulajdonítható, hogy az eleiség ára jelentékenyen leszállott, s a legszebb tisztabúza kilója 16, rozsa 15

⁷⁷ Csillaggal jelölt szerkesztői megjegyzés: *Az utak ügyével külön tisztviselők vannak megbízva, kiktől a magas kormány elvárja, hogy missiójoknak megfeleljenek. S a mulasztásért e tekintetben nincs oly súlyos felelősség, mely a kárt kipótolná, mi abból közvetlen a nép jóllétére s így az összes közbizalomra háramlik.* – Szerk.

⁷⁸ 1850-ben császári nyílt paranccsal bevezették a kincstári dohánygyedáruságot. A dohánytermesztést engedélyhez kötötték, a termést be kellett szolgáltatni a cs. k. beváltó hivataloknak, ugyanakkor a saját használatra való termesztést kis területen megengedték.

váltóforinton kapható. Gyümölcs is sok leend – bár a fákat virágzás alkalmával megütött hideg köd kártékony hatása következtében sok virág lehullott gyümölcstelenül. A szőlőtőkék annyi fürtöt hoznak, mennyinél többet 1848-ban sem hoztak. Búsulnak a borgazdák, kik tavali borukat áremelkedésre várva tartogatók; az általános bő bortermés reménye a bor árát vidékünkön alábbszállítja.

Vönöcky.

FORRÁS: Pesti Napló 4 (1853) 971. sz. (június 7.) [2.]

9.

**Veszprém–zalai levelek. X.
Balaton-mellék, 1853. június 13.⁷⁹**

Öröm s fájdalom rezgő át szívemet a Pesti Napló 973-ik számában közlött somogyi levél⁸⁰ olvasására... öröme a tudatnak, hogy van egyén, ki a népnevelés szent ügyében teendőink kijelölése körül úgyszólván szívem érzelmeivel együtt érez, lelkem eszméivel rokon eszméktől lelkesítettik, s fájdalma azon szomorú bizonyosságnak, hogy a népnevelés szent ügye nemcsak Veszprém–Zalában, nemcsak Somogyban, hanem országszerte az érintett levélben fölhorogott okok gátló hatása miatt rossz lábon áll.

Pedig a nemzet jövőjéé nagyvá lehetése alapja letételéhez csak egy út vezet el, s ez egy út: a nép értelmi s erkölcsi kiképezése. Kell, hogy a nép értelmi képzettsége oly polcra emeltessék, mely polcra emelkedettség képesítse őt bármely helyzetbeni öntájékozhatásra, saját érdekei belátására, ön szellemi s anyagi jóléte biztosítására s ezek által közvetve önállóvá lehetésre, hogy ha mások által határozatnék is, e határoztatás helyességét saját okos meggyőződése, belátása szentesítse.

S reménylhető-e – kérdem – a népnek ez állásontra leendő elvezéreltetése, míg a növelés szent ügye oly egyének kezében van, kik értelmi képzettség

⁷⁹ Nyomtatásban tévesen: július 13.

⁸⁰ r. l.: Somogy, máj. 28. Népnevelés, jöjjön el a te országod!!! = Pesti Napló, 4 (1853) 973. sz. (június 9.) [2.] A cikk a népiskolák „egyetemes elrendezését” sürgeti, a községek tennivalói között sorolja fel az egészséges iskolaépületek építését, megfelelően képzett tanítók alkalmazását, tanítóképezdek felállítását, a jegyzői és tanítói hivatal elválasztását, nemzeti tananyag kidolgozását (benne nemzeti gazdaszat, földművelés, gyümölcstermesztés tanítását).

tekintetében párhuzamba tehetők azokkal, kiket képezniök kellene? Nézzünk szét a népnevelőkön – az iskolatanítókon, s hányat fogunk köztök találni, ki tanítóképezdében, nem mondom, hogy megfordult volna, hanem csak azt is tudná: mire való az a tanítóképezde? Hányat fogunk köztök találni, ki olvasni s írni tudásnál tovább képezve önmagát, a valódi tudományosságról csak párányi fogalma is volna?!? Népnevelőnek lenni magasztos – de nehéz hivatás! Neki nem elég csak tudni az előadandó tantárgyakat, hanem képességgel is kell bírnia – azokat növendékeivel értelmesen sajátíttatni, azok fogékony lelkébe mintegy általképezni. Erre születni kell, s kit hajlama nem vonz a tanítói pályához, abból jó tanító sohasem leend. S hányadik az, ki hajlamát követve, lelke intő szózatának engedelmeskedve működik a tanítói pályán? A tanítók nagy része nem lelke sugalmát követve lép föl a növelés dicső pályájára, hanem az önfenntartás szükségességéből, mert nem lát más utat, melyen haladva életét biztosíthatná. S lehet-e ott sikert várni, hol hiányzik a hajlam-ösztönszerű vonattatás elkövetni mindent a sikerre vezető működés terén? S lehet-e főleg ott, hol nemcsak a hajlam, hanem még a tehetség is hiányzik?!? Alapos népneveléshez jó néptanítók kellene, oly tanítók, kik nemcsak képesek tudományos fölemelkedettségek, hanem készek is benső hajlamuk segéderejével elvezérleni növendékeiket a célhoz, hova elvezérleni hivatva vannak. Ily növelőkre azonban csak úgy számíthatunk, ha a tanítók jelenlegi tekintélytelen, alásüllyedt helyzetökből kiemeltetnek, a köznépi önkény nyomasztva uralgó hatalma alól fölszabadíttatnak, s az önképzésre fordított tetemes költsékezést s fáradozást megjutalmazó fizetéssel láttatnak el; oly fizetéssel, mi lehetővé teszi, hogy egyedül a növelés szent ügyének éljenek, s az életfönntartás száműzhetlen gondja figyelmök s működési erejük egy részét e térről más térre ne sodorja. – Hisszük, hogy a népnövelés rendezésének nagy munkája megkezdésekor a tanítók sorsának javítása nem kerülendő ki a magas kormány figyelmét, s elnyerendik az állást, mit hogy elnyerjenek, hivatásuk méltósága, az állam jóllétérei jelentékeny befolyása igényli.

A tanítói fizetés csekélyisége okozá azt is, hogy mint Somogy, úgy Veszprém és Zala sok helységében is a jegyzői hivatal a tanítóival egybekötöttet, s a kettő egybekötése által lehetőstetett oly fizetés adása, miből a tanító ha tisztességesen nem élhetett is, legalább életét nagy nehezen tengetheté.⁸¹ A jegyzői

⁸¹ 1853-ban a fürdőorvos 400 ezüstforint, a fürdőfelügyelő 200 ezüstforint fizetést kapott a fürdőidény alatt; a helyi református tanító fizetésének nagyobb részét természetben, kisebb részét készpénzben kapta, ami csak töredéke volt az előbbiekének. Vö. LICHTNECKERT 2013.

hivatal ez összekapcsolás időszakában még nem volt annyira terhelve foglalkozással, mint jelenleg.⁸² Most a jegyzőnek van annyi teendője, hogy ha teendőinek lélekismeretesen eleget akar tenni, minden ideje szükségeltetik. S kérdem: Hogy tehet eleget népnövelői kötelességének az, kinek vállaira a jegyzőség súlyos terhe nehezül? S hogy viselheti a jegyzőséget az, ki a növelésre szükségelt időt növendékei képezésére szenteli? Hiszszük, hogy e körülmény nem kerülendi ki a magas kormány figyelmét, s miután a falusi jegyzőségek rendezése különben is szőnyegre van már hozva, intézkedni fog, hogy a jegyzői s tanítói – külön-külön is egy ember idejét s alaposságát igénylő – állomások egymástól mielőbb elkülöníttessenek, s ezáltal eleje vetessék oly lehetőségeknek, mely szerint egy tanító csak azért, hogy mint jegyző a terjedelmes körleveleket betűről betűre le nem írja, egyházától megválni kényszerítettet.

Szükséges kellék népnöveléshez az is, hogy az iskolai épületek célszerűen szerveztessenek, tágasak, világosak legyenek, s ha csak lehet, az építendő oskola helyéül magasan fekvő, tiszta levegőjű hely jelöltessék ki. Az állam jövője az új nemzedékben – a gyermekekben van. Amily mértékben fejlesztetik ezekben az értelmi s erkölcsi erő, oly mértékben kell fejleszteni az anyagi erőnek is. A kül- s belerőnek, testi s lelki hatalomsúlynak egyenlő arányban kell növekedni. S hányadik iskola építési modora felel meg azon kívánalmaknak, mik a gyermekek egészsége, testi erejük kellő fejlesztése tekintetében nélkülözhetlenek?!? A falusi iskolák nagy része inkább mélyedékes, mint dombos helyen van, s a szél által nem járt helyen összeszorult, bűzhödt levegő mily kártékony hatású, mutatja a sárgaság, mely a gyermekek arcán életpír helyett elterül, s szomorúan igazolja gyakran a halálozás, mely – főleg kedvezőtlen időjárás alkalmával – a gyermekek nagy részét elsodorja! Milyen a b.-füredi iskola? Milyen a tanítói lak? Esős s fakadékos időben – minő volt a jelenlegi tavasz is – azt vélnéd, tó van előtted, mely körül az emberek szeszélyből házat építettek!!!

143–162., LICHTNECKERT 2016b. 62. Középiszkolában valamivel jobb volt a helyzet. Pápán a 8 osztályos gimnáziumban az alsó tagozatban tanító segédtanárok évi 100, a főgimnáziumi tanárok 400 ezüstforint készpénzfizetést kaptak 1851-től. DREL I.1.b. 5/1851 (szeptember 12–13.) pápai közgy. jkv. sz.: A gimnázium és jogi intézet (akadémia) tervezetének („alaptervének”) jóváhagyása.

⁸² A községi írásbeli adminisztráció a XVIII. század második felében vált rendszeressé Magyarországon, a kántortanító ettől kezdve végezte a jegyzői teendőket, ami a neoabszolutizmus korában már hivatalnoki elfoglaltságot jelentett. Ezért a kormányzat előírta a jegyzői és kántortanító állás különválasztását, önálló jegyző alkalmazását, de erre a községek javarészen nem volt elég anyagi ereje. A jegyzői (notariusi) hivatásról: BÁN 1989. I. 282–283. Aszófőn, a tihanyi apátság falujában az iskolamester a XIX. század első felében évi 20 forintot kapott a jegyzői hivatal ellátásáért. VERESS D. 1998b. 99.

Dicséretére válik különben a füredieknek, hogy belátva iskolájok kedvezőtlen helyzetét, új iskolát s tanítói lakot akarnak építtetni, csakhogy aztán az akarat ne csak akarat maradjon, hanem meg is valósuljon.

Füredet érintve nem hagyhatom említetlenül, hogy a curatorság⁸³ azon jog- és törvényellenes határozata, melynél fogva a borsegélyszedésről a pápai főiskola küldöttét letiltá, a nép nagy részének ellenszenvével találkozott, s míg ez ellenszenv által a füredi köznép józan belátása, vallásossága s azon főiskola iránti kegyelete, melyből papjait s tanítóit nyeri, fényesen igazoltatik: úgy hiszszük, hogy az előjáróság is komolyabban megfontolván a dolgot, belátandja tévedését, s jogellenes határozatát nemcsak visszavonandja, hanem a tavali visszautasítás által okozott kárt is megtérítendő. A rosszat jóvátenni sohasem szégyen, jóvátenni nem is akarni: megbocsáthatatlan bűn!

Népnevelésünkre kártékony hatást gyakorol az is, hogy tavasz nyíltakor mindjárt kifogják a szülék gyermekeiket az oskolából, s csak késő ősszel küldik fel újjólag. Ez idő alatt mindent elfelejt a gyermek, mit neki télen át tanítója betanított. Nem ok nélkül használom e kifejezést sem, hogy *betanított!* mert fájdalom! nálunk a tanítók nagy része nem *megtanítja*, hanem *betanítja* a tananyagot, azaz értelem nélkül magoltat, betűt tanít lélek helyett, pörgetve felettet, szajkó módra recitáltat⁸⁴ megértetés általi lélekbe átképzés helyett. Ily helyzetben, ily körülmények között várhatunk-e aztán szebb jövődőt a nép szellemi, erkölcsi fölemelkedése terén?

De tán elég is lesz ezúttal ennyi *a szellemi élet népnövelésre vonatkozó köréből?*

Vönöcky.

FORRÁS: *Pesti Napló* 4 (1853) 993. sz. (július 2.) [1–2.]

⁸³ curator (latin), kurátor: gondnok – itt a református egyházközség gondnoka, aki nem teljesítette morális kötelezettségét, hogy a pápai református kollégium számára borsegélyt gyűjtő ún. supplicans deákokat támogassa kiküldetésükben.

⁸⁴ recitáltat (latinból): felmondatt, előadat

10.

**Veszprém–zalai levelek. XII.
Balaton-mellék, 1853. július 6.**

Mit legközelebbi levelemben csak mint óhajtott lehetőséget említék, az most valósággá lőn; a sajtó hatalma megtevé hatását, s a b.-füredi egyház előljárósága belátva tévedését, visszavoná azon határozatát, melynek erejénél fogva a pápai főtanoda növendékei az évek hosszú során át gyakorlatban volt borsegélyszedéstől eltiltattak, s kipótlandó azon veszteséget, mit a főtanoda múlt ősszel kiküldött követének visszautasítása által szenvedett, határozatilag kimondá, hogy az ezáltal okozott hiányt ez évben leendő kettőzött mértékű adakozással ütendik helyre. Szeretjük hinni, hogy e határozat a füredi előljáróságnak saját jobb érzelmeinek kifolyása, természetes következménye azon tudat uralkodói hatalomra jutásának: tévedni emberi dolog, a tévedést belátni s mielőbb jó útra térni lelkierőt szükségglő erény.

Latabárnak⁸⁵ honunk vidéki színtársulatai közt első helyen álló, s kitűnő tagokat központosító jeles színtársulata megkezdé, s általános tetszésnyilatkozatok közt folytatja B.-Füreden színielőadásait. A társulat minden tagja jelesen működik, s itt a kitűnőség jelesek fölé emelkedettséget tanúsítván, Latabár színiszemélyzete oly növendék tekinthető, melyből a pesti színház személyzethiány esetén bizton választhat s fog is választhatni oly tagokat, kik a pesti közönség vágyait is éppen úgy kielégítendik, mint kielégítik jelenleg a b.-fürediét, szakértőleg s művészi képzettséggel töltvén be a kört, mit szerepöknél fogva betölteni hivatvák.

Latabár társulata, melynek személyzete Győrött, Pécsen s Kaposváron, mint szinte a hon több vidékein is a nézőközönség élvágyát s nagy részben a bírálat szigorú kívánalmait is kielégítőleg működött, melynek tulajdoníthatni, hogy Győr a magyar színészetet megkedvelé, s e kedveltető hatás által a német színészetet háttérbe szorítá...⁸⁶, e társulat megérdemli, s a vendégkoszorú

⁸⁵ Latabár Endre színtársulata 1853. június 25-én kezdte meg előadásait, július 9-én Jókai Mór *Dalma* c. 4 felvonásos színművével búcsúzott a füredi közönségtől. Szeptember elején már Győrben voltak, ahol nagy örömmel fogadta őket a közönség. HUDI 2008. 102–105.

⁸⁶ Győri magyar színészet az 1840-es években került kedvezőbb helyzetbe a német színészetel szemben. Ebben meghatározó szerepe volt a Kovács Pál orvos és író által szervezett Magyar Színészbiztosító Egyletnek, amely anyagilag támogatta a színtársulatokat. Kialakult az a szokás, hogy a tavaszi rövidebb szezonban a német társulatok, az októbertől a következő év Virágvasárnapig tartó őszi-téli szezonban a magyar társulatok léptek fel a városban. Fellépésükről Ecker

nemzeties érzelmű, anyanyelve folytonos virulását hön óhajtó részétől méltán meg is várhatja, hogy pártfogoltassék, hogy a szellemerő működése, mely nyelvünk fejlesztése s terjesztése terén általok áldva hat, részvétlenség s ezt követő anyagi erő hiányában általunk ne akadályoztassék. Fáj a jobb érzelmű ember lelke, ha szétnéz a vendégkoszorún, s szétnéz estve a színházi közönségen, fáj a lelke, látva a roppant számerői különbséget, mi a vendégkoszorú s színházi közönség népessége közt létezik, minek alapoka nézetem szerint ott keresendő, s nagy azoknak száma, kik most éppen oly részvétlenek a magyar színészet irányában, amily részvétellel karolák számító önzésből ezelőtt csak néhány évvel is. S milyen az úri osztály jelentékeny része is! Érzéki élvezéért nincs fölösleges áldozat. Szellemi élvezéért – melyek kielégítése által pedig egy fensőbb kötelesség bensőleg parancsoló igényeinek is elégtétetnék – sajnálják filléreiket.

Farkas jeles zenetársulata⁸⁷ csak pár nappal kezdé hangoztatni lelkesítő, elragadó zenéit Latabár színielőadásai megkezdése előtt, s azóta folytonosan működik az ó és új savanyúvízforrás⁸⁸ közti sétatéren, a forrástól kissé délre eső terebélyes hárs zöld ágai alatt. Mondhatlan kéj az, mi átrezg szívünk s lelkünkön egyaránt, ha halljuk e művészileg játszó zenetársulat remek s művészi tökélyvel összhangzó zenejátékait.

Vönöcky.

FORRÁS: Pesti Napló 4 (1853) 1005. sz. (július 16.) [1-2.]

11.

Füred, 1853. július 11.

Népek szellemi ereje anyagi erő alapján fejlődhetik ki kellőleg; anyagilag alásüllyedt, elszegényült nép legjobb s legszentebb akarat mellett sem levén képes a nemzet szellemi életének mozgalmait óhajtott célponthoz vezérleni.

János városi polgár 1841–1849 között vezetett színházi naplójából kapunk képet. Vö. BANAMÁRFY 2007. 46.

⁸⁷ Farkas József és Miska győri zenekara.

⁸⁸ A mai Gyógy téren három savanyúvíz-forrás volt: a Ferenc József-forrás (a mai Kossuth Lajos-forrás) és a tőle kissé keletre lévő az ún. középső forrás vagy savókút vizét ivásra, a harmadikét a fürdőházban – a mai Állami Szívkórházban – fürdésre használták. Mindhárom forrás a gyógyítást szolgálta. A „KOSSUTH LAJOS FORRÁS 1802” feliratú fő forráskút tetőzete négy sarokpilléren és nyolc kőoszlopon nyugszik, utoljára 1993-ban újították fel Pagony Rita és Olasz Miklós tervei szerint. NÉMETHNÉ RÁCZ 2008. 25–32., 2019. 137–144., 188–199.

Anyagi erővel párosult szellemerőtől függ a politikai tekintély is, s amely nép tekintéllyel bír, annak akarata bír nyomatékkal is közérdekű ügyek mérlegében. S az anyagi erő kútfeje a kereskedés... hol a lakosság vállalkozó szellemű, a forgalom élénk, ott az anyagi erőnek folytonosan növekedni, s az önállósághoz biztosan vezérlő nemzeti önérzetnek fejlődni – nyilatkozni kell. Ellenben ott, hol a nép idegen a kereskedelemtől – száll az anyagi erő – korcsosul a nemzet, s ha önálló volt is, önállóságát elveszti. A kis Hollandiát kereskedelme, ebből fejlődött anyagi ereje ébreszté öntudatra. Portugál–Spanyolhon a fölfedezések korszakában álltak dicsőségek s nagyságuk tetőpontján – az akkor általok képviselt kereskedelemről eredett anyagi erő hatalmának érzetében, s e tetőpontról csak akkor s oly mértékben szálltak alá, amikor s aminő mértékben Anglia és Hollandiának folytonosan növekedő világkereskedelme az övékre nyomasztólag s gátlólag nehezült. S amint csökkenti a külkereskedelem hanyatlása a nemzet külrehatási erőképességét, úgy csökkenti a belkereskedelem pangása a nemzet benső ereje fejlődését. Hol nincs kereskedés – ott nincs élet, ott haldoklanak az életerő nélkülözhetlen kellékei: az anyagi jóllét s szellemi tökélyesülés. Fáj lelkem, ha rá gondolok, hogy a magyar faj mily részvétlen a kereskedelem iránt, melynek élénkülése anyagi fölvirulásának nélkülözhetlen kelléke, s mely iránti közönyössége ha továbbra is megmarad, oly távcsövet képzend e közönyösség, melyen eleve láthatni a többi népfajoknak a magyar faj fölötti túlsúlyra verekedését... eleve láthatni nemzetiségünk hanyatlását – visszatartatlan benső bukását. Nézzünk szét a hazában, s szomorúan tapasztaladjuk, hogy az ősmagyar családok terjedelmes birtokai mint szállnak más kezekre, s minden ilyen birtok idegen kézre jutásával mint dől ki új meg új hatalmas oszlop az anyagi erőben nyilatkozó nemzeti nagyság sorzatából.

Itt van tündér Balatonunk ezüst hullámain a Kisfaludy gőzös, mint egyetlen nagyszerű közlekedési eszköz, mit lánglelkű, nemes érzelmű s a nemzet anyagi jólléte s fölvirulását buzgón óhajtó honfiak tettereje, áldozatkészsége előteremtett...⁸⁹ itt van pártfogolatlanul, kereskedelmi tekintetben éretlen vidékünk lakóitól fölkarolatlanul. Sveiz csekélyebb tavai hullámkebelét gőzösök szeldelik, s e gőzösök részvényei folytonos áremelkedésben vannak; Balatonunkon csak ez az egy gőzös van, s ez sem képes magát fenntartani; részvényei jelentékeny

⁸⁹ Széchenyi István eszméje, a balatoni gőzhajózás, a Balaton Gőzhajózási Társaság részvényeseinek áldozatkészségéből valósulhatott meg 1845–1846-ban. A Kisfaludy gőzhajót 1846. szeptember 21-én bocsátották vízre, októberben próbautakat tett. A rendszeres hajóközlekedés 1847-ben indult meg a tavon. TÓTH-BENCZE 2011. 51.

része eladatlanul hever, szállítmányokra segédül ritkán használtatik; az utasok száma oly csekély, hogy az a Balaton-vidék roppant terjedelmének egy gőzhözi arányában majdnem semminek vehető. S hol rejlik e körülmény alapoka? A kereskedelmi élénkség fokozatában. Sveiz kereskedelme viruló állapotban van, nálunk a kereskedelem bölcsőben fekvő csecsemő, ott a kereskedelem által szükségelt közlekedés folytonosan emeli a részvények árát, nálunk a kereskedelem iránti részvétlenség közlekedést nem szükségelvén, a közlekedési eszközöknek bukniok kell. S hol virul a jóllét, a benső anyagi s ebből kifejlő külreható szellemi erő? Nálunk-e, kik természetényeinket forgalomba hozatal által illő becsárra emelni, kikészítése által kiadásainkat kevesbíteni lomhák, éretlenek vagyunk, vagy pedig a kereskedő nemzeteknél? Egy tekintet e népekre s komoly gondolkozás min helyzetünk fölött, azok folytonos emelkedése s a nálunk szembetűnőleg észrevehető süllyedés, mi életünk kül- és belnyilatkozataiban egyaránt észrevehető, kérdésünkre némán bár, de érthetőleg megfelelel.

Ez így tovább nem lehet, ha élni akarunk, ha az európai népek sorában tényezők lenni akarunk. A kereskedelmi vágyanak szükségképp föl kell bennünk is ébredni, hogy anyagi jóllét s az ezzel párhuzamosan haladó szellemi tökélyesülés által kivihassuk magunknak a jogot: *élhetni!* Pártoljuk hát a kereskedelem élénkítésére oly nélkülözhetlen közlekedési eszközöket, pártolja főleg vidékünk egyetlen vízi közlekedési eszközét, a Kisfaludy gőzöst részvényei megvétele s ezáltal pénzalapja növelése, szállítmányok s kereskedelmi életmozgatainak élénkülése által. Szégyen bélyegét sütnők fel min homlokunkra, ha három megyének (Veszprém, Somogy, Zala) népessége s a b.-füredi vendégek oly sok főrangú, nemzetiségeért lelkesülve áldozó honfiút számító koszorúja egyrészt az élénkülő forgalom, másrészt a sétautazási hasznosan gyönyörködtető társalgási élvezet segélyével egy gőzöst nem volna képes fenntartani, s Kisfaludy gőzös e regényes vidékről, melynek nevezetesebb vidékeit halhatatlan Kisfaludynk regéiben halhatlanítá, részvét- s pártfogáshiány következtében a bekövetkező bukás elől Dunára lenne kénytelen vándorolni.⁹⁰ Elesnék akkor a mi fejünk koronája, mert a mi gyönyörűségünk s Balatonunk ékessége te voltál, te vagy, te is légy gőzös mindörökké!

Tegnap volt a Kisfaludy gőzös vendégekkeli első sétautazása. Vállalkozók szép számmal voltak, s derült kedéllyel, szórakoztató bizalmas társalgás, a

⁹⁰ A Kisfaludy gőzhajót a folyami hajók mintájára építették, ezért közlekedhetett volna a Dunán is. John Masjonnak gr. Széchenyi Istvánhoz írt levele szerint a Kisfaludy hajótteste vasból készült, hossza 165, szélessége 16, magassága 9 láb volt.

szebbnél szebb vidékek gyönyörű panorámái egymást fölváltó feltűnése által nyújtott gyönyörélmények karjain ringatva haladtak Keszthely felé, hol a halhatatlan emlékű Festetics gróf által alapított Georgicont⁹¹ megtekintvén, az élcés Hertelendy⁹² mulattató társalgása s Kisfaludy [Sándor] regéi válogatott helyeinek egy pap általi szavalása közt B.-Füredre kielégített vággyal, új séta után vágyódó kebellet tértek vissza. A keszthelyrei sétautazási vitelbér 2 ezüstforint, a table de haut⁹³ 1 ezüstforint, s így az egész kirándulás 3 ezüstforintba kerül. E kevés költséget bőven kárpótolja az utazás által nyújtott szellemi élvezet, szívet és lelket megragadó gyönyör, a tündérvidék szebbnél szebb tájai gyönyörű látványa, s a tudat, hogy általa közvetve bár, segédkezet nyújtánk a gőzösnek körünkbeni önmagát fenntarthatására.

Kirner⁹⁴ lódeigazgató megérkezett, s a lődében már tegnap megkezdődtek a lődözések.

Kisfaludy gőzös részvényesei e hó folytán szándékoznak B.-Füreden nagygyűlést tartani; óhajtható volna: vajha e gyűlésen minél több részvényes s oly hazafi jelennék meg, ki hazafiságát tettel tanúsítandó, a még eladatlan részvények megvétele által segítne a gőzös erélyes igazgatóságát kibontakozni azon kellemetlen helyzetből, melybe őt a gőzösnek a forradalmi időszak alatti s még eddig helyre nem hozhatott süllyedése ejtje.

Megkezdődött a csónakázás is. Tihanybai csónakázást többen terveznek, e sokféle tekintetben érdekes félsziget nevezetességeit megtekintendők.

Vas Gereben⁹⁵ szerkesztette Falusi Esték hozzánk is megérkeztek. A nép örömmel olvassa, sok tanulságot, még több szórakoztató gyöngéd élvezetet méríthet belőle. Vidékünkön – B.-Füred körül – csaknem 100 előfizetője van.

⁹¹ Georgicon, Georgikon: gróf Festetics György által 1797-ben alapított gazdatisztképző intézet.

⁹² HERTELENDY KÁROLY (Lesencetomaj, 1784 – Lesencetomaj, 1861. november 5.) Zala vármegyei tisztségviselő (főszolgabíró, alispán), országgyűlési követ, a konzervatív nemesség vezetője, Széchenyi Istvánnal együtt a balatoni gőzhajózás elindítója, a Balaton Gőzhajózási Társaság alelnöke. Az 1850-es években a közelettől visszavonulva lesencetomaji birtokán élt. VARGA 2014. 416.

⁹³ helyesen: table d'hôte (francia): vendéglői asztal, társasági asztal, vagyis éttermi szolgáltatás.

⁹⁴ Az első lövöldét 1844-ben létesítették. Az újabbat az Angolkerttől északra 1852-ben építették, az új lövöldét Kirner József vezette. A lövöldére 1852-ben Testory Antal pesti kereskedő kapott engedélyt a pannonhalmi főapáttól, a bajor származású Kirner József pesti puskamíves tervezte, építette és üzemeltette. TÓTH–BENCZE 2011. 50., Kirmerről: KATONA 2008. 136., 139–140., 147.

⁹⁵ Radákovics József, művésznevén Vas Gereben (Fürged, 1823. április 7. – Bécs, 1868. január 26.) népszerű író 1853-ban 4000 előfizetővel indította el a *Falusi Esték* című sorozatát, amelynek hat füzete jelent meg. VARGA 2014. 1061.

Az aratás megkezdődött. Az arató nép arcáról nemigen lehet örömet leolvasni. Az eleség ritka, a fejek rövidek, s a legközelebbi napok hősége által okozott elszorítás miatt nagy részben szem nélküliek.

Farkas Józsi zenetársulata folytonosan élénkülő tetszés közt működik. Hetenkint kétszer fog Lösselnél⁹⁶ zenélni. Reggelenként s délutáni 4 órától színház kezdetéig (6½ óra) a két savanyúvíz forrása közti sétavonalon levő hárs terjedelmes ágai alatt hallatja lelkesítő zenéit. Éjenkint a fürdői nevezetesebb vendégek ablakai alatt tisztelegnek éji zenével.

Latabár szintársulata kitűnőleg játszik. Előadásai a legújabb drámairodalom termékei, s a társulat tagjai oly kitűnőleg működnek, minő működéssel egy vidéki szintársulat tagjai sem dicsekedhetnek. Tegnapelőtt estve Dalmát⁹⁷ adák.

A vendégi kör művészet iránti részvéte⁹⁸ visszas arányt képez⁹⁹ a társulat kitűnő tagjai művészi tökélye és képzettségével.

Vönöcky.

FORRÁS: *Pesti Napló* 4 (1853) 1006. sz. (július 17.) [2.]

12.

Balaton-mellék, 1853. július 25.

Ez évi különös időjárásunk mily kártékony hatást gyakorolt fő élelmicikünkre: a gabonára, sajnosan érezzük. A késői köd által megütött tavaszi vetések már füente megrozsdásodtak (*Füente – megrozsdásodás* népi kifejezés, a vetés fű korábani megvörösödése s elsilányulása értetik alatta.), a hosszas esőzés alatt megdőlt vetéseket lábra állítani a nap hősugaraival s gyakori szárító szelek nem bírván, a földre hajlott gabnafők nagy részben szem nélkül maradtak; a roppant vízáradások sok szántóföldet a hegyekről leomló zuhatagok által sodort kővel annyira elborítottak, hogy a vetés megsemmisültén kívül a föld kőhalmzatóli megtisztítására havi munkák szükségeltetnek, míg ismét más szántóföldekről nemcsak a vetést, hanem a termőföldet is tökéletesen elsöpré.

⁹⁶ Lössel Farkas, az Esterházy vendéglő bérlője 1853-ban. A következő évben már nem akart Mayerrel versenyezni. Lössel Farkas tekintélyes pesti német cukrászmester volt, 1848-ban a Szél utca 168. szám alatt lakott, a cukrászok céhének főcéhmestere volt. Pesten ekkor 18 cukrászmester működött. BLASKOVITS 1848. 156., NÉMETHNÉ RÁCZ 2019. 407.

⁹⁷ Jókai Mór *Dalma* c. színművéről van szó.

⁹⁸ Nyomtatásban hibásan: „részére”.

⁹⁹ visszást arányt képez = fordítottan arányos

A gabnaszem teljesedésekor roppant szárazság s esőhiány ott is megsemmíté a földműves reményét, hol a pusztító elemek romboló hatalma megkímélte a vetést, megsemmíté az esőhiány s forró hőség által összeaszott gabnaszemek elsilányulása által. Idejárul még azon leverő körülmény is, hogy Veszprém s Zala nagy részében oly gazos volt az eleség, minőre még öregeink sem emlékeznek, s vetéseinket inkább leheté eleséges gaznak, mint gazos eleségnek nevezni; a rozs kigyóhagymával, pacvirággal, a tisztabúza konkollyal, az árpa terjengő vetési túske s kigyóhagymával burjánza fel. Szalma és széna egyaránt kevés. Egy hold föld csak három (26 kévés) keresztet termett, s keresztje alig ad 3 mércét. Ez az oka, hogy mind az eleség, mind a takarmány ára felszökött újra vidékünkön; veszprémi piacon az új rozs kilója 15, tisztáé 20–21, árpáé 12 forinton kel, s mert az új eleség jósági fokozata is jóval alatta áll a tavaliénak, leginkább tavali eleséget keresnek a gabnakereskedők, mit a múlt pénteki veszprémi piacon látni sem leheté. Széna mázsája 4 váltóforint, vele majdnem egy árú a jó árpaszalma is, mely takarmánydrágulás alapoka szalmahiányon kívül az előszénának áradások általi megsemmitetségben keresendő. Ha országszerte oly hatása volt az időjárás kedvezőtlenységének, mint vidékünkön, úgy méltán nagy drágaságtól tarthatunk. Ha valami különös csapás nem éri a szőlőhegyeket, bor lesz elég, a szőlőtők annyira telvék fürtökkel, hogy rájuk többet rakni is alig lehetne, s mit virágzaskor a fürtök elrúgtak, oly csekély, hogy észre is alig lehet venni. A bő bortermés reménye máris tetemesen csökkenté a tavali borok árát, s azon borosgazdák, kik fejtetlen boraik akóját hat ezüstforintért nem adák oda, most fejtve is odaadnák öt ezüstforintért, hogyha vevő találkoznék.

Burgonya s tengeri jósága kárpótolhatná s fedezhetné némileg az eleségbeli hiányt, s bár ez élelemcikkekre vonatkozólag a bő termés reménye még nem enyészett el, el fog enyészni az is bizonynal, ha a jelenlegi szárazság még sokáig tartand. Esőért esd a szegény földműves imája égre... mielőbbi esőért, s esőhiány esetén előre képzele a sápadt ínség rémes arcát, melynek karjai közé fog hanyatlani.

S míg a természető osztály reménye romjain bánat dúlta arcvonásokkal áll, B.-Füreden a Savanyúvíz folyvást élénkül, s ez évi saisonunk társas élete tetőpontja felé közeledik. Robogva jön Arács s Füred felől egyik kocsi a másik után, s Kisfaludy gőzös is folytonosan szállítja az Anna-napról július 31-ére elhalasztott táncestélyre siető vendégeket. Lössel és Mayer¹⁰⁰ versenyeznek egymással

¹⁰⁰ A két versenytárs: Lössel Farkas az Esterházy fogadó, Mayer Antal a Nagyvendéglő bérlője.

a táncvigalom célszerű rendezése általi kitűnésben is. Lössel inkább a kényelemre, Mayer a fényre tekint, s pazar kivilágítás, válogatott ékítmények által igyekeznek a vigadók figyelmét lebilincselni, s a vendégi kör többségét magához édesgetni, miben az uradalom által is hatékonyan gyámolítottak; míg Lössel Farkas, kinek a vendégi kör márcsak olcsóság s a fürdői környezet csinosbulása, az egyedül neki köszönhető nagyobb kényelem tekintetében is oly sokat köszönhet, egészen magára hagyatva működik, nem gyámolítva még azon nemzetségtől sem, melynek mint tulajdonosnak gyámolítania érdekében állna. – E nagyszerű táncvigalmon kívül mind Mayer, mind Lössel szándékoznak még hasonló nagyszerű s fényes táncestélyt rendezni augusztus hó 21-ike körül.

Kisfaludy gőzös vasárnaponként sétautazást tesz Badacson és Keszthely felé, süllyedező pénzállapotát ezáltal is segítendő. Gróf Zichy Manó¹⁰¹ eszélyes indítványozására éji sétautazás is volt már, kivilágított gőzös hasítá a Balaton éji szenderből fölvert hullámain, a gőzös tetőzetéről Farkas zenetársulata lelkes csárdásai hangzának el az éji csendben, melytől ragadtatva a sétautazók táncre kerekedtek, s köztök a főbb rangú aristocratia több nevezetes tagjai is.

Mit színészetünkre vonatkozólag legközelebbi leveleim egyikében indítványozék, ti. a színház fönmaradására oly nélkülözhetlen alappénzösszvegnek érkező vendégekre vetendő bizonyos pénzösszeg beszédése általi megalapítása, a honfias érzelmű vendégkoszorú önkéntes felszólalása következtében életbe lépend nemsokára; e szellemben szerkesztett programnak máris sokan írták alá neveiket.

Vönöcky.

FORRÁS: Pesti Napló 4 (1853) 1017. sz. (július 30.) [1–2.]

13.

**Veszprém–zalai levelek. XV.
Balaton-mellék, 1853. augusztus 15.**

Azon hiányok közt, melyek hazánkban a kereskedelemre nyomasztólag nehezültek, legérezhetőbb volt az utak rosszasága, mi a szállítást terhessé, esős s havas időben pedig gyakran lehetetlenné is tevé. Veszprém és Zala erélyes

¹⁰¹ Gróf Zichy Ferraris Emánuel (Manó) nagybirtokos a savanyúvízi közönség, az úri vendégek választmányának egyik vezetője, 1855-től a balatonfüredi fürdőbizottság tagja volt. A bizottság üléseinek jegyzőkönyvét kiadta: LICHTNECKERT 2010.

közigazgatási hatósága mindent elkövet, hogy célszerű intézkedései által e hiány elhárítva s általa közvetve a kereskedelem emelkedése biztosítva legyen. Veszprém megyében meghatározott évi fizetéssel rendes útcsinálók neveztettek ki, kiknek kötelességévé van téve az országutakra s főbb mellékutakra fölügyelni, s minden hibát rögtön kiigazítani, miáltal a közlekedési országos s főbb vonaloknak teljes megromlása s e megromlás következtébeni egyszerű kövecsezés által zökögössé tétele elhárítva van. Dicséretet érdemel Veszprém megye hatóságának azon célszerű intézkedése is, hogy az országutak melletti mély árkokat, minő a Veszprém–Vámos vonali árkozat, ismeretlen éji utasok vész előli biztosításaért elkorlátfáztatta, miáltal minden lehető szerencsétlenségnek eleje vetetik. Sokkal célirányosabb volna azonban nézetem szerint általában az országút mindkét oldalékát s különösen a mély árkos helyek mellékét élőfákkal ültetni be, például magasra nyúló jegenyékkal, melyek az útvonalt biztosabban kijelölnék, s téli időben hófuvatok sem boríthatván el, mi az alacsony korlátfákkal igen gyakran megtörténik – a szerencsétlenségnek is biztosabban eleje vetetnék, a vidék szépségben-regényességben nyerne, s a most hasztalanul heverő útmelléken növelendő fák által a vidék anyagi ereje is növekednék.

Nem elég azonban, hogy az országutak csak jó karban tartassanak, s az éjjel és télen utazók minden lehető vész ellen biztosíttassanak, hanem arra is ügyelni kell, hogy azok elég szélesek legyenek, hogy a jövő s menő kocsik egymást könnyen kikerülhetvén, az út keskenysége miatt előhaladtokban ne hátráltassanak, mert a hátráltatás kereskedelmi szempontból gyakran jelentékeny károkat okozhat. S ez eset adja elő magát a Felső-Eörstől B.-Füredig terjedő országútvonalon, hol az élő szőlőgyepük kímélése miatt az országút szélesbítése háttérbe szorítottván, vannak oly pontjai, hogy ha két kocsi szemközt jön egymással, alig bírják egymást kikerülni. Veszprém s Zala közigazgatási hatósága sokkal éberebb figyelmű, semmint e közlekedési szempontból kereskedelmünkre nyomasztólag ható körülmény figyelmét sokáig kikerülhetné, s bizton reményljük, hogy kevés idő múlva oly intézkedésről értesíthetjük az olvasó kört, mely intézkedés folytán a szőlőgyepük mindkét oldalról bellebbeztetni, s e bellebbezés által az országút szélesbítettetni fog.

Régóta rebesgetik Zalában, hogy célszerű volna Aszófeőtől Pécsel[y]en¹⁰² keresztül Nagy-Vázsony felé országutat készíteni, miáltal a Zala bensejében egyes falvak közti utak rendkívüli rosszasága miatt pangásban levő belkeres-

¹⁰² Aszófőtől északra Pécselyre, onnan Nagyvázsonyba terveztek közutat.

kedelem élénkíttetnék, s a forgalom gyakori megakadása elháríthatnák. Forradalom előtt elkészíték már az alkotandó út tervét, mely elkészítéssel akkori megyei mérnökünk – az alapos képzettségű Chepely József¹⁰³ – bízott meg, a terv kivitelét azonban a közbejött mozgalmak lehetlenníték, s azóta a terv életbeléptetése szóba sem hozatott. Nem ártana ez út létesítéseért újólag mozgásba hozni minden rugót, miáltal kivitele lehetőlegessíttetnék. Az eredmény áldó hatása bőven kárpótolandja az útkészítésre fordítandó fáradságot.

A kedvezőtlen időjárás kártékony hatása mind Veszprém, mind Zala megyében érezhető. Ez évihez hasonló rossz termésre kevesen emlékeznek. A késői viharos havazások, vízállások, áradások az eleség nagy részét elfagyaszták, kiveszték, elhordák. A kiveszett vetés helyét különféle gaznemek, főleg konkoly s a terjengése által fölöttébb vészes pacvirág foglalák el, a termés keresztszámra is felette csekély volt, s így az előszéna vízáradatkori beiszapoltsága által takarmányban szenvedett hiányt szalma sem pótolván, a takarmány ára vidékünkön máris jelentékenyen emelkedett. Sok helyen az árpaföldeket pacvirágon kívül földi bodza s kígyóhagyma özönlé el, mi az árpával együtt lekaszáltatván, az árpaszalmát már keresztben létekor rothadásba hozá, mely rothadási nedvesülés a különben is csekély szemnek kinyomtatását vagy csépletését is lehetlenníté. Szomorú kilátás van vidékünkön a jövőbe – a nép egyetlen reményét burgonya és tengeribe veti, s ha a folytonos szárazságot éppen most fölváltott csendes eső csak pár napig is tartani fog, reménye nem maradand valósulatlanul.

Bortermésre vonatkozólag bő szüretet várunk. A szőlőtőkék annyira rakvák fűrtökkel, hogy rájuk többet akasztani sem lehetne. A lakosság előre örvend a fáradsalmát jutalmazandó szüretnek, s lehető gyorsan csináltatja előre a hordókat, melyek oly könnyen fölöslegessé válhatnak. Semmi sincs oly hosszán kivéve az idő viszontagságinak, mint éppen a szőlőhegyek termése. Mily sok a természeti csapás, mely a szőlősgazda reményét tavasztól késő ősziig megsemmítheti! S kérdés: nem fogja-e még szüretig egy vagy más csapás a bő borterme-szei kilátásokat megghiúsítani?!?

Vönöcky.

FORRÁS: Pesti Napló 4 (1853) 1038. sz. (augusztus 26.) [1.]

¹⁰³ Chepely József 1837–1849 között Zala vármegyei másodmérnöke volt. MOLNÁR 2000. 391.

14.

Veszprém–zalai levelek. XVI.

A balatoni gőzhajózás. Balaton-mellék, 1853. augusztus 30.

Veszprém, Somogy s Zalának regényességi szempontból amily nagy ékesége a hullámzó Balaton, kereskedelmi s egymással érintkezési szempontból oly jelentékeny közlekedési eszköze a Kisfaludy gőzös, melynek bukása vagy részvétlenség s pártolatlanul hagyatás következtébeni körünkből leendő elvitele mind társadalmi, mind kereskedelmi, mind tájszépségi tekintetben érezhető hátrány lenne vidékünkre nézve.

Szeretvén mindazt, miáltal hazánk szellemi vagy anyagi érdekeinek emelése eszközöltetik, éber figyelemmel kísértem a *Kisfaludy* gőzöst is, s amennyire fájt lelkemnek a tudat nyomasztó hatalma, hogy részvéthiány miatt nem áll e gőzös oly kedvező ponton, minőn a Balaton területi nagysága által nyújtott előnynél fogva nagyobb forgalom s az ország vasutakkal körülhálóztatása esetén állhatna; amennyire fájt lelkemnek, hogy több évek óta szenvedőleges helyzetben van: oly örömmel vettem a gőzhajózási társulat érdemdús elnökének meghívását, melynek erejével a társulat mai napon kezdődött nagygyűlésén jelen lehetni szerencsés valék, s alkalmam nyílt ez oly igen érdeklő közlekedési eszköz mint-állásával, melyről annyi s egymással gyakran oly homlokegyenest ellenkező hírek szárnyalának, közelebről s biztosan megismerkedhetni.

Mai napon délelőtti 10 órakor nyitá meg a nagygyűlést Zala megyei főnök, Bogyay Lajos¹⁰⁴ úr őnagysága, lelkes s a társulat folytonos emelkedésének hön őhajtását tartalmazó magyar beszéddel. Hertelendy, mint társulati alelnök, velős beszédében hűn ecsetelé a gőzös állapotát, pénzbeli viszonyait, s előzményekből következtetve alapos okokkal igyekvék kimutatni, mennyire alaptalanok azon jeremiádok, melyekkel egyes írók a közlekedési eszköz folytonos hanyatlását rajzolólag s bukását jósolva feljajdulnak. Szerinte a gőzös a forradalom utáni években sokkal rosszabbul állt, mint jelenleg áll s bár helyzete most is szenvedőleges, de e szenvedőlegességben van legalább annyi tevőlegesség, hogy az akkor ránehezült adóssági összegből már törlesztett, holott a fenéki hidat felnyitotta, mi szerzemény, s jövőre vonatkozólag nevezetes keresetágot nyújtó nyeresmény, csak ez évi bevételéből is 1400 forint öszszegre rúgó adósságot törlesztett, s hogy a gőzös részvényesei nyeresményen nem osztozhatnak,

¹⁰⁴ Bogyay Lajos 1844–1847 között a tapolcai járás főszolgabírája, 1849–1861 között Zala vármegye megyefőnöke volt. MOLNÁR 2000. 387.

e baj alapoka nem ott rejlik, mintha a gőzös bevétele kiadásait nem fedezné, hanem azon szenvedőleges helyzetben, melyből szabadulhatásaért a jövedelem egy része az adósság törlesztésére, más része kamatfizetésre fordítandó, a társulat alakulása s gőzös alkattatásakor tartalékpénztár nem lévén alapítva, melyből a fölösleges költségek adósságcsinálás nélkül fizethetők lettek volna. Idejárul azon kedvező körülmény, hogy míg a gőzös eddig csak fürdői saison alatt, s akkor is csak az ide vagy innen szállított vendégek hozatala s vitele által jövedelmezett, jelenleg kilátás van, hogy fürdő-saison előtt s után is jövedelmezend egész a Balaton befagytaig – kereskedelmi szerek, építkezési s útcsinálási anyagok szállításának föl vállalása által. E kilátás nem pusztá agyrém szüleménye, hanem tényeken alapszik, melyek elvitázhatlanok; igazolja ezt azon körülmény, hogy már ez évben több ezer mérő gabna szállított a gőzössel kapcsolatban levő társulati rakhajókon, s legközelebb a kormány kavicsszállítás végett akar a társulattal alkuba ereszkedni, mely szállítás jelentékeny jövedelemforrást nyit föl a társulat előtt. Hogy e szállítás föl vállalása lehetőleg tessék, nélkülözhetlen szükség van két fedetlen kompra, mi még jelenleg hiányzik, melynek kiállítása azonban legalábbis 4000 váltóforintba kerülne, dacára azon kedvező körülménynek, hogy a hozzá szükséges deszkáért nem kell fizetni. Pénz szükségeltetik hát, hogy a gőzös élete, körünkbeni megmaradása s virágzásra emelése biztosíttassék s illetőleg eszközöltessék.

E tárgy fölötti viták alkalmával szólaltak föl Lobmayer s Schlossz Lajos h. kereskedő, mint a pesti részvényesek megbízottai¹⁰⁵, s ünnepélyesen nyilvánították a nagygyűlésben a pesti részvényesek nevében, hogy a gőzös folytonos süllyedésének alapoka az üzletvezénylők üzlet teréni járatlansága s ezzel természetes kapcsolatban levő hátrányokban gyökerezvén, miután a pestieknek sikerült a dunai gőzhajózás igazgatóját, Masjon¹⁰⁶ urat rábírní, hogy e gőzös üzletkormányzatát vegye által, nevezze ki azt a nagygyűlés üzletvezetővé, s ők bizton merik állítí, hogy ez alapos képzettségű, szakértő, vállalkozó szellemű, tiszta jellemű egyén üzletkormányzata alatt a gőzös jelenlegi sújtott helyzetéből kiemelkedendik, kedvezőtlen viszonyaiból kibontakozandik. A nagygyűlés

¹⁰⁵ A részvénytársaság 1847. november 30-i kimutatása szerint Lobmayer Józsefnek 8, Schloss Móricnak 20 részvénye volt. MTA Kézirattára, Széchenyi-gyűjtemény, K 184/17, 23., LICHT-NECKERT 2013. 206–207.

¹⁰⁶ A holland származású John Andrew Masjon / Massion (Dordrecht, Hollandia, 1817. február 7. – Pest, 1858. szeptember 19.) holland mérnök, hajóskapitány, az Óbudai Hajógyár igazgatója volt, ahol a Kisfaludy gőzös építését megkezdték. Elhunytáról a Nővilág 1858. szeptember 26-i száma tudósított. TÓTH-BENCZE 2018. 8., NÉMETHNÉ RÁCZ 2019. 36.,

átlátá kikerülhetlen szükségességét oly intézkedésnek, melynek erejével e vállalat kezelése s vezénylése lényeges reformon megy keresztül, a pesti részvényesek tetteles lelkesedését köszönettel fogadá, s Masjon úr a Kisfaludy gőzös üzletvezénylőjeül közakarattal, egyhangúlag nemcsak elválasztatott, hanem megnyerése oly nyereségynek is tekintetett, mely által a gőzös haldoklásnak indult élete új erőre villanyoztatik, s a társulat ingó hitele megszilárdíttatván, a még eladatlanul heverő részvények eladása is lehetőlegesíttetik. Nagy nyereségy Masjon azért is, mert a dunai gőzhajózás igazgatása rá levén bízva, kormányzata alatt ember s készletbeni hiánytól nem tarthatni. Masjon megválasztatása alatt emelkedtek ugyan egyes hangok (Mustos¹⁰⁷ ügyvéd s Miltényi¹⁰⁸ mint herceg Eszterházy uradalmi ügyvéde), melyek e választásra megjegyzéseket tőnek, de a megjegyzéseket nem a választandó egyén személyisége ellen, hanem az üzletvezénylési hatáskör vonalai kijelölésére valának irányozva, hogy míg egyrészlő a vezérlőnek a társulat érdekébeni működésre szabad tér engedtetik, másrészlő a társulat érdekei minden esetlegességeket ellen biztosíttasának. E hangok emelkedését csakhamar megszünteté a nagygyűlés többségének föltétlen bizalma, nagygyűlés tartáshelyeül B.-Fürednek, mint a legtöbb részvénynevel bíró egyének lakásához közel eső helyiségynek kitűzése, s azon körülmény, hogy a vezérlő minden működése ellenőrizve leend a kormányzó választmány által. Sajnosan vevé a nagygyűlés fáradatlan tevékenysége, erélyes s a Balaton- gőzhajózási eszme megtestesítése körül oly kitűnően működött s létesítéséhez, valamint létesítése utáni fönnmaradhatásához éserővel s jelentékeny áldozatokkal járult alelnökének, a köztiszteletet gőzhajózás körüli fényes érdemei által kivívott Hertelendy Károly úrnak, s utána a több kormányzó választmányi tagoknak pontosan betöltött hivatalos állomásaikról lemondását. A nagygyűlés többszörös kérelmei őket maradásra bírni elégtelenek lévén, alelnök s kormányzó választmányi tagok választása lőn szükségessé. E választást élénk vita előzé meg, melynek tárgyat a pesti részvényesek részérlő megbízottak azon jelentése képezé, hogy a kormányzó választmány tizenegy tagjai közöl hat tag Pestről legyen választandó. Ezt a Füred-vidéki részvényesek elle-

¹⁰⁷ Mustos János nemesvámosi származású veszprémi ügyvéd, 1845-ben a Veszprémi Takarékpénztár alapítója. 1847-ben a Veszprémi Nemzeti Casinonak is tagja volt. CASINO ÉVKÖNYV 1847. 9., VARGA 2009. 795-796., HUDI 2013. 463.

¹⁰⁸ MILTÉNYI JÓZSEF (1821-1909) kismemesi származású tapolcai ügyvéd, 1848-ban az ozorai (Tolna vm.) uradalom ügyvédje, 1848/49-es honvéd huszárszázados. Világos után a haditörvényték halálra ítélte, de kegyelmet kapott, internálták. A szabadságharc után Tapolcán élt, Diszelen vásárolt birtokot. Tapolcán nyugszik, kultuszát a helyiek máig ápolják. MOLNÁR 1992. 398., VARGA 2014. 701.

nezek, mert e jelentésben oly titkos célt véltek lappangani, miáltal Pestnek B.-Füred s vidéke fölött választmánybani dönthetlen túlsúly céloztatik adatni, s annyival inkább, mert a társulati alelnökül Hertelendy lemondása után elválasztott Nádossy István egyúttal a kormányzó választmányának is elnöke levén, Pest ezáltal jelentékeny súlyt nyert. A vitát Hertelendy Károly ügyes tapintata szünteté meg, ki ünnepélyesen nyilvánítá, hogy a kormányzó választmány Füred-vidéki tagjai Pestre s a pestiek Füredre meghívandók levén, közösen fognak mindent intézhetni, s ha e választmányhoz Füred vidékéről hat tag választatik, ezáltal a számerői arány nem fog zavartatni, Pestről is az elnökkel együtt hat tag veendvén részt a választmányi gyűlésben. Így kezdődött a választás, melynek tagjaiul *Pestről* Nádossy István¹⁰⁹, egyúttal elnök, Fröhlich Frigyes¹¹⁰, Tasner Antal¹¹¹, Schlossz Lajos¹¹², Ráth Károly¹¹³ s Fehr Vilmos¹¹⁴, *Füred s vidékéről*

¹⁰⁹ NÁDASI NÁDOSSY/NÁDOSY ISTVÁN (Enese, 1794. december 24. – Pest, 1866. április 3.) gazdag pesti posztókereskedő, pesti polgár, a magyarosodó pesti polgárság ismert alakja. Balatoni gőzhajózási részvényes, jelentős hazai vállalkozások alapításában és igazgatásában vett részt az 1840–1850-es években. Üzletét 1825-ben nyitotta meg a Váci utcában, 1861-ben adta át fiainak. A pesti és országos gazdasági-társadalmi mozgalmakat évtizedeken át aktívan támogatta. Az 1844-ben alakult pesti magyar polgárőr zászlóalj parancsnokává választotta főkapitányi rangban. 1848-ban a Pesti Ipartestület egyik szervezője, választmányának tagja volt. Egész életében az evangélikus egyház bőkezű patrónusának számított. Az 1837-ben alakult pesti magyar evangélikus egyházközségnek felügyelői tisztségét több évig viselte. Fiai 1861-től a baranyai herceg Esterházy-féle szentlőrinci uradalom bérlői lettek. – A hivatalos iratokon Nádossy alakban írta a nevét. A család a Felvidékről, Trencsén megyéből települt át a Dunántúlra, eredeti neve Trsztyánszky/Tersztyánszky volt. A Nádossy név viselésére 1840-ben kaptak királyi engedélyt. (Halálozás.) = VU 13 (1866) 14. sz. (április 8.) 168. – NÁDOSY 1864. 237–238., KAPOSÍ 2014. 29–30., NEY 2025. 189. (Életrajza hiányzik a lexikonokból.)

¹¹⁰ FRÖCHLICH/FRÖLICH FRIGYES (Pest, 1810 kr. – Budapest, 1892) szepességi származású evangélikus pesti rőfös nagykereskedő, vállalkozó, balatoni gőzhajózási részvényes. A reformkorban részt vett a Pesti Kereskedelmi Bank, a Hengermalom, a Cukorgyár, a Gyáralapító Társaság létrehozásában. Később a vasútépítések egyik beszállítója lett. A pesti Kereskedelmi Betegpótló Egylet alapítója, első igazgatója (1846–1850). 1847-ben a Balaton Gőzhajózási Társaság választmányi tagja. 1865-ben csődbe ment, de hitelezőkkel kiegyezett és a maga ellen kért csődeljárást megszüntették. Vö. ÁCS-LICHTNERCKERT 2011. 75., KÖVÉR 2014. 25–35. (Életrajza hiányzik a lexikonokból.)

¹¹¹ TASNER ANTAL (Öskü, 1808. május 5. – Pest, 1861. augusztus 25.) pesti ügyvéd, balatoni gőzhajózási részvényes, 1833–1848 között Széchenyi István titkára volt.

¹¹² Schloss Lajos pesti polgár, 20 balatoni gőzhajózási részvénye volt. MTA Kézirattára, Széchenyi-gyűjtemény, K 184/17, 23., LICHTNECKERT 2013. 206–207.

¹¹³ RÁTH KÁROLY (Győr, 1829. február 28. – Győr, 1868. április 12.) Ráth Károly győri gabonakereskedő fia, történész, vármegyei levéltáros, 1848/49-es honvéd főhadnagy. 1857-től a Győri Közlöny munkatársa, 1858-tól az MTA levelező tagja. 1863-ban a Dunántúli Történetkedvelők Társulatának vezetője. SZINNYEI 1906. XI. 576–581.,

¹¹⁴ FEHR VILMOS (megh. 1861) svájci származású mérnök, balatoni gőzhajózási részvényes, a Pesti Hengermalom Társaság, majd a Pesti Vasöntő- és Gépgyár Társaság igazgatója, a pesti evangélikus árvaegyletnek haláláig rendes tagja. 1847-ben a Balaton Gőzhajózási Társaság választ-

pedig Mórocza Dániel¹¹⁵ (felsőörsi), Hertelendy Károly¹¹⁶, Ramassetter¹¹⁷ (sümegei), Écsy László¹¹⁸, Krisztián Pius¹¹⁹, Némethy Pál¹²⁰ választották meg.

Hertelendy Károly volt alelnök, Némethy Pál, két éven áti üzletigazgató s Écsy László, mint a gőzhajó keletkezte ótai pénztárnokának eddigi szíves fáradozásai s áldozatkészségökért jegyzőkönyvileg örökítendő köszönet szavaztatott a társulati nagygyűlés által, s az öt tagból álló ügyvivői bizottmány tagjai kinevezésével a társulat alapszabályai 29-ik s 30-ik §-a értelmében az igazgatóválasztmány hatalmaztatott fel.

Míg az újonnan kinevezett üzletvezénylő s kormányzó választmány Hertelendy Károly — mint volt alelnök — által értesítette működését megkezdené, nehogy az üzlet megakadjon, vagy kárt valljon, a volt alelnök-igazgató s kormányzó választmány folytatandják működésüket, s Masjon úr megérkeztéig, mikor Némethy Pál eddigi igazgató minden hajót s ehhez készletanyagot s fölszerelési eszközöket neki lelettár szerint általszámítand, az eddigi menetrend s vitelbér a gőzösön változatlan marad.

A nagygyűlés meg van győződve afelől, hogy Masjon úr sokkal egyenesebb lelkű s tisztább jellemű, semmint hozzá az önzésnek legkisebb gyanúja is férközhetnék, s e meggyőződésből merített nyugalommal ruház át rá minden jogot, mi az alapszabályok értelmében a kormányzó választmánnyal korlátolt elnököt megilleti, s e választmánnyali egyetértésben fölhatalmazza őt a társulat működését gátló pénzhiányon részvények eladása vagy kölcsönfölvétel útján úgy segíteni, hogy általa a társulat érdekei ne veszélyeztessenek, a fölveendő pénz biztos nyeresémet ígérő s a kormányzati kavicsszállítás végetti szerződést is lehetőstő dereglyék s nyitott tetejű rakhajók szerzésére lévén fordítandó.

Csapon (Somogy) s Merenyén (Zala) fölfedezett kőszénhalmazokból Jankovics Imre önköltségén 40 mázsát szállítattott Hídvégre, általa a gőzös tűzifaérti

mányi tagja. – A pesti evang. árvaegylet választmányának 1862-iki január 29-én, nyilvános közgyűlés elé terjesztett tudósítása. = PEIL (1862) 8. sz. (február 23.) 250–256., SZÉCHENYI 1982. 1450., ÁCS–LICHTNRCKERT 2011. 75.

¹¹⁵ MÓROCZA DÁNIEL (Alsőörs, 1792. november 11. – Felsőörs, 1864. május 15.) uradalmi ügyvéd, felsőörsi birtokos, később a Veszprém megyei gazdasági egylet elnöke. A Dunántúli Református Egyházkerület tanácsbírójának választotta.

¹¹⁶ Hertelendy Károly lesencetomaji birtokos, badacsonyi szőlőbirtokos, gőzhajózási részvényes.

¹¹⁷ Ramassetter Vince sümegei kereskedő, badacsonyi szőlőbirtokos, gőzhajózási részvényes. 1845. december 27-én a gőzhajózási társaság megalakítását előkészítő ideiglenes bizottság tagjává választották. Sümegeen nála is lehetett részvényeket vásárolni. LICHTNECKERT 2013. 205.

¹¹⁸ Écsy László füredi fürdőfelügyelő.

¹¹⁹ Krisztián Pius a tihanyi apátsági adminisztrátor.

¹²⁰ Némethy Pál füredi fürdőtelepi patikus.

kiadási költségét kevesbítendő. A köszén jónak s gőzösöni használatra alkalmasnak találtatván, szállításaért Jankovics úrnak a társulat részéről köszönet szavaztatott.

Határozatilag kimondatott az is, hogy a társulatra nehezült adósságok közül azok lesznek elsőben is törlesztendőek, melyek a gőzös legcriticusabb perceiben a hozzá legközelebb álló hivatalnokok által hitelezettek.

E pontok képezék a gőzhajózási társulat nagygyűlésének érdekes tárgyait, s köztök legnevezetesebb pont Masjonnak üzletkormányzóvá választása, mi a gőzhajózás különben is emelkedni kezdett ügyének jobbrafordulását annál biztosabb alapon reményelteti, mert Füred újjáteremtése nagyobb társaskört edesgetvén e mind gyógytani, mind társalgási tekintetben nevezetes vidékre, általa a gőzös szállítmánya sokasodni, bevétele növekedni, hitele emelkedni s részvényei ára felszökellni fog. Adja az ég, hogy úgy legyen!

Veszprém s Zalában a ragály nagymértékben kezd mutatkozni, s lázzal van kapcsolatban. Tóthvázsonyban (Veszprém) s Füreden (Zala) sokan estek a ragály áldozatául. Legnagyobb mértékben Tóthvázsonyban dühöngött, hol napokint 70-en is betegedtek meg, mi 1500 főnyi lakossághoz mérve igen nagy szám.¹²¹ A ragály okát orvosaink éretlen gyümölcssevés, s az eleség epefűvel kevertségében keresik.

Veszprémben is tudva van az ügyvédi rendezés eredménye. Az eddigi ügyvédek közül Galamb József¹²², Gál Lajos¹²³, Sólomvári, Szabó, Végh s Véghely¹²⁴

¹²¹ Tótvázsonynak 1857-ben 1780 magyar és német anyanyelvű lakosa volt. A katolikus németeknek és a református magyaroknak is önálló anyaegyháza volt. ILA-KOVACSICS 1964. 377.

¹²² GALAMB/CSEH-GALAMB József veszprémi református ügyvéd 1849-ben 40 éves volt, feleségével, hat gyermekével és három cseléddel a belvárosban, a Palotai utca 467. számú egyemeletes házban lakott, házuk az 1893. évi tűzvészben leégett. MÁRKUSNÉ VÖRÖS 2015. 214–215. – 1847-ben tagja volt a Veszprémi Casinonak. CASINO ÉVKÖNYV 1847.

¹²³ GÁL/GAÁL LAJOS (1818–1890) veszprémi református ügyvéd, Gaál Lajos (1792–1866) református lelkész fia. Az apa 1817-től Szentantalfán, majd Balatonszőlősen, végül Szentgálon szolgált. Gaál 1847–1849 között vármegyei másodalügyész volt, később magánpraxist folytatott. 1848. május 1-től a Veszprém Vármegyei Állandó Bizottmány tagjaként szolgált a szabadságharc ügyét. HUDI 2004. 171., 181., 199–200., 233., 240.

¹²⁴ A „sokaktól rettegett” pillanat háttérben az állt, hogy a legfelsőbb rendeletek az ügyvédség gyakorlását ideiglenesen szabályozták. A jogszabályok értelmében az ügyvédek három kategóriába sorolták: egy részüket a praxist gyakorlásától eltiltották, másik részüknek annak folytatását további vizsgálatról tették függővé, harmadik részüknek ideiglenesen megadták a működési engedélyt. Az utóbbiak közé tartoztak Veszprémben: Galamb József és Gaál Lajos református, Solyomvári Ferenc katolikus uradalmi ügyvéd, továbbá Szabó Antal református, Végh István katolikus és Véghely Imre református ügyvéd, későbbi alispán. – MNL VeVL Veszprém város házjegyzéke, 1857.; a vallási hovatartozást a veszprémi felekezeti (r. k., ref.) anyakönyvek segítségével állapítottuk meg.

maradtak meg, s mint halljuk, Pápáról Varju¹²⁵ tétetett át... Elérkezett eszerint az oly sokaktól rettegett s aggódva várt pillanat.

Vönöcky.

FORRÁS: Pesti Napló 4 (1853) 1047. sz. (szeptember 6.) [1.]

14.

**Veszprém–zalai levelek. XVII.
Balaton-mellék, 1853. szeptember 29.**

Régóta hallgatok, s e hallgatóság alapoka nem akarathiányban, hanem azon nyomasztó körülményben gyökerezik, hogy két megye társas, tudományos, művészi s politikai életében egy hó leforgása alatt alig merül föl oly jelentékeny esemény, mi a levelezőt a hallgatóság megszakítására képesíthetné. Veszprém társas élete nemcsak a jelenlegi borongó őszi napokban, hanem nyáron, sőt még télen is sokkal élettelenebb az elkülönző kaszt-falak leomlatlansága, s az élményt mások becsülete marásában találó nyelvek fegyvereitől félelem miatt, hogysesem mint ily társas életben merülhetne föl valami, mi nemessége s nagyszerűsége által a közzétételt megérdemlené. Itt csak hibák vannak, melyeket ostorozni, bűnök, melyeket fenyíteni, visszaélések s téveszmék, melyeket megszüntetni kell. Zala társas életének nyári tűzpontját B.-Füred képezé, a fürdői saison alatt ez évben már nemcsak honunk, hanem a birodalom, sőt Európa különböző részeiből érkezett vendégek egymással érintkezése vilanyzá új életre a zalai szendergett társas életet is. A saison végződött – vele együtt végződött Zala társaséleti élénksége is; a vendégek széjjeloszoltak, velök együtt eltűnt a kedv, életzaj s elevenség is, mi B.-Füred társas életét a fürdői szak alatt jellemzi, s mi a vidék regényessége s szépségére ráteszi a koszorút, a társalgás örömeiből eredő sajtyszerű varázs, mi – főleg a fiatalok közül – oly sok vendéget édesget B.-Füredre.

Tán nem lesz érdektelen most, miután a fürdői szak végződött, a múltba higgadtan visszpillantani, s a józan ész bírálalmérlegébe vetni az eseményeket, melyeknek B.-Füreden szemtanúi valánk; az intézkedéseket s előtervezeteket, melyek e nevezetes fürdői gyógyintézetre átalakítólag s jövőjét tekintve emelőleg hatottak.

¹²⁵ Varju József református ügyvédrel van szó, aki 1848-ban 31 éves volt. HUDI 2001a. 155.

B.-Füred társaséleti szempontból folytonosan emelkedik, mit az évi névsorok¹²⁶ fényesen igazolnak, minden évben növekedvén az érkező vendégek száma. E vendégkoszorú nagy része eddig oly egyénekből állt, kik szórakozni, az élet nyomasztó terheitől szabadulni, élvezni jöttek hazánkknak e szép, igézőn regényes fürdőhelyére, mert gyógytani tekintetben nem állt még B.-Füred azon ponton, melyen az itt rejlő orvosi erőik fölfedeztetése, közzététele esetén állhattott volna, mely erőik közzététele, a szenvedő emberiségnek velöki megismeretése szembetünöleg növelendette az érkező s itt nemcsak élvezni, hanem betegségétől is szabadulni akaró vendégek számát. Előző években Füred inkább társalgási, élvezeti gyönyörhely, mint gyógyintézet volt; a betegek aránylag sokkal kisebb számmal voltak, mint az egészségesek¹²⁷, s a társalgás mégsem volt oly fesztelen s gyönyörködtető, minő e regényes helyen, hol a szív önként nyílik meg a barátság érzelmei s a társalgás örömeinek, a különböző osztályok egymáshozí testvéri simulása, a természet egyszerű törvényeinek hódolat esetén lehetett volna. Ez elkülönözöttég, a szokás bilincseiből kibontakozni nem tudás, az egyszerű természet törvényeitől eltérés jelen évi saisonunk alatt is szembetünöleg észrevehető volt, s a kitűnni akarás – önmutogatásrai hajlamnak –, mely hibában főleg szépeink sínlenek, s mely nyavalyának egyedüli (de fájdalom, nem mindig hatékony) orvossága az irodalmi téreni megrovás, az itt-tartózkodást vonzóvá s bájolóvá tevő társalgás nagy részben fölláldozva lön. Fürdőhelyekre a városi élet unalmától menekülni, a természet egyszerű, de éppen ezért magasztos örömeit s kéjeit élvezni siet mindenki... itt ellentétbe jött a fürdői élet céljával az, ki mesterkéltég által óhajt a többiek közt feltűnni, s e mesterkéltég utáni vágy kielégíthetéseért fölláldozza a társalgásra fordítandott idő nagy részét, s Füreden e vágy oltára előtt a valódi társalgás fölláldozva volt. A nők naponkint legalábbis háromszor öltözöködték, s ki nőt öltözöködni, főleg ily kényes helyen, mint B.-Füred, hol ezer szem közöl hatszáz becsmérölöleg néz mást ahelyett, hogy vele együtt élvezné a táj s társalgás gyönyöreit, csak egyszer is látott, annak lehet fogalma arról, mennyi időt szükségel nőknél háromszori öltözöködés, s mennyi időt hagy fenn a társalkodásra. E nevezetes és szokás általi szentesítettsége miatt nehezen gyógyítható bajban rejlik oka annak is, hogy a vendégeknek egymással érintkezni kevés idejük levén, gyakran egy

¹²⁶ Écsy László 1839-től kezdve gondoskodott a fürdővendégek névsorának valamely pesti vagy a veszprémi nyomdával történő kinyomattatásáról.

¹²⁷ A változás a vendégforgalomban már az 1840-es években bekövetkezett, amikor a fürdőhelyi statisztika szerint a balatoni hidegfürdőt jó időjárású nyarakon többen vették igénybe, mint a gyógyfürdőt, az ún. melegfürdőt. Vö. HUDI 1989. 127.

hónapig együtt voltak és távoznak anélkül, hogy egymást ismernék – egymásnak csak nevét is tudnák! Más fürdőhelyeken a fény, pompa háttérbe vonul, a városi zajból kiszabadult élet egyszerűsége tör, minő maga a természet, s a fürdői időszak nem fényűzés-öltözködésnek, hanem betegeknek gyógymódnak, egészségeseknek kirándulásoknak, sétautazásoknak, szórakoztató, a szívre vidítőlag, a lélekre emelőleg ható társalkodásnak van szentelve, s mindenki áldozik az emberi érzet oltárán anélkül, hogy kaszti elkülönző állására – mi a társalgási öröm virágait oly gyakran lehervasztja – tekintene. B.-Fürednek is arra kell törekedni, hogy e tekintetben fölverekedjék a polcra, melyre más fürdőintézetek már fölemelkedtek, mert társalgási szempontból csakis így fog fölibe szebb jövő derülni.

Társas életünk növelésére jótékony hatást gyakorolt az is, hogy a főbb nemesség közül sokan szerencsésíték e saison alatt B.-Füredet látogatásukkal. A két Odescalchi hercegen kívül huzamos ideig mulattak körünkben Magyarhonból Schmidegg, Viczay, Rhédey, Szapáry, Beleznay, Khevenhüller, Hunyady, Keglevich, Zsigray, két Csáky, két Festetich, két Almásy, három Eszterházy, öt Zichy grófok; Vécsey, Pongrácz, Révay, Lopresti, két Gerliczy, két Prónay bárók; Szathmári, Király, Ányos, Bezerédy, Domonkos, Dőry, Egressy, Eőry-Szabó, Ghiczy, Halász, Hertelendy, Hollósy, Huszár, Inkey, Káldy, Kacskovics, Kenessey, Konkoly, Kornis, Kubinyi Ágoston, Magyarai, Nedeczky, Noszlopy, Ostffy, Pap, Pázmándy, Puzdor, Roboz, Rosos, Sárközy, Szilassy, Szirmay, Jankovics tehetős nemesek. Erdélyből Mikes, Bethlen, Rhédey grófok, báró Radák, Kendeffy s Kozma főnemesek. Bécsből Oppolzer és Heller főorvosok, Zsoldos, Liederer, Malaniczai. Moldvából Goilard Tódor, Velencéből Driguét család, Szászországból (Drezda) báró Uickermann, Amerikából (New York) Delaplain, Prágából Pleischl vegytanár.¹²⁸

*Kubinyi Ágoston*¹²⁹ kirándulásokat tett Balatonunknak a régiség tisztaság ereikében oly gazdag vidékére, a történeti múlt, a nagybecsű rom maradványairól a titok sötét fátyolát fölemelendő, vagy ha ez lehető nem volna, legalább jelenlegi minőségökkel a nemzetet megismerttetendő. Meglátogatá

¹²⁸ A fürdőfelügyelőség által kiadott 1853. évi nyomtatott vendéglistából elsősorban a notabilitásokat (a fő- és köznemeseket, külföldi vendégeket) emelte ki, a pesti és vidéki zsidó kereskedők, bérlők, a fővárosi és vidéki polgárok említéséről megfeledkezett. A turisztikai vonzerőt ugyanis a társadalmi elit jelentette a fürdőpropaganda szempontjából.

¹²⁹ Felsőkubinyi és nagyolaszi KUBINYI ÁGOSTON (Videfalva, 1799. május 30. – Tápiószentmárton, 1873. szeptember 19.) 1843–1869 között a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója. 1843-tól a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli, 1853-tól igazgató tagja, 1844–1845-ben a Királyi Magyar Természettudományi Társulat elnöke volt.

többek közt a hajdan Zalához tartozott, jelenleg Veszprém megyébe kebelezett Felső-Eörsöt is, hol ez év tavaszán római temető s urnákra bukkantak, s e látogatás fő célja részint a temető, részint a régiségéről híres római katolikus templom valának. Sajnálni lehet, hogy a nagyérdemű hazafi, ki nemzete s hazája iránt régiségek körüli búvárkodása által magát oly kitűnően érdemesíté, nem szakíthata időt a Veszprém megyében, Veszprém s Palota közt fekvő sólyi s Zala megyében fekvő pécsel[y]i református templomok megtekintésére, melyek közül mindegyik a magyarok bejövetele előtt építettnek lenni állítatik.¹³⁰ Főleg a pécsel[y]i megérdemelné, hogy a templom tetőzetét tartó ácsmunka, melyhez erősségi szempontból hasonlót mostani ácsok készíteni nem tudnak, sajátosság alkotásaért a templom lerombolta előtt szakértő egyén által lerajzoltassék; e rajz az építészet történetéhez becses adatként csatlakozhatnék s a megnézés minél előbbi megtörténte annyival inkább óhajtható, mert a pécsel[y]iek új templomot szándékozván építeni, a régit nem sok idő múlva lerombolandják.

Visszatérve Füredre, futólag említem meg csak azon több lapokban pengett indítvány célszerűsége s mielőbbi életbeléptetésének szükségességét, mely Füred emelkedhetése tekintetéből halaszthatlan teendőül jelöli ki az Arács s Füred feléi építkezést, mely által Füred és Arács egymással 20–25 lépésnyi távra eső s virág és gyümölcsös kertközökkel ékített földszinti lakokkal lenne a Savanyúvízzel összekötendő, mely építkezés később Kövesd irányában s annyival inkább folytathatnék, mert a Kövesdtől délre fekvő s Balatonra dülő csopaki határban is erőteljes savanyúvízforrást fedeztek fel, mit a veszprémi székesegyház földesúri jogánál fogva különben is rendszerezni s fürdői lakok építése által fürdő- és gyógyhellyé alakítani szándékozik.

B.-füredi határban is találtak savanyúvízforrást. Ereje a savanyúvízzel tökéletesen egyezne, ha kőveli körülövezés által meggátolnák az édes vizek beleömlését. Birtokosai köznemesek, s mint halljuk, már faövezettel (bödön) vevék körül, s egy üveg savanyúvizet egy ezüstkrajcárért szándékoznak adni.¹³¹

Lovason a Balaton-parton (Veszprémtől délnyugotra, Füredtől keletre) veszprémi vállalkozók hidegfürdőket szándékoznak állítani részvények útján;

¹³⁰ A sólyi és a pécselyi református (eredetileg katolikus) templom is Árpád-kori.

¹³¹ Egy ezüstforint 60 ezüstkrajcárt, két és fél váltóforintot, azaz 150 váltókrajcárt tett ki.

egy részvény ára 40 ezüstforint. Óhajtható volna e vállalat sikerülése márcsak a vidék szépségének s érdekének növeléseért is.¹³²

Gyógytani tekintetben minő átalakítások történtek, elébbi leveleimben részletesen kifejtém, s így újból elősorolni fölösleges; csak annyit jegyzek meg, hogy a birkasavó gyógymódot s gőzfürdőt már ez évben is sokan használták,¹³³ s Orzovenszky főorvos fáradatlan tevékenysége, tárgyavatottságát tanúsító gyógyítása után a betegen jöttek egészségesen hagyák el gyógyintézetünket.

Művészetre nézve Füred nem kedvező. Zenén kívül nincs ága a művészetnek, mely itt kellő pártfogásban részesülne. Főleg a színészet hanyatló állapotban van a vendégkoszorú részvétlensége miatt, s hacsak az indítvány, mely szerint a színészet éppen úgy, mint a zenészet, érkező vendégek által fizetendő meghatározott díj letétele által nem lesz némileg biztosítva, úgy nehezen hiszem, hogy oly jeles színtársulatot, minő Latabaré volt, Füred jövőre megnyerhessen. Kívánatos volna e parkbani nyári színpör használható állapotba helyezése is, mert a színészet iránti részvétlenségnek egyik fő oka a kis tériméjű zárt színházban összeszoruló meleg lég nem tűrhetése.¹³⁴

Kisfaludy gőzös még jelenleg is jár, rendes menetrendét azonban nem tartja meg, dacára a nagygyűlés azon végzésének, hogy Masjon úr intézkedéseig a menetrend változatlan maradjon. E meg nem tartás, mely ellen Dráva felől s Zala-Egerszegről jöttek panaszok, könnyen csökkentőleg hathat a gőzös hitelére, mert mint értesülve vagyok, körülbelül 30 egyén várakozott hiába, s 30 egyén vajmi sok kárt tehet a különben is süllyedségéből csak most emelkedő közlekedési vállalatnak! Vagy tán Masjon úr már intézkedett? Ha igen, úgy ez intézkedést lap útján közzé kelle volna tenni, hogy tudta volna magát a közönség eleve mihez tartani. Legyünk óvatosak, s közönség iránti figyelmetlenségünk által ne idézzük föl a vészt, mi a vállalatot fogja érezhetőleg sújtani.

¹³² A lovasi balatoni fürdő felállításáról későbbi leveleiben nem tett említést, a terv nem valósult meg. A veszprémi vállalkozók Almádiban is csak jóval később építettek fürdőt. Brenner Lőrinc az első fürdőkabint 1874-ben állította fel. 1877-ben a veszprémi káptalantól 2 forint éves bér fejében kapott engedélyt 8 fürdőkabin felállítására a Remete patak torkolata, vagyis a későbbi Irredenta-, a mai Trianon-emlékmű közelében. SCHILDMAYER 2003. 4.

¹³³ A birkasavó gyógymód és a gőzfürdők használata a fürdőfelügyelői számadásokból évről évre követhető. 1853-ban pl. 84 vendég vett savófürdőt, 303 gőzfürdőt. Vö. LICHTNECKERT 2013. 426.

¹³⁴ Az első, ideiglenesnek szánt nyári színpört 1842-ben a fürdőn gyakran megforduló főnemesség támogatásával építették, jó idő esetén inkább ebben játszottak a társulatok, mint az 1831-ben átadott Kisfaludy-féle állandó színházban. HUDI 2008. 77.

Zenén kívül még egy ága van a művészetnek, mely B.-Füreden számolhat némi pártolásra; ez ág a festészet. Kár, hogy Alconieri¹³⁵ híres arcfestő, ki Pápáról Veszprémben Cseresnyés István¹³⁶ hullája levételére hívatott meg, s meghívás után Veszprémben több egyének arcképét élethűn találva vevé le, nem szakasztá időt füredre elrándulásra; ügyessége kezeskedik arról, hogy B.-Füreden jó keresete lett volna, mert arcképet jól találva 10 ezüstforintért vetethetni le: oly előny, mit mindenki igyekszik fölhasználni.

Füred jövője emelésére nagy hatással volt dr. Orzovenszky megnyerhetése, ki oly sok hasznos indítvány uradalom előtti megpendítése s életbeléptetése által növelé e gyógyintézet orvosi érdekét, e hatást még magasabb fokra emelé dr. Opolzer bécsi, Balassa magyarhoni, Heller bécsi főorvosok s Pleischl prágai vegytanár látogatása¹³⁷, kik Fürednek Ostend és Herculan feletti elsőségét elismerve kimondák, hogy mellnyavalyában sínlőkre nézve Füred gyógytani szempontból megbecsülhetetlen jótékonyaságú fürdőhely. Opolzer nézete szerint a Balaton-parti friss lég reggelenkinti szívása s a parkbani nyári színek körül építendő lakokbani szállásolás betegek nézve legjótékonyabb, mivel a fürdők, savanyúvíz, csónakázás, sétányok használatának kapcsolatba hozása oly előny, mit egyedül Füred regényes s természet által bőven adományozott vidékén található fel. Heller a savanyúvíz-forrásokat különíté orvosilag létre-szeikre, s hisszük, hogy különítés alkalmával szerzett ismereteit nem sok idő múlva közléteendi.¹³⁸

¹³⁵ ALCONIERE TIVADAR / Theodor Heinrich Alconiere / szül. Kohn Hermann (Nagymarton/Eisenstadt, 1797 v. 1798 – Bécs/Wien, 1865) festőművész, portréfestő, litográfus. Művészi tanulmányait 1812-ben Bécsben kezdte. Az 1830-as években áttért a katolikus vallásra és Rómába zárán-dokolt, ahol 13 évet töltött művészi tanulmányokkal. Az 1840-es években Bécsen át Magyaror-szágba jött, ahol Pápán, Pesten és Székesfehérváron festegetett az ötvenes évekig, amikor visz-szatért Bécsbe, ahol teljesen vallásos ábrándjainak élt s egy kolostorba visszavonulva halt meg.

¹³⁶ Cseresnyés István református ügyvéd, 1827-ben becsületbeli tisztü ügyész, 1831-től veszprémi járási alszolgabíró, 1834–1849 között főszolgabíró volt. 1839-ben táblabíróként az országgyűlési utasítást összeállító bizottmány tagjaként is tevékenykedett. 1849. július 7-től a szabadságharc bukásáig a megye székhelyéről különböző ürüggyel távozó Rosos István első- és Kenessey Antal másodalispánt helyettesítette. Később magánpraxist folytatott. HUDI 2004. 143., 153., 172–173., 240.

¹³⁷ 1853. augusztus augusztus 6-án Opolzer János cs. k. udvari tanácsos és orvostanár, valamint Pleischl Adolf cs. k. kormánytanácsos és vegytanár Bécsből érkeztek Füredre; őket követte 7-én Balassa János orvos, pesti egyetemi tanár a testvérével, Emília kisasszonnyal. Heller János birodalmi vegytanár a nevével érkezett augusztus 30-án Bécsből. FÜRDŐNÉVSOR 1853. 13.

¹³⁸ Az ivókút vizének és a balatoni iszapnak az analizését Heller Flórián bécsi tanár 1854. április 24-én készítette el. Kéziratát a pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára őrzi. LICHT-NECKERT 2013. 108–109.

A merő- s dugaszológépek ellen emelkedett hangok elnémítására nem látom fölöslegesnek megjegyezni, hogy e gépek ellen fölhozott okok nem olyak, melyek lényegesek volnának, mert időre s nem a víz minőségére vonatkoznak, holott nem az a cél, hogy kevés idő alatt *mennyi*, hanem az, hogy bármennyi idő alatt, de *minő* víz meríttetik ki. Időnyereményért a víz jóságát fölláldozni nem szabad, hacsak a vevőközönség iránt igaztalanok nem akarunk lenni. Ha sok idő alatt kevés víz méretik a gépekkel, az az uradalom kára, de ha sok idő alatt ugyan kevés, de jó, szénsavanyát el nem vesztett víz méretik, ez a vevőközönségre nézve oly nyereség, melyérti idővesztéssel járó áldozatát az uradalomnak nem méltányolni nem lehet. Elvitázhatlan igazság az, hogy a régi töltögetési rendszer alatt az üvegbe töltött víz majd minden ponton érintkezett a levegővel, s ez érintkezés a szénsavanyos részeket elszabadítván s röpítvén, erejéből a víz igen sokat vesztett. A mostani meregetési rendszer előnye az, hogy a levegővel érintkezés – víz alatt merülvén meg az üveg – megszüntetik, s általa a szénsavany elröpülése meggátoltatván, a víz forrásbani erejében árultatik, annyival inkább, mert a dugó is gép által nyomtatván be, az légzárólag felül az üveg falához, s a szénsavany kibontakozását, a víznek közegeken át levegővel érintkezését lehetleníti. Az idővesztés is csekély leend, ha a gép tökéletes leend, mert még eddig egészen nem mondható, csak egy dugaszológépe levén, holott egy merőgéphez két dugaszológép szükségeltetik, hogy az egyszerre telemerített két üveg mindjárt vízből kiivetése után egyszerre be-dugaszoltathassék.

Vönöcky.

FORRÁS: Pesti Napló 4 (1853) 1071. sz. (október 5.) [1-2.]

16.

Balaton-mellék, 1853. október 23.

Érezve azon kötelességet, melynek erejénél fogva a levelező hivatva van a vidékeni termés minősége s mennyiségével igazsághűn megismertetni a közönséget, s buzdítva a szerkesztőségnek vidéki levelezőihez intézett s azokat e részbeni kötelességök lerovására fölhívó kérelme által, ez évi utóterményeink: a kapásnövények és bor minőségét s mennyiségét fogom jelenleg vidékünkre vonatkozólag közzétenni.

Veszprém s Zalának közvetlenül Balatonra dülő része inkább bor-, mint eleşttermésre s kapásnövények tenyésztésére levén az alkató sors kezei által rendeltetve, a két testvérmegye Balaton-melléki részén csak a lapokban tenyésztenek élélmicikkeket, s itt is oly keveset, hogy a termés még a legtehetősb gazdák évi szükségéi fedezetére sem elégséges, s a veszprémi piacon kénytelenek azt jó eleve bevásárlani. Itt rejlik alapoka azon körülménynek, hogy Balaton-mellék lakossága félelemben van, ha országszerte szűk az eleség, s a bor aránylag több, mint szokott lenni előző években. Ily alkalommal ugyanis az eleség ára magasra szökik, pedig ezt készpénzen kell vásárlania, s az egyetlen termés, miből pénzelhet, a bor bőven termévn, ára oly rendkívül leszáll, hogy a leszüretelt áldásfölösleg eltölthetéseért vásárlandó hordóért gyakran két-, sőt háromannyit is kell fizetnie, mint amit a beleszüretelendő bor érni fog, s éppen ez az eset adta elő magát jelenleg is.

Kapásnövényei: burgonya és tengeribe veté utóreményét a földműves, s hívé, hogy a nyárutói esözés áldó hatása után ezek bőven termendvén, a fenyegető ínséget teljes erejében elötérre lépni nem engedendik. Mint felelt meg e részbeni várakozásunknak országszerte a valóság, nem tudom, mert vidéki levelezőink közleményeiben e tárgyra vonatkozólag a tudósítás hiányzik... én csak annyit írhatok, hogy vidékünkön nem felelt meg. Veszprémben – Bakony környékén – hol a burgonya, mely pedig legfőbb eleségpótlék, igen nagy mértékben természetik, fölötte kevés termett, nagy részét a földi kukac fölemészette, ami keveset épen hagyott, az is egyrészben éretlen, másrészben a bekövetkező vész előjelei által tarkázottsága kevés reményt nyújt télközépigéi eltartásához. Tengeri sem termett vidékünkön annyi, mint az előző években, s hogy a kapásterményekben helyezett remény országszerte mint valósult, habár közleményekből nem tudhatjuk is, de gyaníthatjuk abból, hogy az egymással levelezési érintkezésben levő héberek, látva a bekövetkező drágaságot, nagymértékben kezdik újra összevásárlani a terményeket, holott néhány hét előtt a részökróli vásárlás bátran semminek vala vehető, s e vásárlási düh okozá azt is, hogy az eleségnek előbbi hetekben csökkeni kezdett ára jelenleg ismét emelkedik, s az árpa kilája 14–15, a rozse 19–20, a burgonyáé 6–7 s a tengerié 13–14 váltóforinton kel, holott még a tél be sem köszöntött. Nem tagadom, hogy az áremelkedésre befolyása van az orosz–török háború lehetőségének, melynek a börzére leverő, az eleségárra emelő hatása van, de elvitázhatlanul igaz másrészről az is, hogy e rendkívüli áremelkedést az általánosan szűk termés növeli.

S amily fukar volt a természet eleséggeli megáldásunkban, oly bőkezű vidékünkhez szüreti áldása: a lángnedvű ital osztogatásában. Öregek állítják, hogy 1812 óta a jelenlegihez hasonlítható bő bortermés még nem vala.¹³⁹ Nincs gazda, kinek szüretje hordóhiány miatt félbe nem szakadt volna. A fürdői saison végződte óta megnépetlenülült országutak ismét telvék egymást érő kocsikkal, de e kocsik nem fürdői vendégeket, hanem szüretelőket s bérelt vagy pedig vásárlott hordókat szállítanak. A hordóár s hordóbér egyaránt mesés magasságra rúgott. A hordó akója (előző években 2 váltóforint) jelenleg a nyereszkesző héberek által 5 váltóforinton árultatik, s még így is szerencsésnek tartja magát, ki közéletben vehet, s nem kell érte Pápára, Sopronba, Kis-Cellbe, sőt Steyerbe költekeznie. A hordóbér szinte nagy, 8 akós hordótól 3, sőt 4 akó mustot is ígérnek bérbe, s így ha még a hordó el s visszaszállítási költségét is fölszámítjuk, mi szinte a bérlőt illeti, s a roppant napszámot, mit a szüret általános megkezdése miatt csekélynek nevezhető munkaerő idézett elő, szerencsésebbnek mondhatjuk azt, ki hordót adhat bérbe, mint azt, kinek ily bőségben bérlett hordóba kell szüretelnie, mert maga részére fönmaradó bora nem sokkal, vagy tán semmivel sem ér többet, mint amennyit kellett érte költekeznie; a mustnak akója jelenleg három, sőt sok helyen két forinton s 1 forint 30 krajcáron is kelvén váltóban. E körülményben keresendő alapoka azon csodás tüneménynek, hogy a Balaton-melléki ember nem örül, ha drágaságban bő bortermése van, mert neki, kinek borán kívül úgyszólván mindenét készpénzen kell bevásárlania, ilyenkor sok kiadása s kevés bevétele levén, szükségét kellőleg nem fedezheti.

Bármily bő legyen is, s így bármily jó mennyiségi szempontból ez évi bortermésünk, minőségi szempontból dacára a késői szüretnek, nem nevezhető oly jónak, minő volt az 1848-iki, annyival kevésbé hasonlítható az 1834-ik évi terméshez.¹⁴⁰ Minőségi jóságára kártékonyan hatott az is, hogy a gazdák ily rendkívüli bőségre nem számolván, hordókról eleve nem gondoskodtak, s a

¹³⁹ A csopaki szőlőhegyek dézsmaköteles borterméséről az 1796–1854 közötti időszakban készült összeírások hitelesítik az öregek emlékezetét: 1812-ben 7390 akót mértek, ezt a mennyiséget csak 1829-ben közelítették meg (6910 akó); a leggyengébb termés 1814-ben volt (811 akó); a 3000–4000 akós termés számított átlagosnak. LICHTNECKERT 1997. 305.

¹⁴⁰ 1834-ben Ungvár környékén is bő termés volt, a szőlő érését semmi sem akadályozta: azt írta a helyi tudósító, hogy „az 1811, 1822 és 1827dikinél jobb bort reménylünk.” Ungvárról Oct. 18dikán. = Hazai s Külföldi Tudóítások 1834. 34. sz. (október 25.) 266–2067. Hasonlóan bő termést szüreteltek Pozsony környékén. – Pozsony Oct. 2dikán. = Uo. 1834. 29. sz. (október 8.) 226. 1848-ban Diószegen, Székelyhidon és környékükön a „legáldásteljesebb szüret reményéről” számoltak be. – Diószeg, Székelyhid, és más megyebeli bortermő helyekről... = Nemzeti 1848. 55. sz. (július 14.) 215. – Csopakon 1833-ban 1762 akó, 1834-ben viszont 5057 akó bor termett, az 1848-as összeírás nem maradt fenn. LICHTNECKERT 1997. 305.

leszüretelt, de hordóhiány miatt el nem tölthetett bor csöbrökben, bocsákban s kádakban lezúzva sóvárgott, míg tulajdonosaik Pápa, Sopron s Cellbe hordót vásárolni jártak. Még most is hátra van a szüretnek egyharmada, s bár a szőlő az utóbbi esőzések óta rendkívül rothad, a szüret mégis meg van akadva, mert a szőlősgazdák nem képesek hordót teremteni. A tavali termés mennyiségre nézve úgy áll az ideihez, mint 1:5, sőt sok helyen, mint 1:6, minőségre nagyon egyformák, sőt tán a tavalit még jobbnak lehet mondani, mint ez évi előszüretet, mert valódi, tökéletesen megérett szőlőt még e hó 10–15-e közt is nehezen lehetett találni.

[Vönöcky.]¹⁴¹

FORRÁS: Pesti Napló 4 (1853) 1100. sz. (november 9.) [2.]

17.

Balaton-vidék, 1853. november 15.

Balaton mellékén sok a szőlőhegy, mert e regényes vidéket már maga a természet is bortermésre alkotá, s bár a Balaton-melléki borokról általában elmondhatni, hogy jók, mégis jósági szempontból kiemelést érdemelnek a badacsonyi, szent-györgyi, szent-békálljai, ábrahámi, bácsi, köves-kállai, udvari, füredi hegyek..., s ez utóbbin ismét kiválnak jóságra nézve a bocsári, szálkai (mely sokáig tartva a somlaival vetekedik), öreg-hegyi és Tamás-hegyi szőlők.

A nyílt forrás helyett vidékünkre is Mórocza¹⁴² és többek által behozott, Rajna mellékén fölhalált mustköttyogtatási¹⁴³ rendszer máris kezd meghonosulni nemcsak a nagyobb birtokosok, hanem még a szegényebbek is elismervén e változtatás célszerűségét, mely elismertetésre nem csekély befolyást gyakorolt azon körülmény is, hogy a kötötyogtatott must akóját drágábban vették a vásárlók, mint az eddigi modor szerint kiforrottét.¹⁴⁴

¹⁴¹ A szerző neve feltehetőleg helyhiány miatt maradhatott le a szám szedésekor.

¹⁴² Mórocza Dániel ügyvéd, felsőörsi birtokos.

¹⁴³ Lapalji szerkesztői jegyzet: *Kérjük ez eljárás minéműségéről a Gazdasági Lapokat értesíteni.* – Szerk.

¹⁴⁴ Az 1850-es évek elején Márkus Ignác alsóörsi, Mórocza Dániel felsőörsi birtokos és Varga Lajos szolgabíró voltak a modern borászat úttörői a borvidéken. Varga Lajos stájerországi és Rajna-vidéki utazásain szerzett tapasztalatai alapján létesítette Füreden a híres szálka-hegyi szőlőgazdaságát.

B.-Füred, mely múlt évben a pápai főiskola borsegélyszedő követét visszautasítá, jelenleg elfogadá azt, s annyival inkább, mert a nép köréből, mely nagy kegyelettel viseltetik vallása s főiskolája iránt, hangok emelkedének, a tavali visszautasítást rosszallók s az általam e részben a Pesti Naplóban tett s Füreden csakhamar köztudomásra jutott fölszólalást helyeslők. Lelkészüik nyílt helyen, többek előtt dicsekvék, hogy ez elfogadás egyedül az ő megfeszített törekvéseinek köszönhető! Ha úgy áll a dolog, mifelől nem kételkedünk, törekvése méltán köszönetet érdemel tőlünk az ügy szentsége nevében, azt azonban mindenestre fájlalhatjuk, hogy e törekvést, mely jelenleg oly sikerdúsnak mutatkozott, múlt évben is föl nem használá, s általa a főtanodát meg nem menté azon veszteségtől, mely a borsegély megvonása következtében sújtolá, s melytől megmenteni akkor sem leendett nehezebb, akkor sem kerülendett erőfeszítőbb törekvésekbe, mint az akkori határozat folytán történt visszautasításnak jelen évben kivitt jövőrei megszüntetése!

Fájlalni lehet azt is, hogy azok, kik a főtanoda anyagi ügyei vezetésével megbíztatvák, nem gondoskodtak kellőleg már az előző években, hogy e borterme vidéken a főtanodának kellő számmal legyenek hordói, melybe a borsegély szedessék. E gondoskodási hiánynak tulajdonítható, hogy a jelenlegi bő bortermeben főtanodai részre gyűlt segély bátran semminek vehető. Hisszük a főtanoda anyagi ügyei vezetésével megbízott egyének belátásáról s a főtanoda ügye melletti lelkesültségéről, hogy a jelenlegi káros tapasztalásból okulva, jövőre e tekintetben célszerűleg intézkedve leend, mit annyival inkább hiszünk, mert kiküldöttei által máris nyomoztatja a főtanodai igazgatóság, hogy hol, mennyi s minő hordaja van.

Az anyagi segélyről — mint a főiskola életben maradhatása, fönnállhatásának egyik nevezetes tényezőjéről — szólva nem tehetem, hogy e főiskola sorsa felett velem együtt s oly méltán aggódó sokezerek nevében kérdést ne intézzek azokhoz, kik e főtanoda élete fölötti örökösre hivatvák, hogy miután Debrecen s utána Kőrös megnyerte gimnáziumának a nyilvánosságot, mi lehet oka annak, hogy pápai tanodánk még jelenleg sem áll a nyilvános iskolák sorában.¹⁴⁵ Megtettek-e minden lépést azok, kiknek meg kelle tenniök, hogy e tanoda, mely az államnak s egyháznak oly sok jeles s kitűnő férfiakat növelt, továbbra is fennmaradjon? E kérdések lebegnek jelenleg mindenki ajkán, kit e

¹⁴⁵ A Pápai Református Gimnázium nyilvánossági jogát 1851. augusztus 4-én vesztette el, és csak 1857 őszén nyerte vissza; ezt követően tarthatták meg az első érettségi vizsgát. TRÓCSÁNYI 1981. 253., 280–281.

főtanoda sorsa közlelről érdekel, ezek lebegnek főleg a szülőkén, kik félve a tavalı jelenetek megújulásától s gyermekeikért évek hosszú során tett költekezéseik porba ejtésétől félhetnek, mert a dolgot bizonyosan nem a kormány hártatja.

Hisszük, hogy az egyházkerületi tanácskozmány, melynek kevés idı múlva meg kell tartatni, s fı tárgyul a fıtanoda biztosítását kell kitűznie, e kérdésekre megnyugtató feleletet adand, mi hogy mielőbb történjék, az ügy szentségétől áthatott kebellet – szıvből – óhajtja

Vönöcky.

FORRÁS: Pesti Napló 4 (1853) 1113. sz. (november 24.) [1–2.]

18.

Balaton-mellék, 1853. december 6.

Az orosz–török kérdés¹⁴⁶, melynek gordiusi csomóját – miután a diplomatia békés úton megoldani minden erőmegfeszítése mellett sem bír – az egymással szemközt álló harcszomjas felek két világrészben hősies csatázásai kard élével vágandják ketté, nem lehet, hogy hatást ne gyakoroljon oly birodalom anyagi ügyeire is, minő Ausztria, melynek kormánya jelenleg még a semlegesség korlátai közt áll, birtokában mintegy a döntő súlynak Európa, sőt a világ békéje vagy harca felett, mely egyik vagy másik félhezi csatlakozása esetén múlhatlanul bekövetkezendik. E hatás, mit az oldatlan s mindenkit feszültségben tartó kérdés gyakorol, a termények folytonosan magasbra szökkenő árában nyilatkozik, s bár a gabona növekvő árának fı oka az Európa-szerte szűk termésben keresendő, de elvitázhatlanul igaz az is, hogy ez okhoz még egy másik ok is járul, a lehető európai háborúrai speculatio s egyesek számítása, mely számítás e lehetőséget szem elıtt tartva, egyesekkel nyereség reményében összevásároltat, míg másokat, s főleg a fıbb termesztők közıl, kik terményeik eladására

¹⁴⁶ 1853. november 1-i oroszországi hadüzenettel kezdődött a XIX. század második felének első jelentős nemzetközi katonai konfliktusa, az ún. krımi háború (1853–1856), amely a Fekete-tenger és térsége birtoklásáért folyt. A háborút lezáró párizsi békekonferencián azonban csak részleges eredmények születtek. (Oroszország kénytelen volt csapatait kivonni a háború kezdetén megszállt dunai fejedelemségekből, a dunai hajózást nemzetközi bizottság felügyelete alá helyezték, a nagyhatalmak biztosították Törökország területi integritását, emellett a Fekete-tengert és partvidékét semleges övezetnek nyilvánították.)

szükség által nem kényszerítvük, az eladástól visszatartóztat, s a nyereszkesedők általi összevásárlás szintűgy, mint a nagyobb termesztők eladástóli idegenkedése jelentékenyen emeli a szűk termés által különben is magasra szökött gabonaárt. Úgyszólván még csak most köszöntött be a tél s az eleség máris oly méregdrága, hogy a szegényebb sorsúak, kiknek önszükségeikre évenként kell gabonát vásárlaniok, most jobban félnek a téltől.

A tisztabúza kilája máris 27–28, a rozsé 18–18 forint 30 krajcár, árpáé 14–15, zabé 12–13, kukoricáé 12½–13, burgonya zsákja 6–7 forinton kel váltóban nemcsak a veszprém- s zalábani eleségárt szabályzó veszprémi piacon, hanem a helységekben is, s szerencsésnek tartja magát, ki ez áron helyben vásárolhat, s nem kell érte Veszprémbe meneteli fuvarra költekeznie. Veszprém s Zalának Balaton-vidéki lakossága, hol a föld éppoly kedvezőtlen eleségtermesztésre, amely sikerdúsan használható bortermő helyül, a lakosok, dacára annak, hogy bőven termelt boruk ára kissé emelkedni kezd, még ebből nem fedezhetik szükségüket, hanem a lovasgazdák régi szokás szerint téli élelmüket csere útján szerzendők be, messze vidékre járnak alma s több téli gyümölcscsel, melyen az eleséget bővebben termő vidékeken gabonát cserélgetnek be.

E csere a hon különböző vidékei lakosságávali érintkezés következtében kereskedelmi szellemet ébreszt, fényűzést kapat lábra a föld népénél. Kellő avatottság mellett amely örvendetes tünemény a kereskedelmi szellem ébredése, oly veszedelmes a folyvást terjedő fényűzés.

Sokan, főleg Zalában, borral kereskednek, s azt többnyire Styriába, Karinthiába viszik ki. De mert a kereskedelem e nevezetes ágának vidékünk lakosai közül vállalkozó kezelői e tárgyban sem kellő avatottsággal, sem a magyar borok hitelének emeléséhez oly nélkülözhetlen szükségességű lélekismeretességgel nem bírnak, kereskedelmök többnyire magokra nézve bukással, őseikről maradt vagyonuk elvesztésével s a Balaton-vidéki bor hitelére vonatkozólag csökkenéssel van kapcsolatban; s míg amaz által a fekvő birtok rosszul kezeltvén, az ország belszegényedése s a kereskedelem iránti idegenség, emez által a bor megvesztegetve vitetvén ki, a Balaton-vidéki bor külföldöni hitelvesztése idéztetik elő.

A Balaton-vidéki nép szeret elmélkedni is, az ébredő kereskedelmi szellem által költetvén fel, a felköltő szellem bélyegét hordozza magán, s azon conjunctúrák körül forog, melyek európai háború esetén ez vagy amaz termény összevásárlása vagy illetőleg megtartása által nagyobb jövedelemforrással kínálják.

A fényűzés is mindinkább terjed, mi a korcsosulás s elszegényedésnek végszes előjele. Alig van soknak betevő falatja, de azért az öltözetnek meg kell lenni, a fényűzéssel a tehetetlenség álszemérme miatt alábbhagyni nem lehet. Pedig Nagy Sándor világhódító népét is kelet fényűzése dönté rabigába, Róma óriás erejét is a fényűzés férgé emészté föl.

A bor ára naponként növekedett e hó elejéig. Felső-Eörsön (az Öreg-hegyen), Udvariban (Zala) 6–7 váltóforinton kel akója, míg Arácson (Zala) s Kövesden (Veszprém), hol minőségi viszonyában a bor semmivel sem alábbvaló amazoknál, jelenleg is csak 5 forint s 5 forint 30 váltókrajcáron kel az újbor akója, míg az óboroké minőség s időviszony szerint 6–10 forint pengőpénzben.

Sok helység előljárósága (köztök Vámosé is) Veszprémben, tudva az asszonyok azon rossz szokását, hogy férjök akarata ellenére lopva is cserélnek elesegen gyümölcsöt, e bajt forrásában megszüntetendő, büntetés alatt tiltá meg gyümölccsel terhelt kocsiknak utcáni megállapodását.

Vönöcky.

Forrás: Pesti Napló 4 (1853) 1126. sz. (december 10.) [1.]

19.

Balatoni gőzhajózás.

Füred, 1854. január 25.

Minél jobban, célszerűbben kezeltetik a mezei gazdaság, minél virágzóbb az ipar, s terményei, készítményeinek forgalomba hozatalára minél jobbak a közlekedési eszközök, minél könnyebben közlekedhetik egyik vidék a másikkal, annál élénkebb kereskedelme, s a nemzet, melynek kereskedelme élénk, gazdasága jól rendezett, folytonosan emelkedik anyagi erőben, mellyel a szellemi erő — s ezzel a nemzeti nagyság — karöltve jár, mert nemzetet korunkban naggyá csak szellemi s anyagi erőbeni folytonos növekedés tehet, s mert földrajzi igazság, hogy a közlekedési eszközök jósága esetén a víz nemcsak el nem választja, hanem inkább összeköti a partmelléki vidékeket; elvitázhatlanul igaz az is, hogy a Balaton tava által elválasztott Veszprém–Zala és Somogy is, ha vízi járművei tökélyesek, közelebb vannak egymáshoz, mintha a vízen végezhető utat a sokszor oly rossz, esős időben sártól borított, télen hófuvatos szárazföldi út kátyúin, süppedékein keresztül kellene megtenniök. E tudat költé föl a Kis-

faludy gőzöst alapított társaság részvényeseiben azon eszmét, hogy a kereskedelem élénkítése s a közlekedés könnyítéseért célszerű volna gőzöst szállítani a tündér Balaton hullámzó vizére, mi az egész vidékre ugyan, de főleg a rossz utakkal megvert Somogy lakosságára, tökéletesen elszenderült kereskedelme fölbresztésére, süllyedő anyagi jólétének más vidékekkel könnyű érintkezés általi emelésére jótékonyan hatandana, s terményét, melynek otthon ára nincs, a veszprémi búzapiacra bevitel könnyítése által becsértékben emelendné.

Az eszme – mert életrevaló volt, s a lelkes fők, ki életbeléptetését első indítványozák, Schweiczról vontak következtetést, hol kisebb tavakon nagyobb s több gőzösök gazdag jövedelemforrással ellátva úsznak a hullámok felett – megtestesült, a társaság magát alakultnak nyilvánítá, a gőzös elkészült, s vízre szállíttatása első éveiben szépen jövedelmezett. A forradalmi korszak által tetemesen sújtott gőzös forradalom utáni években nem vala képes többé azon állásontra – melyen a forradalom érte – fölemelkedni. Hogy a gőzös magát fenntarthassa, pályáját folytathassa, adósságokba kelle keverednie, melyekből maig sem tisztázható ki magát, mert a leginkább érdekelt három megye lakosságának részvéte hiányzik, holott a gőzös – kellő pártfogolás s Balaton-vidék lakosságának önérdekei tudatára fölbredése esetén – kereskedelmének oly jelentékeny emeltyűjét képezné. Forradalom utáni évekbeni jövedelemforrásai nem valának képesek a gőzöst süllyedt állapotából kiemelni, eladatlanul heverő 200 részvényét pedig – melyből szép összeg folyt volna be a pénztárba – senki sem meré megvenni, mert a körülmények kedvezőtlen összefolyása következtében süllyedésnek indult gőzhajózási vállalatot már mindenki haldoklani hívé, sőt magok a részvényesek közül is találkoznak olyanok, kik vett részvényeiket becsáron alol igyekezének elárúsítani. Az önzés e gyáva féltékenysége még kártékonyabban hatott a gőzhajózási vállalat hitelére, s következménye a részvények el nem adhatása lón, pedig az eladás vala az egyetlen forrás, mely képes leendett a gőzöst nemcsak süllyedt helyzetéből tökéletesen kiemelni, hanem az erőnek oly mértékével is fölruházni, hogy pályafutását újjáteremtve sikerdúsan folytathassa, mert süllyedését nem annyira a Balaton-vidék gőzös fenntartásrai elégtelensége, mint az elemek s hadjárat érzékeny csapásai okozák.

A bajt, mely a gőzhajózási vállalatot végveszéllyel fenyegeté, gyökeresen orvoslandók, már a múlt évi fürdői saison vége felé (august utónapjai) nagygyűlést tartának a gőzhajózó társaság részvényesei B.-Füreden¹⁴⁷ mely gyűlésnek

¹⁴⁷ A szerkesztő lapalji jegyzete: *Lásd Pesti Napló 1853-ik évi sept. 6. (1047. sz.)*

legnevezetesebb s erélyesebb tette volt az e tárgyban szélesen kiterjedt szakismeretekkel bíró dunai gőzhajózás igazgatója: Masjon úrnak üzletvezénylővé választása, mi az üzletvezényleti hatáskörnek a társulat érdekeit biztosító, de amellett a vezénylőnek működhetésre szabad tért engedő kijelölése mellett meg is történt; valamint a kormányzó választmány megalakítása is, de a gőzhajózási vállalat életét biztosítandók semmi részletes tervezetekbe nem bocsátóztak. E tárgyban az alapos képzettségű, tárgyavatott Masjon belátása s nézetei szerint óhajtván a részvénytársulat intézkedni, ide vonatkozó határozatai meghozatalát a pesti nagygyűlésre halasztá el, mely nagygyűlés ez év első napjaiban csakugyan meg is tartatott, s melyre vidékünkéről a kedvezőtlen idő s rossz utak miatt csak Hertelendy K[ároly] s Némethy Pál mehetének el, de akik közül mindegyik többrendbeli fölhatalmazó levéllel volt megtisztelve.

Mi, Balaton-vidékiek, Pestről vártunk e tárgyban részletes értesítést, onnét vártuk a nagygyűlés folyama s határozatainak kimerítő közzétételét, s mert e közzététel mindeddig nem történt, jogot vevék magamnak e tárgyra vonatkozólag hiteles kútfőből merített értesítésemet nyilvánosság elé vinni, s a nagyközönségnek Ön becses lapja által tudomására juttatni, ha ugyan becses lapjában e tudósítás közzététele által legközelebről érdekelt vidékünk jobbainak feszült várakozását kielégíteni szíves leend.

Részvényesek — dacára a kedvezőtlen időnek — szép számmal jelentek meg. Sok meg nem jelent tag fölhatalmazottai által képviselteté magát. Gyűlés kezdete előtt számadások nézettek át, melyekből kitűnt, hogy a társulatnak múlt évi hajókázásból összes jövedelme 5000 forint körül áll, holott a gőzös évi jövedelme keletkezése éveiben 10–12 000 forintra rúgott.¹⁴⁸ E roppant különbség fölötté érezhető oly vállalatnál, mely különben is szenvedőleges helyzetben van; itt keresendő alapoka annak, hogy a jelen volt tagok az évi jövedelem ily jelentékeny kevesbülése pusztá tudatával nem elégedének meg, hanem fölkuatni igyekeztek a baj alapforrásait, mely a jövedelem ily föltűnő kevesbedését vontá maga után; hogy a sérelmes részek alapos ismerete lehetősitse a sérvek gyökeres orvoslátát. A nyomozásból kitűnt, hogy a múlt évről jövedelem csekélységének fő oka:

1. A lefolyt évi időjárás kedvezőtlenése, mely miatt a gőzös — későn eresztvén ki a tél — nem futhatott ki kikötőjéből oly hamar, mint az előző években, s

¹⁴⁸ Az első üzleti évben, 1847-ben a Kisfaludy-gőzös bevétele 14175 pengőforint 43 krajcár, kiadása 13583 pengőforint 20 krajcár volt, szerény tiszta nyeresége 592 pengőforint 33 krajcárt tett ki. LICHTNECKERT 2013. 216.

mert jövedelme fő részét a fürdői saisonra s innét hazaszállított vendégek által fizetni szokott vitelbér képezi, még kifutása után is alig észrevehetőn jövedelmezett, a borongó idő által elriasztott vendégek még június első heteiben sem akarván Füredre jöni. Pályáját is sokkal elébb bevégezte, mint az előző években, mert dacára a b.-füredi nagygyűlés azon határozatának, hogy az eddigi menetrend változatlan marad, már septemberben befutott téli nyugalma helyére, befutni kényszeríté a szállítmányi vitelbér jelentéktelensége, mi a kiadási költségeket sem fedezé. A gőzös járatideje eszerint több mint két hónappal rövidebb volt a kedvezőbb időjáratú évekbeni járatidőnél, mely körülmény érezhetőn sújtá a pénztárt, s előző évek jövedelméveli viszonyában a múlt év jövedelmét igen csekélynek tünteté föl.

2. A Balaton vízmagasság-vonalának rendkívüli, emberemléket haladó emelkedése, melynek a társulatra nézve azon vészes következménye lőn, hogy a keszthelyi kikötő még jelenleg is egészen víz alatt van.

3. A tavaszi roppant viharok, melyek a gabonaszállító rakhajókat síófoki homokra eleségterhelten kivetvén, annyira megrogncsolák, hogy közölök csak egy tehető még használható állapotba.

4. A kikötők rosszasága, mi a gőzös kikötését lehetleníté, úgyhogy a gőzösre szállni akarók csak ladik segélyével mehetének a gőzösre, s mert a személyszállítási jövedelem nagy részben a fürdői saison vendégkoszorújának köszönhető, s e vendégkoszorúnak legalábbis fele része hölgyekből áll, kik drága életüket lélekvesztő csónakra szállás által veszélyezni, vagy szép öltönyüket a fölborulás lehetősége által okozható kárnak kitenni kevés hajlamot éreznek, mi természetesebb, mint az, hogy a szállított személyszám, s így vele együtt a vitelbér, a jövedelem is kevesbedett, s előző évek jövedelméhez viszonyában minust mutat. Vannak ez okokon kívül még általános s minden évben érezhető okok is, minők:

1. A kereskedelmi szellemnek vidékünköni teljes hiánya, holott ha mással nem is, de gabnával Somogy oly jelentékeny kereskedelmet űzhetne! Gazdag térein – hol követ pénzért sem lehet találni – oly jó s oly sok eleség terem, hogy nem tudja gyakran hova tenni, s mégsem állít a Balaton-parton gabonarakat, hogy a Balaton által e tavat környező minden pontjához oly közel vitt Alsó-Eörsre, s innét tengelyen egy óra alatt Veszprém híres búzapiacára szállíthassa, hol az eleségnek mindig elég magas az ára, hogy a szállítási költségeket is fedezze. Sürgető szükség Somogyra nézve e magtárak fölállítása, pöngetik is régóta, de az eszme csak marad eszmének, miért is testesítnék meg a

gyakorlati életben, hisz az eszme oly szép! csakhogy szó ami szó! a szépség nem ad kenyeret, hanem a tetterő, mely minden rugót mozgásba hoz, miáltal anyagi jóllétünk előmozdítását eszközölhetni. S csakhogy a balatoni gőzösön vagy rakhajóini vitetést kikerülhessék, készek a somogyiak megkerülni a Balatont, vagy pedig Tihany s Akali irányában kompon általkelve¹⁴⁹, innét egész Veszprémig tengelyen vontatni az eleséget, holott a gabnatarakba összehordott eleség Alsó-Eörsig szállítása oly kevésbe kerülne, általa oly sok idő megmentve, állati erő megkímélve s más hasznosabbra fordítva, s a gőzös életereje oly jelentékenyen emelve lenne.

2. Pestteli összeköttetés hiánya. Ha Balaton északi vagy déli partvidékét Pestről jövő vasút szelné át¹⁵⁰, vagy ha a Dunának balatonnali összekötése a Sió által¹⁵¹ sikerülne, ez összeköttetés nagyobb forgalom színhelyévé tevén Balaton vidékét, e regényes helyen városok emelkednének, ipar keletkeznék, kereskedelmi szellem ébredne, mi nemcsak ez egy gőzöst emelné virágzása tetőpontjára, hanem siettetné azon várva várt időpont elérését is, midőn több gőzös fogná szelni Balaton tavának fölszínét.

Ezek azon okok, melyek a Kisfaludy gőzösnek részint múlt évi, részint általánosan évi jövedelmeinek csekélységét okozák, s melyek által okozott hiányok mikénti helyrehozása érett megfontolást igényel.

A számadások átnézete után nyílt meg a nevezetes, Kisfaludy gőzös jövője felett eldöntőleg intézkedő nagygyűlés. Mielőtt határozatok hozatalába bocsátkoznék, első teendőül is az elnökválasztást tűzé ki a nagygyűlés. *Széchenyi* helyébe, ki mind anyagi, mind szellemi emelkedésünk tekintetében oly sokat tett, s hazánk történetei évlapjára letörölhetlen betűkkel vésék föl nagy nevét halhatatlanságát biztosító óriás vállalatai s a hazai jólét emelésére irányzott nemes

¹⁴⁹ Tihany és Szántód között kompjárat szállította az utasokat és árukat. Az északi-déli part között még Révfülöpről közlekedett révhajó („sajka”) a somogyi oldalra, Boglárra a gőzhajózás megindulása előtt (és után is). A fülöpi révállomás a Jankovics család tulajdonában volt. A reformkorban Somogyból 25–30 ezer pozsonyi mérő gabonát tárolt a Jankovics család a raktárában, amelynek egy részét a Balaton-felvidéken értékesítették, de Vas megyében is vásároltak belőle. Az értékesítést előmozdította, hogy a veszprémi piaci árnál kedvezőbb áron kínálták. OLÁH 1834. 71., KOVACSICS–ILA 1988. 334–335., DOBOS 2015. 34.

¹⁵⁰ A Balaton déli szakaszán 1861-ben, az északon csak 1909-ben épült ki a vasút. Az északi parti vasút kiépítéséről: FAZEKAS 2005.

¹⁵¹ A Balaton és a Duna hajózható csatornával való összeköttetésének szükségességéről már Deák Ferenc írt gr. Széchenyi Istvánnak 1845. november 29-én kelt levelében. – A Balaton víz-szintjét az 1863. október 25-én átadott, Sió-csatornán épített zsilippel tudták szabályozni. Ezzel lehetővé vált a Balaton–Duna közötti összeköttetés. ZÁKONYI 1988. 368., TÓTH-BENCZE 2011. 57.

tettei, e nagy férfiú helyébe Ürményi József¹⁵² úr óméltósága, a budai alagút részvénytársulat elnöke választatott, ki mint a tett embere, mindent előmozdít, miáltal a nemzeti míveltség, a haza szellemi s anyagi jóléte növekedik.

[2. rész]

Füred, jan. 25.

Elnökválasztás után (mely alkalommal a derék és nemes szívű Nádosy [István] lemondása el nem fogadtatván, a közgyűlés kérelmére elnöki helyét megtartá) a gőzös jelenlegi süllyedt helyzetéből miként leendő kiemelése kerülvén szőnyegre, e tárgyban Masjon – mint üzletvezénylő – véleményadásra kéretett fel. S Masjon részletesen előadá a teendőket, melyek múlhatlanul szükségesek, ha azt akarja a társaság, hogy a gőzös tovább is folytassa pályáját. Kimondta, hogy itt lényeges átalakítás szükségeltetik. Üzletvezénylővé választatása után megtekinté a kikötőket, s a keszthelyit víz alatt, az alsó-eörsit tökéletesen, a boglárít nagy részben összerombolva, a füredit bomló, s a több kikötőket is kisebb-nagyobb mértékben rongált állapotban találta. Ezek így nem maradhatnak. A kikötőket tökéletesen ép s használható állapotba kell mindenekelőtt helyezni. A rakhajók rosszak, azokat újakkal kell fölváltani. Vitorlás csónakok készítése múlhatlanul megkívántatik, s a b.-füredi gyűlésen pengetett fedetlen kompok állítása sem lenne egészen célszerűtlen. A gőzöst, mely vízre bocsátása óta még nem volt a vízből kivéve, okvetlen partra kell húzni, hogy hiányai kiigazíttassanak. – Szóval: lényeges reform! Nagyon természetes, hogy ezt pénz nélkül nem lehet kivinni. Ennyi hiány által okozott óriási úr betöltésére nagy pénzösszeg szükségeltetik; a tárgyavatott Masjon előleges s valót közelítő számítása szerint körülbelől 30 000 forint szükségeltetik, hogy a hiányok kiigazítva, a szükségesek előteremtve legyenek, s a gőzös pályafutását ne csak megkezdhesse újra, hanem újult erővel folytathassa is. Mindenekelőtt hát pénz szükségeltetik. De hol vegyék ezt, mikor a pénztár üres, mikor hiányzik a *nervus rerum gerendarum*!¹⁵³

Mint már érintém, 200 részvénye a társulatnak eladatlan hever, s egy részvény ára 150 ezüstforint levén, ezek eladása esetén $200 \times 150 = 30\,000$ ezüstforint jönne be a társulat pénztárába. Ezek eladása lőn hát a társulat által határozatilag

¹⁵² Ürményi József (Székesfehérvár, 1807. április 3. – Zalaegerszeg, 1880. október 20.) császári és királyi kamarás, politikus, alispán, alnádor, 1876–1880 között Zala vármegye főispánja.

¹⁵³ *Pecunia est nervus rerum gerendarum* (latin) = Démoszthenésztől (385–322) származó közmondás: A pénz minden dolgok idegsejtje – t. i. feltétele, mozgatórugója.

kimondatva, s e célból aláírási ívek nyitottak oly formán, hogy a részvény ára apróbb (háromfelé osztott) részletekben is lehető (nem pedig – mint nálunk hibásan hírlélék – a részvények osztatnak el kisebbekre, hogy így eladásuk könnyíttessék), s fizetésre a részvényvételt aláírottak közül addig senki nem köteleztetik, míg mind a 200 részvény aláírva nincs. E célból maga Ürményi József elnök általa kezelendő aláírási ívet nyitott, az ügyet a jelenvoltak, s közöttök ifj. Odescalchi herceg¹⁵⁴ lelkesedéssel fölkarolák, s hisszük, hogy a tagok másokat is lelkesítve, a megnyitott aláírási ívek rövid időn betelendnek, s a szükségelt pénzeszeg készen leend.

Mindaddig, míg minden részvény eladva nem leend, az átalakítási munkálatok megkezdetlenül maradnak, s így a gőzös járása mindaddig megszűnik, míg a bejött pénzeszeg nem lehetőlegesíti a szükségelt átalakítási reformok keresztüvitelét, ugyanazért a gépész (maschinist) s kormányzó (conducteur)¹⁵⁵ elbocsáttatván, a gőzösrei ügyeletet Némethy Pál (ki már különben is 3 évig viselé jutalom nélkül e terhes hivatalt) s Écsy László (volt pénztárnok) veendik át. Ha a 200 részvény február hóban elkelne, úgy 3 hó alatt (martius–május) a szükségelt átalakítás megtörténék, s a gőzös már június vagy legföllebb júliusban újrakezdhetné pályafutását... ha aláírók nem lesznek, ha hiányzik a részvét fölkarolni e később még jövedelmessé válhatandott közlekedési vállalatot, úgy a gőzös mindaddig tétlen vesztegel kikötőjében, míg föl nem támad a részvét, a hazafiúi jobb érzelem e nevezetes, de a körülmények kedvezőtlenége által szomorú helyzetbe taszított vállalat fölkarolására.

Míg a gőzös kikötőjében vesztegel, addig helyét három vitorlás csónak pótolandja, melyek Némethy Pál fölügyelete alatt mindjárt tavasz nyíltakor vízre szállíttatnak, s a fürdői szak alatt vendégek átszállítására, sétautazásra fordíttatnak.

Ne essünk kétségbe e vállalat szebb jövője felől. Nem önerőtlenységében, hanem a szerencsétlen viszonyok ónsúlya alatt roskadt a gőzös ennyire. Több körülmény van, melyből ereje visszatérését, jelen sújtott helyzetéből fölüdülését bizton következtethetjük. Ilyen, hogy egyebeket elhallgassak:

1. Az elnök ismert erélye;

¹⁵⁴ Herceg Odescalchi Artúrról van szó, aki 1853 nyarán is a fürdő vendége volt. Augusztus 1-jén Pozsonyból két család érkezett Füredre: a herceg másodmagával, gróf Zichy Károly nagybirtokos harmadmagával. FÜRDŐNÉVSOR 1853. 12. p.

¹⁵⁵ 1847–1848-ban és feltehetőleg az 1850-es évek elején Sax Dániel konduktort (ügyelőt) alkalmazták. KATONA 2008. 31., Zákonyi hibás adatát (Sax Dezső!) kijavította: TÓTH-BENCZE 2018. 9.

2. Masjon üzletvezénylő szakavatottsága s vállalkozó szelleme;

3. Több nemes lelkű honfiak áldozatkészsége. Főméltóságú herceg Eszterházy a badacsonyi, inkei s fonódi kikötők használható állapotba helyezésére, s gróf Festetics őméltósága a keszthelyi kikötő javítására fordítandó, s általa évenként 100 forint fizetésére kötelezék magokat. – Valóban fáj az ember lelke, ha elgondolja, hogy a boglári kikötőt az a sok úr s tehetős közbirtokos, ki e vidéken lakik, s kiknek kedvéért van nagy részben a kikötő felállítva, oly rongált állapotban látja, s mégsem rezzen meg keblében a közszellem húrja, hogy e kikötő helyreállítása költségeihez neki is kellene járulnia;

4. A gőzös jövedelemforrásai emelésére fürdői szak alatt sorshúzással egybekötött táncvigalmak, csónakázások, Tihanyba s Balatonunk regényesb helyeirei sétakirándulások tervezetnek, melynek tiszta jövedelme..., mint szinte

5. a három vitorlás csónak szállítmányaiból bejövő haszon is a gőzös szükségletei fedezésére fog fordíttatni;

6. Egyik rakhajó szinte használható állapotba helyeztetik, s folytatandja pályafutását.

A gőzös menetrende – azon esetben, ha a részvét a kikötőből síkraszállását lehetősi – lényegesen meg fog változni. A Jankovics-féle kompok tulajdonosának visszaadatnak, s így a kényelmetlenség – mit ezek vontatása miatt a vendégeknek érezniök kelle – jövőre megszűnik. Egész Hídvégig fog menni.¹⁵⁶ A b.-füredi kikötőből mindennap kifutand, s ugyanaznap vissza is térend.

Az adósságok letisztázása folytattatik, s mindenekelőtt a Tallián uraságtól vásárlott fa ára fizettetik ki.

Nem tartom fölöslegesnek megemlíteni, hogy a gyűlés folyama alatt *Tasner Antal*¹⁵⁷ lelkes beszédében fényesen kiemelte a társulat volt alelnöke, *Hertelendy Károly* úrnak e gőzhajózási vállalat körüli érdemeit, mit a társulati nagygyűlés mint B.-Füreden, úgy itt is méltánylólag ismert el.

Hazafiak! főleg ti, kik laktok a Balaton regényes partjain s ezek közelében! Ti, kik ön anyagi érdekeitek által leginkább vagytok e kereskedelmi tekintetben oly nélkülözhetlenné válandó közlekedési eszköz gyámlítására, fenntartására hivatva! Pártoljátok a gőzöst, vegyétek a részvényeket! Önérdekeitek, még-

¹⁵⁶ Az eredeti terv szerint a Kisfaludy gőzös Balatonkenese és Balatonhídvég között közlekedett volna. A fenéki töltést 1852-ben átvágták, a Kisfaludy azonban Hídvég felé tartva megfneklett. Így a Kassa–Fiume, szűkebb értelemben a Buda–Nagykanizsa összeköttetést nem sikerült létrehozni. Vö. LICHTNECKERT 2013. 219.

¹⁵⁷ Gr. Széchenyi István titkáraként kezdettől részt vett a balatoni gőzhajózás ügyeinek intézésében.

pedig legközelebből: anyagi érdekeitek, s az ezzel karöltve járó nemzeti jóllét forognak kérdésben!

Vönöcky.

FORRÁS: Pesti Napló 5 (1854) 1166. sz. (január 28.) [1.], Uo. 1167. (január 29.) [1.]

20.

**Veszprém–zalai levelek.
Balaton-mellék, 1854. február 28.**

Folyó hó 21, 22 s 23-ik napjain tartá fensőbb engedelem mellett a veszprémi helvét hitvallású egyházvidék kormánytanácsa ez évi közgyűlését, melyre Veszprém, Zala s Fejér megyékből mind a világiak, mind az egyháziak díszes koszorújából számosan jelentek meg. A tárgyalandó ügyek előleges átnézete után Veszprém megyei főnök, Kulcsár István¹⁵⁸ őnagysága mint kormánybiztos rövid, de velős szavakkal előadván cs. k. biztosul lett kineveztetését, fölhívá az esperest, nagytiszteletű Vecsey Gábor¹⁵⁹ palotai lelkész urat a gyűlés megnyitására, mi az időközileg előfordult s gyors elintézését igényelt ügyekbeni esperesi eljárás rövid kivonatának elolvasásával, s az előző napon megvizsgált s a gyűlés reggelén ünnepélyesen kibocsátott 3 papjelelt osztályzatának nyilvánossá tételével megtörtént. Ezt követék azonnal a papi változások, melyek folyama alatt elsőben tapasztalók a *candidatio*¹⁶⁰ (Candidatió az egyházvidéki gyűlés¹⁶¹ azon joga értendő, miszerint az egyházaknak 3 egyént jelöl ki lelkészül, s e 3 egyén közül azok bármelyikét tetszés szerint választhatják. E kijelölnél fő szabály: másodrendű osztályzatot nyert egyént mindaddig nem candidálni, míg kitűnő egyének vannak, kik magokat szintén candidáltatni óhajtják.) helyett a cseréltetési rendszer életbeléptetését, miáltal az egyházak szabad választása, s az érdem előmeneteli útja többek szerint rövideget szenved. Szeretjük hinni, hogy a csererendszert csak rendkívüli körülmények szükségessíték,

¹⁵⁸ A neoabszolutizmus alatt az egyházi autonómiát felfüggesztették, emiatt Kulcsár István veszprémi megyefőnök császári-királyi biztosként elnökölt az egyházmegyei közgyűléseken.

¹⁵⁹ Vecsey Gábor (Moha, 1783. január 10. – Palota, 1861. augusztus 19.) református lelkész, 1826-tól haláláig palotai lelkész, 1848-ban helyettes esperes, 1849–1860 között a Veszprémi Református Egyházmegye esperese. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. I. 1045. Emlékére külön gyászistentiszteletet tartott a Veszprémi Református Egyházmegye. DREL I.1.a. 13/1861 (augusztus 26–29.) győri közgy. jkv. sz., ZOVÁNYI 1977. 688.

¹⁶⁰ *candidatio* (latin) = jelölés

¹⁶¹ értsd: egyházmegyei gyűlés

s az most tán csak *kivételesen* történt, nem fog a következő gyűléseknek sinór-mértékül szolgálni, mert akkor alapos képzettségű s jutalmat érdem után váró egyének nem fognak a veszprémi egyházvidékbe kíváncsozni, főleg ha tudomásukra jut, hogy itt még gregarius¹⁶² papok közt is találkoznak olyanok, kik náluk szellemi fölemelkedettségben alább semmivel nem álló paptársaik ellenében fennhangon merik nyilvánítani, hogy „kipöckölik a tractusból”¹⁶³.(!?)

A pápai főiskola életkérdése fordult elő a papi változások után. Az egyházaktól e célra beszédendő kötelezvények átvételére kiküldött világi s egyházi tagok beadák hivatalos jelentéseket, melyből kitűnt, hogy a kötelezvényt – Vörös-Berényt kivéve – mindenik egyház örömmel megadá. Vajha minden egyházvidék hasonló lelkesedéssel karolná föl e főtanoda ügyét, úgy az óhajtott eredmény: a nyilvánosság megadatása csakhamar bekövetkeznék.

B.-Füred, mely egyház szüretkor múlt éve a főtanoda borsegélyszedésre kiküldött tagját visszautasítá, átlátá eljárása helytelenségét, s a hibát – mit elkövetett – helyrehozandó: lelkésze buzdító felhívására nemcsak az akkori hátrányt ügyekszik telhetőleg helyre pótolni, hanem a kötelezvényt is minden ellenmondás nélkül kiadá a hivatalos küldötteknek. Üdvözljük e nevezetes egyházat a jó ügy melletti lelkesedés terén, s üdvözljük annyival inkább, mert példája károsan hatandott megtagadás esetén a több apró s utána irányzódó egyházakra is.

Garay árvái¹⁶⁴ segélyezésére az ifjúság által adatni szándékolt táncvigalom lámpabállá alakult át, a táncvigalomból bejövendő tiszta jövedelem Veszprém város kivilágítási költségeire adatik át. A Garay árvák fölsegéllésére rendezett táncestélyre készített női munkák kisorsolása a tegnapi tartott fényes álarcos táncvigalomban ment véghez. Hova fog a bejött tiszta jövedelem fordítatni, fognak-e a nemzeti költő árvái a nők által javokra készített díszmunkák kisorsolásából bejött pénzösszegeből valami részt kapni – nem tudjuk. Annyit azonban hiszünk, hogy Veszprém sem fog elmaradni a kegyelet oltárától, melyen költőnk kiengesztelendő szellemének az egész nemzet tetteleg áldozik.

[Vönöczky.]¹⁶⁵

FORRÁS: *Pesti Napló* 5 (1854) 1204. sz. (március 15.) [2.]

¹⁶² gregarius (latin) = közkatoná; itt: egyszerű lelkész

¹⁶³ tractus (latin) = itt: református egyházmegye

¹⁶⁴ Az 1853. november 5-én elhunyt Garay János (1812–1853) költő árváinak segélyezésére indult országos gyűjtésről van szó, amelyet ekkor nemzeti ügynek tartottak.

¹⁶⁵ A közleményből a név feltehetőleg helyhiány miatt lemaradt.

21.

**Veszprém–zalai levelek.
Balaton-mellék, 1854. május 20.**

A tagosításnak¹⁶⁶ nemzetgazdasági szempontból szükségessége általánosan elismerve van, s habár dülönként is, de csakugyan egyített birtok könnyebb s célszerűbb kezelése által növekedvén az egyesek, s ezek által közvetve az állam anyagi jólléte. A tagosztálynak egyes helységei bevitele azonban a kisebb birtokú lakosok ellenszegülése miatt sysiphusi munkához hasonlítható, mely a legnagyobb erőfeszítés mellett sem létesíthető mindaddig, míg a kormány rendelkező hatalomszava az ellenállás gordiusi csomóját ketté nem vágja. Régóta rebesgetik már, hogy kormányrendelet folytán egy év alatt meglesz mindenütt a tagosztály, s az egyesek birtokai – ha lehető, úgy általában, ha pedig ez egyesek nagy hátrányával történék, úgy dülönként, de mindenestre egyítve – elkülönítetnek, azonban az év elmúlt, a rebesgetés megmaradt rebesgetésnek, s a tagosztály sok helységben maig sem létesülhetett, minek szomorú eredménye máris látható a tagosítatlan földek terményei silányságában. A jelenlegi földbirtokosok ugyanis tartván attól, hogy tagosítás esetén mostani birtokuktól elűttenek, s azt másutt fogják egy tagban kikapni, vagy egyáltalában nem, vagy csak kismértékben ganajozzák földeiket, mihez a folytonos termesztés is – mégpedig nem a váltógazdaság szabályai szerint – hozzájárulván a gabnatermő földekben szegény Balaton vidékén, nem csoda, hogy azok a termőerőből egészen kimerülnek, s oly kedvezőtlen időjárásban, minő vidékünkön a jelenlegi, még a magot sem adják meg. Csak egy futó tekintetet kell vetni a Balaton-melléki helységek határaitra, a szántóföldekeni termények minőségéből azonnal megítélhetni, hol létesült tagosztály, hol nem.

Tagosztály alkalmával jó lesz figyelembe venni azt is, hogy az egyes kihasított tagok hossza ne képezzen közgyenes vonalt az országút hosszával, hanem inkább ahol csak lehető, a hosszvonal végpontjai derékszögöt képezzenek az országút azon részével, melyre dőlnek, vagyis az egyes tagok szélességi vonalai legyenek közgyenesek az országút hosszával. Ez azért ajánlható, mert ellenkezőleg egyesek sok kárt vullanak az országút mellé ültetett fák által

¹⁶⁶ Tagosítás: a felszabadult volt úrbéres jobbágyság és a földesúri majorsági birtok különválasztása és egy tagban való kimérése. A tagosítás ellenállásba ütközött, mert előfordulhatott, hogy valaki a földrendezés során gyengébb minőségű földet kapott a régi helyett.

vetendő árny, s e fákat ellepő madarak pusztításai által, míg mások e kettős bajtól egészen megmenekülnek, s mert az országút mellé ültetett fában fő cél az útvonalak általoki kijelölése, főleg hófuvatok alkalmával, s a vidék kellemesbítése, a beültetésnél célszerű volna ügyelni arra is, hogy lehetőleg alacson, s hacsak lehet, hasznavehető fákat ültessenek. Különösen ajánlhatók a szederfák, mint amelyek gyümölcsöt is hoznak, s levelök selyembogarak etetésére levén fordítható; a fák nagymértékbeni ültetése esetén tágasabb tér nyílnék a lelkészeknek is hallgatóikkal a selyemhernyók tenyésztését megkedveltetni, s általa a nemzet belgazdaságának e nevezetes forrását, mely hazánkban úgyszólván teljesen kiszáradva van, fölnyitni.

Éppen most hallok a szárnyaló hírt, hogy Veszprém vármegyének annyi éveken át s oly kitűnőleg működött főorvosa, tekintetes Cseresnyés Sándor beadta lemondását.¹⁶⁷ Az ősz veterán lélekben fiatal most is, benne az évek öreggát az embert, de nem az orvost tevék. Nála az elméletet évek hosszú során át szerzett tapasztalatai oly gyakorlati jártassággal párosíták, mi képesíté arra, hogy sikeres gyógyításai közfigyelmet lebilincseljék, s számára az általános bizalom érdemkoszorúját kivívják. Mert kérdem: lehet-e szebb koszorú orvosra nézve, mint a vidékéni népség általános bizodalma? A rigorosumokban nyert doctor-koszorú csak az elmélet emberét ékesíti, a gyakorlat emberének érdemkoszorúját a közbizalom képezi. Cseresnyés ezzel dicsekedhetik. Nem tudjuk, mi okok bírhaták őt díszes hivatali állomásáróli lemondásra, de mi érezzük a veszteséget, mely lemondásával – ha ugyan az fensőbb helyen elfogadtatik – kapcsolatban van, bár hisszük, hogy segélyét a szenvedő emberiségtől ezután sem vonandja meg.

B.-Füreden f. hó 15-én nyílt meg a fürdői saison, mely napra fürdői főorvosunk, a szakavatott – csupa tűz és lélek – Orzovenszky Károly úr is megjelent. Valóban érzők a hiányt, mit távolléte okozott az unalmas téli napokban... Veszprém messze volt Cseresnyésével, s a télen oly rideg, néma és hallgatag Füredtől Orzovenszkyt elrablá az életvidor Pest! Mintha új élet keringne ereinkben, oly jól érezzük magunkat, hogy megnyílt a saison, s Orzovenszkyt ismét mienknek mondhatjuk.

¹⁶⁷ CSERESNYÉS SÁNDOR (Nyírgyulaj, 1786. szeptember 5. – Veszprém, 1854. november 13.) orvos, író. Pesten szerzett orvosi diplomát. 1832-től Veszprém vármegye másodfőorvosa Pápán, 1848 után főorvosa Veszprémben. A veszprémi Alsóvárosi temetőben nyugszik. Könyve jelent meg az ugodai gyógyforrásokról (1841) és a Nagy-Somló hegyről (1848). VARGA 2014. 203.

Óhajtható volna, ha a fűred-fürdői saisonszentül nem május 15-e, hanem az ébredő természet első életlehelete nyitná meg, mi hogy megtörténjék, egyedül a vendégektől függ. Vidéki, főleg nagyvárosi embernek, ki az év e szakában még sohasem volt B.-Füreden, fogalma sem lehet azon sajátos varázsról, igéző szépségről, mellyel Balatonunk fölvidéke május elején, sőt sokszor már ápril hó utóján téli szenderéből fölbredtekor megragadja a szívet és lelket. Mi, kik itt lakunk évek óta, s a természetnek e gyönyörű panorámájában minden tavasz nyíltakor gyönyörködünk, nem győzünk betelni ez igéző látvánnyal, minden kikeleti pompája ugyanazon varázshatalmat gyakorolja fölöttünk. A saisons egész pompája erőtlen árnyék a természet azon fenségéhez viszonyítva, mi Balaton fölvidékén tavasz nyíltakor árad el. Az ébredő élet ezer meg ezer változatokban s oly kellemes csoportozatban látható itt, mint tán sehol a *honnak* bármelyik vidékén! Veszprémben a fák még életjelet sem mutatnak, mikor itt már virágoznak; ott a cseresnye akkor hullatja virágát, mikor nálunk már érni kezd. S a vendégek mégsem sietnek e gyönyörű édenkertbe, melyen az örökkévaló ujjai remekeltek, s melyhez az emberész, emberi szorgalom ha adott is valami keveset, csak azért van az, hogy szembetűnjék, mily csekély az ember az istenhez mérve.

Nem látom célszerűtlennek megemlíteni azt is, hogy a gőzfürdők, birkasavó gyógy mód ez évben is alkalmaztatnak; lesz savó-savanyúvíz, balatoni hideg s meleg fürdő, kényelmes lakszobák, a vendéglősök (Mayer és Lössel)¹⁶⁸ részéről pontos ellátás, kiknek egymással versenyé még egyrészt az étárakat mérséklendi, bizton reménylhetni, hogy másrészt az ételek választékosságára is nem csekély befolyással leend.

Kisfaludy gőzös részvényei vidékünkön, melynek pedig e gőzös fenntartása annyira érdekében áll, nem nagy keletnek örvendenek.¹⁶⁹

Balaton fölvidékén oly nagy szárazság van, hogy a földművelő reményt veszve kétségbe esik a jövőndő felől. Vidékünkön még nem volt eső, s mikor halljuk, hogy Veszprémben és Somogyban csaknem mindennap esik, akaratlanul is felsóhajtunk: boldog veszprémiek, boldog somogyiak!

B.-Füreden a református közönség oly nagyszerű iskolát akar építeni, melynek párja az egész dunántúli helvét hitvallású superintendenciában ne

¹⁶⁸ Mayer Antal és Lössel Farkas: előbbi a Nagyvendéglő, utóbbi az Esterházy-vendégő bérlője.

¹⁶⁹ A részvétlenség oka, hogy a gőzöst üzemeltető részvénytársaság gazdálkodása nem volt elég eredményes. 1848-ban, 1849-ben a gőzhajózás veszteséges volt, az 1850-es években sem számított jó befektetésnek. 1857-ben maga Széchenyi István is részvényei eladását kezdeményezte. Vö. LICHTNECKERT 2013. 217–219.

legyen.¹⁷⁰ Mi csak kitartást kívánunk hozzá, s a több roppant iskolájú egyhá-
zaknak hasonló szent lelkesülést!

r. l.

FORRÁS: Pesti Napló 5 (1854) 1269. sz. (június 2.) [1.]

22.

Veszprém–zalai levelek. VII.

1854. június 17-i szám.¹⁷¹

A b.-füredi fürdői saison f. hó 15-én megnyílt, s az uradalom mindent elkö-
vetett, hogy most, mikor a világ minden fürdőintézete mozog, az érdekek so-
rozatát – melyek a vendégeket hozzá édesgetik – nevelendő, e mozgalom terén
B.-Füred se maradjon hátra, s a természet kellem- s gyógykincsei, az ember
észteremtő hatalma s rendszerző ereje segélyével becsértékben növeltessenek.
A vendégek száma folytonosan növekedik, s honnét a legközelebb lefolyt évek-
ben kevés vendég látogatá B.-Füredet, jelenleg a déli vidékekről is sok vendéget
várunk. Most is vannak krajovai s zimonyi vendégek.

Pestről a gyorskocsi rendszeren jár, s bár nem sok vendéget hoz, de magánal-
kalmakon mindennap érkeznek új meg új vendégek. Nemcsak a hideg- s me-
legfürdők látogatvák, hanem a gőzfürdőket is használják. A birkasavó gyógy-
mód behozatalának célszerűségét fényesen igazolja azon körülmény, hogy az
érkező mellbetegek száma naponként szaporodik, kik e gyógymód jótékony
hatását belátva, használata végett B.-Füredre sietnek. A birodalmi fővárosból
is sok mellbeteget várunk, mert Oppolzer [János], ki e fürdőintézet Ostende
fölötti előnyét elismeré, ígéretet tőn, hogy mellbetegeit ide utasítandja.

Az Eszterházy grófi család vendéglőjében ez évben is Lössel, az uradalomé-
ban Mayer [Antal] kezelendi az étkezési szolgálatot. A helyiségek csinosítása,
a vendégek lehető kényelemmel fogadhatásaért semmi áldozatot sem kímél-
nek. Óhajtható financialis szempontból, hogy egymással versenyök az étárt is
leszállítsa. Sajnos, hogy magyar lapjaink közöl még eddig egyet sem rendelé-
nek meg. A megrendelést hihetőleg júliusban akarják megkezdeni. De kérdem:

¹⁷⁰ A tervezett balatonfüredi református népiskola építése nem valósult meg. TÓTH-
BENCZE 2011.; LICHTNECKERT 1999. 609–610.

¹⁷¹ Keltezés nélküli tudósítás.

méltányos-e a már júniusban szép számmal összegyűlt magyar fürdővendégeket politikai s szépirodalmi lap és így szellemi élvezet nélkül hagyni oly számíttással, hogy két évnegyedre ne kelljen előfizetniök? Méltányos-e főleg akkor, mikor anyagi élvezéért oly sok áldozatot tesznek?

r. l.

FORRÁS: *Pesti Napló* 5 (1854) 1280. sz. (június 17.) [4.]

22.

Balaton-mellék, 1854. július 9.

A remény, mit a honfiúi érzelem Kisfaludy gőzös fennmaradásában s a gőzöst előteremtett részvénytársulat erélyességében helyezett, a részvénytársulat folyó hó 9-én B.-Füreden fensőbb engedelem mellett tartott nagygyűlésének erélyes intézkedése s a józan közmunkásság terén halhatatlan *Széchenyink* nyomdokát követő társulati elnök, *Ürményi József* öméltósága ügyszeretete, fáradhatlan tevékenysége s gyakorlati téren ügyes tapintattal hatni képessége következtében újra megerősült, s ha nem is szilárd, de legalább megszilárdítható alapra helyeztetett. Ürményi nem annyira szavak, mint tettek embere, hol más beszél, ott ő tesz, ha látja, hogy tevékenységét az országnak akár anyagi, akár szellemi jólléte igényeli.¹⁷²

Közhasznú sikeres munkásságának egyik gyümölcse a *budai alagút*, mely vállalat eszméje *Széchenyink* agyában foganszott meg, s a kivitel dicsősége Ürményire maradt. A másik Kisfaludy gőzösnek süllyedt helyzetéből kiemelése, a nemzet anyagi jóllétének ezáltal emelése s közvetve a magyar vállalkozó szellem életének biztosítása, mi bizonyosan elenyészendett, ha a vállalat bukása meg nem előztetik.

Elment evégre személyesen Sopronba,¹⁷³ s kieszközlé, hogy a társulat szabályai ne csak szentesítettének, hanem a társulat engedélyt is nyert ügyei intézhetéseért gyűlést tarthatni, s ez engedély folytán tartatott a b.-füredi jelen-

¹⁷² ÜRMÉNYI JÓZSEF (1807–1880) 1838–39-ben Fejér megye alispánja, 1839-ben országgyűlési követ, 1841–46-ben alnádor, 1848 után a Tisza-szabályozás biztosa volt. Pap fürdőlevele bizonyítja, hogy Ürményi 1853-tól látta el a Balaton Gőzhajózási Társaság elnöki teendőit. (A füredi fürdőmonográfia szerzője csak 1856-ban talált erre vonatkozó dokumentumot.) Vö. LICHTNECKERT 2013. 218.

¹⁷³ A soproni helytartósági osztálytól kellett engedélyt kérni a Balaton Gőzhajózási Társaság nagygyűlésének megtartásához.

legi nagygyűlés is. Már az elébbi gyűlésekben ki volt mondva, hogy a társulat, gőzhajóját biztosítandó, tevékenyen nem mozoghat, míg 200 db eladatlan részvénye, darabja 150 pengőforintjával el nem árusítatik, s az ezáltal bejövő pénzmennyiségből egyrészt az adósság nem tisztáztatik, másrészt a hiányok ki nem igazíthatnak. A társulat fennállásának, a gőzös fenntarthatásának *conditio sine qua non*¹⁷⁴-jává eszerint a részvények eladása lőn, mely célból aláírási ívek osztattak ki s köröztettek mindenfelé. Ürményi aláírási ívében 50 új részvényes van, s így lélekismeretes fáradozása nyomán az eladatlan részvények ¼-e aláírva lőn. Más aláírási íveken is vannak aláírók, de jóval csekélyebb számmal. S mi a vállalat jövőjére nézve igen kecsegtető, különösen az, hogy maga a főkormányzó, *Albrecht cs. kir. főherceg öfensége*¹⁷⁵ is vett actiákat, s így e nemzeti vállalatnak öfensége – mint az ország főkormányzója – általi fölkaroltatása bizonyosan buzdítólag hatand mindenkire.

A társulat nagygyűlésén sokan voltak jelen, de mégsem annyian – főleg a tagok közül –, mennyit ily roppant érdekű gyűlés alkalmával várni lehet; s mert határozattá lőn, hogy a gyűlésen tárgyalt eszmék s létesített határozatok lap útján fognak közzétetni, mégpedig hivatalosan a társulati titkár által, én csak futólag érintem, hogy közlési terül Ön becses lapja ajánlatott.¹⁷⁶

Megpendült azon eszme is, hogy célszerű volna, ha a gőzös csak egy hónapig is járhatna, vagy legalább a vendégek rajta sétautazásokat tehetnének, hogy ezáltal leküzdetnék a gőzös haldoklásáról hit, mit kikötőből ki nem futhatása máris sokakban megerősített, s akkor tán a részvényeknek is nagyobb kelendőséget lehetne ígérni. Ez eszme valósíthatása ellen küzd a gőzös kifuthatásához szükségelt személyzethiány, s jól jegyzé meg az elnök, hogy a nemzet részvétét, ha ugyan a nemzetben önmaga, saját anyagi jóléte iránt csak legparányibb szeretet van is, sokkal inkább felkölti az a tudat, hogy a gőzös haldoklik s el fog bukni, ha a nemzet részvéte föl nem karolandja, mint az a hír, hogy a gőzös pártolása nélkül is fenntarthatja magát, mert akkor egyesek, kik tán különben részvényesekké lennének nemzetiségből, így fognának gondolkozni: minek vegyek én actiát, az eddigi actionáriusok nélkülüm is képesek fenntartani a vállalatot, mert hisz jár a gőzös, s így nem áll mégsem oly rosszul, mint a közvélemény híreszteli. Nem lehetetlen azonban, hogy Kisfaludy – ha a dunai

¹⁷⁴ *conditio sine qua non* (latin) = elengedhetetlen feltétel

¹⁷⁵ Albrecht főherceg a szabadságharc leverése után, 1851–1860 között Magyarország polgári és katonai kormányzója volt.

¹⁷⁶ A szerkesztői lapalji jegyzete: *Ily közérdekű vállalatok ügyét célszerű minél nagyobb nyilvánossággal s minden hazai lapok útján tárgyalni.* – Szerk.

gőzhajózásnak van nélkülözhetlen személyzete – még ez év folytán kifutand kikötőiből s a jobb karban levő, vendégszállítási szempontból népeesebb kikötőket fölkeresendi, s napi és éji sétautazásokat teend, mi annyival óhajthatóbb, mert B.-Füred fürdői sasona már eddig is sajnosan érzi, mit veszített Kisfaludy gőzösnek füredi kikötőbeni tétlen vesztéglése által.

A részvények vételében különösen kitüntette magát a fő- és közép-rendű magyar clerus, híven századokon keresztül tanúsított áldozatkészségéhez.¹⁷⁷

S míg vidékünk — mely anyagi szempontból e gőzös élete vagy bukása által leginkább érdekelve van — hideg részvértlenséggel, tompult érzéssel, fagyos közönyösséggel nézi Kisfaludynk élethalálharcát, s a lelkes Hertelendyk, főpapok, Mórocza stb. mellett százan meg százan vannak, kik részvényt vehetnének, azonban nem vesznek; kik szájjal lelkes hazafiak, de ott, hol a haza s nemzeti-ség oltára áldozatra várja igaz gyermekeit, félresompolyognak, s nem egyszer tört hányak útjába a férfiúnak, kit márcsak mint lelkes honpolgárt is kímélniök kellene; míg, mondom, vidékünk úri osztálya — tisztelet a kevés kivételnek — nagy részben ily elemekből van összealkotva, addig eljön Erdély, mely anyagi szempontból egyáltalában nincs ez ügy által érdekelve, eljönnek lelkes gyermekei, elhozza őket a nemzetiségi szent érzet, s ők teszik le az áldozatot az oltárra, melytől vidékünk tehetősb osztálya hidegen visszavonult. Ott látjuk a részvényesek közt gróf Teleki Sámuel s báró Jósikát, kiket Erdély büszkén vallhat magáéinak.¹⁷⁸

Még egy eszmét kell érintenem, mely szinte e gyűlés tartama alatt pendült meg, s ez eszme: a gőzhajózási vállalatnak kereskedelmi vállalattal leendő kapcsolatba hozása, s ezáltal a gőzös részvényeinek *becsértékben növelése*. E vállalat annyival jövedelmezőbbnek mutatkozik, mert a Pécs feléi vasútvonal cövekei eddig már levervék, s a balatoni forgalom a vasúti forgalommal kapcsolatba hozathatik, mi annyival jövedelmezőbb leend, mert Zala és Veszprémből Somogyba követ, Somogyból a veszprémi piacra gabnát szállíthatni, s a borrali kereskedés a bortermő vidéken – mikor a külföldöni vámsorompók

¹⁷⁷ Az első részvényvásárlók között volt gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök, Külley János veszprémi nagyprépost, Niklesz János felsőörsi prépost, Villax Ferdinánd zirci apát, Rimely Mihály pannonhalmi főapát és Bresztyenszky Béla tihanyi apát. A veszprémi kanonokok általában egy-két részvényt jegyeztek. LICHTNECKERT 2013. 207. A protestáns lelkészek szerény jövedelme nem tette lehetővé nagy értékű részvények vásárlását.

¹⁷⁸ SZÉKI GRÓF TELEKI SÁMUEL (1819–1882) erdélyi birtokos, báró branyicskai Jósika Miklós (Torda, 1794. április 28. – Drezda, 1865. február 27.) író, újságíró, politikus, a magyar romantikus regény megteremtője.

lehullása a bor árát tetemesen felszökteté – nevezetes jövedelmi ágat képezend.

r. l.

FORRÁS: *Pesti Napló* 5 (1854) 1302. sz. (július 14.) [1-2.sz.]

24.

**Veszprém–zalai levelek.
Balaton-mellék, 1854. július 17.**

Az aratás Veszprém s Zala Balaton-melléki részén nagy részben bevégezve van, s amily silány a termés képéket tekintve, oly jó fizető a kereszt. Általában föltehetni, hogy egy – huszonhat kevés – kereszt másfél kila szemet ad, sőt sok helyen 14 kéve megad egy kilát. Bármily jó fizetők is a kereszttek, nem képesek pótolni a hiányt, mit az eleség ritkasága okozott, úgyhogy a termés általánosan tűrhető, de nem kielégítő, s szalma igen kevés lesz. Ez az oka, hogy az eleség árának leszállása csekélynek nevezhető, s a veszprémi piacon a rozs kilája (2 pozsonyi mérő) 19–24 forint, a tisztáé 25–28 forint váltó, s nem is igen hisszük, hogy ez ár tetemesen alászálljon, sőt közeljövőbeni emelkedésétől kell tartanunk, mert e leszállást is a szegény néposztály szorultsága okozá, ki szükségétől kényszerítve kénytelen gabnáját becsáron alol elvesztegetni, habár később – tavasz felé – kétannyi áron kell is helyette magának vennie.

A dohányzás közbeni vigyázatlanág okozta károk száma ismét eggyel szaporodott. A veszprémi telekben egyike a veszprémi gazdáknak képébe rakott eleségét tolvajoktól őrzendő, lefeküdt a gabnakereszttek közé, s – égő szivarral szájában – elaludt. A szivarról meggyúlt a kepe, s nemcsak saját termése égett el, hanem szomszédjának lábán álló eleségébe is átharapódzott a tűz, s továbbterjedését csak az eleség kitépésével lehet akadályozni. Valóban célszerű volna szigorú rendeletet tenni közzé, mely aratás alatt a gabnaföldekkeni pipázást és szivarozást letiltaná, s e rendelet ellen vétőket a törvény egész szigorával kellene sújtani. Mennyi kárt okozhata e vigyázatlanág, ha éppen akkor a közelben aratók nincsenek, kik rögtön odaszaladva kitépék a terjengő láng elől az eleséget, hogy anyagra – mi a továbbterjedést lehetővé teszi – ne találhasson az, s mily szerencse, hogy éppen e tűzvész alkalmával csendes idő volt, s nem uralkodott a szél, mi jelenleg uralkodik, mi az oltást lehetlenítendette, úgyhogy

a vigyázatlanságnak a széliránybani egész határ áldozatául esett volna. Jó lesz hát ezentúl jobban vigyázni arra a pipára s szivarra, s célszerű oly rendeletet tenni közzé, mi a dohányozni szeretőket aratás s takarításkor szántóföldekeni pipázás s szivarozástól visszariassza.

Veszprémben a takarékpénztár pénzalapja folytonosan növekedik, s e növekedő pénzalap fényes bizonyítéka azon igazságnak, hogy Veszprém s vidékének a takarékpénztár föllállítására igen nagy szüksége vala.¹⁷⁹ Sok földművest mente meg ez a tökéletes elszegényedéstől, kirántván azt az uzsorások körmei közül, s megmentvén azon kényszerűségtől, hogy kevés termését napi szükségei fedezhetéseért mindjárt aratás vagy szüret után olcsó áron kelljen elpazarolnia. Vajha minden nagyobb városban ily pénztárak volnának, miből az alakítóknak éppen úgy, mint az alakítás jótékony eredményeiben részesülőeknek kézzelfogható hasznok van. Lelkesítsen titeket, hazánk nagyobb városainak tehetősb polgárai ily pénztár föllállítására egyrésztől az emberi érzés, a jótét örvendeztető tudata, másrésztől a tetemes anyagi haszon, mit a föllállított takarékpénztár hajtani fog, mert a jövedelem arányban leend a szükséggel, mely számít az alakítók nagylelkűségére, s a befektetendő pénzalapban általatok hozandó áldozatot hálásan fizeti vissza. Veszprém takarékpénztára alakítóinak példája lelkesítőleg hathat rátok, ezek pénzalapja folytonosan nő, mit kétségbevonhatlanná tesz azon körülmény, hogy a nagypiac északi végén pompás emeletes épületet épített önerejével, mi a város szépségét nagymértékben növeli, s vele együtt növeli a pénztár kezelőibe helyezett bizalmat is.

Kisfaludy gőzös f.[olyó] hó 21-én kifutott kikötőiből. Jövő levelemben e tárgyról részletesebben.

r. l.

FORRÁS: *Pesti Napló* 5 (1854) 1313. sz. (július 27.) [1.]

¹⁷⁹ A Veszprémi Takarékpénztárt Mustos János (1805–1881) ügyvéd kezdeményezésére 1845. augusztus 15-én alapították, 1846. január 1-től kezdte meg működését, 1949-ben államosították. A bankot 1846-tól évtizedeken át Ferenczy Károly gyógyszerész vezette. Vö. VARGA 2009. 795.

26.

Balaton-mellék, 1854. július 31.

Az önkényes államkölcson¹⁸⁰ foglalkoztatja jelenleg a közfigyelmet, s hogy ily válságos időpontban mennyire felel meg Veszprém megye közönsége a bizalomnak, mit a kormány benne helyezett — eléggé tanúsítja az, hogy Veszprém megyében nagy mérvben folynak a kölcsonrei önkényes aláírások, s tesületek úgy, mint egyesek, sietnek az aláírás által újabb bizonyítékát adni azon ragaszkodásnak, mely őket a dynastiához századokon át fűzi, s melytől van ma is vezérelve. Egyedül Veszprém városban 420 000 pengőforintnyi összeg íratott alá, mely összegből 100 000 pengőforinttal — olyformán, hogy egy része a héber egyház közséje által lesz fizetendő — maga a város, 120 000 pengőforinttal a káptalan, 200 000 pengőforinttal Ranolder [János]¹⁸¹ veszprémi püspök járult a kölcsonhöz; nyitva hagyatván más egyeseknek is az út az államkölcsonhöz vagyonaaránylag járulhatnak. Voltak válságos percek a nemzet életében, s mutatott-e föl valaha Veszprém ily áldozatot, mint jelenleg, mikor a kormány iránti ragaszkodását kelle kitüntetnie?!? Pápa sem akart elmaradni Veszprémtől, s községileg szinte 100 000 forintot írt alá, s így Veszprém megye két jelentékenyebb városában aláírt összeg már maga 520 000 pengőforintra rúg. Ha a falvak is aránylag így járulandnak a kölcsonhöz, úgy Veszprém megyében e célra tetemes pénzösszeg fog begyűlni.

Pápán a helvét hitvallásúaknak (nyilvánjogot mindeddig nem nyerhetett főtanodájában) a közvizsgák f.[olyó] hó 27-én végződtek, s a papi hivatalra készülő ifjak érettségi szigorlatai 28-án s 29-én tartattak. Hisszük, hogy Önnek pápai levelezője az eredményről tudósítandja, s így én — hatáskörébe vágni nem akarva — mellőzöm, bár tudomásom van róla; csak annyit tartok szükségesnek kiemelni, hogy az eredmény mindenkit kielégítő volt, mit oly jeles tanárok vezérlete alatti ifjúságtól — minő tanárokkal Pápa dicsekedhetik — várni is lehetett. Fájjalni lehet, hogy e tanárok egyike, a tanítványai előtt közkedveségű Heisler József¹⁸² hittanár lelépett díszes állásáról, s azt a bár kisebb körű,

¹⁸⁰ Megszépítő kifejezés: nem önkéntes, hanem az 1854. június 26-i császári nyílt paranccsal elrendelt, adók módjára kivetett és behajtott államkölcson.

¹⁸¹ RANOLDER JÁNOS (Pécs, 1806. május 16. – Csopak, 1875. szeptember 21.) 1849-től haláláig veszprémi püspök, a népoktatás, nőnevelés nagy támogatója.

¹⁸² HEISLER / HEISZLER JÓZSEF (Nagykároly, 1819. február 21. – Dombrád, 1901. október 15) volt piarista szerzetes és gimnáziumi tanár, református lelkész, főiskolai tanár, egyháztörténész. 1843-ban szerzett doktorátust, 1848-ig a pesti piarista gimnáziumban tanított. 1848-ban részt vett a szabadságharcban. 1849-ben Vámoson Pap István lelkész hatására tért át a református hitre.

de biztosabb alapú lelkésszeggel cserélé föl. S ez annyival sajnósabb, mert a másik hittanár, Széki Béla¹⁸³ is – alig egy évvel elébb – ugyanezt tevő. Példájakat – ha a nyilvánossági jog megadatása késik – többen is fogják követhetni, s nem lehet nem csodálkozni azon tétlenségen, melyet a főtisztelendő egyházkerület a főiskola fenntarthatásaérti működés terén tanúsít. Ha másképp nem lehet, feszített erővel is fenn kell a tanodát tartani, melyből oly sok egyén került ki, kikre a hon, az egyház s az irodalom büszke lehet. E tanoda növelé politikai életünk több kitűnő bajnokait, az ország kormányférfiit s a magyar irodalom több kitűnő egyéniségeit – kik közül elég legyen most *Jókai Mórt* felmutatnom, kit a nemzet oly édes örömmel, oly lélekemelő öntudattal nevezhet magáénak.¹⁸⁴ Több erély – mint eddig – az életfenntartásérti fáradásban, nem lankadó áldozatkészség, szigorú lélekismeretesség, s e főtanoda éppen úgy megnyerendi a nyilvánosságot, mint megnyerte azt Debrecen! Debrecen megtörte az utat, ismerkedjenek meg ezúttal azok, kik az egyházkormányzat élén állanak, haladjanak úgy, mint haladt Debrecen, s a kivívandó nyilvánjog kivívandja számokra a jelenkor tiszteletét – az utókor háláját.

B.-Füreden szép vendégkoszorú van összegyűlve, vajha oly honfias érzelmű volna e vendégkoszorú, mint aminő népes! Mily örömmel dobogna fel akkor minden honfi szíve! E honfias érzelmet kitüntetni nem hiányzik a tér, vajha ne hiányoznék az akarat is, melytől a szív megszentelve tanúsítna több részvétet Kisfaludy gőzös s nemzetiségünk fölvirulásának egyik hatékony eszköze – a magyar színészet iránt!

Kisfaludy gőzös f.[olyó] hó 19-én rövid sétautazásra kifutott b.-füredi kikötőjéből, egész ünnepélyességgel, taracklövések közt, felvont lobogókkal.

(Nemes)pécselyi ideiglenes segédlelkész volt, amikor a Dunántúli Református Egyházkerület 1850. május 27-én kezdődő közgyűlésén évi 400 pengőforint fizetéssel az elhunyt Dömjén Ferenc professzor helyére megválasztották a pápai református főiskola szentírásmagyarázat tanárává. 1854-ben a Somogy megyei Mocsoládra választották meg lelkésznek. 1856-tól Gyöngyösön szolgált, 1859-től Sárospatakon tanított, 1869-től haláláig a felsőszabolcsi egyházmegyei Dombdrádon volt lelkész. Protestáns lelkészként a teológiai ortodoxiát képviselte. DREL I.1.a. 16/1850 (május 27–30.) pápai közgy. jkv. sz., Dr. Heiszler József... = PEIL 44 (1901) 42. sz. (október 20.) 672., SZINYI NYEI 1896. IV. 645–647.

¹⁸³ Széki Béla (Kölked, 1814. augusztus 29. – Pápa, 1871. november 21.) református lelkész, esperes. Pápán és a berlini egyetemen tanult, 1838–1853 között a teológián tanított, 1853-ben Erdőkocsnyára hívták lelkésznek, 1855–1859 között borsodabonyi esperessé választották. 1859-től Pápán lelkész, 1865-től esperes; az egyházkerület tanácsbírája (1839–1850), majd főjegyzője (1859–1871). KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. I. 944.

¹⁸⁴ Jókai Mór 1841/42. tanévben Petőfi Sándorral és Orlai Petich Somával együtt tanult a pápai református gimnáziumban, ahol a Tarczy Lajos tanárelnök irányította képzőtársaságban is aktívan tevékenykedtek. Vö. LAMPÉRT 1931. 190–195.

Rendes járását f.[olyó] hó 20-án kezdé Kisfaludy, s 28-án ismét nagyszerű sétautazást rendeztek a tihanyi partokhoz, s mert ugyane napon tartatott a színház javárai előadás, nem lehet helyeselni, hogy a kiindulás du. 5 órára hátróztatott, mikor már a színielőadásnak kellett volna kezdetni. 8 és 9 óra közt tért vissza a gőzös, s bár hosszú darab adatott (Két Barcsaiak)¹⁸⁵, s bár a színészek segélésére báró Bánffy¹⁸⁶, Inkey¹⁸⁷ s mások¹⁸⁸ lelkes felhívása következtében többszáz pengőforint gyűlt is össze aláírás útján, mégis sietett mindenki e napon színjegyet venni, s a színház tele lőn, mint még nem volt e saison alatt, s amint talán nem is leend többé. Holnap ismét nagyszerű sétautat teend a gőzös, mely sétaút tökéletes besötétedésig tartand, s nappal a jól fizetett tihanyi halászok halászatának, éjjel a kápolna mögötti dombról föleregetendő röppentyűk aláhulló fénycsillagainak a Balaton tükrén lebegő s tökéletes kivilágítás fényárjában úszó gőzös fedélzetéről szemlélésével leend egybekötve. A zene – halászok fizetése – tűzjáték stb. költségek fedezetére, úgyszintén a gőzös vitelbéreül eddig hallomás szerint 800 pengőforint gyűlt össze, egy személytől 3 pengőforint levén fizetendő.

Füred sohasem tünteté ki magát a színművészet pártolása által, s a jelen évi saison alatt tán legközönyösebb volt iránta a vendégkoszorú, annyira, hogy ha néhány lelkesebb honfiak – minők Bánffy, Inkey stb. – segílyt nem gyűjtenek, s ezáltal az áldozatot erkölcsi kényszerrel le nem tétetik, Latabárnak jeles színtársulata kénytelen leendett elhagyni B.-Füredet. S vajmi leverőleg hat valódi művészre, ha művészi öntudata mellett éreznie kell, hogy kegyelemmorzsát dobnak a művészet oltárára, holott mint honfiak kötelességszerűleg tartoznának ez oltáron letenni áldozataikat.

Bulyovszkyné¹⁸⁹ megérkezte fölrázta a vendégkoszorút színészet iránti szenderéből. A kíváncsiság megtette hatását, a színház tömve volt, mint még nem volt e saison alatt. A Lowoodi árvákban lépett föl először.

¹⁸⁵ 1854 nyarán is Latabár Endre színtársulata lépett fel Füreden, ahonnan augusztus 11-én távozott. HUDI 2008. 105.

¹⁸⁶ Báró Bánffy Pál erdélyi birtokos, pesti lakos július 9-től tartózkodott Füreden. FÜRDŐ-NÉVSOR 1854. 6.

¹⁸⁷ Inkey János [zala]csányi birtokos július 1-től másodmagával tartózkodott Füreden. FÜRDŐ-NÉVSOR 1854. 4.

¹⁸⁸ Vas Gereben író és barátai is részt vettek a színházi jótékonyági akció szervezésében. HUDI 2008. 105.

¹⁸⁹ BULYOVSZKY GYULÁNÉ SZILÁGYI LILLA (Kolozsvár, 1833. május 25. – Graz, 1909. december 11.) kivételes tehetségű színművésznő, aki 1858–1875 között a németországi nagy színházakban is megállta helyét. Csodás, mély fekvésű hangjával elbővülte a közönséget. Szilágyi Pál lányaként gyerekszínész Kolozsváron, 1842-től a pesti Nemzeti Színház tagja, 1848-tól Bulyovszky

Még néhány szóm van Füredre vonatkozólag, s e néhány szó az uradalomnak megtámadások ellenébeni védletét képezendi. Füred — a B.-Füred cím alatt közzétett fürdői levelekben — úgy rajzoltatik, mint oly fürdőintézet, mely a természet pazar kézzel szórt kincsei s másutt föl nem található előnyei dacára is évről évre alább fog szállani, mert az uradalom részéről lényeges reformok nem történnek. E vád alaptalansága tények által van igazolva, mert annyi reform, mint a legközelebbi években, azelőtt évtizedek alatt sem történt B.-Füreden. E reformok (gőzfürdő felállítása, savógyógymód behozatala, felosztatöbb hatású savanyúvízforrás felbontása stb. stb.) keletkezésök alkalmával közölve voltak e lap hasábjain, a fürdőközönség rólok tudomással bír, s így a reformokat bizonyítgatni éppoly fölösleges munka lenne, amely meglepőleg hatott ránk az akarat merészsége, mely a reformokat elvitázni tűzé célul. Nem mondjuk mi, hogy nincs többé, mi javításra várna, mert az idő halad, s a haladó időnek folyvást új meg új kívánalmak vannak, melyeket — főleg fürdőhelyen — kielégítés nélkül hagyni szembetűnő kár nélkül nem lehet. E kívánalmak ki is lesznek elégítve, csak várni kell kissé, mert mindent egyszerre átalakítani, előteremteni nem lehet! Időben élünk, s az idő feltételezi az egymásutániságot, ez egymásutániságában az időnek új meg új reformok keletkeztek, nem mint az újítási haladás „ne tovább”-jai, hanem mint figyelemre méltatott követelése az időnek, melyeket teljesítetlenül hagyni nem lehetett. A gőzfürdők állítása mily roppant költségbe került, s a belefektetett tőke úgyszólván hasztalan hever, alig van hetenként két ember, ki gőzfürdőt szükségel, s így az évi kamat nagy része veszve van. E fürdők állítása eszerint valódi áldozat volt, s mikor áldozattal is létesít reformot az uradalom, vádolható-e akkor ősi hajlammal: minden reformtól irtózással? Az építkezés lakszobák szaporításaért nélkülözhetetlen, de csak Anna-nap körül (előtte s utána pár napig), s ez egypár nap be fogná-e hozni az épületekbe fektetendő pénzösszeg kamatát? S az uradalom mégis fog építkezni, mihelyt pénzügyi viszonyai engedik, bár azon szállást nem kapó néhány vendég a táncvigalom előtti s utáni pár nap alatt kimehetne a közel Arács és Füredre, hol szinte lehet kényelmes szállást s mérsékelt árért kapni.

r. l.

FORRÁS: Pesti Napló 5 (1854) 1325. sz. (augusztus 10.) [1.]

Gyula hírlapíró felesége volt. 1854 nyarán a Nemzeti Színház tagjaként lépett fel Füreden. A fürdőnyilvántartás szerint 1854. július 23-án egyedül érkezett Füredre, *A Loowoodi árva* c. színműben lépett fel először. FÜRDŐNÉVSOR 1854. 9., SZÉKELY 1994. 122–123., HUDI 2008. 105.

26.

Balaton-mellék, 1854. szeptember 10.

Sok felsőbb rendelet tétetett közzé már korábbi években, mely a falukon, eleség, kepék, kazlak s asztagok körüli dohányzás szigorú tilalmát tartalmazá, s életbeléptetése esetén sok szerencsétlenségnek leendett eleje véve, mi a pipa és szivarrali vigyázatlan bánás következtében származott tűzvészből eredt. Fájdalom! ez üdvös rendelet nem léptetett kellően életbe. Csaknem minden falu végén ki van téve az erre vonatkozó rendszabály, olvasható mindenütt, hogy a koldulás s pipázás és szivarozás szigorúan tiltatik, mégis majd minden helységben láthatni házról házra járó koldusokat s a falvak nagy részében fedetlen pipából dohányzókat, s a szivarozók közül hány vigyázatlan dobálja szét úton-útfélen az égő darab szivart, nem gondolva arra, hogy könnyelműségének egész falu népségének birtoka, élleme lehet áldozata!

Alig pár hete, hogy Aszófeőn¹⁹⁰ (Zala megye) a fűred-fürdői hajdúk, kovács és gensdarmerie életförládozásrai készsége s oltási ügyessége elfojtá a kiütött tűzvészt, melynek csak három ház lőn áldozata... most ismét új tűzvész okozta szerencsétlenségről kell értesítenem az olvasóközönséget. Tegnap, szeptember 9-én Vöröstón¹⁹¹ (Veszprém megye) kigyúlt egy pajta, a borzasztó szél lehetleníté az oltást, s pár óra alatt az egész helység – a paplakot, iskolát s 12 házat kivéve – a föltartóztathatlanul terjengő lángok áldozata lőn. A szorgalmas német lakosságnak mindene odavan, a megmaradt házak birtokosaiét kivéve nem maradt semmi élelem, semmi takarmány! S a benn volt baromfiak – szekerek – kocsik – minden áldozatul esett! Sok helyen még a pincébe takarított s mentett ágyneműek s becsesb házi eszközök is elégték. Ezért nem helyeslem a magyarhoni német lakosság általános építésmódorát, miszerint a pajták mind a ház végében s úgyszólván egy fedél alatt, egy sorba építvék, mert tűzvész esetén mindenök menthetetlenül veszve van. A lakosság tehetős, s bár a kár ropant, mert kapásterményt kivéve minden eleség be volt takarítva, s elégett, a lakosok nagy része mégis hamar kiépül, ez azonban nem enyhíti a jelen ínség nyomorát, mert most betevő falatjok sincs, nincs lakhelyök, s a pár nappal ez előtt oly szép s gyümölcsfákkal beültetett udvaraikkal regényes kertet képezett

¹⁹⁰ Aszófő a tihanyi apátsági uradalomhoz tartozó katolikus község a Balaton-felvidéken, 1857-ben 347 lakosa volt. KOVACSICS-ILA 1988. 103-104. Történetét feldolgozta: VERESS D. 1998b.

¹⁹¹ Vöröstó a nagyvázsonyi uradalomhoz tartozó katolikus német község a Balaton-felvidéken, 1857-ben 458 lakosa volt. ILA-KOVACSICS 1964. 413.

házak helyén most kormos falak emelkednek sötéten ég felé, s hol elébb vidám élet zajlott és pesgett, ott most halál, pusztulás s enyészet sötét képe látható csak. Nagy a gyanú, hogy a tűzvész pipából eredt, melyről a pajtábani sok szalma kigyulladhatott. Újra szigorú rendelet tétetett közzé a falukon takarmány s eleség körüli pipázás ellen, a rendelet Veszprém s Zala minden helységében ünnepélyesen hirdettetik ki, hogy tudatlansággal senki magát ne menthesse, s különösen a Veszprémi járásban oly szigorúan hódolnak a rendeletnek, hogy ha idegen utas, nem ügyelve a falu végén olvasható tilalomra, pipáz vagy szivaroz az utcán, egyenesen Veszprémbe kísértetik.

Az eleségár folyvást emelkedik a veszprémi piacon. Rozs kilója 21–24 forint, tisztabúzáé 32–36 forint, árpáé 15–16 forint, zabé 9–11 forint váltóban. Ha oly esőtlen, hideg, szeles idő jár ezentúl is, minő az eddigi volt, úgy kapásterményünk sem leend annyi, mennyit reménylünk.

A szőlőhegyek sem úgy néznek ki, mint tavall[y]. A szőlőtők ¼-nyire sincsenek fürtözve, mint tavall[y]. Ami kevés látszik is a tőkéken, a darázs, mely Balaton vidékét rajként lepi el, mind leemésztéssel fenyegeti.

r. l.

FORRÁS: Pesti Napló 5 (1854) 1355. sz. (szeptember 16.) [4.]

27.

Balaton-mellék, 1854. szeptember 29.

A szükség és nélkülözés tán sehol sem nehezül oly nyomasztólag a lakoságra, mint Balaton mellékén, hol kevés a szántó föld, s e kevés földet is az oly sok idő óta függőben levő tagosztályi kérdés eldöntésétől félőkben trágyázni nem mervén, igen ritka helyen adta meg az elhintett magot. Oly időjárásra, minő ez évi volt, nem is emlékeznek a Balaton-mellékiek. Már tavall[y] általános volt a panasz a szárazság ellen, holott akkor minden hónapban, sőt sokszor 2-szer, 3-szor is volt eső; hát az idén mennyivel inkább panaszkodhatánk, midőn a kiégett, megrepedezett föld alig kapott tavasz óta 3-szor esőt, s ezt is a rögtön utána jövő szél tökéletesen hatástalanná tevő. Nem lehet csodálni, hogy vetésföldjeink úgy néztek ki, mintha a bennöki eleség nem is vetve, hanem csak helyel-közzel ledugozva lett volna. Az eleségtermés felőli reményében csalódott nép minden bizodalját kapásterményeiben helyezé, s itt is csalódott. Az

aratás előtti szárazság aratás után sem engedett uralmából, a burgonya apró maradt, tengeri lett volna, de a szüret közeledtétől tartó s önjóléte, anyagi boldogsága előmozdítására elégtelen nép féléretten leabázolá.¹⁹² Valóban nem ártana, ha az illetők ily alkalommal a nép éretlenségét belátva, úgy intézkednének, hogy önkárára terményét éretlenül be ne takaríthassa, s a betakarítási időt szabályzó rendeletei által akarata ellenére is kényszerítené a népet saját anyagi jóléte előmozdítására. Jelenleg úgy állunk e tekintetben, hogy ha csak egy ember is elkezd aratni, burgonyát vagy tengerit szedni, szüretelni, nekiesik a többi is, s akarva nem akarva a józanabb résznek is követnie kell a tömeget, hacsak egyedül maradó terményét a tagosítatlan birtokon közmartaléknak nem akarja kitenni.

Az eleség ára folyvást emelkedik. Tisztabúza kilója 36–40 forint, rozsa 26–28 forint, árpáé 16–18 forint, szépé 20 forint, tengeri (taval[y]i) 18–20 forint váltó, az árpa és tengeri ár emelkedettségének oka a szárazságon kívül jégverésben is keresendő, sokra rúgván a határok száma, melyek tavaszi terményét a jég részben vagy egészben lepaskolá. S a nép mégsem okul, mégsem siet biztosítani terményét, holott hogy biztosítsa, a lehetőség nem hiányzik.

Mézszüretünk is rosszul ütött ki. Vidékünkön a sok darázs annyira elgyengíté a kedvezőtlen időjárás miatt különben is erőtlen méheket, hogy 6–7 kastól alig jött ki 1–2 forint méz, s csak nehezen lehetett anyának valót találni.¹⁹³

r. l.

FORRÁS: *Pesti Napló* 5 (1854) 1382. sz. (október 18.) [4.]

* * * * *

¹⁹² A lapszerkesztő értelmező lábjegyzete: *Leabázolni = elprédálni, elvesztegetni, kárba vesztetni.*

¹⁹³ A Balaton-felvidéki református lelkészeknek, tanítóknak a XIX. században fontos szerepük volt a méhtartás népszerűsítésében. A méhtartás nemzetgazdasági hasznáról könyveket, tanulmányokat írtak, és amellet érveltek, hogy a méz fogyasztása egészséges, az értékesítéséből származó bevétel kiegészíti a jövedelmet. Márton Gábor méhészeti szakkönyvének kiadását 1816-ban Zala vármegye támogatta, előfizetési ívét országszerte köröztették. MÁRTON 1816.

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
DPL	= Dunántúli Protestáns Lap
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
jkv.	= jegyzőkönyv(i)
közgy.	= közgyűlés(i)
LK	= Levéltári Közlemények
MKSz	= Magyar Könyvszemle
MNL	= Magyar Nemzeti Levéltár
MOL	= Magyar Országos Levéltár
OL	= Országos Levéltár
PEIL	= Protestáns Egyházi és Iskolai lap
PL	= Pápai Lapok
PN	= Pesti Napló
sz.	= szám
TGY	= Tudományos Gyűjtemény
VeVL	= Veszprém Vármegyei Levéltár
VSz	= Veszprémi Szemle
VU	= Vasárnapi Ujság

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK¹⁹⁴

- DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1652–1950)
DREL I. 1.b. A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési iratai (1576–2008)
DREL II. 9.b. A Veszprémi Református Egyházmege egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1765–1879)
DREL IV. 21. Pap Gábor püspök iratai (1878–1895)
MNL MOL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri Regii (1527–1918) online adatbázis: https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/a-57_-k-19-libri-regii-%C2%B7-kiralyi-konyvek-1527%E2%80%941918 [letöltve: 2025. február 24.]
MOL MOL Mikrofilmtár, Felekezeti anyakönyvek mikrofilmjei (1800–1895)
MNL VeVL IV. 1.a. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei (1639–1848)
MNL VeVL IV. 1.b. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai (1697–1848)
MNL VeVL V. 102. Veszprém város tanácsának iratai (1611–1848)
MNL VeVL V. 142. Veszprém város tanácsának iratai (1849–1898)

¹⁹⁴ A forrásjegyzék az 1853–1858 közötti összes kiadandó tudósításra vonatkozik.

FELHASZNÁLT IRODALOM¹⁹⁵

- ÁCS 1991 = ÁCS Anna: A nemesvámosi közök. = Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok, 15. Szerk.: Hadnagy László. Veszprém, 1991. 63-74.
- ÁCS 1995 = ÁCS Anna: Az Életképek bécsi forradalmi tudósítója: Pap Gábor. = Limes 8 (1995) 4. sz. 75-80.
- ÁCS 1998 = ÁCS Anna: „Az ős Bakony által megedzett hős volt mindegyik...”: Pap Gábor tudósítása a vámosi nemzetőrség megalakulásáról. = Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok 17. Veszprém, 1998. 61-65.
- ÁCS-LICHTNECKERT 2011 = ÁCS Anna – LICHTNECKERT András: A Széchényi-Széchenyi család és Balatonfüred. Balatonfüred, 2011. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 62.)
- BAÁN 2011 = BAÁN Bea (főszerk.): Balatonfüredi életrajzi lexikon. Balatonfüred, 2011. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 61.)
- BALASSA 1997 = BALASSA Benő: A Veszprémi Református Egyházmegye népoktatásának története a XIX. században. Szerk.: Tölgyesi József. Kiadta a Veszprém Megyei Neveléstörténeti Társaság. Csopak, 1997.
- BÁN 1989 = BÁN Pétert (szerk.): Magyar történelmi fogalomtár. I-II. Gondolat, Budapest, 1989.
- BANA-MÁRFY 2007 = BANA József – MÁRFY Attila (szerk.): Források és ritkaságok a győri színjátszás történetéből a 17. század elejétől 1849-ig I. Győr, 2007. (Városi Levéltári Füzetek, 9.)
- BENDA 1981-1983 = BENDA Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. I-IV. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981-1983.
- BENDA 1988 = BENDA Gyula: Keszthely népessége 1696-1851. KSH Házinyomda, Budapest, 1988.
- BERKÓ-LEGÁNYI 1987 = A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802-1986. Összeáll.: Berkó Pál és Legányi Norbert. É. n., H. n. [Győr, 1987.]
- BERZA 1973 = BERZA László (főszerk.): Budapest lexikona. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
- BILKAY-LACZKÓ 2002 = BILKAY Ruth – LACZKÓ Gabriella: Szupplikáció a Sárospataki Református Kollégiumban 1945-1951. Sárospatak, 2002. (Acta Patakina, X.)
- BIRKÁS 1948 = BIRKÁS Géza: Francia utazók Magyarországon. Szeged, 1948. (Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Philologica, Tomus XVI. Series nova T. II.)
- BLASKOVITS 1848 = BLASKOVITS Sándor: Buda pesti utasító I. Gyurián és Bagó ny., Pest, 1848.
- BOGDÁN 1987 = BOGDÁN István: Régi magyar mértékek. Gondolat, Budapest, 1987. (Gondolat Zsebkönyvek)
- BOGDÁN 1991 = BOGDÁN István: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Akadémiai, Budapest, 1991. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, IV. Levéltártani és történeti forrástudományok)
- BONA 1998 = BONA Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I-II. kötet. Heraldika Kiadó, Budapest, 1998.
- BONA 1999 = BONA Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. III. kötet. Heraldika Kiadó, Budapest, 1999.

¹⁹⁵ A bibliográfia a kutatás során felhasznált teljes irodalom leírását tartalmazza.

- BORBÁS–LICHTNECKERT 1996 = BORBÁS László – LICHTNECKERT András: Alsóörs egyházi és iskolái a XVIII–XX. században. = Alsóörs története. Szerk.: Lichtneckert András. Veszprém, 1996. 671–714. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 11.)
- BOROSS 1856a = BOROSS M.[ihály]: Néhány szó a jégkár elleni biztosításról. = VU 3 (1856) 25. sz. (június 22.) 214–215.
- BOROSS 1856b = BOROSS M.[ihály]: A jégverés ellen biztosító magyar egyesületről. II. [Második cikkének a címét megváltoztatták.] = VU 3 (1856) 26. sz. (június 29.) 224.
- CASINO ÉVKÖNYV 1847 = Veszprémi casino könyv 1847. [Ramasetter ny.] Veszprém, 1847.
- CSOMA 2002 = CSOMA Borbála: Magyar fürdővendégek a gräfenbergi vízgyógyintézetben. = Korall 10 (2002 március) 7–8. sz. 78–94.
- DEÁK 1983 = DEÁK István: Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben. Ford. Veressné Deák Éva. Gondolat, Budapest, 1983.
- DEÁK 2015 = DEÁK Ágnes: „Zsandáros és policzajos idők”. Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867. Osiris Kiadó, Budapest, 2015.
- DOBOS 2015 = DOBOS Irma: Révfülöp fürdőhelyé alakulása. = Hidrológiai Tájékoztató 2015. 34–36.
- EÖTVÖS 1908 = EÖTVÖS Károly: A nép dühe. = Emlékezések. Harmadik kiadás. Budapest, é. n. [1908.] 40–47.
- ÉRSZEGI 1993a = ÉRSZEGI, Géza: Die Gründungsurkunde von Tihany. F. Szelényi Haus, Tihany, 1993.
- ÉRSZEGI 1993b = ÉRSZEGI, Géza: A tihanyi alapítólevél. F. Szelényi Ház Művészeti és Kiadói BT., Tihany, 1993.
- FARKAS 2007 = FARKAS Béla: Pap Gábor református püspök élete és működése. Születésének 180. évfordulója alkalmából. Vilonya, 2007.
- FAZEKAS 2005 = FAZEKAS Miklós: Az észak-balatoni vasút története. Balatonfüred, 2005. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 19.)
- FEJES 1982 = FEJES Imre: Veszprém megye közigazgatási beosztásai és tanácsi vezetői (1945–) 1950–1981. Veszprém, 1982. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 2.)
- FÉNYES 1851 = FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. I–II. kötet. Nyomatott Kozma Vazulnál, Pest, 1851.
- FRANCICS 1973 = FRANCICS Károly: Kis kamorámban gyertyát gyújték. Válogatta és sajtó alá rendezte Vörös Károly. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- FRITZ BEKE 2015 = FRITZ BEKE Éva: Emlékiállítás Pap Gábor (...) halálának 120. évfordulója alkalmából. Komárom, Limes Galéria 2015. 11. 13. – 2015. 12. 31. Komárom, 2015.
- FÜRDŐNÉVSOR 1853 = Balaton füredi t. cz. fürdői vendégek névsora 1853-ik évben. Füreder Bade Liste im Jahre 1853. Emich Gusztáv könyvnyomdája, Pest, 1853.
- FÜRDŐNÉVSOR 1854 = Balaton-füredi gyógy- és fürdőintézet Magyarhonban. Cur- und Badeanstalt zu Füred am Plattensee in Ungarn. Ramasetter Károly ny., Veszprém, 1854.
- FÜRDŐNÉVSOR 1855 = Balaton-füredi gyógy- és fürdőintézet Magyarhonban. Cur- und Badeanstalt zu Füred am Plattensee in Ungarn. Gedruckt bei Landerer und Heckenast, Pest, 1855.
- FÜRDŐNÉVSOR 1856 = Balaton-füredi gyógy- és fürdő-intézet Magyarhonban. Névsora a t. cz. vendégeknek. Cur- und Bade-Anstalt zu Füred am Plattensee in Ungarn. Liste der angekommen P. T. Gäste. 1856. Ramasetter Károly ny., Veszprém, 1856.

- FÜRDŐNÉVSOR 1857 = Névsora megérkezett fürdő-vendégeknek Balaton-füredi fürdő-intézetben. / Liste der Balaton-Füreder Cur-Gäste. 1857. Ramasetter Károly ny., Veszprém, 1857.
- FÜRDŐNÉVSOR 1858 = Névsora megérkezett fürdő-vendégeknek Balaton-füredi fürdő-intézetben. / Liste der Balaton-Füreder Cur-Gäste. 1858. Ramasetter Károly ny., Veszprém, 1858.
- GERGELY 2005 = GERGELY András (szerk.): Magyarország története a 19. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. (Osiris Tankönyvek)
- GONDA–NIEDERHAUSER 1977 = GONDA Imre – Niederhauser Emil: A Habsburgok. Gondolat, Budapest, 1977.
- GRÁBICS–HORVÁTH–KUCSKA 2003 = GRÁBICS Frigyes – HORVÁTH Sándor Domonkos – KUCSKA Ferenc (szerk.): Győri életrajzi lexikon. 2., átdolgozott kiadás. Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár, Győr, 2003.
- HALÁSZ 1986 = HALÁSZ Imre: Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése Zala megyében 1849–1854. = LK 57 (1986) 1. sz. 87–129.
- HANGODI 2001 = HANGODI László: Zánka az 1848/49. évi forradalom és szabadságharcban. = T. HORVÁTH 2001. 56–81.
- HARMATH–KATSÁNYI 1969 = HARMATH István – KATSÁNYI Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Megyei Könyvtár, Veszprém, 1969.
- HIDEKGUTI–HUDI 1987 = HIDEKGUTI Mihály – HUDI József: Hidegkút története. Veszprém, 1987. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 5.)
- HORNIG 1912 = Veszprém multja és jelene. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXVI. nagygyűlésének Veszprém városa nevében felajánlja báró Hornig Károly veszprémi püspök. Veszprém, 1912.
- HUDI 1989 = HUDI József: A balatoni fürdőkultúra a reformkorban. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1988. Szerk.: Bilkei Irén. Zalaegerszeg, 1989. 109–135. (Zalai Gyűjtemény, 28.)
- HUDI 1993 = HUDI József: Oroszy Pál táblabíró könyvtára. = Honismeret 21 (1993) 4. sz. 48–53.
- HUDI 1994 = HUDI József: Nemesvamos a késő feudalizmus korában és a polgári átalakulás kezdetén (1711–1849). = VERESS D. Csaba – HUDI József – ÁCS Anna – Palágyi Sylvia: Nemesvamos története. A község története az ősidőktől napjainkig. Szerk.: Veress D. Csaba. Kiadja a Balatonfüred – Csopak Tája Szövetkezet, Veszprém, 1994. 91–159.
- HUDI 2001a = HUDI József (szerk.): Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 2.)
- HUDI 2001b = HUDI József (szerk.): Franciscs Károly visszaemlékezései. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 3.)
- HUDI 2002 = HUDI József: Fábíán-émlékkönyv. Fábíán József (1761–1825) református esperes pályafutása. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2002. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 4.)
- HUDI 2004 = HUDI József (szerk.): Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. Pápa, 2004. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 6.)
- HUDI 2007 = HUDI József: Litér község története. Egy Balaton-felvidéki falu multja és jelene. Kiadja Litér Község Önkormányzata, Litér, 2007.
- HUDI 2008 = HUDI József: A balatonfüredi színházak és színészet története (1831–1861). Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 42.)

- HUDI 2009a = HUDI József: A veszprémi színjátszás kezdetei (1723–1879). Kiadja a Veszprémi Petőfi Színház. Veszprém, 2009.
- HUDI 2009b = HUDI József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Országos Széchenyi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. (Nemzeti Téka / Bibliotheca Nationalis Hungariae)
- HUDI 2010 = HUDI József: Örvényes község története. Egy Balaton-felvidéki falu múltja és jelene. Kiadja Örvényes Község Önkormányzata. Örvényes, 2010.
- HUDI 2011 = HUDI József (szerk.): Kacz Lajos visszaemlékezései. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 2011.
- HUDI 2012 = Voyta Adolf visszaemlékezései. Szerk. és kiadta HUDI József. Pápa, 2012.
- HUDI 2013 = HUDI József: A pápai takarékpénztár alapszabályai 1844-ből. = AP 13 (2013) 3. sz. 463–473.
- HUDI 2015 = HUDI József: Balatonfüredi panaszkönyv 1836–1840. Balatonfüred. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 74.)
- HUDI 2020 = HUDI József (szerk.): Véghely Dezső visszaemlékezései. Kiadja a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. Pápa, 2020.
- HUDI 2022 = HUDI József: Pap Gábor református lelkész Balaton-felvidéki levelei (1852–1858) I. = AP 22 (2022) 3–4. sz. 196–412.
- HUDI 2023 = HUDI József: HUDI József: Pap Gábor református lelkész Balaton-felvidéki levelei (1852–1858) II. = AP 23 (2023) 1–2. sz. 69–182.
- HUDI 2024 = HUDI József (szerk.): Pap Gábor református lelkész Balaton-felvidéki levelei (1852–1858). Pápai Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Pápa, 2024.
- HUNGLER 1988 = HUNGLER József: Veszprém településtörténete. Veszprém, 1988. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár, 14.)
- ILA–KOVACSICS 1964 = ILA Bálint – KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- JAKAB 2001 = JAKAB Réka: Levéltárügy a Dunántúli Egyházkerületben: A veszprémi református egyházmegye levéltára a XIX. században. = AP 1 (2001) 3–4. sz. 151–206.
- JALSOVICS 1878 = JALSOVICS Aladár: A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva. Budapest, 1878.
- JÓKAI 1967 = JÓKAI Mór: Cikkek és beszédek. I–II. Szerk.: Szekeres László. Budapest, 1967.
- KAPOSI 2014 = KAPOSI Zoltán: A föld és család kapcsolata a dél-dunántúli középbirtokosok körében a 18–19. században. = Rangos familiák, jeles személyek a 18–20. századi Dél-Dunántúlon. Pécs, 2014. 13–37. (Baranyai Történelmi Közlemények, 6. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 2014.)
- KAPRONCZAY 1996 = KAPRONCZAY Katalin: Az orvosok érdekvédelmi törekvései a 19. századi Magyarországon a korabeli szaksajtó alapján. = Orvostörténeti Közlemények 149–157. Budapest, 1996. 165–181.
- KATONA 2008 = KATONA Csaba: Écsy László fürdőigazgató naplói, 1850–1852, 1856. Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 38.)
- KATONA 2014 = KATONA Csaba: Professionatus spielerek. Arcok és történetek Balatonfüred múltjából. Balatonfüred, 2016. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 71.)
- KATONA 2016 = KATONA Csaba: A magyar beau monde. Esszék és tanulmányok Balatonfüred múltjából. Balatonfüred, 2016. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 76.)

- KERÉNYI 1990 = KERÉNYI Ferenc (szerk.): Magyar színháztörténet 1790–1873. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. (Magyar Színháztörténet c. sorozat)
- KERTÉSZ 2000 = KERTÉSZ Károly: Tapolcai életrajzi lexikon. Tapolcai Városszépítő Egyesület, Tapolca, 2000. = <https://web.vktapolca.hu/eletrajz/>
- KIS 1896 = KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895. Pápa, 1896.
- KISS 1908 = KISS István: A pápai plébánia története. Veszprém, 1908.
- KÓKAY 1979 = KÓKAY György (szerk.): A magyar sajtó története. I. 1705–1848. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- KONCZ 1992 = KONCZ Pál: Könyvkötők a 18–19. századi Veszprém megyében. (Előzetes kutatási jelentés.) = MKSz 108 (1992) 4. sz. 332–347.
- KONCZ 2017 = KONCZ Pál: Papírművészet és könyvművészet Veszprém megyében a 18–20. században. Szerk.: Jakab Réka. Kiadja a Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 2017.
- KOSÁRY–NÉMETH 1985 = A magyar sajtó története. II/1. 1848–1867. Szerk.: KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- KOVACSICS 1957 = KOVACSICS József (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1957.
- KOVACSICS–ILA 1988 = KOVACSICS József – ILA Bálint: Veszprém megye helytörténeti lexikona II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. (Magyarország Helytörténeti Lexikona c. sorozat)
- KÖBLÖS 2006 = KÖBLÖS József (szerk.): A pápai református kollégium diákjai, 1585–1861. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 9.)
- KÖBLÖS 2015 = KÖBLÖS József: Exmisszió, ordináció, konszekráció. A lelkesi hivatal elnyerésének lépései a Dunántúli Református Egyházkerületben a XVII–XVIII. században. 1. = AP 15 (2015) 1–2. sz. 61–106.
- KÖBLÖS 2016 = KÖBLÖS József: Exmisszió, ordináció, konszekráció. A lelkesi hivatal elnyerésének lépései a Dunántúli Református Egyházkerületben a XVII–XVIII. században. 2.1. = AP 16 (2016) 1–2. sz. 63–156.
- KÖBLÖS 2017 = KÖBLÖS József: Exmisszió, ordináció, konszekráció. A lelkesi hivatal elnyerésének lépései a Dunántúli Református Egyházkerületben a XVII–XVIII. században. 2.2. = AP 17 (2017) 1–2. sz. 15–91.
- KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018 = KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II. 1761–1849. 1–2. kötet. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2018. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 15–16.)
- KÖVÉR 2014 = KÖVÉR György: Egy pesti evangélikus nagykereskedő csődje: Frölich Frigyes, 1865/66. = Credo 20 (2014) 1. sz. 25–35.
- KREDICS–LICHTNECKERT 1995 = KREDICS László – LICHTNECKERT András (szerk.): Balatonalmádi és Vörösbény története. Tanulmányok. Kiadja az Almádiért Alapítvány, Balatonalmádi, 1995.
- LAMPÉRTH 1931 = LAMPÉRTH Géza: A pápai református főiskola története 1531–1931. Pápa, 1931.
- LICHTNECKERT 1990 = LICHTNECKERT András: A balatonfüred–csopaki borvidék története. Veszprém, 1990.
- LICHTNECKERT 1996 = LICHTNECKERT András (szerk.): Alsóörs története. Veszprém, 1996. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 11.)

- LICHTNECKERT 1997 = LICHTNECKERT András (szerk.): Csopak története. Veszprém, 1997. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 12.)
- LICHTNECKERT 1999 = LICHTNECKERT András (szerk.): Balatonfüred és Balatonarács története. Veszprém, 1999.
- LICHTNECKERT 2010 = LICHTNECKERT András: A balatonfüredi fürdőbizottság üléseinek jegyzőkönyvei 1855–1917. Balatonfüred, 2010. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 58.)
- LICHTNECKERT 2011 = LICHTNECKERT András: Széchenyi István és a balatoni gőzhajózás. = ÁCS Anna – LICHTNECKERT András: A Széchenyi-Széchenyi család és Balatonfüred. Balatonfüred, 2011. 63–178.
- LICHTNECKERT 2013 = LICHTNECKERT András: A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő története az alapítástól az államosításig 1702–1949. Balatonfüred, 2013.
- LICHTNECKERT 2016a = LICHTNECKERT András: Felfedező úton Balatonfüred és vidéke történetében. Szerzői kiadás. Balatonfüred, 2016.
- LICHTNECKERT 2016b = LICHTNECKERT András: Orzovszky Károly balatonfüredi fürdőorvos 1815–1876. (LA Könyvtár, 14.)
- LIPTÁK 2002 = LIPTÁK Dorottya: Újságok és újságolvasók Ferenc József korában: Bécs – Budapest – Prága. Budapest, 2002.
- LOSTEINER 1868 = LOSTEINER Károly: Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyék leírása. Eger, 1868.
- MÁRKUSNÉ 2015 = MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka: Vásárállás. A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. Veszprém, 2015. (Veszprémi Kaleidoszkóp, 2.)
- MÁRTON 1816 = MÁRTON Gábor. Gazdaságos méhtartás. Győr, 1816.
- MEZŐHEGYI 2019 = MEZŐHEGYI Gergő: A Suly család története. = VSz 21 (2019) 2. sz. 94–114.
- MIKLÓSI-SIKES 2002 = MIKLÓSI-SIKES Csaba: Kőbe vésett történelem. A sümegi városi temetők története és sírjelei 1950-ig. Kiadja a Sümegi Fórum Alapítvány. Sümeg, 2002.
- MIKLÓSI-SIKES 2016 = MIKLÓSI-SIKES Csaba: Sümegi ismeretek tára I. Életrajzok, családtörténetek. Kiadja a Sümegi Fórum Alapítvány és Sümeg Város Önkormányzata. Sümeg, 2016.
- MOLNÁR 1881 = MOLNÁR György: Világostól világosig. Emlékeimből. II. kötet. Arad, 1881.
- MOLNÁR 1992 = MOLNÁR András (szerk.): A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. Zalaegerszeg, 1992. (Zalai Gyűjtemény, 33.)
- MOLNÁR 2000 = MOLNÁR András (szerk.): Zala megye archontológiája 1138–2000. Zala Megyei Levéltár, 2000. (Zalai Gyűjtemény, 50.)
- MOLNÁR 2019 = MOLNÁR Jánosné: Mesélő házak. Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, Veszprém, 2019.
- MÓSER 2000 = MÓSER Zoltán: Körülvesznek engem a dalok. A népdalgyűjtő és népdalíró Czuczor Gergely. A Hét Szabad Művészet Könyvtára – Zsámbék; Gyurcsó István Alapítvány – Dunaszerdahely. H. n. [Nagymegyer,] 2000.
- NÁDOSY 1864 = N. N.: Nádosy István. = VU 14 (1864) 25. sz. 237–238.
- NAGY 2020 = NAGY Anita: „Szépen várjuk a fényes fürdővendég koszorút”. Écsy László füredi fürdőigazgató 1854-es naplója. = Múzeumcafé 14 (2020) 4. sz. 155–176.
- NÉMA 1995 = NÉMA Sándor: Adatok a Győrvidéki Gazdasági Egylet történetéhez 1860–1884 (1901). = Győri Tanulmányok – Tudományos Szemle 16/1995. (Felelős szerk.: Bana József) Győr, 1995. 69–92.

- NÉMETH 1901. = NÉMETH Gábor. Adatok Nagyvázsony történetéből. Veszprém, 1901.
- NÉMETH 1976 = NÉMETH Gyula: Iszkaszentgyörgy története. Kiadja Iszkaszentgyörgy Község Tanácsa. Iszkaszentgyörgy, 1976.
- NÉMETH–GOMBOSNÉ 2001 = NÉMETH Gyula – GOMBOSNÉ Kis Edit: Iszkaszentgyörgy története. Kiadja: Iszkaszentgyörgy Polgármesteri Hivatala, Iszkaszentgyörgy, 2001.
- NÉMETHNÉ RÁCZ 2008 = NÉMETHNÉ RÁCZ Lídia: Balatonfüred nevezetes épületei. Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 40.)
- NÉMETHNÉ RÁCZ 2019 = NÉMETHNÉ RÁCZ Lídia: Barangolások Balatonfüreden. Utcák, teretek, történetek... Balatonfüred, 2019. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 83.)
- NEMZETI KALENDÁRIUM 1852 = Trattner és Károlyi nemzeti kalendárioma, 1852^{dik} esztendőre. 38^{dik} esztendei folytatás. Pest, 1852. (oldalszám nélkül)
- NEMZETI KALENDÁRIUM 1855 = Trattner és Károlyi nemzeti kalendárioma, 1855^{dik} esztendőre. 41^{dik} folytatás. Pest, 1855. (oldalszám nélkül)
- NÉVTÁR 1850 = A' helvét hitvallású dunántúli egyházkerület névtára. Pápa, 1850.
- NÉVTÁR 1854 = A' dunántúli helvét hitvallású egyházkerület' egyházi névtára 1854 évre. Szerk.: Liskay József. Pápa, 1854.
- NÉVTÁR 1992 = A Veszprémi Egyházmegye névtára 1992. Veszprém, 1992.
- NEY 2025 = NEY Ferenc: Emlékezések. Szerk.: Buzinkay Géza. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2025. [A belíven található bővebb címe: „Feladatunk az európai műveltség színvonalára emelkedni.”: Ney Ferenc (1814–1889) író és pedagógus emlékezései. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Buzinkay Géza. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2025.]
- OLÁH 1834 = OLÁH János: Balaton mellyéki tudósítások barátságos Levelekben. = TGY 18 (1934) III. 51–96.
- ORZOVENSZKY 1856 = ORZOVENSZKY Károly: Orvosi jelentés az 1855-iki Balaton-füredi furdószakról. = PN 7 (1856) 1852. sz. (269.sz.) (április 29.) [2–3.]
- P. ERMÉNYI 1975 = P. ERMÉNYI Magdolna: Adalékok Magyarország XIX. századi gyümölcs-termesztéséhez. = A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1973–74. Szerk.: Takács Imre. Budapest, 1975. 99–120.
- PACZOLAY 1996 = PACZOLAY Gyula: Pap Gábor könyvei Kolozsvárott. Kézirat, Veszprém, 1996. (Kézirat a veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtárban.)
- PAP 1862a = PAP Gábor: Balaton-vidéki naptár 1862-re. Veszprém, 1862.
- PAP 1862b = PAP Gábor: Gróf Teleky László. = Balatonvidéki naptár 1862-re. Veszprém, 1862. 31–38.
- PAP 1895 = S.: Pap Gábor. Életrajz. = DPL 6 (1895) 45. sz. (november 10.) 707–710.
- PETTKÓ–REISZIG 1905 = PETTKÓ Béla – REISZIG Ede (szerk.): Magyar nemzetségi zsebkönyv. Kiadja a Magyar Genealogiai és Heraldikai Társaság, Budapest, 1905
- PFEIFFER 1987 = PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. Görres Gesellschaft, München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, VIII.)
- ROMSICS 2017 = ROMSICS Ignác: Magyarország története. Kossuth Kiadó, Budapest, 2017.
- RÓZSA 2003 = Deutschsprache Presse in Ungarn 1850–1920. 2. Teil: Zeitungen. Bibliographie. Zusammengestellt mit Vorwort und Registern versehen von Maria Rózsa. = Berichte und Forschungen 11 (2003) S. 59–141.

- S. LACKOVITS 2001 = S. LACKOVITS Emőke: Köveskál. Szerk.: Hermann István. é. n., h. n. [Budapest, 2001.] (Száz magyar falu könyvesháza)
- SALACZ 1940 = SALACZ Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában, 1867–1918. München, 1974.
- SÁNDOR 1973 = SÁNDOR Pál: A birtokrendezési periratok. Budapest, 1973. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 69.)
- SÁROSI 1971 = SÁROSI Bálint: Cigányzene... Szerk.: Hamburger Klára. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1971.
- SASHEGYI 1965 = SASHEGYI Oszkár: Az abszolutizmuskori levéltár (Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak, 4. Budapest, 1965)
- SCHERMANN 1940 = SCHERMANN Egyed (összeáll.): A pannonhalmi Szent Benedek-rend tagjai. 1802–1940. Pannonhalma, 1940.
- SCHILDMAYER 2003 = SCHILDMAYER Ferenc: A Hattyú Vendéglő története. Kiadja az Almádiért Közalapítvány, Balatonalmádi, 2003. (Almádi Füzetek, I.)
- SCHÖPFLIN 1929–1931 = SCHÖPFLIN Aladár (szerk.): Színművészeti lexikon. I–IV. kötet. Kiadja az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete. Budapest, 1929–1931.
- SÓLYMOS 2003 = SÓLYMOS Szilveszter OSB: Balatonfüred-fürdő bencés kézben 1743–1949 között. Bencés Apátság, Tihany, 2003.
- SOMFAI 1987 = SOMFAI Balázs: A veszprémi Megyeház 100 éve 1887–1987. Veszprém, 1987.
- STEINER 1985 = STEINER, Herbert: Forradalom Ausztriában – Marx Bécsben: a negyvennyolcas bécsi munkásmozgalom a forradalom és a restauráció között. Budapest, 1985.
- STURM 1892 = Országgyűlési almanach 1892–1897. Szerk.: Sturm Albert. Budapest, 1892.
- SZALKAY–NÉMETH 1845 = SZALKAY Gergely – NÉMETH János (kiadja): Magyar kereskedelmi almanach 1845. évre. Landerer és Heckenast ny., Pest, [1845.]
- SZATHMÁRI 1999 = SZATHMÁRI Judit: A magyarországi protestáns egyházak az önkényuralom éveiben. Az egyházi autonómia visszaszerzéséért vívott harc 1850–1860. = Fialat egyháztörténetek írásai. Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc, 1999. 149–159.
- SZÉCHENYI 1982 = SZÉCHENYI István: Napló. 2. kiadás. Szerk.: Oltványi Ambrus. Gondolat, Budapest, 1982.
- SZEGLETI 1978 = SZEGLETI Ildikó: Veszprém megye nyomdászata 1860–1920. Veszprém, 1978. (Közművelődési Kiskönyvtár, 3.)
- SZÉKELY 1994 = SZÉKELY György (főszerk.): Magyar színháztörténeti lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- SZILÁGYI 2001 = SZILÁGYI Márton: Lisznai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai. Argumentum Kiadó, Budapest, 2001.
- SZILÁGYI 2021 = SZILÁGYI Márton: Az íróvá válás mikrotörténete a 19. század első felében. Lisznai Kálmán és az „irodalmi gépezet”. Reciti Kiadó, Budapest, 2021. (Vitae, 3.)
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. kötet. Budapest, 1891–1914.
- T. HORVÁTH 2001 = T. HORVÁTH Lajos: Zánka gyökerei. Millenniumi emlékkötet a magyar államalapítás 1000. évfordulójára. Kiadja Zánka község önkormányzata. Zánka, 2001.
- TAKÁCS 2017 = TAKÁCS Katalin: Uradalmi kertészek a 19. századi Magyarországon. Doktori értekezés. Szent István Egyetem, Gödöllő, 2017. http://real-phd.mtak.hu/1421/1/Takacs_Katalin_ertekezes_DOI.pdf [Letöltés: 2023. február 24.]

- TAYLOR 1998 = TAYLOR, A. J. P.: A Habsburg Monarchia 1809–1918. Az Osztrák Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia története. Ford. Nagy György. Scolar Kiadó, Budapest, 1998.
- TÓTH 1935 = TÓTH Endre: A legáció. Pápa, 1935.
- TÓTH 1987 = TÓTH 1987 = TÓTH Jánosné: Eötvös Károly bibliográfia. Veszprém, 1987. (Veszprém megyei bibliográfiák, 1.)
- TÓTH-BENCZE 2011 = TÓTH-BENCZE Tamás: Balatonfüred az évszámok tükrében. Balatonfüred, 2011. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 60.)
- TÓTH-BENCZE 2018 = TÓTH-BENCZE Tamás: Adalékok a balatoni gőzhajózás történetéhez. = Füredi História 18 (2018) 1. sz. 8–11.
- TRÓCSÁNYI 1981 = TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.
- TUZA 2005 = TUZA Csilla: Abszolutizmuskori levéltár II. Budapest, 2005. (A Magyar Országos Levéltár segédletei, 19.)
- UGRAY 2007 = UGRAY János: Funkcióváltás és funkcióváltozás a Sárospataki Református Kollégiumban a XVIII–XIX. század fordulóján. (A gazdasági funkció példája.) = AP 7 (2007) 1–2. sz. 155–178.
- UJVÁRI 1929 = UJVÁRI Péter (szerk.): Magyar zsidó lexikon. Budapest, 1929.
- UJVÁRI 2010 = UJVÁRI Hedvig: Zsidó újságírók a magyarországi német nyelvű időszaki sajtóban a Pester Lloyd megalapítása után. = Múlt és Jövő 21 (2010) 3. sz. 40–50.
- V. BUSA 1986 = Magyar sajtóbibliográfia, 1705–1849. Az adatokat gyűjtötte, a bibliográfiát összeállította és a szöveget gondozta V. BUSA Margit. Budapest, 1986.
- VARGA 2009 = VARGA Béla: Veszprém város lexikona. Kiadja Varga Béláné. Veszprém, 2009.
- VARGA 2014 = VARGA Béla: Veszprém megyei életrajzi lexikon. Kiadja az Eötvös Károly Megyei Könyvtár. Veszprém, 2014.
- VERESS D. 1994a = VERESS D. 1994 = VERESS D. Csaba: Veszprémfajsz története a kezdetektől napjainkig. Kiadja a Balatonfüred-Csopak Tája Szövetkezet a Veszprémfajszai Önkormányzat anyagi támogatásával. Veszprém, 1994.
- VERESS D. 1994b = VERESS D. Csaba: Tótvázsony múltja és jelene. Kiadja a Balatonfüred-Csopak Tája Szövetkezet a tótvázsonyi önkormányzat támogatásával. Veszprém, 1994.
- VERESS D. 1998a = VERESS D. Csaba: Szentkirályszabadja évszázadai. Egy Balaton-felvidéki község története. Kiadja Szentkirályszabadja Község Önkormányzata. Szentkirályszabadja, 1998.
- VERESS D. 1998b = VERESS D. Csaba: Aszófő évezredei. Egy Balaton-melléki falu története. Kiadja Aszófő Község Önkormányzata. Veszprém, 1998.
- VERESS D. 2000 = VERESS D. Csaba: A Nivegy-völgy falvainak története. (Balatoncsicsó, Óbudavár, Szentantalfa, Szentjakabfa, Tagyon). Kiadja a Balatoncsicsói Német Kisebbségi Települési Önkormányzat megbízásából a Palásthy Bt., Balatoncsicsó, 2000.
- VIRÁG 2005 = VIRÁG Árpád: A Sió és a Balaton közös története 1055–2005. KÖZDOK Kft., Budapest, 2005.
- ZÁKONYI 1988 = ZÁKONYI Ferenc: Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig. Szerk. Varga Béla. Veszprém, 1988.
- ZÁKONYI 2009 = ZÁKONYI Ferenc: A savanyúvizek városában. (Írások Balatonfüredről.) Szerk.: Praznovszky Mihály. Balatonfüred, 2009.

ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk.: Dr. Ladányi Sándor. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1977.

JUDSON 2024 = JUDSON, Pieter M.: A Habsburg birodalom. Új történet. Osiris Kiadó, Budapest, 2024.

ZOVÁNYI 2004 = ZOVÁNYI Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. I-II. kötet. Attraktor Kft., Máriabesnyő – Gödöllő, 2004.

ZÖLLNER 1998 = ZÖLLNER, Erich: Ausztria története. Budapest, 1998.

RAINER PÁL

**Kézdi Vásárhelyi Géza százados
(m. kir. 8. honvéd gyalogezred):
*Két hónap a világháborúból***

„Jól van fiúk. Derék gyerekek vagytok!”
(Festl Lehel altábornagy, dandárparancsnok a m. kir. 8. honvéd gyalogezred
előtte elvonuló 1. századához, 1914. szept. 1.)

A VISSZAEMLEKEZÉS SZERZŐJÉRŐL

AKONYBÉLLEN, a bencés rendházban élő barátom, Vásárhelyi Anzelm OSB 2024 októberében rendelkezésemre bocsájtotta apai nagyapja testvére, kézdi Vásárhelyi Géza m. kir. honvéd százados (utóbb alezredes) I. világháborús visszaemlékezését.¹ A kézirat megismerése előtt, ismerkedjünk meg szerzője vázlatos életútjával.

Kézdi Vásárhelyi Géza régi székely nemesi családban, Budapesten született 1876. október 13-án.² Szülei: id. dr. Vásárhelyi Géza (1838–1920. jan. 24., temetve: Tinnye, r. k. temető) tinnyei (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) földbirtokos, amatőr régész és bátaszéki Romeiser Emma (1846–1911. aug. 11., temetve: Tinnye, r. k. temető). (1–2. ÁBRÁK)

Három testvére volt:

- 1.) Vásárhelyi Aranka (1871. márc. 18. – Budapest, 1945, temetve: Tinnye), férje: dr. jur. Gallovits Zoltán (1867. aug. 29. – 1921. ápr. 25.),

¹ A kézirat közlésre való átengedését hálásan megköszönöm.

² GUDENUS 1998. III. 289.

- 2.) Vásárhelyi Zoltán dr. jur. (1872. ápr. 14. – Budapest, 1952. máj. 16., temetve: Mátranovák, Nógrád vm.) földművelésügyi minisztériumi osztálytitkár,
- 3.) Vásárhelyi Dezső (1874. márc. 12. – 1937. ápr. 7., temetve: Tinnye, ref. temető, 2012-ben exhumálva és áttemetve a r. k. temetőbe).³

Géza testvéreihez hasonlóan gyermekkorát Tinnyén, az iskolai időszakokat Budapesten, a II. kerület, Török utca 8. szám alatti lakásukban töltötte. (3-4. ÁBRÁK)

A hivatásos tiszti életpályát választotta. A budapesti M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia tisztképző tanfolyama elvégzése után, 1895. augusztus 18-án (szeptember 1-től számítandó ranggal) nevezték ki hadapród-tiszthelyettessé a m. kir. 20. (nagykanizsai) honvéd gyalogezred III. zászlóaljához.⁴ Innét később a m. kir. 19. (pécsi) honvéd gyalogezredhez helyezték át. Majd 1909-ben a pécsi honvédektől a m. kir. 8. (lugosi) honvéd gyalogezredhez került át.⁵ I. Ferenc József király Bécsben, 1913. február 24-én elrendelte, hogy az árvízkor „több embernek a vízbefúlástól saját életük veszélyeztetésével történt megmentéséért Vásárhelyi Géza 8. honvéd gyalogezredbeli századosnak a legfelsőbb megelégedés tudtul adassék”. Ugyanekkor ugyanilyen elismerésben részesült még Kovács Imre, Tellyesnický László, Chiticean Jenő, Köpe Egon, Mészáros Elek százados, valamint Nyáry Gyula és Benda Kálmán főhadnagy, ugyancsak a 8-as honvéd gyalogezredből. Továbbá az ezred legénységéből is többeket kitüntettek.⁶

A békeévekben a következő kitüntetéseket kapta meg:

- Bronz Katonai Érdemérem piros szalagon,
- Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára (1898),
- Katonai Jubileumi Emlékkereszt (1908),
- 1912/1913-as Emlékkereszt (1913).⁷

Az I. világháború elején, a 8. honvéd gyalogezred egyik századparancsnokaként végbevitt szerepléséről alább, saját visszaemlékezésében részletesen olvashatunk. Ferenc József király Bécsben, 1914. december 2-án kelt legfelsőbb elhatározásából kitüntették a Bronz Katonai Érdeméremmel a Katonai Érdem-

³ A családtörténeti adatok Vásárhelyi Anzelmtől származnak.

⁴ HK 1895. 33. szám 158.

⁵ HK 1909. 15. szám 144.

⁶ HK 1913. 13. szám 155.

⁷ Honvédség névkönyve 1918. 278.

kereszt szalagján.⁸ Nem sokkal később, 1915. március 23-án Przemysl elestekor ezredével és az erőd teljes őrségével együtt orosz hadifogságba esett, s a világháború hátralévő részét ott töltötte. Hadifogsága ideje alatt, 1916. február 1-jén őrnaggyá lépett elő.⁹

Először 1907-ben kötött házasságot, br. Weisenbach Eleonórával. Akitől egy leánya, Vásárhelyi Katalin (1908. máj. 25.– 1961) született.¹⁰ A világháború után néhány évvel, Rábahidvégen (Vas vm.) 1923. február 8-án ismét házasságot kötött, ezúttal br. Seebach Amália Klotilddal (született Rábahidvég, 1879. szept. 21.), Seebach Artúr Emil (Eisenach, 1835. szept. 7. – Rábahidvég, 1904. máj. 9.) cs. és kir. lovassági százados, Rábahidvég, Andrásfa, Dénesfa, Lakhegy és Lovászi birtokosa és chernelházi Chernel Paulina (Tömörd, Vas vm., 1845. ápr. 22. – Rábahidvég, 1917. ápr. 2.) leányával.¹¹

A háborúban szerzett betegsége következtében, hosszas szenvedés után – ekkor már alezredes volt – Budapesten halt meg 1931. szeptember 24-én. Három nap múlva, szeptember 27-én temették el a református egyház szertartása szerint. Felesége és testvérei: özvegy nemes Gallovits Zoltánné dr.-né, Vásárhelyi Zoltán és Vásárhelyi Dezső, valamint a rokonság gyászolták.¹²

Visszaemlékezését a mai írógép papírnál nagyobb méretű lapokra (34 x 21 cm) tintával írta. Bár a kézirat a „Két hónap a világháborúból” címet viseli, valójában még ennyi időtartamot sem ölel fel. Mindössze a harctérre való vasúti szállításuktól (1914. aug. 22.) az első – Lemberg körüli – harcokig (1914. szept. 2.) tárgyalja az eseményeket. A kéziratra minden bizonnyal évtizedekkel később, kék golyóstollal ráírt „ifj. Vásárhelyi Géza honv. őrnagy feljegyzései az első világháborúban” megjegyzés pedig valószínűsíti, hogy az már alighanem az 1920-as években – talán eredeti notesz feljegyzések alapján – íródhatott, hiszen szerzője 1914-ben, a leírt események idejében még csak százados volt. A kézirat jól olvasható, helyenként kisebb javításokat tartalmaz. Eredeti írásmódját – eltekintve néhány nyilvánvaló apróbb betűhiba javításától – mindenütt megtartottam.

⁸ HK 1914. 76. szám 698.; Ehrenbuch 1917. 404.

⁹ Honvédség névkönyve 1918. 29., 278.

¹⁰ Vásárhelyi Anzelm közlése.

¹¹ GUDENUS 1998. III. 289.

¹² Budapesti Hírlap 51. évf. 1931. szept.

A VISSZAEMLEKEZÉS

(1914.) aug. 22én

A lassan haladó katonai vonatunkkal még 22én dut 5h körül hagytuk el Budapestet, hol kereken 2 ½ órát várakoztunk, a főváros népének oriási tüntetése között. Szinte fáj a szívem, hogy derék legénységünknek sőt a tiszteknek sem volt megengedve a városba való bemenetel, igaz, hogy itt mindent lehetett a pályaudvaron kapni, mert hisz' a főváros aranylelkű közönsége ki nem fogyott a kedveskedésből; persze ingyen ment minden; bor, sör, limonadé, gaseus,¹³ virsli, sóskifli s minden minden, a mi az egyszerű ember szemének szájának kedves, azt kaptak derék bakáink, s szivarral és cigarettával akár egy hétre elláthatták magukat. Persze az ansicht kártyák¹⁴ sem maradtak el a hozzá tartozók nagy örömeire s majdnem valamennyi így kezdődött ... „most meggyünk a háborúba.....jaj lesz a muszkának!”

A „30 embernek, v. 6 lónak” feliratú kocsik melyek most katonáinkat szállították, pedig furcsán néztek ki... Volt a melyiket meg sem lehetett ismerni, annyira tele volt aggatva zöld galyakkal, pántlikákkal, melyeket honszerelemből tüzes magyar és horvát lányok egész Vukovártól¹⁵ idáig tartó hosszú utunk alatt, nem szüntek meg ajándékozni.¹⁶ A kocsik szabadon maradt részén pedig ott voltak a már megszokott mondatok: „Éljen a Haza, Éljen a király, Éljen a Háború!”, Éljen Vilmos császár¹⁷ vagy a másikon „Vesszen Petár,¹⁸ vesszen a muszka!” Persze rajzok is ékeskedtek rajtuk, s a szellemeskedés e terén ki nem fogyott az egész háború alatt a legénységéből. (5. ÁBRA)

Mi tiszték itt a pálya udvaron fogyasztottuk el déli étkezésünket, mely a restaurációs épület város felőli oldalán a szabadban történt, hol az állam vasutak által volt részünkre hivatalosan biztosítva.

Mihelyt étkeztünk igyekeztünk századjainkhoz, hogy a legénységet ellenőrizzük, nehogy a sok potya sörtől és bortól megkötyagosodjanak s nekünk

¹³ Szódavíz.

¹⁴ Postai képes levelezőlapok, üdvözlitek.

¹⁵ Vukovár (Szerém vm., Horvát–Szlavónország, ma Vukovar, Horvátország).

¹⁶ A 8. honvéd gyalogezred a 2. hadsereg, 23. honvéd hadosztály, 46. honvéd gyalogdandár alárendeltségében a déli (szerb) hadszíntéren kezdte a világháborút, de tűzbe ott még nem került. Onnét szállították fel az északi (oroszl) harctérre. DOROMBY–REÉ 436.; RAVASZ 2000. 251.

¹⁷ II. Hohenzollern Vilmos (Potsdam, 1859. jan. 27. – Doorn, Hollandia, 1941. jún. 4.) porosz király és német császár (1888–1918).

¹⁸ I. Karadordević Péter (Belgrád, 1844. jún. 29. – Belgrád, 1921. aug. 16. szerb király (1903–1918).

legyen az uton bajunk velük, vagy őket érje valami kalamitás,¹⁹ a mi napirenden volt hosszú utazásunk alatt, ha nem is a mi zászlóaljunknál.

Itt szép látványban volt legénységünknek része; a közel eső repülő térről épen ezidőtájt szállt fel előbb 2, s azután ismét 2 repülőgép s nem győztek betelni bámulásukkal, soknak még a sörös pohár is kiesett a kezéből, úgy elbámultak.

A ki a Ferencz pályaudvart ismeri, az tudja, hogy mily keskeny az s csakis a normális személy forgalomra van berendezve; nem nagyítok, ha azt mondom, hogy a katonai és polgári közönség úgy megszállotta, hogy „almát sem lehetett volna földre dobni”. Vonatunk, mely az állomás épületen túl vesztegelt, így még keskenyebb térre szorult, s a publicum²⁰ a vasúti felüljárót a rogyásig és a szorongásig megszállotta. Bár legénységünk Délmagyarországi,²¹ mégis alig volt legény kinek valami ismerője ne akadt volna, s kijutott katonáinknak a csókból is bőven, bár bizonyosan akadt ezek között is improvizált²² ismeretség s a rokoni köteléken alul, vagy – a hogy tetszik – felül álló csók is. Hogy mennyire ellátta legénységünket a mi forrón szeretett fővárosunk lelkes közönsége, azt legjobban bizonyítja az, hogy a legénység altisztek útján azt a kérést terjesztette elő, hogy a déli étkezést, a mit a Ferenczvárosi pálya udvaron kellett volna elfogyasztani, vacsorára fogyaszthassák el, a mi kérésnek könnyű szerrel is tettem eleget, tudva azt, hogy a nagyobb városokban sokszor több órás statiót²³ is tart derék katona vonatunk.

Azt nagyon sajnáltam, hogy a mi gyönyörű fővárosunkat nem mutathattam be legénységünknek, a kiknek mint román ajkúaknak, a magyar imperiumról²⁴ már annyit beszéltem s ez a látvány méltó kiegészítése lett volna a minden alkalommal beleszótt oktatásaimnak.

Igy is nagyon imponált a város közönsége, a ki annyi jóval elhalmozta őket, az elhagyott elmaradt szegény románjainkat, s nem volt most egy sem, a ki ne igyekezett volna azt a néhány magyar szót is leadni, a mit békében a század

¹⁹ Bonyodalom, kalamajka.

²⁰ Közönség.

²¹ A m. kir. 8. (lugosi) honvéd gyalogezred kiegészítő kerülete Krassó-Szörény és részben Temes vármegyére terjedt ki. DOROMBY–REÉ 427. o. alsó ábra; BARCÝ 1991. 140. o. ábra. Legénységének zöme román nemzetiségű volt. HERMANN–SZANYI 2012. 188.

²² Rögtönzött.

²³ Állomás, itt megállás.

²⁴ Birodalomról.

kihallgatásoknál a szolgálati nyelv²⁵ elsajátítása címén betanulva előadni kénytelenek voltak. A meginduláskor nem ültem a saját szakaszomba, mely a vonat közepére volt beiktatva, mint tiszti szakasz, hanem az egyik legénységi kocsiban foglaltam helyet s a kimagasló s a vonatról látható nagyobb épületeket s a város szédületes nagy arányait magyaráztam a mit az altisztek rögtön oláhra fordítottak a körül álló legénységnek.

Igy indultunk el Bptről ének szóval, de nem szabad megfélemedkezni még arról a jelenetről sem, midőn legénységem kalap levéve (: mint a hogy mondják + pedig sapka levéve :) egy csomóba gyülekezve Holnuss szakaszvezető vezetése alatt a Hymnust énekelte el. Persze egetverő éljenzés felelt rá. Több ezer torokból s könybe lábadván néztem a két testvér faj ölelkezését az érzéseiben a Honszerelőben, a Király szeretetben, – a mikor később a harcmezőn napnap után volt alkalmam a halállal szemben állva is ugyanezt tapasztalni. E jelenet soha el nem mosódó kép marad emlékezetemben s most sok békében eltöltött nehéz és fáradságos munkámért éreztem rekompenzációt²⁶ s örültem, hogy soha sem engedtem magam félre vezetni zászlóalj és ezred parancsnokom sok románbecsmérlő kifejezéséért, melyek között legenyhébb volt, hogy „.....mint tudjátok a mi gyáva oláhjaink” stb.

Pedig hányan ráczáfoltak Uram erre!

Vonatunkat alig egy kilométerre megállították már, a rendezőnél s itt a párhuzamos sín páron álló vonatban derék tiroli csapatokat szállítottak, kik szinte állottak. Ezek vonata még az Alpeselek fenyőinek galyaival volt dekorálva²⁷ nagy ízléssel s ki tudja melyik csendes tiszta kis tiroli városka leányai és asszonyai pántlikázták fel.

A barátkozás és discursus²⁸ mindjárt meg is kezdődött s csak akkor szakadt vége, mikor egy 3 tagú cigány banda a kerekek alatt a két vonat közé furakodott s rázendítettek a Rákóczy indulóra; a legfiatalabb közülök utána a „Jaj de huncut.....”-ba²⁹ kezdett, de olyat vágott rá az idősebbik a nyírettyűvel, hogy menten abba is hagyta s rögtön megértette az idők nagyszerűségét s a teljes kiengesztelődést a mely a monarchia népeit egy tömör egészé olvasztotta, s beigazolta egy osztrák német tiszt azon mondását, hogy: „Ferencz Jósának

²⁵ A M. Kir. Honvédség szolgálati nyelve a magyar – a zágrábi honvédkerületben a horvát – volt. BARCY-SOMOGYI 7.; BARCY 1991. 134.

²⁶ Visszatérülést, visszafizetést.

²⁷ Díszítve.

²⁸ Beszélgetés, eszmecsere.

²⁹ A „Jaj de huncut a német” kezdetű kuruckodó, német csúfoló nóta.

csak kardjára kell ütni s a vének is csatába mennek érette. Nem is tudom azt mondta-e „kardjára ütni” vagy „nyeregbe szállni”, de fő az értelme s a mi fő: hogy igaz. Nincs nemzetiség, nincs vallás, nincs ellenzék, csak egy van: Hadsereg – s az kitűnő. Egy szent életű, bölcs uralkodó 66 éves uralkodásának szent gyümölcse...

Estefelé járt már midőn Bpt határát elértük, illetve túlléptük valamennyien felejthetetlen emlékekkel szívünkben s az érzelmi világok gazdagsága sok ember szemébe csalt könnyeket a kocsik sötét világában s megállás nélkül értünk Hatvanba, hol a tisztikar a vasúti étteremben, a legénység pedig a konyha kocsiból vacsorázott, a mely a vonaton ép úgy működött, mint a menetek alatt később.

Még egy epizód ért Budapest határában; mely itt nyert befejezést....

A század minden szakaszának megvolt a maga magán (értsd nem hivatalos) zászlója, természetesen nemzeti színű, a miket a mi századunk a Vukovári derék úri asszonyoktól kapott. Az egyik különösen szép volt, arany rojtokkal a szélén s ha nem csalódom épen Hideghéthy Ágnes úrnőtől kapták, a ki le is fényképezett bennünket s azokat később egy erdei harcz előtt kézbesítették nekem szétosztás végett. Ezt a zászlót érte épen egy kis baleset. A zászlótartóul egy Kossuth szakállas derék magyar gyereket jelöltem ki, valami Plókai nevűt, a ki maga vállalkozott erre s igen büszkén is felelt meg eme tisztjének; mikor Bpest egy kis pálya udvarán áthaladtunk néhány kedves úri lányka kosarából dobálta a szebbnél szebb rózsákat marok számra a kocsijainkba. Grohmsz szakaszvezető, kiről még sokszor lesz szavam – a rózsákat rögtön a zászlóra tűzte fel s hálául a feldíszített zászlót dugta ki a leánykák felé.... Hogy hogy nem egy a kocsihoz közel jutó lámpa czölöpe ki kapta kezéből a zászlót s rudastól leejtette. Egy szempillantásba sem telt s már is hárman ugortak ki robogó vonatból s örömmel láttam, hogy egyiknek sem történt baja. A további eseményeket nem láttam, mert 40 kocsiból álló vonatunk nagy ívű kanyarodást végzett. Nem sokat agódtam értük; a hol Grohmsz ott van ott baj nem történhet s legfeljebb az utánunk jövő saját ezredbeli másik transporttal fog beérkezni s valamely nagyobb pihenő állomáson, a hol a félórai időközökben indított lépcsők utolérik egymást, – bevonul ismét, a mint ez úgy is történt. Másképp volt ez őrnagyommal, a ki szinte látta ezt s már az „oláhét szidta s maga elé kihallgatáshoz rendelte, a mit azonban elengedett katonái szerencsés beérkezésekor. A zászlónak persze semmi baja sem történt, csak még több rózsával volt dekorálva ő is, meg gazdája is s elbeszélésekor tűnt ki, hogy nem is az utánunk

jövő vonattal jött, hanem saját vonatunk utolsó kocsijára sikerült felkapaszkodnia, a mi macska ügyességét még jobban igazolta.

Ezt a kis esetet felemlíteni sem volna érdemes, ha nem világítana rá a mi hadseregünk lelkivilágába, s nem mutatná kicsinyben is azt az erőt, a mivel a monarchia csudákat csinál és kolosszusokat³⁰ ver halálra. Ez a zászlócska csak magán emberek adománya, a mit harc közben használni nem is szabad s csak az utazás és pihenők alatt tehető ki s akkor sem feltűnő helyre s íme ezért a kis zászlócskáért küzd és verekszik három ember, hogy megmentsék s köztük csak egy vala magyar... kitéve magukat az összezúzódásoknak legjobb esetben is egy megfeddésnek, ha baleset nem lesz belőle.

Vajjon lehetett volna-e ez embert megfeddeni?!

Én megdicsértem mind a hármat.

És az én Kossuth szakállas Plókai barátom tánczolt és sírt Hatvanban örömeiben.

De még egy ugrást vissza kell tennünk Péczelre is....

Bár vonatunk nem állott meg Péczelen hanem az állomáson lassan siklott tova, a virág özönből a beállott sötétség daczár mégis bőven volt részünk s mi tisztak kis villany zseblámpáinkkal világítottunk ki rájuk, hogy vajjon nincsen-e köztük ismerősünk, lévén Péczel nyaraló telep.

Egy 15–16 éves leányka szinte könyörgőn szólott fel hozzám s karját nyújtotta felém „Fogadja el kérem!”

Én meg fogtam kis kacsóját s valami nedves fű félét éreztem benne, melyet át is vettem. Kocsi szakaszomban nem igen világított a hajladozó és hosszú lángú olaj lámpa s miután nem a megszokott virág volt kezemben már-már csalódva ki akartam dobni azt. Az őrnagyom épen felvillanó zseblámpájánál megnézve láttam, hogy egy egészséges húsos négy levelű lóhere az.

Ez az eset sem érdemelne szót, ha megint nem világítana bele a magyar nő lelkivilágába s általában az itthon maradókéba s a szerencse kívánat e szimbolumát³¹ szavakkal kifejezni nem lehetett volna.

Nem vagyok babonás s lenézem azt, mint vallásos ember, de a szimbolumot, mint az érzelmi világ internacionális³² kifejezőjét, mely a szavakat, gondolatokat, érzelmet, sőt egész lelkivilágokat juttat kifejezésre, megbecsülöm.

³⁰ Óriásokat.

³¹ Jelképét.

³² Nemzetközi.

És de sokszor jutottál nekem eszembe, Te nem látott kis ismeretlen péczeli leányka a harcok utáni holdvilágos galicziai éjjeleken, a ki ismeretlen az ismeretlennek kívántál jót, láttatlanban ártatlanul, önzés nélkül, krisztusi szívvel, ember imádattal.

Ez a kis eset a legszentebb bizalmat adta népünk együttérzéséhez a Hadsegreggel és a háborúval, a mely szinte a nép akarata most, a melyhez hasonló lelkesedést, és kitartást a hadtörténelem egyetlen háboruja sem mutatott.

aug. 23án

Igy jutottunk el Hatvanba s onnan reggel 4h-ra Miskolczra. Az úton mindenütt éljenzés és üdvivalgás fogadott az éj daczára és az állomásokon s én boldog tudattal hajtottam álomra a fejemet, hogy egy hatalmas, tetterős, bátor nemzet tagja vagyok, ki Istenbe és önmagába vetett hittel megy a dicsőséggel telt porondra, földidézve a Hősök világát, kiknek szellemei boldogan nézik a késő utókor gigászi küzdelmét.

Kassára³³ 12h 8-kor értünk, hol úgy a legénység mint tiszték megétkéztünk, elküldve a konventionális³⁴ képes lapokat, melyeken a város nevét ki kellett vakarnunk s csak szimbolykusan jeleztük, hogy „Rákóczy városát most értük el”, a mint Miskolczot előzőleg a „kocsonyájáról híres város”nak tituláltuk.³⁵ Biztunk abban, hogy a hadvezetőség a muszkáról nem tételezi fel, hogy ennyire jártas legyen a magyar történelemben vagy Tóth Béla magyar anekdota gyűjteményében.³⁶

Délután 3 és 4h között már magasan járt vonatunk a Kárpátokban és sok széles medenczét nagy ívekben járt körül, a völgyekben nagy széles kőkerítésekkel védett majorokat hagyva el földött széna pajtákkal és lapos birka istálókkal; 6h körül távolból erősen villámlott és zengett, míg fölöttünk gyönyörű kék ég volt.

8–9h között este értük el Orlót,³⁷ az utolsó magyar vasúti állomást; a legénység meg vidáman énekelgetett a kocsikban s csak mi tiszték szállottunk ki; végig futva a kocsikat s figyelmeztetve, hogy a magyar határt, az ezután jövő

³³ Kassa (Abaúj-Torna vm. székhelye, ma Košice, Szlovákia).

³⁴ Szokásos, megszokott.

³⁵ Utalás a „rezeg (vagy remeg), mint a miskolci kocsonya” szólás-mondásra.

³⁶ Tóth Béla: A magyar anekdotakincs. I– VI. című munkájáról van szó. Számos kiadása ismert.

³⁷ Orló (Sáros vm., ma Orlov, Szlovákia).

első vas hídnál lépjük majd át s ezt a pillanatot történelmi pillanatnak tekintsék a Honvédségre nézve. (6. ÁBRA)

A népfelkelőktől tömött vasúti étteremben hirtelenében összevásároltunk némi enni valót s pár üveg bort és kitűnő lengyel pálinkákat s beszállottunk rosszul világított vasúti kocsijainkba. Indítványomra tényleges³⁸ tiszték mind egy fülkébe húzódtunk össze s midőn vonatunk elindult lelkesítő beszédbe kezdtem, melyet addig nyújtottam, míg a vonat dübörögve nem jelezte a vasutat s az ország határát.... Poharainkat kézben tartva kezdtünk éljenezni a Hazát, a Királyt és a Hadsereget s poharainkat összeütve ittuk a hegy levét s az „éljen” átragadt az összes vasúti kocsikra s a sötét vak éjszakában így törtettünk át Magyarország határán viharos lelkesedéssel, harctól reperló(?)³⁹ szívvel s a legmelegebb érzésekkel a honnmaradtak iránt; áldólag néztünk hátra felé, hol egy-egy pásztor tűz csillogott csak már s boldog örömmel szívünkben, hogy végre hivatásunknak eleget tehetünk.....

Szeptember 24én⁴⁰

A hajnal hasadás már jól mélyen bent talált Galícia erdő borította lankás domb vidékén s a Poprad völgyét kísérte vonatunk, Alt Sandecz⁴¹ irányában; a vidék csábítóan bájos volt sok kastély, nagy majorok, szép falvak voltak kísé-
rőink, malmokkal, malomgáttakkal mesterségesen duzzasztott tavakkal, fehér kitűnően karbantartott kocsitakkal, a mely egész Galiciát – mint látni fogjuk – jellemezte.

Hasonló szép volt a Biala völgye melyen át Tarnow⁴² felé törtetett vonatunk. Hogy merre, meddig és hová megyünk, azt még most sem tudtuk s csak egyik vonal szakasról a másikig ismertük a menet tervet és az irányítást, melynek egy példányát zászlóalj parancsnokunk kapott kézhez, a másikat a vonatvezető. Ilyen vonal szakaszok voltak: Alt-Sandecz, Tarnow, Rsessow,⁴³ Jaroslau,⁴⁴ Przemysl⁴⁵..... (7. ÁBRA)

³⁸ Hivatásos.

³⁹ Vélhetően repdeső, de a kéziratban elírt szó.

⁴⁰ Elírás augusztus 24. helyett.

⁴¹ Ószandec (Stary Sacz, Galícia, ma Lengyelország).

⁴² Helyesen Tarnów (Galícia, ma Lengyelország).

⁴³ Helyesen Rzeszów (Galícia, ma Lengyelország).

⁴⁴ Jaroslau (Galícia, ma Lengyelország).

⁴⁵ Przemysł (Galícia, ma Lengyelország).

A menet tervet egy az állomáson levő tart tiszt kézbesítette nekünk. Erre a titkolódásra bizonyosan oka volt a hadvezetőségnek, mert hisz tudva levő volt, hogy Galiczia tömve volt orosz kémekkel, ruszofilokkal, muszkolofilokkal,⁴⁶ a mi akkor tűnt ki, mikor hazánkban a híres Kabalyuk féle ruthén hazaárulói pört tárgyalta hazai bíróságunk.⁴⁷ Még inkább szükségessé tette ezt az, hogy a lengyel vasutak tisztviselői voltak a legkevésbé megbízható hazafiak, – bár kötelesség teljesítésben annál ügybuzgóbbak voltak, hogy a gyanút mentől inkább elháríthassák magukról; később kisült, hogy a határszéli állomás főnököknek külön Oroszországba szálló táviró vezetékük volt a pincékben, hordókba bevezetve, s így legféltebb kincsei a hadvezetőségnek jutottak az ellenség birtokába: mint a vasúti szállítmányok összeállítása, létszáma s a parancsnoklási viszonyok. Ezeket az előnyöket nem szabad lekicsinyelni, mert mielőtt a felderítő csapatok találkoznának a hadseregek előtt, a hadvezetőségnek más hírek nem állnak rendelkezésére, mint a kém szolgálat nyújtotta. A diplomáciai viszony megszűnte s a katonai hadműveletek megkezdése közötti időszakban ezek az első támpontok az erők csoportosításához s már ezek hibás össze állítása sokszor csírájában hordja a vereséget, vagy legalábbis az első vereségét, a minnek azután lelkesítő hatása a csapatokra igazán nincsen, főleg a kishitűeknél, a mi nagy hadseregeknél mindig bőven akad még a parancsnokok között is. (8. ÁBRA)

Ebédet Rzesow-ban, vacsorát Prsemyslnél kapott a legénység – értsd csak a legénységet, mert mi tiszteknek az étterembe való eltávozás meg volt tiltva s így a legénységi étkezést élveztük, a mennyire a hazai viszonyokhoz szokott gyomrunk azt élvezni bírta.

De ezen napi útunkról elfelejtettem még beszámolni egy eseményről, mely Alt Sandeczen játszódott le a pálya udvaron a reggeli órákban. Körülbelül az volt az a zóna, a meddig a vendégszeretet elkísért bennünket a lakosság részéről s a lelkesedés annyira ment, hogy a magyar csapatokhoz magyarul beszéltek, a hölgyek vagy legalább is néhány udvariassági kifejezést hazánk nyelvén

⁴⁶ Oroszbarátokkal, orosz érzelműekkel.

⁴⁷ A Kabalyuk Sándor (Elek atya) (Kőrösmező, Máramaros vm., 1877 – Iza, Szovjetunió, 1947) és társai (Ék-magyarországi rutének) ellen a m. kir. kúria előtt 1913–1914-ben lefolytatott per. A magyar államhatalom ellen irányuló, vallási színezetbe öltöztetett, orosz propagandát kiszolgáló vádlottakat izgatásért és lázításért 1 évtől 1,5 évig terjedő államfogházzal (és részben pénzbüntetéssel) sújtották. A m. kir. ítélőtábla egyikük ítéletét fogházbüntetésre szigorította. Baloldali felfogás szerint a tömeges áttéréseknek (a görög katolikus felekezetről a pravoszlávra) szociális, gazdasági okai voltak, amit tovább erősített a korabeli elhibázott, erőszakos magyar nemzetiségi politika. ZIGÁNY 1916. II. 8. ábrával; MISKOLCZY 1928.; GÖNCZI 2005.; GÖNCZI 2007.

adták le s a legkisebb gyermek is tudta elkiálltani magát, hogy „Éljen a magyar!”. A lakosság frissítőkkal várt bennünket, beszédek intéztek hozzánk s indítványomra mi tiszték összeállottunk s a fölséges lengyel nemzeti himnust sapka levéve énekeltük el – persze a magyar szöveggel,⁴⁸ a mit a pálya udvar közönsége a mi a városka intelligentiájából⁴⁹ került ki; együtt énekelt velünk.

A pálya udvarokon mindenütt öreg népfelkelők tették a szolgálatot s minden bódénál, váltónál, s talpfa rakásnál már örök állottak régi rendszerű sötétkék színű ruhákban,⁵⁰ hosszú bozontos szakállal s csak a mi magyar népfelkelőink voltak szakáltalanok és fiatalosak. A vágányok mellett is sok népfelkelő őrséget találtunk, ki sátrak és óvófüdelek mellett; tüzeket gyújtva, szalonnát pirítva jó hazai szokás szerint; mások fehérruhájukat mosták, bakancsot fűztek, aszerint, hogy milyen időben haladt mellettük el a vonatunk.

A kép, a mely mellett elhaladtunk hosszú utunk alatt változatos és igen élénk volt s több mint négy napos utunk alatt igazán nem lehetett unatkozunk, pláne olyan embernek a kit minden érdekel a természettől a kultúráig. Ez tette tűrhetővé wagonunk⁵¹ fülledt levegőjét és a mozgás hiányát, miután a tisztí kocsí is régi rendszerű volt oldalt nyíló ajtókkal két felül, folyosó, mosdó és kényelmi helyek nélkül. Az éjjeli világítást is gyertyával kellett pótolnunk.

Prsemysl előtt vonatunk hosszan vesztegelt a nyílt pályán, de már közel egészen a pálya udvarhoz s mint kisült egy vasúti balesettől kifolyólag történt ez, a mit az előttünk elhaladó egyik katona vonat okozott. A hatalmas pálya udvar ív lámpái alig 300–400 lépésnyire voltak csak s mi étlen-szomjan vágyakozva néztünk a vasúti restauráció⁵² felé! Bántott az, hogy oly közel vagyunk e katonailag fontos várhoz s még sem mehetünk be, holott több mint 2 órát vesztegeltünk itt. Végre is orvosunkat és sebesült vivőinket hívták el a kik jó félóra múlva visszatérve előadták, hogy egy vasutas lábait metszette el a vonat s így a háború első sebesültjét Prsemyslnél kapták a mi egészségügyi személyzetünk.

⁴⁸ „Nincs még veszve szép Lengyelország...”.

⁴⁹ Értelmiségéből.

⁵⁰ A M. Kir. Népfelkelés tagjainak többnyire nem jutott az Osztrák–Magyar Monarchiában 1908-ban rendszeresített csukaszürke tábori egyenruhából. Így többnyire a korábbi egyenruhát (sötétkék sapka és zubbony, meggyvörös zsinóros világoskék magyar nadrág) viselték. De sokaknak csak katonasapka és nemzetiszínű karszalag jutott. DOROMBY–REÉ 454.; RAVASZ 2000. 143.

⁵¹ Vasúti kocsink.

⁵² Étterem.

Jó két óra múlva a mi vonatunkat is bevonták az állomásra s kocsink épen a restauráció fénye előtt állott több mint egy félórát, de bemennünk ismét nem volt szabad. Engem nem csak az éhség; hanem inkább az érdeklődés a város és vár iránt vonzott s directe lelkiismeret furdalást éreztem, hogy nem láttam a monarchia egyik leghatalmasabb modern várát.....⁵³ Ha tudtam volna akkor, hogy mennyi időt fogok benne és mellette tölteni, harcolni érette éjjeleken és nappalokon keresztül⁵⁴.....s édes testvéremmel⁵⁵ is találkozni fogok itt.....

De ne vágjunk az események elé!

Végre megkaptuk az irányítási tervet, mely Sadowa Wisniá-ig⁵⁶ szóllott, mely szinte a „Ferdinánd Bahn”⁵⁷ kettős vágányú vonalán, tehát a fő kelet-nyugati vasúti vonalon fekszik. Mindenesetre feltűnt, hogy nem Lembergig szóllott az irányítás, tehát vonalszakaszig, hanem egy kisebb állomásra volt végcélul megjelölve és sejtettük, hogy 4 ½ napon utunknak itt vége szakad. (9. ÁBRA)

Éjjel 12h-kor értünk Sadowa-Wisniára s a legénységet felszereltettük, de kiszállani még nem volt szabad. Ezredesünk az ezred törzsszel már ott várt minket s a tiszti kart azonnal összegyűjtötte, hogy az elszállásra intézkedjen. Persze szabad táborozás lett elrendelve, mint sajnos Galíciában majdnem mindig. A pálya udvar mellett kicsiny fenyő erdő emelkedik s a sínektől csak egy keskeny utacska választotta ezt el. Ez volt az éjjeli szállásunk. Persze körülrakták tábor őrségeikkel s a legénység fegyver gúlákat alakított s mögötte hamarosan jóízűen elszundikált sátorlapokba és köpenyeikbe burkolódzva. Megpróbáltam én is az alvást, de épen úgy nem bírtam az első alkalommal aludni a hideg nyirkos szabad levegőn, mint később a harcok befejezése után a nyugodt levegőjű szobákban s mind két esetben 3-4 napi megszokásra volt szükségem. Hajnal felé erős köd szállott le s én a vasúti étkezőbe mentem be hol erős teát s néhány pohár hazai vörös bort ittam egy Jablonszky nevű honv. huszár hdgy társaságában. Mire ismét vissza mentem századomhoz, ott már vígan pattogott a tűz 8-10 rakáson is, s a legények állották körül s melegítve tartották följük kezeiket. De nem csak a századomnál, hanem a többi századnál is ki pirított a tűz a

⁵³ Przemysł erődrendszerének kiépítéséről részletesen FORSTNER 1987.

⁵⁴ A m. kir. 8. honvéd gyalogezred 1914. szeptember 14-től 1915. március 22-ig (a vár feladásáig) Przemysł őrségéhez tartozott. DOROMBY-REÉ 442.; RAVASZ 2000. 251-252.

⁵⁵ Kézdi Vásárhelyi Dezső. Szintén részt vett a világháborúban. Tobolszk mellett, Mihajlovskij Szkit-en volt orosz hadifogságban.

⁵⁶ Helyesen Sadowa Wisznia (Galícia, ma Sudov Vyshnya, Ukrajna). Spezialkarte der österr.-ung. Monarchie, M = 1 : 75000 (a továbbiakban Spezialkarte) Zone 6. Kolonne XXIX. szelvény.

⁵⁷ Ferdinánd-vasút.

kis fenyvesből s szebb katona képet képzelni sem tudok ennél a ködfoszlányokkal borított fenyvesi tábornál.

Reggelre már az ellenségről is hallottunk egyet mást; a vendéglős mesélte, hogy kis kozák patruklok⁵⁸ járnak a vidéken, ő is látott egyet.

Hogy, a kis vasúti állomás, mely talán soha sem lehetett valami tiszta, most mily állapotban volt, arról beszélni v. írni is alig lehet. Mint mondja 8 nap óta folyvást jöttek a csapatok, míg hátra felé a polgári menekülő lakóssággal robbogtak a vonatok; elképzelhetetlen keleti piszok minden felé, levert falak, sár és fekszalma papír és rongy darabokkal vegyesen tarkították a padlót; katonák egymás hátán tülekednek az alacsony kármentő fele markukban szorongatva előre garasaikat.

Amíg békét nem kötnek nem lesz itt tisztaság, de még azután is eltelik egy félév a míg mindent helyre reperálnak.⁵⁹

Az éjjelről, a mely részét alvással próbáltam eltölteni a szabadban, – elfelejtettem megemlíteni, hogy könnyen végzetessé vállható baleset áldozata lehettem volna egy elszabadult géppuskás lónak, mely a kötőfékkel a pályva czöveket kirántva a laza homokos földből, örült iramban vágatott felém. A lódobogásra fölugorva, csak épen annyi időm maradt, hogy félre pattanjak előle, így is megvágott czombomon a kötőfék lóbálódzó czövekje; ez a ló később a Magura ostrománál oly szomorú sorsra jutott „Dongó” volt.

A lovakról szólva eszembe jut az én kedves, drága jó lovam is, a kiról még annyira fog kelleni megemlékezniem, mint az állati intelligencia és nemes gondolkodás megtestesüléséről. Az én jó lovam, ki meleg és kényelmes istállóhoz volt szokva egyetlen perczre sem dűlt le s hol egyik hol másik hátsó lábát tartotta „pihenj”-ben de lefekvésre még csak nem is gondolt, hiába hozattam derék magyar lovászommal zizegő szalmát s hasáig megrakattam. Ez pedig nagy szó volt, mert a 4 ½ napos vasúti utazás alatt egyetlen perczet sem feküdt s így az 5. éjszakát virrasztotta szegény. Jó legényem megcsutakolta jól, s az egész napi menetben nem éreztem rajta a fáradtságot. (10. ÁBRA)

augusztus 25én

Reggel 6h 30kor indultunk útnak Jaworów⁶⁰ felé, melynek közelébe még annyiszor s oly különböző viszonyok között kerültünk. Az idő felséges szép

⁵⁸ Őrjáratok.

⁵⁹ Helyrehoznak, megjavítanak.

⁶⁰ Jaworów (Galícia, ma Javoriv, Ukrajna). Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXIX. szelvény.

volt s az út, mely két oldalt nagyobb részt erdők között vezetett át oly mély benyomást csinált valamennyiünkre, hogy egyik elragadtatásból a másikba estünk. Az előző napi eső az út porát épen annyira verte el, hogy a legkisebb por sem volt érezhető, a nyártól tikkadt természetet pedig friss pompájában tüntette fel. Az egész 20 kilométeres út, mintha inkább a majális vagy egy kirándulás jellegével bírt mintsem egy hadjárat bevezető lépésének.

Körülbelül 12h-kor érkeztünk be Jaworow-ra, mely egy 5–6000 lelket számláló lengyel község a Basiliták kolostorával, igen szép községházzal, emeletes iskolával, szép templommal, de amellet is szűk zegzúgos utcákkal. Főterén sok emeletes ház van, kész árú üzletekkel, melyek mindenikében majdnem édességeket is lehet kapni.

Bár megérkezésünkkor azt az értesítést kaptuk, hogy körülbelül 3 napig maradunk itt s a 23. honv. hadosztály⁶¹ itt és a közeli falvakban fog megalakulni, mégis a legénység elszállásolása után, a mi az iskolában történt, s így gyorsan is ment, a várost határozotam megtekinteni. Azt hogy hol ebédek még nem tudtam, csak abban voltam bizonyos, hogy a legénységi étkezésben nem veszek részt, számítva a városka vendéglőire is. Ugyan így csináltak tisztjeim is. Közben megtekintettem szállásomat is, mely szemben az iskolával egy lengyel tanító házában volt; egyszerűbb városi lakásra emlékeztetett, a képes lapok és fürdőhelyi tárgyak tömkelegével a falon, s persze nem hiányzott a japáni legyező sem. Egyebekben elég biztatónak ígérkezett s a sok vasutazás után jó éjszakát reméltem magamnak. Lakásomról rögtön az emeletes ódon zárda felé tartottam, hol remélhettem, hogy érdekes régiségeket láthatok s ha mást nem magát az épületet megtekinthetem. Mily nagy volt meglepetésem, midőn századom összes (:5:) tisztjeit, ott találtam az udvaron egy katolikus lelkésszel beszélgetve. A bemutatkozáson átesve, rögtön meginvitált ebédre, kijelentve, hogy pontosan 1 h-kor kezdődik, s hogy nagyon szerény ebéd lesz. A lelkész a német nyelvet nem teljesen bírta, de kiségitette őt 2 tanárnő, kik a zárda tanítói szervezetébe tartoztak. Az apácák között is voltak tanárnők. Most persze még az iskolák szüneteltek, csak néhány árva lányka volt itt. Majd az épületet néztem meg, de bár régi, azonban a földszint bolthajtásain kívül egyéb régiséget nem tudtam felfedezni. A tantermek meg pláne egészen modernnek voltak. A dísz terem egy emelvényén zongora is állott s mindjárt ketten is leültünk egymás után játszani hazai nótáinkat, a mire a tanárnők is mind elősiettek.

⁶¹ M. kir. 23. (szegedi) honvéd hadosztály. Alárendeltségében a m. kir. 45. (szegedi) és 46. (lugosi) honvéd gyalogdandár. DOROMBY-REÉ 430.; BARCY-SOMOGYI 46.

Az ebédnél a kedves testvérek szolgáltak fel, de asztalunkhoz persze, a szentatyán kívül nem ültek le. Bort persze nem kaptunk, azonban megengedték, hogy hozassunk. Az én Malomsoky zászlóssal azután elhatároztuk, mint a kiben kis tisztikarom bizalma összpontosult a solti(?)⁶² szép napok óta hogy a század tisztai étkezését itt maradásunk 3 napjára itt üjtük fel, – a mibe a zárda főnöknő is szívesen belement.

Ebéd után még az orias félgömbalakú fa haranglábat tekintettem meg, mely az alsó szélénél talán 30 méter átmérőjű is volt, s ugyan ilyen magas s zöld mohás zsindegyel volt befödve s messziről úgy nézett ki mint egy fél görög dinnye. A gyümölcsös kert gondozatlan volt s a szépséget iránt való érzék nem épen dühöngött.

Ebéd után megtekintve századomat, a városba tértem s térkép szerint lementem a nagy javorovi tóhoz, hol a zsilipek mellett lévő fürdő kabinok igénybe vételével megfürdöttem; még valaki jött ide utánam, Dr. Wentzel tart. huszár hadnagy dandár parancsörtszt. A tó nagyságával s szép parti panorámájával igen kedves benyomást csinált. Nagy halászat is van a jókora nagyságú tavon, s a part menti kastély uradalmához tartozik. Mint Galíciában majd minden falunak úgy Jaworównak is kiegészítő része e tó, melyhez még meszsze húzódó ingoványok is tartoznak.

A fürdés, mely Prsemyslbe való bekerülésemig többé nem volt megismételhető, – nagyon jót tett s üdítőleg hatott a hosszú vasutazás után.

Innen a városba mentem s órát azzal adtam Wimmer Leont órásnak javításba, hogy reggelre legyen vele készen s majd legényemet⁶³ érte küldöm. Majd tovább haladtam a lembergi ország úton a városka ezen részét megtekinteni, hol az összes magasabb parancsnokságok (: dndr és hadosztály:) beszélésolva voltak.

Megtekintettem a kastélyt s nagy ősi parkját, majd a vele majdnem szembe lévő lovas laktanyát, hol most gyalogság tanyázott a 7. honv. gyal. ezredtől.⁶⁴

⁶² Bizonytalan olvasat.

⁶³ Legény = tiszt legény, tisztiszolga.

⁶⁴ M. kir. 7. (verseci) honvéd gyalogezred. DOROMBY–REÉ 428.; BARCY–SOMOGYI 46.

Útközben találkoztam régi ezred czimborámmal Dr Breznay Ernő ezredorvossal,⁶⁵ kivel Orsován⁶⁶ évekkkel ezelőtt sokat kuruczokdtunk szép asszonyok és lányok társaságában.

Mindjárt el is panaszkodta, hogy mennyi baja van ezen ezred szerb ajkú legénységével,⁶⁷ s hogy mennyi betege van naponta, a mi a mi ezredünkben nem fordult elő.

Sötét volt mire hazafelé tértem vacsorára a zárdába, hol már akkorra valami 17 tiszt vetődött be s be is jelentették, hogy századunk tisztai étkezésében részt óhajtanak venni, míg Jaworowon leszünk. Ezek a tisztok itt is szállásolták el magukat; a növendék lányok közös hálószobájában, hol szeretettel látták el őket a zárda szolgálja személyzete.

Talán 10 óra is volt mire haza értem innen s másnapra mindent kikészítve boldog nyugalomra tértem.

11 h-kor már felverték álmomból azon paranccsal, hogy 3h 30-kor az ezred gyülekező helyen álljon, – mert tovább menet lesz Prsiedmiczére;⁶⁸ persze rögtön felkeltem s a szemben lévő századomhoz siettem s a napos útján minden intézkedést megtettem, hogy századom 3h után már álljon s az első legyek századommal a riadó helyen. Persze órámról sem feledkeztem meg s legényemet rögtön érte küldöttem, de azzal jött vissza, hogy az órák nem ott lakik, hol az üzlete van s így a jó sorra bíztam órámot.

aug. 26-án

Hosszú menetünk volt s forró napon, tikkadt levegőben, poros ország úton s a legénység még reggeli kávéját sem fogyaszthatta el, mert a kávé konzervek nem voltak este kiadva s a kapott parancsok szerint 2–3 napig kellett volna Jaworow-ban maradnunk s ezen napok pihenő napok lettek volna. (11. ÁBRA)

Ezredünk az előző kis városkában – Niemniczow-ban⁶⁹ szállásolta el magát 2. és 3. zászlóaljával csak mi lettünk, az 1. zászlóalj ezen kimondhatlan nevű kis lengyel falucskába kitólva az ezredtől mintegy 4 klméternyire. Most, hogy

⁶⁵ Ezredorvos = orvos százados.

⁶⁶ Orsova (Krassó-Szörény vm., ma Orsova, Románia). Az I. világháború előtt itt állomásozott a m. kir. 8. (lugosi) honvéd gyalogezred III. zászlóalja. DOROMBY–REÉ 428.; BARCY–SOMOGYI 46.

⁶⁷ A 7. (verseci) honvéd gyalogezred vegyes (szerb-horvát, német, román) legénységű volt. HERMANN–SZANYI 2012. 187.

⁶⁸ Male-Przedmiescie (Galícia, ma Ukrajna) Jaworówwal összeépült település. Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXIX. szelvény.

⁶⁹ A Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXIX. szelvényén ilyen nevű települést nem találtam.

kiváltunk a hadosztály és ezred nagy kötelékéből ért utól a konyha kocsi⁷⁰ bennünket s még benne volt a reggeli kávé, a mit javaslatomra ki is osztottunk a legénységnek, – déli 12h-kor az országúton. De ez nem csak azt jelentette, hogy későn kapták meg a reggelit, hanem, hogy a déli étkezéssel is baj lesz s szerencse, ha estére meg fogjuk kapni!! Pedig, hogy a legénység éhezett azt jól láttam; mert Niemniczovon átmenet a két krajczáros kiflikért bár 10 krajczárt kértek az utcai árusok, azt is megadta egyébként takarékos legénységünk. Persze, hogy össze teremtettem az ilyen lelketlen uzsorást s a legénységet felvilágosítottam, hogy a zsoldot ne dobálják ilyen könnyen s jobban teszik, ha össze gyűjtve haza küldik.

A míg a legénység a kávéfogyasztotta el az ország úton, addig mi tisztelj. parancsnokunk köré gyűltünk s jelentéseinket adtuk be a legénység állapótáról és megkaptuk azon parancsokat, a mely a fenti község biztosítására vonatkozott. Az én századomat érte az a kitüntetés, hogy az ellenség előtt én tettem Galíciában legelőbb is a biztosító szolgálatot, a mint a legelső napi menetnél is én voltam az ezred elővédje, s még Sclon(?)⁷¹ is én voltam az első ki a körlet biztosítást végezte.

Ezekkel hízelgek is magamnak, hogy előjáróim bizalma bennem összpontosult, pedig ezen előjáróimmal soha sem állottam valami kitűnő viszonyban s bár katonai tevékenységemet elismerték, a hol legkisebb alkalom is adódott a belekötésre, ott nem engedtek ki abból s ha mással bosszantani nem tudtak, úgy olyan embert dicsértek meg mellettem, a kinél milioszorta többnek érez-

⁷⁰ Sokáig komoly problémát jelentett a katonaság terepen (menetek alatt, gyakorlatokon és háborúban) történő étkeztetése. A meneteléstől és/vagy harctól már elcsigázott és főzésben rendszerint járatlan legénység csak üggyel-bajjal, és általában gyenge minőségben tudta elkészíteni meleg ételét. A katonai étkezést forradalmasította a fogatolt mozgókonyha (népiesen gulyáságyú) használata, amely lehetővé tette a menet közbeni ételkészítést. Ezt elsőként az orosz–japán háború során (1904–1905) az orosz hadsereg használta. Annyira praktikus volt, hogy a japánok a zsákmányolt mozgókonyhákat rögtön saját használatba vették. Az osztrák–magyar haderőben 1909-ben vezették be ezeket (Armeefahrküche M 1909). Két fő részből álltak. Egy mozdonyból (taligából) és a tulajdonképpeni konyharészből. A mozdonysekreányben kampókon, illetve polcokon tárolták a húst és egyéb élelmiszereket, a konyhaeszközöket, a tüzeléshez használható fát, a hajtó katona és a szakács személyi felszerelését, valamint zárható vaskazettában a századpénztárt. A kis kéménnyel ellátott konyharészben tüzeltek a 3 db, egyenként 93 literes, és az 1 db 20 literes üstök alá, amelyekben az ételt készítették. A kisebb üst rendszerint a tisztak étkeztetésére szolgált. A mozgókonyhát általában a mozdony elé fogott két ló húzta. Két és fél – három és fél óra alatt 250 embernek tudtak meleg ételt készíteni ezen az alkalmaságon, amellyel minden ezredtörzset, gyalogszázadot, lovasszázadot és tüzérugeget felszereltek. SCHMID 1915. 618–619. ábrákkal; SÜLI 2004. ábrákkal; SÜLI 2012. 36–37. ábrákkal.

⁷¹ Bizonytalan olvasat, de a későbbiekből kikövetkeztetve valószínűleg Szko községről lehet szó.

tem s tudtam magamat úgy tudás, biztonság, mint bátorság és ügyességben, bármi tér lett légyen is az.

Én Fellner hadnagyot, mint legidősebbet rendeltem tiszti tábori őrsre, míg 2 szakaszommal a község északi kijáratához vonultam készültségi szolgálatra s 4. szakaszom állomás őrséget adta. Fellnert bár vázlat szerint utasítottam felállítási helyére, – a falu szélétől alig 200 x-re⁷² találtam az erdőben s még ott is a legmélyebb völgy hajlást kereste ki, honnan kilátás per absolute nem volt s így magamnak kellett személyesen felállítási helyét kijelölnöm; sőt még egy előre tölt tábori őrsöt is küldtem szakaszából előre, – hozzám hátra felé a készültség felé pedig tagokat iktattam közbe, hogy parancsaimat esetleg odakiálltással továbbítsák, miután ki volt adva a parancs, hogy minden perczen tovább indulásra kell készen lenni a zászlóaljnak. Három óra is volt mire vissza lovagoltam a faluba, hol az előfordult hibát mindjárt oktatás tárgyává tettem, s egyben figyelmeztettem, hogy az ellenség közelsége nem ok arra, hogy a szabályzat adta távolságokat megrövidítsük, mert a szabályzat háborúra készült s nem őszi gyakorlatokra. Mind 4 szakaszomat megtekintve s a helyi viszonyokra parancsnokaikat kioktatva zlj parancsnokomnak jelentést tettem, ki már a zlj összes tisztjeivel egy füves domboldalon heverészett egy széna raktár tövében, míg üres tejes dézsák s bádóg ibrikek állottak az előttük levő alacsony deszkapadon. Végre én is a falatozáshoz láthattam, a mi tejből és szalonnából állott, kenyeret pedig a lakóktól szereztünk, a mi szinte lila fekete volt a konkolytól és zabderczétől. Nem felejtettem el megjegyezni; hogy ez a kenyér nem csak jól esett, hanem valójában jó is volt s a tejhez meg plane passzolt.

6 és 7 óra között estefelé mégegyszer végig lovagoltam tábori őrsömet és a helység biztosítására kiküldött laktábor őrségeket s így lovam nem sokat pihent.

A legénység az étkezést ez időben kapta s vissza felé jövet találkoztam a konyha kocsiival, a mint kifelé baktatott szolgálatvezető őrmesteremmel – az ország úton a tiszti tábori őrs felé! (12. ÁBRA)

A mi kis falunk, a mint általában a galícziai falvak, – sokban elütnek a mi magyarországi falvainktól. Rendszerint 8–10 kis falurészletből áll, melyek közé a szántóföldek, rétek messze benyúlnak, s mindegyik falurészlet magában is egy kicsiny falucska, melynek 60–80 x hosszú utcáját szabályosan állják 2 oldalt a házak. Sokszor több kilométere húzódik egy ily ötletszerűleg össze állított falu, – s így egész vidék az a mit felölel. A házak persze kivétel nélkül

⁷² X = lépés, általánosan használt korabeli katonai rövidítés.

fából készültek, a minék magyarázata az, hogy igen olcsó a fa ezen a vidéken, lévén Galícia a legszebb erdő cultura hazája. Ezek a házak mind annak dacára télen igen jó melegek a mint azt később kellemesen tapasztaltam Prsemysl környéki harcaim alatt. A házak körül nyárfát és bükkfát találunk legtöbbször s a gyümölcsfát csak a városok körüli falvakban vagy a módosabb gazdáknál, kik vagyonuknál fogva intelligensebbek is. Ezen fák között is leginkább az almát kedvelik, a mi sok éhséggel teljes napon csillapította legénységünk szomját éhségét, a mint látni fogjuk azt. A lakók állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkoznak, amellet sok munkát ad, hogy minden a mit a ház körül látunk a háztól kezdve lefelé mindent a család maga csinál. Maga megtestesült tolstojismus egy ilyen lengyel család; persze a mi szemünkben nem sokat érő dolgok ezek de a nemzet gazdaság szempontjából fontosak. A falvakban kutak nincsenek, mert minden falu patak, folyó mellé települ, a miket különös előszeretettel duzzasztanak fel tavakká. A családfő magas szikár alak, erősen ránczosodva, szőke v. világos barna hajjal, erősen hajlott orral, kék szemekkel; a nők elég csinos szőkék s hízásra hajlamosak, korán öregszenek s nem ritkán rútak a ránczoktól. Nyáron még a férfiak is teljesen fehérben járnak, de ne tévesszük össze, soha sem gatyában. A gyermekek a legszebb kék szemű szőke angyalkák s bár a család maga rendszerint piszkos, a gyermeket feltűnő tisztán tartják s alig van ház, hol ne volna kis bádóg fürdő kád számukra, a minék sok hasznát vettem később nagyobb fürdést pótló mosakodásoknál, valamint tisztiszolgáink a fehérenemünk kimosásánál. (13. ÁBRA)

A lengyel általában szimpatikus és velünk érző s bár vendégszeretetével halmoz el – már a maga szegényes módján, – azonban inkább a semleges néző álláspontján áll, a mit annak tudok be, hogy a lengyel nemesség java részben elpusztult s mágnásaik pedig az osztrák aristokrátiába olvadt be s így vezető nélkül állt önmagára hagyva, nem találva meg támaszát a közigazgatási tisztviselőkben sem, kik java részben idegen ajkúak másrészt muszkofil érzésűek voltak, mely minden lengyelnek halálos ellensége. Nem ritkán a falvak lakóságának fele ruthén s így ezek erős terrorja alatt is állottak, miután ezek jobb módúak is voltak, állván idegen zsoldban, muszka rubellel évtizedek óta zsebükben. A muszka templomok kihívóan szépek az ilyen falvakban, a melyek sokszor városok díszére is vállhatnának, a melyek mellett csak szerényen lapul meg a fából épült alacsony katolikus lengyel templom. Az iskolák – dicséretére az osztrák közoktatásügynek – java részben szépek, nem ritkán falvakban is emeletesek s moderneknek mondhatók.

Az éjszaka nyugalmát semmi sem zavarta meg s mi csendesen, félbren aludtunk századjaink közelében, így én speciel a készültségi csoportnál, hol villany zseblámpám mellett írtam be az „Esemény naplóba” a századra vonatkozó eseményeket, persze csak távirati stylusban a mint az előírva van.

Ezredüinktől éjjel jött a parancs az ezredkürtös útján, hogy az ezrednek 4 h 15-kor reggel indulásra készen kell állnia Niemiczówban, honnan ütközet metnetben Sklóra⁷³ Lemberg felé való előnyomulással a mennyiben egy kozák hadosztály van oda előnyomulóban. (14. ÁBRA)

aug. 27én

Igy 2h 45-kor éjjel riadó lett elrendelve s megvárva tábori őrsöm bevonulását 3h 10-kor megindultunk, hogy Niemiczowon bezárkozzunk ezredünkhöz. Ez megtörténve, dandárunk biztosított menetben megindult Szkló felé. Eleinte fenyves erdőkön keresztül, majd homok steppéken át. A fenyvesek már megtiltva voltak, mert kozák járőrök voltak jelezve, a kikről már ismeretes volt, hogy alkalom adtán fürge gyalogoként lóról szálltan bele-bele tüzelnek a látott csapatokba s azután gyors iramban elvágatnak.

Bár nagy forróságban tettük meg a cca 30 klméteres menetet, közben utak nélkül s igen sok homokot tiporva, – de harci események nélkül maradt ez a nap is, de az érzések melyeken a csapat keresztülment már alkalmasak voltak arra, hogy hozzá szoktassák az embereket a veszély gondolatához, mely minden bokorban benne rejtőzhetett.

Szkló maga hosszan elnyúlt kis városka az országút mentén, s mint előző napon csak ezredünk 2. és 3. zászlóalja jutott a városkába, míg az 1. – tehát a mi zászlóaljunk Zablotára⁷⁴ került, mely Szklótól mintegy másfél kilométerre feküdt de igen rossz úton volt csak megközelíthető s a patakon átvezető bürüle volt szakadva, úgy hogy konyha kocsink csak kerülő úton tudta házcsoportunkat megközelíteni s a patak túlsó felén maradt s az étkezés kiosztás a patakon át történt.

Zablotán 3 tábori őrsöt állított századom fel s századomnak egy önálló kis falurészlet jutott (: 6 ház :) beszállásolásul, a mi a nyári időt tekintve, elég kényelmes elszállásolás volt. A falucska jóformán pendentje⁷⁵ volt az előző napinak. Én magam egy nagy kicsépeletlen gabonával telített pajtában szállotam

⁷³ Helyesen Szkló (Galícia, ma Shklo, Ukrajna). Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXIX. szelvény.

⁷⁴ Helyesen Zabłota (Galícia, ma Ukrajna). Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXIX. szelvény.

⁷⁵ Ellentéte, fordítottja.

meg Dr Róth ...(?)⁷⁶ segédorvossal,⁷⁷ kit meghívtam magamhoz, miután hetek óta vérhasszerű ömléseim voltak, a mit még a déli hadszíntérről hoztam magammal. Egyébként is szimpatizáltam⁷⁸ vele tudásánál s kipróbált jó hazafiságánál fogva, a mihez hozzá járult még jó kedélye is, a mit mindig nagyra becsülök.

Házijaim derék csendes lengyelek voltak, kiktől azonnal tejet és kenyeret vettünk, míg az udvaron az esti vacsorához – lévén már 4 óra mire beértünk – megtették az első készületeket a tisztí étkezde felállításához, lett 6 óra is mire vacsorához tértünk s így előzetesen is ettünk a már említett aludttejből. Lengyeleim mesélték, hogy 3 nappal ezelőtt 7 kozák éjszakázott itt náluk s ők bizony nem a pajtában aludtak, hanem az ágyban s nekik mint házigazdáknak kellett kihúzódniok. Persze a mi várt vacsoránk sem volt más, mint a legénységé, azzal a különbséggel, hogy – mint mindig a hol lehetett, – rendesen felterítettem, a minek habár sokszor nem kis haraggal is járt, megvolt az az előnye, hogy tisztjeimmel együtt lehettem, őket szolgálaton kívül megismerhettem, másrészt minden napi eseményt vagy előtte vagy utána az étkezésnek megbeszélés tárgyává tehettem, – viszont, hogy a közszellemet fejlesszem és naponta legalább néhány percre vissza essék mindegyike a cultur ember szerepébe, a miből bizony felelőssége tudatában fáradtság és nélkülözések súlya alatt s legénységgel bánva folyvást, – a legtöbb ember kivetkőzik.

S habár az étkezde udvarokon és színekben volt felállítva legtöbbnyire bizonyos ünnepélyességet megkívántam azon percztől kezdve, hogy asztalhoz ültünk. Így és levelezésükből melyet parafiznom⁷⁹ kellett ismertem meg őket, foglalkozásuk, társadalmi állásuk, vagyoni állapotuk, felfogásuk s nézeteik felől, a minek mondhatom, hogy igen sok hasznát vettem a megbízatások kiosztásánál, – a mit tisztjeim mindig örömmel vettek, mert véralkatuk és tudásukhoz volt szabva.

Másnapra még este 9h-kor a lefekvéskor még semmit se tudtunk s így sietünk lefeküdni, hogy mennél többet alhassunk, de előzetesen még végig jártam tábori őrséimet, hogy lássam helyesen végzik-e a szolgálatot; szerencsére közel voltak, mert a falutól 300 x-re az ellenség felé egy áthatolhatatlan mocsáros patak folyt, a mi a tábori őrsök messzire való kitölését feleslegessé tette.

⁷⁶ Keresztneve olvashatatlan.

⁷⁷ Segédorvos = orvos hadnagy.

⁷⁸ Szimpatizáltam, rokonszenveztem.

⁷⁹ Ellenőriznem, aláírnom (cenzuráznom).

Zablotára még 2 ízben kerültünk vissza s egyszer késő éjjel s oly csöndben, hogy a lakók észre sem vették csak reggel.

De ne vágjunk az események elé!

Aug. 28án

Másnap (: aug 28án:) (: ismét éjjel kaptuk a parancsot az indulásra :) reggel fél 4h-kor indultunk el, hogy az ezred többi részével a gyülekező helyen a lemergi ország úton egyesüljünk; innen 4h 15-kor indultunk meg déli irányban s déli 2h lehetett midőn a csapat egy nagyobb falu szélén (.....)⁸⁰ megállott, hosszú pihenő céljából. Az eddig végre hajtott menet teljesít. kereken 36 klm. volt rekkenő hőségben, poros ország utakon s itatás nélkül. Bizony valamennyi tisztnek és tisztnek meg kellett erőltetnie magát, hogy a legénységet együtt tartsuk; el ne maradozzon, szét ne fusson a közeli patakokhoz, vagy gyümölcsrázni be ne ugorjon valamely ház udvarára. (15. ÁBRA)

A hosszú pihenő helyén, a mi a falutól egy kilométernyire lehetett, egy kis erdész lak állott sárgára érett vadkörte fákkal, a mit egy pillanat alatt lerázott a legénység. Észak felől kis hegy alacsony fenyő erdővel védett az ellenséges betekintéstől. A konyha kocsikkal most sem volt szabad ide jönni, hanem a már amúgy is agyon fárasztott legénységnek kellett szakaszonként lemenni, a mi bizony nem praktikus intézkedés volt. Sajnos, hiába emeltem fel szavamat zlj parancsnokomnál, ki mint felesleges kéréssel alkalmatlankodót közönségesen elutasított.

Mi magunk is lementünk étkezni a konyha kocsikhoz, hol a faluba egy gyermeket is beküldöttünk s így sikerült egy kupa sört kapnunk.

Vissza térve a pihenő helyre néhány orosz repülő gép keringőzött a fejünk felett s bár felsőbb rendelettel az ellenséges repülő gépek minden ember és csapat által tűz alá lettek volna fogandók, annak letüzelése nem engedélyeztetett, bár jelentettem az esetet. Oka talán az volt, hogy az ellenség előtt ne sejtessük itt létünket. De hiszen a repülő gép is látott bennünket?!

4h 30 volt midőn a menet újból elrendeltetett, mikor is szép fenyvesek, homoki nedves legelők, szelíd hullámok⁸¹ között vitt utunk; a fenyvesek telítve szebbnél szebb kastélyokkal, villákkal, melyek a lemergi előkelőségek városi nyaraló telepei.

⁸⁰ A községnév az eredeti kéziratban is kihagyva, kipontozva szerepel.

⁸¹ Értsd terep hullámok.

6h lehetett mire Borki-Janowszkyére⁸² érkeztünk, mely szanaszét szórt lengyel falvacska a házak között sokszor 3–400 x hosszú legelőkkal, mocsarakkal. Majd egy órát vártunk itt míg parancsot kaptunk az elszállásolásra és sötét este lett mire behelyeztük legénységünket. A falu szélén várakozás alatt asszonyok köcsögökben hordták ki az aludttejet és fekete zab kenyeret a legénységnek s magam is megélveztem a mai nagyon is fáradtságos nap után, mikor is 10 órát meneteltünk a legrekkenőbb caniculai hőségben s embereink a 38 klgramos felszerelést alig bírták⁸³ s a hol pillanatokra is megállottunk, ott jóformán össze rogytak az út árkaiban. Pechünkre, még a konyha kocsí sem tudott utánunk jönni a nagy homok miatt s csak éjfél körül érkezett be, a mikor a legénység már nem kelt fel kis vacsora kávéjáért. Természetesen gondoskodtam, hogy élelmük legyen estére is s a földéken még kint fekvő burgonyát szedtettem össze s főztettem meg, a mi jó félóra alatt bőséges táplálékhoz juttatta embereimet. (16. ÁBRA)

Ezen nap, mely különösen megerőltető volt, valamennyi embert elővett s a tiszték hangulata jóval idegesebb lett ezután úgy egymás között, mint lefelé a legénységgel szemben. Bőrünk égett a forró naptól, a menet teljesítménytől pedig sokan izom lázt kaptak. A rossz ivóvizektől pedig a diarehre⁸⁴ uralkodott a legénység között.

Az én szállásom egy ruthén, ellenséges érzelmű öreg parasztnál volt, ki őrmesteremnek a vendég szobába való belépést nem engedte meg, ki jelentette nekem. Revolveresen, kardosan a mint még voltam siettem a leendő lakásomba, hol az öreg paraszt háttal neki fekvő az ajtónak két oldalt kitért kezekkel fogadott, és sejtettem mérges szavaiból, hogy, ha kell élete árán megváltania a belépést, úgy azt is megreszkírozza. Miután figyelmeztettem, hogy szobájának bántódása nem lesz, s a mit akar vigyen ki onnan, 40 éven felüli fia rohant ki s édes apját félre lökte az útból s maga nyitott ajtót. Miután kezemben revolverem is ott volt már csak pillanatok választották el a lelövéstől az öregot, kit fia megjelenése megszelídített. Ekkor még nem tudtam, hogy rusofil a gazdám, s mert a szobában semmi gyanúsat nem találtam nyugodtan aludtam végig az éjszakát, a mennyiben diarrohém a nyugalmat megengedte.

⁸² Ez vélhetően valamilyen Janówwal (Galícia, ma Ukrajna) kapcsolatos településrész lehetett, de a Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXIX. szelvényen nem találtam meg.

⁸³ Más forrás szerint 1914-ben egy gyalogos katona 33 kg-nyi terhet hordott. SUHAY 1938. 11.

⁸⁴ Hasmenés.

aug. 29én

Másnapra még intézkedés nem jött s a mi még csodálatosabb – éjjeli riadó sem volt s így reggeli 6h-ig nyugodtan alhattam. Mikor fölébredtem besütött a nap már a szobámba s ágyammal szembeni falon a sok szent kép fölött az orosz czár⁸⁵ szín nyomatú képét pillantottam meg, sok kis leánykája körében. Most kezdettem megérteni gazdám előző esti magatartását s bizonyosan a családját féltette, hogy a képért felkoncoljuk talán. E helyett a képet szépen levétttem a fiával, kivel németül tudtam érintkezni s az egybegyűjtött család előtt az udvaron burgonyát főző legénység tűzébe dobattam. A házat és lakóit itt időzésünk alatt felügyelet alá helyeztem.

Dél előtt 11h lehetett midőn a parancsot vettük a déli 12h-ai indulásra. A legénységet sebtiben megétkeztettük, vízzel elláttuk s már is elvezettük a kijelölt gyülekező helyre. A Dominikanskier⁸⁶ vezető úton megalakult a 46. dandár,⁸⁷ mely a saját lugosi 8. és a versetzi 7. honv. gy. ezredekéből állott élén Festl Lehel altábornaggal,⁸⁸ kit feltétlen biztos tudásáért, ember szeretetéért és bátorságáért, – a mi épen elegendő egy hadvezérnek, – minden tiszt és legény egyaránt szeretett.

⁸⁵ II. Holstein-Gottorp-Romanov Miklós (Szentpétervár, 1868. máj. 8. – Jekatyerinburg, 1918. júl. 17.) orosz cár (1894–1917).

⁸⁶ Dominikanskie (Galícia, ma Ukrajna) Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXX. szelvény.

⁸⁷ M. kir. 46. (lugosi) gyalogdandár.

⁸⁸ FESTL LEHEL (Mágócs, Baranya vm., 1860. ápr. 12. – Budapest, 1918. okt. 11.) cs. és kir. gyalogsági tábornok. 1880. nov. 1. hadnagy, 1888. máj. 1. főhadnagy, 1892. nov. 1. 2. oszt. százados, 1895. máj. 1. 1. oszt. százados, 1898. nov. 1. őrnagy, 1902. máj. 1. alezredes, 1905. nov. 1. ezredes, 1911. máj. 1. vezérőrnagy, 1914. aug. 1. altábornagy, 1917. nov. 16. címzetes gyalogsági tábornok. Pécsen honvéd alreáliskolát, Hainburgban utász hadapródiskolát (1874–1889), Bp.-en a Ludovika Akadémia felsőbb tiszti tanfolyamát (1889–1890), Bécsben Hadi Iskolát (1890–1892) végzett. 1877-től csapat szolgálatot teljesített a cs. és kir. utász ezrednél (Klosterneuburg), a cs. és kir. 52. gyalogezrednél (Pécs), a 18. honvéd gyalogezrednél (Kőszeg), a 13. honvéd gyalogezrednél (Pozsony), a 9. honvéd gyalogezrednél (Kassa). 1892-től a VI. hadtest vezérkari osztályán szolgált (Kassa). 1893-tól tanár a Ludovika Akadémián (Bp.). 1898-tól zászlóaljparancsnok a 20. honvéd gyalogezrednél (Körmend). 1899-től a honvéd törzstiszti tanfolyam tanára (Bp.). 1903-tól vezérkari törzstiszt a Honvéd Főparancsnokságon (Bp.). 1906-tól a Honvéd Főparancsnokság vezérkari főnöke (Bp.). 1910-től a Honvédelmi Minisztérium II. ügycsoport főnöke (Bp.). 1911. jún. 20. – 1914. okt. a 46. honvéd gyalogdandár parancsnoka (Lugos, majd orosz harctér). Közben 1914. szept. 4–12. a 23. honvéd gyaloghadosztály megbízott parancsnoka (orosz harctér). 1914. okt.-tól gyógykezelésen (Meran, Tirol). 1915. febr. 25-től a II. honvédkerület parancsnoka (Szeged). 1915. jún. 13-tól a 40. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka (orosz fronton). 1915. szept.-tól gyógykezelésen (Tátralomnic). 1916. máj. 11-től a III. honvédkerület parancsnoka (Kassa). 1917. júl. 1-től várakozási illetékekkel szabadsággalva, de meghagyva beosztásában. 1918. júl. 24. felmentve. 1918. szept. 22-től a Legfelsőbb Honvéd Törvényszék elnöke (Bp.). Pécsen temették el. BALLA 1910. 120–121.

Utunk Zavadowon⁸⁹ át eleinte egy folyócska kies völgyében vezetett, hol a csapatok a keskeny ösvényen gyakran több 100 lépésre is elszakadoztak s így a felzárkózás végett sok futást kellett rendeznünk.

Zaszkówa⁹⁰ még az esti szürkület előtt értünk be és soká állottunk a község kel. kijáratánál az úton. A szomszéd falu mely tőlünk 4 ½ klméterre északkeleti irányban feküdt s Kulikóv-nak⁹¹ hívták, a beérkezett jelentések szerint kozákokkal volt megrakva. Ezen hírt egy a hadosztály parancsnokság által kiküldött huszár járőr hozta s a hadosztály parancsnok⁹² ezek alapján elrendelte, hogy a mi dandárunk Kulikóvot reggelre vegye birtokába s a támadást azonnal vezesse le. (17. ÁBRA)

A tisztéken kik ösztönszerűleg előre siettek, némi nyugtalanság vett erőt.

Én közvetlen dandárosom mögött állottam a parancs vételekor, a mit egy vezérkari szds közvetített s jól hallottam, midőn dandárosom a következőket üzentette a parancs hozójával vissza:

„Mond meg a gazdádnak, annak a vén baromnak (: a mint kisült tényleg az volt :) hogy a támadás idejét bízva én reám; mert most támadni mikor a szürkület még nem szállott le, de 20 perc múlva már sötét lesz, – tehát a megkezdett támadás fele útján már nem látni, – lehetetlen! Ha pedig a támadás egyszer már megindult a sötétben való rajtaütés már kizárt dolog lesz, így sem a támadás nem sikerülhet, sem a rajta ütés!” Mond meg, hogy ő csak a céljt jelölje meg, – Kulikóvot birtokba venni, – s majd mi tudni fogjuk, hogy mint csináljuk azt, – Úgy-e Ezredes Uram!” – szólt Létay⁹³ felé fordulva!

„Én különben, megmondhatod neki, – nem bízom az ő huszár járőrében s ha éjjel csinállok egy rajta ütet, úgy előtte pontosan fel fogom deríteni a falut.”

A vezk. szds ellovagolt s mi vártuk a poros út árkába kuporodva az ujjab parancsot, a mi azonban nem következett be. Az esti szürkület leszállott s a mi dandárosunk maga magától elrendelte az út menti házakba az elszállásolást. Századom, mely a főcsoport élét képezte, a község keleti szegélyénél az út mentén 2 oldalt készütségi állásba rendeltetett 2 szakaszával, míg 2 szakasz tartálékba rendeltetett az út 2 oldalán levő házak udvarába. Én a felállításomat a

⁸⁹ Helyesen Zawadów (Galícia, ma Zavadiv, Ukrajna) Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXX. szelvény.

⁹⁰ Zaszków (Galícia, ma Zaskiv, Ukrajna) Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXX. szelvény.

⁹¹ Kulików (Galícia, ma Kulikiv, Ukrajna) Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXX. szelvény.

⁹² Daempf Heinrich cs. és kir. altábornagy 1914. júl.-tól 1914. szept. elejéig a m. kir. 23. (szegedi) honvéd gyaloghadosztály parancsnoka. ÖULK 1938. 198.; RAVASZ 2000. 252.

⁹³ Nyirjesi Létay Gyula ezredes a m. kir. 8. (lugosi) honvéd gyalogezred parancsnoka.

század törzs embereivel a 2 csoport rész között vállasztottam 2 talán 30 méter magas felséges hársfa alatt, melyek hatalmas törzsei mögött a feszület a Megváltóval nézett kelet felé, az ellenség felé. Gyönyörű, de hideg holdvilágos éjszaka volt, melybe belevilágított a távolban néhány égő falu tüze is, jelezve, hogy a muszkák merre kalandoznak.

Bár imitt, amott egy-egy lövést hallottunk, — az éjszaka nyugalomban tölt el s a kulikovi támadás szerencsére elmaradt, mert az est leszáltával kiküldött gyalogsági járőreink megállapították, hogy ellenség egyáltalán nincs a faluban s a lakóktól azt is megtudták, hogy 3 nappal ezelőtt egy szakasz kozák éjszakázott ott. Ezt a hírt megerősítette egy automobilos tiszt is, ki az éj folyamán Kulikovon baj nélkül át kocsizott. Így megmenekült dandárunk a kinevettetés veszélyétől, no meg a felesleges fáradtságtól is. A biztonsági rendszabályok azonban megmaradtak s legénységünknek dohányozni sem volt szabad, holott 5 lépésre a készségi állás mögött nyitott lámpa mellett ott dohányzott és idogált az egész ezred törzs, kiknek hangja kilométere is elhangozhatott akár.

Legénységemet az ezred törzs étkezdéjétől csak egy fél méter magas élő cserje vállasztotta el s úgy éreztem, hogy úgy a csend-re, mint a dohányzásra kiadott szigorú parancsaim a legénységben ezek láttára nem vállthatott ki valami fegyelmező érzést.

Este 9h körül a felállítás minden részletét átvizsgálva, kihelyesbítve s a lehetőségeket megbeszélve alárendeltjeimmel, jelentésemet beadni a közlemben idogáló ezred parancsnokomhoz mentem. Éppen akkor referált egy elcsapott tisztből lett őrmester járőr menetének eredményéről s midőn ide értem most tudtam meg, hogy Kulikóv és az előttünk lévő falvak ellenségtől mentesek még.

Az őrmester jelentése után én adtam be azt, megkérvén, hogy a tart. szakaszok legénysége legalább dohányozhasson.

— A szds úr megkapta a parancsot az éjszakára? szóllt ezredesem.

— Igen! válaszoltam.

— Úgy? akkor a többire nem vagyok kíváncsi!!

Sarkon fordultam, s ott hagytam ő kelmét tea és boros kancsói között, hol egymagában éjfél után 1 óráig elüldögélt s elidogált.

Bár több járőrt kellett eligazítanom az éj folyamán, mégis nyugodtan telt el az s én közbe eső időt nyugodtan aludtam át a feszület alatt.

aug. 30án

Másnap reggel 6h-kor már a század sorakozva volt s ez alakzatban részesült a reggeli kávé étkezésben. Kbelül 6h 30-ig tartott, míg a 7. ezred elénk besorakozott az útra, egyúttal a dandár elővédjét is szolgáltatva, Így az egész 7. ezred és a tüzérség is előttünk vonult el előzetesen és sok ismerős tiszttel találkoztam. A menet az előírt rövid pihenők megtartásával Vki Dorosów,⁹⁴ Mli Dorosow,⁹⁵ Stroniatin⁹⁶ és Visloboki⁹⁷ községeken keresztül történt és rossz homokos utakon, 30° C. hőségben, nagy munkánkba került a legénységet együtt tartani, mert az óránként rövid pihenők után felkelni s tovább vonszolni alig volt képes magát. Lehetett dut. 4h midőn Rudnancét⁹⁸ elértük, hol ezredünk már külön vállt a 7. honv. gy. ezredtől, ki tőlünk jobbra letért, hogy a Koczurova Mogila 285 Δ⁹⁹ ponttól délre elterülő fensíkot, mely kelet-nyugati irányban több ezer lépés kiterjedésű volt, birtokba vegyük. Az ezred elővédjét én szolgáltattam. A község északi szélénél megállottunk s én ezred prnokomhoz lovagoltam előre, hol már az ezr. törzs tisztjei és altisztjei aludt tejes köcsögöket hörpintgettek, a mivel lengyel menyecskék kínálgatták tisztjeinket s pénzt csak az idősebbek fogadtak el érette.

Talán jó egy órát váraokoztunk itt előttem ismeretlen okból, míg végre ezredünk elrendelte a község északi szélén a riadó szállásokban az elszállásolást. Minden századnak átlag egy ház jutott s egy-egy szakasz századonként észak felé 3–400 x-re előre tolatott egy szelíd hullámra s azok még előfele figyelő tagokat különítettek ki. Így egy ellenséges támadás esetén a zlj az az kiterjedése már biztosítva volt. Miután a konyha kocsi nem ért utol bennünket s hdoszt. par. folytán a dandár végén menetelt s így kilátás sem volt, hogy legénységem étkezessen, – azonnal a burgonya főzést rendeltem el. Hogy pedig a közlekedés egy ellenséges támadás esetén az észak felé előre tolt szakaszok felé megkönnyíttessék elrendeltetett, a kertek vessző fonásos kerítéseinek kidöntögetése. Pár pillanat alatt 400 x kiterjedésben nem volt kerítés, az udvarokban pedig vígan pattogott a tűz a fazékak alatt. Ez volt az első nap, a mikor a magán

⁹⁴ Dorosów-Wk. (Galícia, ma Velikij Dorosziv, Ukrajna) Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXX. szelvény.

⁹⁵ Dorosów-Ml. (Galícia, ma Malij Doroszov, Ukrajna) Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXX. szelvény.

⁹⁶ Stroniatyn (Galícia, ma Sztronjatin, Ukrajna) Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXX. szelvény.

⁹⁷ Wisloboki (Galícia, ma Ukrajna) Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXX. szelvény.

⁹⁸ Rudańce (Galícia, ma Ukrajna) Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXX. szelvény.

⁹⁹ Koczurova Mogila (Galícia, ma Ukrajna) Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXX. szelvény.

vagyonban parancs folytán a harcászati cél érdekében kárt kellett tennünk saját területen nem ellenséges érzelmű lakosság között. Az én derék Malomsoky barátom az utcán egy gágogó libát fogott s épen a nyakát szelte le, hogy a tisztok számára valami kis ebédet csináljon, midőn jött már is a parancs a riadóra s azonnali előnyomulásra a Koczurove Mogilára, a mely párezer lépést volt előttünk. Így a tüzekeket kioltottuk, s étlen maradt legénységünkkel tovább indultunk a már leszállott sötétségben.

A már említett magaslatot elérve az ezred harcászati biztosításba ment át arccal észak kelet felé s jobb szárnyal Rudance keleti szélére támaszkodva s erős összekötötést tartva 7. ezred felé. Szerencse, hogy a gabona itt még keresztekben a földön kint hevert s így legénységünk is, mi magunk is elég jó fekszalmához jutottunk.

Így étlen szomjan feküdtünk le pokróczainkba burkolózva s meg kell említenem, hogy a legénység mai napon még a napi fél czipó kenyéréhez sem jutott.

Az éjszaka borult volt s csendes eső ígérkezett, a mi hajnalra valóságos záporrá fajult. Az éj folyamán sűrű lövések estek az előőrsökön s a golyók fölöttünk s körülöttünk repkedtek, de hála Istennek legénységemben reggelre kár nem esett. Néha ki ki dugtuk fejünket a takaró alól, de bízva előőrseink éberségében tovább nyugodtunk.

aug. 31én

Reggel 4h-kor már mindenki talpon volt s vártuk, hogy az ellenségről fogunk már valami hírt hallani, de minden szorgos kérdezősködésem után sem kaptunk semmi hírt s a legteljesebb volt a tájékoztatlanság az ellenség felől a felsőbb parancsnokságoknál. Ez a tudat egyáltalán nem volt megnyugtató, miután minden katonai ténykedés alapját a hírszolgálatnak kell képeznie. Ilyen tájékoztatlanságnak volt következménye a Niemierowi észak felé való fölösleges menet is, mely a hadműveleteket csak késlelteti, s a magunk kárára az előnyomulásban 2 napi területi veszteséget jelentett, ugyan ennyit pedig az ellenség javára.

Reggel 5h-kor észak keleti irányból erős puska ropogás volt hallható. Ez lett volna az első jel az ellenség hollétére. Már, már arra felé akartunk csoportosulni, midőn azon értesítést vettük, hogy azon irányban egy saját népfelkelő gyalog dandárnak kell lennie. A puska tűz azonban nem szűnt meg, sőt egyes lövések már közöttünk csaptak le, míg a tüzelő csapat látható nem volt. Valami 15 percig tartott ez az állapot s a parancsnokok között meglehetősen izgatottság

uralkodott, míg a legénységet a fedezékekbe a taraj vonulat mögé zavarták hátra. Végre megszűnt a tűz s feltűntek a csapatok is sötét színű ruhákba bújtatott népfelkelőink, mely dandárnak elővédje, megpillantva bennünket első idegességében orosznak nézve reánk tüzelt. Szerencse, hogy nem tüzelgettünk vissza, különben valóságos harcz fejlődött volna ki közöttünk, s a harcz hevében nehéz lett volna már a csapatokat vissza rendelni. Veszteségünk e tévedésből kifolyólag nincsen.

5h 15-kor kaptuk az első parancsot a kelet felé való csoportosulásra, a mely irányban a már említett népfelkelő gyalog dandárt is látták menetelni. A 7. hon. gy. ezred 6h után már szinte a Koczurove Mogilánkon volt, de jóval előttünk e magaslat keleti nyulványain szinte arcczal kelet felé! Zljunk dandár tartalékul jelöltetett ki azon a helyen hol épen voltunk, csak épen arczváltást kellett végeznünk. Ezredünk másik 2 zászlóalja a 7. ezred erősbbítésére előre rendeltetett.

Del 9h-kor, miután az epedve várt konyha kocsi nem érkezett be, holott erre bíztatásokat kaptunk, s a legénység előző napon a reggeli kávékn kívül per absolute nem étkezett, hosszú és sok kérésre a zlj prnokunk megengedte, hogy a tartalék élelem adag elfogyaszthassék. Del. 11h-kor századom, mint a zlj balszárny százada azon parancsot kapta, hogy 2 szakasszal a 7. ezred balszárnyát támogassa; mely előttünk mintegy 800 x lehetett, – összműködésben a 3. század 2 szakaszával, mely tőlem jobbra esett. A harczalakzatot már fel is vettem s mielőtt megindultam volna, már ezen parancs visszavonatott s így egész estig a magaslat mögött maradt zljunk tartalék viszonyban. Ezen idő alatt a 7. ezred harczában gyönyörködtünk, mely mélyen lent a völgyben folyt. Főleg az ezred balszárnyát láttuk jól, a mely egy elég süppedékes réten tört előre, hol egy széles major is állott kazlakkal. A távolság még oly nagy volt, hogy csak tüzéség lőhetett őket, de az lőtte is azután. A major, mely egy kis hullámon állott oly pontosan be volt már lőve, hogy oda szinte kár is volt fáradni a 2 századnak, mert az ingoványos talaj után ott találtak volna csak valami kis pihenést farsztó előnyomulásukban s a major után ismét ingovány kezdődött. A majornak ellenség felőli részét pedig már nem takarták a major fedezékei; kazlak, kerítés állások és bokrok. A századok azonban ezt nem látták úgy mint mink a dombról s nyugodtan hatoltak előre az ellenség tapogatózó srapnel¹⁰⁰ tüzeiben.

¹⁰⁰ A feltalálójáról Henry Shrapnel angol tüzértisztről elnevezett, a levegőben robbanó tüzéségi repeszgránát, amelynek belseje számos ólom golyót foglalt magában. Ezek a robbanásakor szanaszét spricceltek. RAVASZ 2000. 694. ábrával.

Mikor a majort elérték, a már előbb belőtt távolságra megkezdődött a muszkák pusztító gránát tüze. A major és kazlai pillanatok alatt lángban állottak s a föld 20–30 m magasra csapott fel a gránátzapor nyomán s a mi jól megfigyelt századunk veszett futásban menekült hátra és jobbra oldalt a domb felé. A major hullámain csak néhány fetregő alakot láttam, kiket mint tudom csak az este leszálltával vittek a sebesült vivők el a segélyhelyre.

Ezen század egy előttünk levő pagonyba menekült azután, hová folyvást üzte őket a muszka srapel, melyből 2 drb nekünk is kijutott, szemcséivel azonban, hála Istennek, – nem tett kárt századom legénységében.

Dut. 5h-kor végre beért a 2 nap óta nem látott konyha kocsink s legénységünk ha hidegen is, de végre hozzá jutott a déli étkezéséhez. (18. ÁBRA)

Vacsora étkezésben ismét nem részesült a legénységünk.

Az éjjelzés ismét a Koczurove Mogila magaslaton történt; századom 2 szakza harcztéri(?) biztosításban, 2 pedig szigorú készültségben.

Igy zászlóaljunk e napon sem jutott komolyan tűzbe s az ellenség vissza veretett a dandár tartalék felemésztése nélkül.

Az éjszaka rendkívül hideg volt s hajnalban ismét zápor volt, a mi szinte jellemezte a galíciai augusztus végi éjszakákat. Másrészt nagyon üdítőleg hatott a másnapi aszaló melegre.

Az éjjel persze az előőrsökön még élénkebb volt, a tüzelés s a golyók sipítva vágtak el fölöttünk, úgy, hogy fekhelyünket is mélyebb állásba kellett le hurcolnunk, a hol persze nedvesebb és hidegebb is volt.

A harcászati biztosítás felvételekor este 7h körül még volt egy kis csete páténk is. Amikor kijelölt vonalunkat lovasított tisztek egy csoportban előzetesen lelovagoltuk, balszárnyunkon tüzet kaptunk s az erdőben fedve levő társ század (: 2.:) a dombtetőn előkúszott. Bár erősen hullott a golyózapor azonban bennünk kárt nem tett s erős tűzzel viszonzta a 2. század. Az erdő szélén tova mozgó tüzer ütegünket kit Theisz alezredes¹⁰¹ vezetett, azonban 1 – mond – 1 sebesültet veszített. Theisz, ki mellettünk lovagolt el értesített, hogy ezredünk másik 2 zászlóaljában számos sebesülés történt. Így az ő unoka öccse Podhradszky Károly hadnagyot oldalba lőtték s súlyos sebe van, és hogy az egyik géppuskát szétlőtték s parancsnoka könnyen megsebesült.

¹⁰¹ Helyesen Thaisz László alezredes a m. kir. 2. (verseci) honvéd táborigényvezető parancsnoka, akit a Vaskorona Rend hadidíszítményes 3. osztályával tüntettek ki. Ehrenbuch 1917. 391.; THAISZ 1926.; FELSZEGHY-REÉ 111.

A fõnt említett tüzelésbõl azonban harcz nem fejlõdött s mindenki nyugodtan végezte elõbb ki adott intézkedésekre a végrehajtást.

Utõbb Theisz alezredes értesülését kiegészítve kaptuk meg s hogy a géppuskás parancsnok Gömõry fõhdgy volt, ki nem kapott lövést, csak idegsokkot s hogy egy tartalékos hadnagyunkat agyon lõttek valami Dr Szűsz Ottót. A 2 harcoló zlj vesztesége 17 halott és 40 könnyű és súlyos sebesült volt. Szűsz Ottóról érdekes felemlíteni, hogy Bpten való át utazásunk elõtt külön kérte az ezred prnokságot, hogy Bpten benézhesse elbúcsúzni övéitõl, kik fürdõn voltak a bevonulásakor s hogy 1 nappal elõbb indulhasson el s polgári vonaton utazhassék, – a mit annál inkább is megengedtek, hogy tisztjeink számára szükséges bevásárlásokat eszközölhessen, – térképeket, termost stb. a mi a béke álmások kereskedõinek készletébõl kifogyott.

A dandárunk harczának eredménye a teljes gyõzelem volt s az ellenség állásainak elfoglalása s az ellenség csúfos meghátrálása, sebesültjeinek és halottainak vissza hagyásával.

A dandárunktól balra (északra) csoportosult derék magyar népfelkelõink azonban, mint a kik már rég kijõttek a gyakorlatból s a magyar vezény szõt is kevesen értették ép úgy a tiszték, mint a legénység, oriási veszteségeket szenvedtek, a mit a magyar (miskolciai voltak)¹⁰² hevülékeny véralkatának, tisztjeik fatalismusának tudok be, kirõl egy ezred parancsnokuk úgy nyilatkozott, hogy: czigaretázva mennek a halálba, s a fõdözést nem ismerik, s ha nem sokat tudnak is a modern harczászatból – a személyes magatartásuk minden elképzelhetõt felülmúl. Ebbõl a kijelentésbõl úgy éreztem, hogy népfelkelõ tisztjeink tovább képzése béke idején szükségszerû lesz úgy a saját jól felfogott, mint az ország védképessége tekintetében s azzal, hogy jelentkezniök s tiszt ruhát tartaniok ne kelljen; – nem szabad engednünk, hogy a tartalékos évek leteltével rangjukról lemondjanak, félre téve vele egyúttal minden érdeklõdést a katonai dolgok iránt, ha csak véletlenül nem politikus volt.

A tudatlanságot a személyes bátorság nem pótolja, hanem csak leplezi! A magyar emberben úgyis bent van az ál szégyen: a fõdözést nem keresni s ezer és ezer halott élne, ha tisztjeitõl az okszerû vezetést látta volna. Hisz emlékszem csatáinkra, hogy midõn egyesek ásni kezdettek kis fõdözéket csinálva, az altiszték puská tussal ütõttek kezükre, – akkor mikor az ellenség ember mélységû árkokból tüzelt!! Ez a janowi elsõ napi csatában volt.

¹⁰² Talán a m. kir. 10. (miskolci) népfelkelõ gyalogezred.

Persze ez szabályzatunk és vele kapcsolatosan kat. nevelési szellemünk következménye is, – mert a szabályzat a beásást csak magasabb parancsra engedi meg, s a fődözék készítest mint egy a támadó szellem elposványosodásának tekinti. A mai világ háború megtanított bennünket arra, hogy a támadás a védelemmel kapcsolatosan felel csak meg s hogy a támadás mikor váljék védelemmé s az mikor váljék támadássá – épen a harcban lévő vezetők zsenialitásának dolga. Ehhez kell ítélő és sejtő tehetség mely épen a veszély pillanatában ezerszeresen fokozottan működik. Régebbi szabályzatunk a „döntő tűzharcz” jellemezése alatt még elismerte a pillanatnyi védelem fontosságát, mai szabályzatunk csak a fokozatos előre törést ismeri, előre futás, kúszás, lopódzás, gurulás stb. alakjában. A támadás – mondja bibliai pontossággal; feltartóztatlan előre törés jellegével bírjon. Erre czáfoltak rá a mai harcok a mikor az új szabályzattól elsikkasztott döntő tűzharcz napokig, sőt hetekig eltartottak (: Mukdennél a japánok 14 ½ napig, Magieránál orosz és magyar csapatok 21 napig :).

De hagyjuk ezeket a kérdéseket most s hisz a szabályzatunk lebíralását s vele kiképzési ágazatunkat úgyis pontról pontra fog kelleni vennem s az étellel és valósággal összeegyeztetni.

Szeptember 1én

Bár az ellenség előző este dandárunk és a népfelkelő hon. dandár által visszaverett, reggel 6h-kor a vissza vonulás, – hátra menet, lett elrendelve hadosztály parancs folytán, miután a beérkezett hírek szerint megállapított, hogy azok a muszka csapatok, miket megfutamítottunk 3 muszka hadtestnek voltak elővéd csapatai. Hogy pedig honvéd hadosztályunkról, – a mibe az én ezredem is bele esett, tiszta képünk legyen, tudnunk kell, hogy 4 honv. gyalog ezredből (5. 6. 7. és 8. gy. ezr. :)¹⁰³ és 1 népfelkelő dandárból¹⁰⁴ s 2 menet ezredből¹⁰⁵ állott, azaz összesen 8 gyalog ezredből, a melyhez 3 lovas század,¹⁰⁶ és két tábori ágyús

¹⁰³ A m. kir. 5. (szegedi), 6. (szabadkai) – ez valószínűleg elírás a 2. (gyulai) honvéd gyalogezred helyett – , 7. (verseci), 8. (lugosi) honvéd gyalogezredek.

¹⁰⁴ Valószínűleg a m. kir. 97. (kassai) népfelkelő gyalogdandár (9. kassai, 10. miskolci, 11. munkácsi népfelkelő gyalogezredek). DOROMBY-REÉ 431., 438., 441.

¹⁰⁵ A m. kir. 3. (a 2. gyulai és 5. szegedi honvéd gyalogezredek által fölállított) és 4. (a 7. verseci és 8. lugosi honvéd gyalogezredek által fölállított) honvéd menetezredek. DOROMBY-REÉ 437.

¹⁰⁶ Más forrás szerint a m. kir. 4. (szabadkai) honvéd huszárezred 1. és 2. százada. RAVASZ 2000. 252.

üteg osztály¹⁰⁷ tartozott. A tüzérségi és lovassági dotálása¹⁰⁸ ezen tulajdonképpen kettős hadosztálynak tehát igenis szegényes volt, plane, ha az oroszéhoz viszonyítjuk, hol a csapatok tüzérséggel való ellátása épen a kétszerese a mi szabványos ellátásunknak is. És ha még ehhez hozzá számítjuk, hogy ez a hadosztály volt hivatva később a lemergi hadtesteink vissza vonulását mint a hadsereg utóvédje fedezni, a mihez első sorban kell nagy tüzérségi park, úgy csak csodálkozunk lehet azokon az elért sikereken, a mit ez a honvéd hadosztály elért, a miért hadsereg parancsnoki dicséreteket aratott s a mely parancsban még külön volt kiemelve az én ezredem, a 8. honv. gyalog ezred. A tüzérség szomorú dotálásához még egy elszomorítóbb jelenség is sorakozott; hogy ez a kis tüzérségünk, a mely az alig egy éves honvéd tüzérségi múltra nézett vissza s épen hogy a csirke a tojás héjjából kibújt,¹⁰⁹ még a lőszerrel sem volt kellőkép, – értve a szabályzat szerint, – ellátva! Ezt épen Prehál századostól¹¹⁰ tudom, ki az épen itt leírandó csatánkban az egyik üteg osztály parancsnoka volt s kivel a Prsesmysl-i 6. számú tiszti Festungs-Spitalban¹¹¹ egy kórszobában feküdtem s a közösen végzett csatáinkat töviről-hegyire megbeszéltük. Ennek a csatánkban a története fog épen a mai napon lezajlódni előttünk s majd tessék ítélni belőle. (19. ÁBRA)

De hátra még a sok szervezési nyomorúság ha hozzávesszük, hogy hadosztály parancsnokunk bár utóvéd feladatot kapott, állandólag előnyomult és támadott.....! Még azt is fel kell sorolnunk, hogy a muszkával találkozó harcztot soh'sem vívtunk, mert hisz őt mindig nyakig beásva találtuk s így a támadásunk a szabályzat szerint is előbb tüzérség által lett volna bevezetendő. Mindezekkel pedig éles ellentétben állt a muszka colossális¹¹² nagy lőszer mennyisége, a minek magyarázata ott keresendő, hogy évekkal ezelőtt már megrakták a ruszofil érzelmű falvakat kiszámíthatatlan mennyiségű lőszerrel, melyeket hol az erdőben a föld mélyébe süllyesztett beton pinczékbe, hol a templomok szentélyébe az oltár mögé és alá helyezték el, hol magán házak pinczéiben és padlásaiban. De hiszen erre még reá fogunk térni!!

¹⁰⁷ A m. kir. 2. (verseci) honvéd tábori ágyús ezred 3 ütege és a cs. és kir. 20. (temesvári) tábori ágyús ezred II. osztályának 3., 4., 5. ütegei. FELSZEGHY-REÉ 114., 122-124., 129.; más forrás szerint a 23. tüzér dandár (cs. és kir. 20. tábori ágyús ezred). RAVASZ 2000. 252.

¹⁰⁸ Ellátottsága.

¹⁰⁹ A m. kir. honvéd tüzérség megszervezéséről FELSZEGHY-REÉ 108-113.

¹¹⁰ Vélhetőleg Prehál Antal a m. kir. 2. (verseci) honvéd tábori ágyús ezred századosa, akit a Bronz Katonai Érdeméremmel tüntettek ki. Ehrenbuch 1917. 318.

¹¹¹ Erőd kórházban.

¹¹² Hatalmas.

Habár előző este az ellenség dandárunk által vissza vettett, legnagyobb csodálkozásunkra a dandár parancsnokság által reggel 6h-kor a visszavonulás lett elrendelve. Dandár parancsnokunk – Festl altábornagy – ki az éjszakát a mi tiszti csoportunknál a Koczurova Mogilán töltötte, úgy magyarázta ezt, hogy a hadosztály parnokság értesítést vett arról, a mit mi a muszka foglyoktól már úgy is tudtunk, hogy óriás túlerővel állunk szemben s amivel tegnap össze ütköztünk, az a nagy muszka főerőknek csak előre tolt csapatai voltak, bár azoknak épen elite csapatjai, – a tényleges és tartalék évfolyamokból s kizárólag európai csapatok.

A foglyokról lévén szó fönnebb, itt írom le azt a jelenetet, a mely tegnap játszódott le századom előtt az idő alatt, míg a Koczurove Mogilán dandár tartalékban feküdtünk. Talán 11h lehetett, midőn 8–10 szuronyos bakánk mintegy 60–70 főnyi fegyvertelen muszka csoportot vezettek hozzánk őrizetünkre bízva. (20. ÁBRA) A legénységünk ki még közlőrlől muszkát nem látott, szinte megrohanták őket a nagy érdeklődésben, hogy erélyesen kellett őket rendre utasítanunk. Midőn beszélgetésbe elegyedtem velük szerb tolmács útján, tudtam meg, hogy ők már június 27-én kapták a behívójukat „fegyvergyakorlat” címén s így tisztán állott előttem a kép, hogy a muszka épen egy hónappal előbb kezdette mozgósítását mint mi, miután a miénk, de akkor is csak részleges mozgósítás, – július hó 27én lett elrendelve. Midőn később bátorságot vettem oroszaink, az egyik ki a német nyelvet teljesen beszélte oda lépett hozzám. Már az első pillantásra láttam, hogy orosz zsidó bánatos ábrázatáról, szőrös arczáról, égő szeméről s fél halkán megkérdezte:

„Der Herr auch ein Jud?”¹¹³

Magyarázatul hozzá fűzöm ehhez, hogy a mozgósítás kezdete óta császár szakált növesztettem s kinézésemet meglehetősen bankárossá tette és molett termetem, mely a jólétet mutatta, még bizonyosabbá tette előtte, – tudva azt, hogy a mi monarchiánkban az ő testvéreinek szabad életük s elég jó dolguk van. (21. ÁBRA)

A közelemben lévő legénység, ki ismert jó kedélyemről, homerosi kaczajra fakadt, pláne, midőn megtóditottam azzal igen komoly arcczal, hogy zsidó vagyok. Meg is kérdezte mindjárt, hogy bizonyára rezervista¹¹⁴ vagyok, a mit szinte ráhagytam; arra kérdésére, hogy kapnak-e enni, bizony magamnak is mosolyognom kellett, miután még mi sem kaptunk sem ez sem előző napon s

¹¹³ Az úr is zsidó?

¹¹⁴ Tartalékos.

csak azzal bízattam, hogy a mikor a csapatok kapnak akkor ők is kapnak enni. Erre hátra fordult s a legénységnek magyarázni kezdett.

A legénység kinézése fizikailag nem valami jó volt, de felszerelés és ruházat tekintetében annál jobb. Nyári káki színű¹¹⁵ vászon ruha, alatta káki színű nyári ing, a mi arra jó, hogy ingre vetkőzhessék a nagy melegben a harcos; lábbeli-jük a rövid puha szárú fény mázos csizma volt, sapkájuk tányér alakú és szinte káki színű; felszerelésüket bornyú helyett könnyű hátizsák képezte, köpenyük pedig pantalerban válóvszerűleg bal vállról a jobb csípő felé lógott. Az egész felszerelésük a nyári évszaknak rendkívül megfelelő, hogy polgárilag fejezzem ki magamat „saison-szerű” volt. A foglyok javarészből ukrainaiak voltak s hogy jó sorukat biztosítsák, mutogatással magyarázták, hogy ők nem is lőttek.

Mondhatom örültem, hogy századom mielőtt komoly ütközetbe került, előbb alkalma volt muszkákat látnia, de jó magam is örültem, mert mi sajnos békében nem láttuk a ruházatot és felszerelését az ellenségnek, holott directe minta bábokat kellene a laktanyákban tartani a szomszédos hadseregek katonáiról s az újjításokat ezeken szinte feltüntetni, a mint a változást hozó rendelet napvilágot lát.

De térjünk vissza a szept. 1-ei eseményekre!

Tehát vissza vonulás lett elrendelve! Menet irányunk nyugatnak M. H. Bolszóv,¹¹⁶ H. H. Balówka¹¹⁷ és Kulikow irányába. A dandárunk utóhadát az én századom a ½ negyedik század és a géppuskás osztag képezte az én parancsnokságom alatt s örültem, hogy az én századom és én kaptuk ezt a nehéz feladatot, bár tudtam, hogy az ellenséggel való találkozás esetén századommal szívós és kíméletlen harcot kell vívnom, hogy fődözzem a dandár vissza vonulását s mintegy 7.000 ember életét. Örültem, hogy mindenki szeme rajtam lesz s tudom, hogy igen sokan irigykedtek ezért is, a mint én is irigykedtem, midőn az ezred 8. századját külön feladattal – hírszerző különítmény szolgálattal akarták az előző napok egyikén megbízni.

Én persze a menetvonal mellett lévő hegyekre és dombokra lovagoltam előre kémlelni a terepet jó messzelátómmal s derék lovam mintha csak megérezte volna, a látcsóval való szemlélés alatt mozdulatlanul állott, ő maga is mindig oda fordult okos fejével a merre én távcsöveztem füleit folyton hegyezve s nyöszörgésszerű nyerítést végezve, ha egy-egy lovat látott a

¹¹⁵ Értsd khaki vagy keki színű.

¹¹⁶ M. H. Bolszóv (Galícia, ma Ukrajna) Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXX. szelvény.

¹¹⁷ H. H. Batówka (Galícia, ma Ukrajna) Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXX. szelvény.

mérföldekre terjedő dimb-dombos láthatáron feltűnni. A helyzetet szinte megértette lovam, mert az ellenség előtt soha sem nyerített hangosan, de viszont jól megjegyeztem, hogy minden lovat észre vett s így a lovasságot előre jelezhettem nekem s az is beigazolódott, hogy igen jó szeme van, a mit épen az ellenkezőjéről szoktak állítani a lovaknál. Ekkor éreztem, hogy lovam nem csak velem van teljesen össze forrva, hanem a szolgálattal is s kedves játékos jó kedve mellyel sok kedves percet szerzett nekem, nem csak értelmet, hanem más átlatok felett szellemi felsőbbiséget is biztosított. Sok minden más jel arra is bizonyított, a mit én mások ellenében mindig állítottam, hogy a jó lovasnak a ló lelkületével is kell foglalkoznia s az idomítás nem a czomb és szárban kezdődik, hanem a léleknél, a mit a lovas szabályzat sehol sem ismer.

Utunk egy hosszú erdőszél mellett haladt el hol a fák között haladva, hol a fák között kitérve baktatott rajta dandárunk kettős rendekben; midőn egy alkalommal magam is az útra tértem egy domb tetőről, hol kémleltem, Festl altábornagy lovagolt hozzám s megparancsolta, hogy hozzam az ezred parnok¹¹⁸ tudomására, hogy látta századomat, mely oly szépen menetelt el előtte, mintha díszkivonulás lett volna. A századomnak pedig 3szor-4szer odakiáltott:

„Jól van fiúk.” „Derék gyerekek vagytok!”

Talán 10 perc múlva oda jött ezred parancsnokunk s kissé szégyenkezve mondtam el dandár parancsnokunk dicséretét, bár bensőleg igen örültem a dicséretnek, mert ezred parancsnokunk nem valami nagyon kedvelt, holott oka sem volt rá, hogy haragudjon reám, miután május 1én vette csak át az ezred parancsnokságot. Így kellett, hogy az előző ezred parnok befolyása alatt álljon, ami önállótlanyságot, saját énjének sutba dobását jelentette s annál is inkább nem lett volna szabad felülnie neki, mert előző ezred parancsnokunk emberismeretével szégyenletesen blamírozta¹¹⁹ magát, – 2 kiválasztott egyéne (: tiszt :) kerülvén sikkasztásért vizsgálat alá, megkárosítván a tiszt kar vagyonát 16.000 koronával. Pedig ezeket az egyéneket a tisztikar elé, mint bálványokat tölta oda..... A bálványokért és H. ezredes szeretetéért pedig fizetjük a fenti összeget személyenként és koponyánként 150-200 koronájával.....

Reggel 8 és 9h között a dandárunk végéről (: mely hátra menetben az élt képezte :) tehát a főcsapat biztosítatlan részéről szórványos tüzelés hallatszott. Ezt azért emelem ki, hogy kitűnjék, hogy csapataink felderítése mennyire tökéletlen volt, a mely hiba nem a dandár parancsnokunkat terheli, kinek

¹¹⁸ Nyirjesi Létay Gyula a m. kir. 8. (lugosi) honvéd gyalogezred parancsnoka.

¹¹⁹ Blamáta, lejáratta.

összesen 6 huszárja volt, hanem a hadosztály parancsnokságot, ki egy lovas osztállyal (: 3 lovas század = 450 lovas :) rendelkezett; dandárunk ugyanis most is hadosztály kötelékben volt s csak a másik dandár más útvonalon menetelt.

Eme gyenge tüzelés ideje alatt Létay ezredes mellettem lovagolt s azon kérdésemre, hogy miért menetelünk hátrafelé, azt válaszolta, hogy a csapatoknak magukat rendezniök kell, öltözet, felszerelés, élelmezés és lőszer tekintetében s valószínűleg Lembergig megyünk vissza, hol a „vár” földözete mellett ez lehetséges lesz, s akkorra beérkezik a hadosztályunk lőszer telepe és 2 hiányzó zászlóalja, melyek még vasúti szállításban vannak. A „vár” szót idéző jelbe azért tettem, mert Lembergnek modern értelemben vett vára nincsen, csak futólagos erődítések védik, melyek a háború ideje alatt lettek volna kiépítendőök; ellenben a természet oly zseniálisan körül bástyázta hegyekkel és hullámokkal, hogy ideális várrá lehetett volna átalakítani.

De hisz’ erről még lesz szavunk!

A dandárunk menete mind szaggatottabbá vált rövidebb-hosszabb megállókkal, mikor a csapatoknak szigorúan fedezniük kellett magukat. E megállásokat arra használtam fel, hogy derék lovamat megabrakoltassam a földeken kint heverő zab kévékből, melyek fejét lovam az álladó láncz levétele mellett boldogan fogyasztotta el. Rövid idő múlva már számtalan lovas követte példamat, tudva azt, hogy lovaik sem az esti, sem a hajnali abrakolásban nem vettek rendesen részt s a menet alatt – lovam szokásától eltérőleg – minden közelibe erő zöld galyat és kórót leszaggatott, mintegy figyelmeztetve, hogy rendes abrakolásban nem részesült.

A megállásoknál utóvédelemmel persze hátra felé vettem arcot s legtöbbször a véggel rajvonalba fejlődtem, azonban hátulról, a honnan a biztosítás szerint az ellenség várható lett volna, ellenség nem mutatkozott.

Reggel 8h körül, midőn a nap már magasan járt, s erős forróság ígérkezett, a mi Galíciában a 32–35° Celsiusra is felszökött, – dandárunk az erdő szélén megállott; lovasított tisztjeinket egy domb felé, mely az erdő szélétől 150 x-re lehetett, – látom előlovagolni, utána a lópartók igyekeztek futó lépésben gyalogosan baktatva a mély homokú szántásban.

Az utóvédtől, hol minden intézkedést Kudelka főhadnagynak¹²⁰ mint helyettesemnek kiadtam, magam is előlovagoltam, hol nagy érdeklődéssel nézték távcsövekkel tisztjeink az előterepet a mely menet vonalunktól jobbra s

¹²⁰ Kudelka Gyula m. kir. 8. honvéd gyalogezredbeli főhadnagy, aki a Katonai Érdemkereszt hadidíszítményes 3. osztályával lett kitüntetve. HK 1914. 76. szám 698.; Ehrenbuch 1917. 244.

menetirányunktól északra esett Kulikow irányában, mely község körül már egy ízben majdnem egy „vak támadást” csináltunk hadosztály parancsra. Kulikow „székes egyháza” hármas óriás kupolájával, azok fehér pala tetejével tündéri játékot játszott a napsugár, melynek izzó tűzében párologtak az amúgy is száraz domboldalak s szántóföldi vetemények. A „székes egyházat” azért körítem idéző jelbe, mert a templom Kulikow nagyságához képest tényleg a „székes egyház” szerepét tölti be; ez egyike azoknak a muszka részére épült templomoknak, a melyeknek hivatása nem csak a vallás ápolása, hanem, beton pinczéiben lőszert tartogatni, kupoláival pedig tűzérési célpontul is szolgálni, másrészt kézzel foghatólag regélni a község szegényebb de nagyobb számú lengyel lakosságának a muszka „hatalmáról”.¹²¹

Pár perc alatt együtt volt a tiszt kar, sőt a gyalog tisztek egy része is, kik közel voltak csapattal az intézkedések kiadásának helyéhez.

Dandár parancsnokunk előbb tájékoztatott bennünket a harc helyzetről. A terep Kulikow irányában tőlünk észak felé az ellenséges állás felé szelíden lejtett mintegy 6–700 x re, ott egy elég nedvesnek látszó 60–100 x széles rét mutatkozott s azon túl elég szelíden ismét emelkedett a talaj egész a látóhatár széléig, a völgy talpától mintegy 1000 x-re, – mely felett Kulikow hármas kupolája állott ki. A Kulikow felől látható domb tető szélétől valamivel lejjebb egy czérna vékonyságú majdnem egyenes sötétes vonal volt látható, melyet csak gyakorlott szem tudott észre venni. Embereket csak látcsővel lehetett látni, a mint földet dobáltak ki az árokból, s látszott, hogy szándékunkról tudomással bírnak s a harc területet rendezik be.

Dandár parancsnokunk röviden és igen katonásan adta ki harc intézkedéseit s mint minden alkalommal, úgy most is valósággal elragadta tiszt karát bátor, egyenes, nyílt kijelentéseivel, figyelmeztetéseivel és szeren¹²² (sic!) kívánataival, a melyet elbocsájtásunk előtt hangosan leadott. Én egy csendes „éljent” eresztettem meg, de tisztjeink nem merték megreszkírozni.¹²³

Az intézkedések szerint a 7. ezred a balcsoportot, a 8. a jobb harc csoportot alkották s a harc terület közepén elválasztó vonalul azon egyenes, mely az intézkedés kiadás pontjától egy széna boglya csoportig húzódott. A tisztek erre szét lovagoltak s ezredünk mely az erdő szélén állott kettős rendekben hátra arczot csinált s Létay ezredes az ezredet előbb vagy 500 x-t keletnek vitte az

¹²¹ Az 1901–1906 között neobizánci stílusban épült Nagyboldogasszony-templomról lehet szó.

¹²² Szerencse.

¹²³ Megkockáztatni.

ezredet, majd északnak kanyarította el egy eléggé fedett kis kocsí úton, mely egy falucskába vitt, – melyet Zwertovnak¹²⁴ nevezett meg előttünk. Az ezred élét a 4. század Kudelka főhadnaggyal képezte, beosztva hozzá a géppuskás osztag, míg a főcsapat élét én képeztem az 1. századdal, parancs folytán mintegy 400 x re követve az említett elővéd századot. Miután a látott ellenséges vonaltól alig voltunk 2000 x en túl, – a távolságot és a kettős rend alakzatot nagyon is veszélyes alakzatnak tartottam s mintegy kérdőleg néztem ezred parnokunkra, a ki még a megindításon kívül semmiféle intézkedést nem adott. Ezen alakzatban, melyben az ezred majd 4000 x hosszú volt, egy tüzérségi tűzzel való rajta ütés katasztrofális jellegű lehetett s hogy ily alakzatban előnyömulni merészkedett, azt csak annak tudom be, hogy még nem ismerte a tüzérségi tűz fizikai és erkölcsi hatását s főleg nem az oroszét, a mit azonban jó formán perczek múlva megismerhetett.

Tehát így kettős rendekben meneteltünk be Zwertowba, mely a már általános ismertett lengyel községek típusától annyiban tért el, hogy tömörebb volt építkezésében. A falunak 2 utcája volt az egyik a melyen befelé haladtunk, mely az ellens. arcvonalra merőleges volt s egy a mely ezen keresztbe állott, tehát az orosz arcvonalra párhuzamos volt. (22. ÁBRA)

Midőn ezen alakzatban az észak felé haladó utcának északi kijáratát a Kudelka-század elérte „állj” lett elrendelve s a kürtösök a század parnokokért lovagoltak hátra.

Pár percz múlva Artner százados¹²⁵ kivételével mind együtt voltunk Létay ezredes körül, ki a falu legészakibb sarok épülete mögött, egy alacsony gyümölcsös kertben állt lován, – a nagy meleg daczára fekete köpenyben, azon fekete pelerinnel, orrán pápaszemével igen különös látványt nyújtva a szemlélőnek, a mihez hozzátartozott különösen felhúzott vállai, melyek nyakát teljesen elfedték.

Álltunk – vártunk körülötte, hogy megszólaljon 5 perczig, – 10 perczig, – semmi! Közben segédtsíztje leszáll a lóról s e pillanatban eldördül az első ellenséges ágyú..... A lovak megtorpannak, az egész csoporton az idegesség vett erőt, míg a legénység az utcáról futva menekül a jobbra – balra levő házak oltalma alá. Mi pedig lestük, hogy hol robban szét a lövedék; az egyiket követte második, harmadik 100-adik, melyek fejünk felett szállottak el rémes bűgást

¹²⁴ Zwertów (Galícia, ma Ukrajna) Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXX. szelvény.

¹²⁵ Felső-szentmiklósi Artner Sándor m. kir. 8. honvéd gyalogezredbeli százados, aki a Katonai Érdemkereszt hadidíszítményes 3. osztályával lett kitüntetve. Ehrenbuch 1917. 94.

hallyva, egyik másik sivítva sírva a levegőben, a mint szakították, préselték, fúrták azt. A helyzetünk nem volt rózsás s egészen bizonyos, hogy fel lett állásunk fedezve, mert a falu utcáját mértani pontossággal lőtték s a házak a gránátok és srappelék ellen semmi fedezést sem nyújtottak...

S mi csak vártunk... vártunk lovon ülve, hogy végre megszólal a mi ezred parancsnokunk s talán mégis lesz valami intézkedés, hisz a harc közben minden perc drága s a támadásnál még ezerszer inkább, pláne találkozó harcnál, mint ez is volt; a mi az idő és tér gyors pillanatnyi kiaknázását megköveteli. Magunk között bizonyos türelmetlenségi mozdulatokat és kifejezéseket használtunk mintegy értésére adva ezredesünknek, hogy az idő drága, annál is inkább, mert hátul többször ordítást hallottunk a község vége felől s így tudtuk, hogy a lövések csapatainkat érték.

Végre eszmélt Létay is, s azt mondta, hogy az urak ne türelmetlenkedjenek, nem intézkedhetem, míg valamennyien együtt nincsenek.... Artner százados még hiányzik. E közben megpillantotta Szentmiklóssy századost, hogy lóról szállt, a mi különben mindenképen megokolt volt – gúnyosan rá szólt:

– „Tessék csak lovon maradni százados úr!” ekkor tűnt föl nekünk, hogy tulajdon képen miért is vagyunk lovon, hisz várni gyalog is lehet, a lovak úgylis fáradtak és éhesek s a harchoz úgy sem szabad lovon maradni s innen csak a harc kezdődhet már, hisz az ellenség alig 2000 x re feküdt.

Talán 25 perc is eltelt ezen várakozásban, míg Artner százados megkerült az ezred legvégéről, jelentve egyúttal, hogy az ezred végébe 2 gránát vágott be, Molnár alezredes 2 lovát ölte meg, 3-4 embert és egy lovászt megsebesítve...

Ezen 25 perc alatt hasznosan töltöttem időmet, mert a lovam 2 nyeregtáskáját, a Gyulai táskámat¹²⁶ és összes zsebeimet megtöltöttem almával, a mit a fejem felett levő fa mintegy kényszerítőleg kínált ... s de okosan tettem! (23. ÁBRA)

Mondanom sem kell, hogy ez a tétlen várakozás, ebben az alakzatban, a feltétlenül felesleges sebesülések hallása, a Sztmiklóssy szdshoz intézett gúnyos kifejezések ezred prnokunk iránt bennünk minden bizalmat megingatott, a mely különösen a fiatalabb század parancsnokokban hangos kifejezéseket is váltott ki később.

¹²⁶ A feltalálójáról gr. Gyulay Ferenc (Pest, 1798. szept. 1. – Bécs, 1868. szept. 1.) cs. kir. tábor-szernagyrról elnevezett, derékszíjon vagy vállon átvette viselhető, az 1860-as évektől elterjedt bőr oldaltáska, amelyben a tisztek iratokat, térképeket, írószereket, apróbb értéktárgyakat, némi enni és innivalót tartottak. REST-ORTNER-ILMING 2002. 447. színes ábrával; SÁGVÁRI 2010. 232-233. színes ábrával.

Végre megszóllalt a mi ezredesünk úgy intézkedett, hogy Kudelka főhadnagy századjával az ellenséges állással egy magasságban levő hullámra előre megy, az ott levő kis négyszögletes fenyő erdőcskét megszállja s ott az ezred jobb oldalvédjét fogja képezni s az ezred pedig az ellenséget balszárnyán fogja megtámadni. (24. ÁBRA)

Egyelőre a harc alakzat a falu északi szegélyén veendő fel, de a támadás majd csak akkor indulhat meg, ha ő ezt elrendeli, ha majd Kudelka századjával a kis erdőcskét eléri.

Alig kaptuk meg az intézkedést már is rohantam századomhoz tisztjeimmel közölni a harc intézkedést, kik már türelmetlenül vártak, mert hisz majd egy óra telt el tétlenségben, – mialatt az ellenségnek időt adtunk arra, hogy alaposan beassa magát, a miben amúgy is művész volt, a tüzésége pedig belőhesse magát a község szélére, a hol felfejlődünk kellett.

Ennyi intézkedésbeli tétlenség mélyen felháborított bensőleg már, de az intézkedés harczászati része, formálisan megundorított!

A ki a fenti kis vázlatra néz, az rögtön láthatja, hogy ha a helység északi szegélyén vesszük fel a harc alakzatot, – a mint az tényleg meg is történt, – úgy vagy a nedves réten vagy fent a magaslaton kell egy 90°-os arczváltást csinálni, a mi 2000 x távolságon teljesen lehetetlen, pláne tüzéségi tűzben, a mit a hosszas várakozás után nem csak remélni lehetett, de abban már is bizonyosak voltunk, mert hisz folyvást tüzéségi tűzben állottunk. A szabályzat elrendeli, hogy a harchoz a csapatok úgy indíttassanak el, hogy a tűz körletben már csak egyenest előre kelljen menniök. Ez sarkalati tétel, a mely ma épen oly fontos, mint 50 év múlva lesz. Ezen intézkedés mellett nem mi támadjuk oldalba az ellenséget, hanem előbb bennünket lönek oldalba s ki tudja, hogy marad-e majd annyi erőnk, hogy a támadást keresztül vihessük. Így vagy távolabb keletre kellett volna elhúzódnunk pár ezer lépéssel, a mit a sok tétlenség helyett megtehettünk volna s ez lett volna a helyes vagy ott a hol állottunk a község nyugati szélén kellett volna arczba fejlődni s a támadást megindítani nyugat felé miután az orosz jobbszárny ismeretes volt.

Az intézkedés kiadása után egy csomó kerítést kidöntve, patakokat átugorva törtettünk a község északi szélén kijelölt helyünkre, hol lepleztük magunkat, – mi közben gránát-gránátot ért. És a mi tüzéségünk mit gondoltok mit csinált? Előbb hosszú ideig várt, – azután félóránként egy-egy lövést adott le, később azzal indokolva, hogy lőszerünk kevés volt s remény sem volt arra, hogy hamarosan lőszer pótlást kapjanak, hiányozván a honvéd hadosztálynak

a lőszer telepe, tehát egyik legfontosabb szerve, a mire harcz közben számítani lehet. (: Prehál tüzér százados előadása :)

Talán 10 perc után mindenki helyén volt s a harcz alakzat fel volt véve a község szegélyen.

S ezzel kezdődött ismét a várás és a várás és megint a várás. Azaz majdnem 1 órát töltöttünk itt el rettenetes tüzéségi tűzben, mely a falut már több helyen ki is gyújtotta. Én a legénységem előtt pár lépésre feküdtem s magyaráztam a helyzeteket és lehetőségeket, midőn előttünk 5 lépésre egy vad gránát csapott a földbe óriási földcsomót hányva ránk, miközben egy darab tuskó részlet úgy esett le előttem, hogy épen szivarom hamuját verte le, de bántódásom nem esett. Jó ízű kaczagtunk az eseten s mindenki szerencsémét magyarázta. Hát bizony, ha fejemre esik épen elég lett volna!

Hogy egy ilyen egészen kis tréfa, a mit ennek kapcsán megeresztettem, milyen hatással lehet, azt azzal illusztrálom, hogy legénységem, mely eddig a szokatlan helyzettől szinte mozdulatlanul feküdt, pár percz múlva már cigarettát sodort s vígan szipogatta azt, míg 3-4 en engedélyt kértek, hogy a közelben látszó 2 almafát lerázhassák, a melyekből nekem is juttattak, mondanom sem kell, hogy a legszebbeket.

Hogy srapnelek és gránátok nyomán sokszor kélt egy egy jajgatás v. ordítás, a hosszú aczvonalon arról talán emlékezni sem kell, – mire a sebesültvivők és gyógyszerológák szaladgáltak kötszereikkel, a község déli részére vivén sebesültjeiket.

Mint utólagosan tudtam meg, ez a hosszú várás azért történt, hogy a mi tüzéségünknek ideje legyen az ellenséges tüzéség leküzdésére!

Hát szépen küzdötte le!

Az orosz tüzéség pedig e rettenetes várás alatt úgy belötte magát, hogy pont a község szélét képező nád kerítést lőtte, mely recsegve ropogva tört össze papirosként, rája hulva a gyümölcs fák ága vagy egy-két födeles csűr, melyek a falu széléig kiépültek.

Hogy, innen menni kellett azt már vak is látta s ha előre megyünk és kibújunk a falu leplezése alól, sőt végre hajtjuk a nyílt terepen a tervezett arcváltást és támadást, úgy sem lehet nagyobb fizikai és erkölcsi veszteségünk, mint így volt.

De mit rendelt el helyette Létay?

A község széléről a hátra vonulást a mintegy 100 x-re levő utczáig, a hol a további parancsig a további várást rendelte el. De muszka tüzér nem hiába járt

a japánhoz iskolába¹²⁷ s pont az utcát vette tűz alá. Talán 20 percig lehattunk itt s a csapatok között meglehetősen keveredés állott be s azokat az út árkában rendeznünk kellett. Bár első nap voltunk tüzérségi tűzben, mégis olyat láttam a legénységtől, a mit nem fogok elfelejteni. Néhány érett szilváért úgy nekiesetek a fának a legények, hogy karddal kellett elűzni onnan őket, sőt később felmásztak a fákra, pedig oly közel jártak a tüzérségi lövések, hogy a fák hajladoztak utána. Ezt a kis fegyelmetlenséget annak tudom be, hogy 19 órája legénységünk mit sem evett s a kínálkozó alkalmat épen úgy nem akarta elszalasztani, a mint én sem, az intézkedések kiadása előtti vásár alatt.

A míg az utca árkában feküdtünk az utca tulsó oldalát képező csupasz liba gyöpöt, a mely kissé emelkedett már, a gránátok úgy felborzolták szemünk láttára, mintha disznók túrták volna fel, azzal a különbséggel, hogy méteres mély gödrök tátongtak nyomában. Hogy itt maradni nem lehetett az csak természetes volt, de azt igazán nem hittem, hogy eredeti tervünk teljesen föladásék. Pedig úgy történt!

Ebben az egy csatában, hol lövés estig ezredünk részéről alig esett, bent volt a szabályzatunk által felsorolt összes hibák:

- 1.) Tétlenség és habozás
- 2.) Ingadozás a parancs adásban,
- 3.) Kezdeményezés hiánya
- 4.) Merészség az elhatározásban mely a kétes esetekben jobb

A tüzérségi tüzet előfelé átlépni csak ép olyan, vagy még kevesebb veszteséggel jár mint hátra felé! S ha előre mentünk volna, úgy feladatunk megoldásához jutottunk volna közelebb s íme mit csinál a 8. ezred?

Elrendelik a vissza vonulást a legvadabb tüzérségi tűzben s a visszavonulás egy hegytetőn keresztül történik, hol a 3000 x hosszú ezred kettős rendekben fut föl szántáson temetőn át, hol a kőkeresztek ezer darabban freccsennek szét a srapel nyomán s a kövek úgy kopognak tőle, mintha jégeső verné! Még az volt a szerencse, hogy a rettenetes futásban az emberek jól szétszaladtak a veszedelem nagyságát csökkentve némileg így.

Még így futás közben is feltűnt nekem, a temető csodálatos festőisége, gondozottsága, a mi a lengyelek vallásosságára mutat. A temetőben 4 csodaszép és

¹²⁷ Az első világháború idejében még közelmúltnak számító 1905-ös orosz–japán háború eredményeit nem csak az orosz, hanem szinte valamennyi ország hadereje – így az Osztrák–Magyar Monarchiáé is – igyekezett hasznosítani. Ilyen témájú korabeli kiadvány pl. SCHMID 1907.

magas hársfa állott közöttük a feszülettel, a melyek összessége volt bizonyosan a tüzérségi célpont.

Midőn 7–800 x-ses futás után a temető domb tulsó oldalára értünk azt hittük, hogy talán nyugtunk lesz a muszkától, azonban ide is elkísért a gránátjával, srappelljaival s a völgy hajlás, melyben egy száraz réti patak medre volt nem adott elég menedéket. Itt azonban már szusszal nem bírta a legénység s midőn az első muszka ágyú megszóllalt lefektettük mind addig míg a mind a 8 ki nem lőtte magát, a mikor a futó lépés megkezdődött megint.¹²⁸ Így futottunk mintegy 1000 x-t, folytonos „feküdj” és „futó lépés”ben a melyet később már a legénység maga ordította.¹²⁹ A völgy hajlás keleti irányban egy sűrű erdőbe vitt s ezen futottunk mi is be, a hová már csak vékonyan hullott a tüzérségi lövedék. A 30 fokos déli hőségben jól esett a fák és bokrok hűse, de torkom annyira kiszáradt, hogy nyelni nem bírtam. Elő az almával! Megettem mind a 14-et s bár kértek, de nem adtam senkinek! Az erdő melybe értünk ugyanaz volt, mint a mely mellett reggel elhaladtunk s dehogy hittük volna akkor hogy mindjárt az első napon ily csúfosan futni fogunk, még pedig parancsra, bár azt sem hittük épen ekkor, hogy ez a nap mily dicsőséggel fog végződni! Csak az erdőben, midőn már biztonságban voltunk, jutott eszünkbe a Kudelka század, melyet ezredünk sorsára bízott s a mely így bizonyosan vagy hadi fogságba került v. teljesen megsemmisült. Valósággal lázongtunk bensőleg a mai napi hallatlan és példátlan könnyelműségéért ezredesünknek, kiben minden katonai antitalentumot sűrítve láttunk.

S mit gondoltok, hol volt ő most?

Őt nem találtuk sehol s ő rá nem is emlékezett senki, hogy a falu elhagyása óta vlki látta volna. S így az ezred parancsnokságot Molnár alezredes¹³⁰ vette át az orsovai zlj¹³¹ parancsnoka, a ki járőröket küldött ki a felkutatására. Az erdőben rendeztük ismét csapatainkat, mert a keveredés a századok között lehetetlen volt, pláne midőn az erdő első részébe értünk, mely alfás,¹³² és sűrű

¹²⁸ Az orosz tüzérség ütegei 8 lövegből álltak. Amíg az ágyúkat újra töltötték, némi ideje volt a tűzben álló ellenséges csapatnak, akik a tüzelés közben magukat fedezendő lehasaltak, ismét továbbfutnia.

¹²⁹ Mármint a legénység (is) ordította a vezényszavakat.

¹³⁰ Péterfalvi Molnár Elek m. kir. 8. honvéd gyalogezredbeli alezredes, aki a Vaskorona Rend hadidíszítményes 3. osztályával és a Katonai Érdemkereszt hadidíszítményes 3. osztályával lett kitüntetve. Ehrenbuch 1917. 281.; HK 1914. 76. szám 698.

¹³¹ A m. kir. 8. (lugosi) honvéd gyalogezred III. zászlóalja, amely a világháború előtt Orsován állomásozott.

¹³² Értsd sűrű volt benne az aljnövényzet.

bozótos volt. A rendezést, mely már egy szállas bükk erdőben történt, elrendelt pihenő követte, mikor a legénység halálra fáradtan dőlt hátra bornyujának.¹³³ Mások szükségletüket végezték, diszenterias körülmények között a miket még a déli hadszíntérről hoztak magukkal. Én pedig századomat névjegyzék szerint őriztettem ellen hogy a hiányzókat megállapíthassam, mely alkalommal a szakasz parnokok jelentése szerint századomtól 7 ember hiányzott, közöttük egy legügyesebb magyar altisztet valami Báti István nevű tizedes is. A veszteség aránylag nem volt nagy s ha minden században csak ennyi volt, úgy az egész ezred az egész délelőtti tüzérségi tűzben kereken 80 embert veszített, – igaz, hogy cél és ok nélkül, egy ember könnyelműségéért. Ha előre mentünk volna akkor még ennyi veszteség sem ért volna, mert mozgás közben kevesebb, mintha állunk, mint Zwertownál volt. De a futásra nem lett volna példa az ezredben s talán Tamássy altábornagy¹³⁴ sem használta volna azokat a súlyos kifejezéseket a 23. honv. hadosztály prnokság átvételekor;¹³⁵ a mit használt Prsemyslben, hogy a 8. ezred „nem tüzérségi tűz álló!” Ellenkezőleg a leírt eset épen az állítása megfordítottját mutatja. (25. ÁBRA)

¹³³ Bornyú vagy borjú a gyalogos legénység marhabőrből készült, négyszögletes alakú, a táskarészre teljesen ráhajló szőrös fedelű háti bőröndjének (Tornister, Kalbfelltornister) általánosan használt korabeli köznyelvi megnevezése. SCHMID 1915. 763–764. ábrákkal; REST-ORTNER–ILMING 2002. 444. színes ábrákkal; SÁGVÁRI 2010. 240–241. színes ábrákkal.

¹³⁴ Tamássy Árpád, fogarasi (Kőhalom, Brassó vm. 1861. dec. 9. – Budapest, 1939. jan. 31.) cs. és kir. tábornagy. Nagyszébenben gimnáziumot, Máhrish Weisskirchenben katonai alreáliskolát (1875–1878), Bécsben Katonai Műszaki Főiskolát végzett (1878–1881). 1881. aug. 18-tól hadnagy a cs. és kir. 2. műszaki ezredben. 1882-ben részt vett a dalmáciai felkelés leverésében. A bécsi Hadi Iskolát (vezérkari tanfolyam) 1886–1888 között végezte el. Ezután különféle vezérkari beosztásokban, illetve a király katonai irodájában szolgált. 1897. nov. 1. őrnagy. 1902-től zászlóaljparancsnok a 18. (soproni) honvéd gyalogezrednél. 1904. szept. 7-től a m. kir. Honvédelmi Minisztériumban (4. osztály vezetője, 1. osztály, vezetője, III. ügycsoport főnöke) szolgált. 1904. nov. 1. ezredes, 1910. nov. 1. vezérőrnagy, 1913. nov. 1. altábornagy. Ekkor saját kérésére áthelyezték a m. kir. Honvédséghez. 1914. jún. 2-től a cs. és kir. Hadügyminisztériumban csoportfőnök. 1914. szept. 5-től 1915. márc. 22-ig a m. kir. 23. (szegedi) honvéd gyaloghadosztály parancsnoka. Ilyen minőségében csapatai Przemysl őrsgének legütőképesebb részét képezték. 1915. márc.–1918. febr. között orosz hadifogságban volt (Szimbirszk, Birjuc, Zadonsk, Szápozok). 1917. aug. 13. tábornagy. 1918. márc.–ápr. a m. kir. 20. (nagyváradi) honvéd gyaloghadosztály parancsnoka, 1918. ápr.–júl. a cs. és kir. XXII., majd 1918. júl.–okt. a cs. és kir. IV. (budapesti) hadtest parancsnoka az olasz harctéren. 1919. jan. 1-jén nyugállományba helyezték. Ezután megbecsült világháborús hősként Budapesten élt. Halála előtt tagja volt a Szálasi Ferenc-féle Magyar Nemzetiszocialista Pártnak. Sírja Budapesten, a Farkasréti temetőben található. GEŐCZE 1922. 226–227.; ÖULK 1938. 195., 198.; BAJA–LUKINICH–PILCH–ZILAHY II. 223.; RAVASZ 2000. 656.; BALLA 2010. 303–304.

¹³⁵ 1914. szept. 5-én. ÖULK 1938. 198.; RAVASZ 2000. 252.

Miután dut. 4h-ig Léтай nem került elő, Molnár alezredes az ezredet az erdőből hátrafelé harczalakzatban kivezette; keletről a 2. zlj., nyugat felől az 1. zljjal. Az erdőszélről a vissza vonulás előbb harcz alakzatban, utóbb menet oszlopban történt Udnówon¹³⁶ át az attól délre eső platóra. A falun több ponton törtünk át, kerítéseket és kapukat döntögetve ki, hogy a csapatok ne egy oszlopban meneteljenek s egy tűzérési tűz esetén mentül kevesebb veszteséget szenvedjünk.

A falun egy patak 2 ága is zúgott keresztül s mi térdig érő vizet gázoltunk, nem lévén elegendő a közlekedésre az az egy száll gerenda a mit a lakosság használt.

A falu, mint minden lengyel falu, igen festői volt zsilipeivel, malomgátaival s engem Rákóczy hajú öreg lengyel nagy csöbör aludt tejel kínált meg. Mondanom sem kell, hogy milyen jól esett, hiszen kerek 24 órája semmit sem ettünk s ahogy nagy sebtiben ittam, végig öntöttem vele zubonyomat is s császár szakállam, mely ekkor már tekintélyesen meg nőtt, csak úgy csöpögött az aludt tejtől. A fekete zabkenyér pedig minden cukrász süteménynél jobban esett. Arra persze nem is gondoltunk, hogy talán megmérgezve legyen pedig, hogy lengyel vagy orosz volt-e a lakosság nem is tudtam. A lengyelt azonban nemes szíve, az orosz lakót nagy önérzete jellemezte e vidéken. Az utak és utcák mélyen be voltak vágódva e vidéken, jellegezve, hogy agyag területeket járunk, eltérőleg Galícia más homokos vidékeitől.

A platón ezredünk ismét harcz csoportosítást vett fel, hol talán félórai ott tartózkodás után az 1. zlj Udnów északi kijáratán át Zvertów¹³⁷ felé támadásra rendeltetett.

Hogy feledésbe ne menjen, meg kell említenem, hogy a 7.ik honvéd ezred ezen egész idő alatt harczban állott azon helyen hol reggel harczba rendeltetett, rendületlenül küzdvén a győzelemért, tőle nyugatra pedig a hadosztály többi ezredei harczoltak, – míg mi fáradtunk szenvedtünk és épen úgy vérzettünk mint a többi; csak nem harczoltunk a nagy közös cél érdekében. Ime egy parancsnok, micsoda klasszikus példáját adhatja egy vereségnek, melynek csírája egyedül benne fészkel s terebélyes fává általa és rajta keresztül nőhet csak.

Az 1. zlj elővédjét a századommal én képeztem s alig indultam el s hagytam el a falut s annak egy keskeny hídját, midőn a tőlem 300 x-re lévő kis erdőcske dombján muszkákat pillantottam meg, kik ide oda bujkáltak a kis eleven színű

¹³⁶ Udnów (Galícia, ma Ukrajna). Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXX. szelvény.

¹³⁷ Helyesen Zwertów (Galícia, ma Ukrajna). Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXX. szelvény.

erdőske alfái között. Rögtön rajvonalba mentem át századommal s a tüzelést rendelttem el, midőn hátulról vágtatva jött egy kürtös, hogy azonnal vissza vonuljak a faluba az ezred többi részéhez, mert vissza vonulás lett elrendelve. Ez fájt csak igazán, mert most biztosra vettem, hogy dandárunkat megverte már az ellenség a mihez hozzá járult az is, hogy ezredünk egész nap tétlenkedett s a tényleges harcban nem vett részt. A szégyen érzete egész dühössé tett.

Ezredünk erre délnyugat irányában a vissza vonulást megkezdette; az út előbb nyílt terepen vitt s már ekkor láttuk, hogy helyzetünk az ellenség által felfedeztetett, az a tarló ugyanis hol ezredünk állott azelőtt csak úgy füstölt a sok gránáttól; erre pánik szerű futásba kezdett a legénység s a hosszú kettős rendek magas port vertek föl, a mit az ellenség észre véve belénk srapnelezett. Végre egy mély útba értünk mely egy nedves völgybe kanyarodott be, hol mintegy 4000 x futás után végre lélegzetet vehettünk s fölülhettem lovamra is. Itt már a mi tüzéségünk állott s keményen viszonzta a tüzet! (26. ÁBRA)

Ezen hátra futással, majd nyugatra való kitérésünkkel elértük azt, hogy ezredünk a dandár, illetve hadosztályunk háta mögé került, s önálló jobb csoportból, tartalék viszonyba jutottunk; ekkor már lehetett esti 6 óra s a nap közeledett a látóhatár széle felé. A hadosztály többi része ez ideig keményen állotta a harcot egész napon át s dandár parancsnokunk, ki e napon reggel valamenynyünknek sok szerencsét kívánt, ezredünket harciba rendelte, mely eddig futott, bujkált, éhezett és vesztett.

S íme, hogy hogy nem, meg kerül Létay is,¹³⁸ zordan nézett csapataira, melyet a déli órák óta elhagyott, melyet a parancs nem teljesítésével jóformán demoralizált s a hátrálás elrendelésével, a mely csak futásban történhetett, bele vitte a pánikot a csapatokba s alig hittem, hogy valaha oly fényes hadi tényleket csinálhassunk vele, mint az ezt követő 21 napi csatáinkban, melyek október hó 31-éig lesznek tárgyalva általam.¹³⁹

Zászlóaljunktól a 2. és 4. század tüzéségi fődözetnek lett kirendelve, míg az én századom és a 3. század 1 szakasza (: Kovács Ferencz hadnagy :) harciba rendeltetett. A századom felét Salacz őrnagy, zlj prnokom,¹⁴⁰ – zlj tartalékul

¹³⁸ Létay Gyula ezredest a Lipót Rend hadidíszítményes lovagkeresztjével tüntette ki a király. HK 1914. 76. szám 698. (Erre Bódy Bence kollégám hívta fel a figyelmemet, köszönet érte.) Ehrenbuch 1917. 255.

¹³⁹ A kézirat 1914. szeptember 2-át követő része végül vagy nem készült el, vagy azóta elveszett.

¹⁴⁰ Endrődi Salacz Iván őrnagyot a m. kir. 8. (lugosi) honvéd gyalogezred I. zászlóaljának parancsnokát a Katonai Érdemkereszt hadidíszítményes 3. osztályával tüntette ki a király. HK

magánál tartotta. Egy 300 x hosszú erdőt kellett megkerülnünk, hogy a harcba belekerüljünk s egy tisztáson 2 szakasz prnokommal (: Alexandrovits hdgy és dr Malomsoky Gyula zls :) felvételtem a harcz alakzatot, – derék lovamat, ki-tűnő lovászzal az erdő mögött hagyva. Egy kis dűlőút 2 oldalán ment a rajvonalunk 3–4 x-re szétnyitódva mögöttünk Salacz kullogott az én 2 szakaszommal idegesen kiabálva az igazodásért és irány betartásért; balról tőlünk a megkerült erdő széle húzódott, melynek északi szélén erős puskázás volt hallható. Itt a 36. menet zlj egy félszázada harczolt egy főhadnagy parancsnoksága alatt; végre felértünk a szántáson a magaslatra, hol csodálatos kép tárult szemünk elé: Zwerkóv hol délelőtt tétlenkedtünk, lángokban állott s előtte sötét mozgó alakokat láttunk ide oda hajladozni puskával kezökben. Az est már felerészben leszállott s így fénye perczről perczre jobban érvényesült. erre vad tüzelésbe kezdtünk, mire a völgyből hasonló felelet jött, ezrével röpült a lövedék felénk, sivítva, bűgva, asszerint a mint közelebből v. távolabbról jött, vagy gurulatokat okozva bukfcncezett a levegőben. Alig 10 perczig állottunk így, midőn jobbról az erdőből, hová Schütz tizedest küldöttem egy rajjal be az oldalunk védelmére, erős puská tüzet hallottam s a golyók máris süvítve csapkodtak le körülöttem. Az est már teljesen leszállott s így látni mit sem lehetett s így a század törzs 2 ügyes emberét küldöttem oda a helyzet megállapítására, míg magam a század rajvonalának közepén állottam, azon a kis úton, mely a dombra felvezetett. Egypár könnyű sebesülés történt már s azok maguktól a földözésbe hátra kúsztak s bizonyosan el is érték az ambulantiát.¹⁴¹ Végre Schütz is megjött 2 drb torzonborz muszkát hozva és egy sebesültünket, valami Brestyin nevű tényleges honvédemet. Elbeszélte, hogy 15–20 muszka rejtőzött bennt, de ő úgy ütött tűzzel rajtuk, hogy puskájukat, ásójukat mindent otthagya menekültek el az erdőből észak felé hol saját csapataik voltak. Ő azért jött be, mert Fellner hadnagyot egy szakasszal Salacz őrnagy a tartalékból ki-rendelte oda s így ő ott felesleges volt. Schütz tizedes rövid harczának eredménye 6–7 halott és sebesült volt, a mit a fogoly is megerősített. Schütz bizony-ságul 5 puskát és 3 muszka ásót is hozott. (27. ÁBRA)

Mindezekért persze annak idején Prsemyslben fel is terjesztettem kitüntetésre.

1914. 76. szám 698. (Erre Bódy Bence kollégám hívta fel a figyelmemet, köszönet érte.) Ehrenbuch 1917. 341.

¹⁴¹ Segélyhelyt, kötözohelyet.

Lassan a holdvilág is kibújt s lágy, bájos fénnel árasztotta el a vidéket, hol még javában zengett az ágyú és süvített a golyó. Zwertow mely tőlünk 3-400 x re lehetett pedig mindig hatalmasabban égett, megvilágítva messze a láthatárt; balról tőlünk hosszú vonalon többször hallottam a „Hurré”! ordítást, a mi muszkánál a Rajtának v. Hurrának felel meg. A mi tűzünk azonban fölényesebb volt s az előttünk hullámokon csakhamar vad visszafutásban láttam menekülni mint kis pontokat a véres fejjel vissza futó muszkákat; újból erős tűz végre is megszólalnak a kürtök s a mi csapataink mennek át rohamba...

S a futó árkokban csak sebesülteket haldoklókat és halottakat találtunk. (28. ÁBRA)

Egy negyedóra múlva teljes vonalon, miénk az orosz állás, a puska és ágyú szó teljesen elült s egy félóra múlva a győzelmi mámortól ittas hős honvéd csapataink gyülekezve állanak a dombtetőn, míg a sebesültvivő járőrök kuttatják az egész harczterületet a sebesültekért.

Az a nap, mely annyi bosszúsággal kezdődött, fényes győzelemmel végződött Kulikow és Zwertov között s körülbelül azon pontra kerültünk vissza a tovább menetnél, a hol reggel az intézkedés kiadás történt.

Étlen szomjan telt el ez a nap s a legénységnek még falat kenyér sem jutott, de volt muszka halott bőven, és dicsőség és elbeszélésre mindenkinek ezer és ezer epizód, hogy öregségére legyen mit elmondani gyermekeinek unokáinak.

Halottam e kereken 2 órás ütközetben egy sem volt, míg sebesültem az egész nap folyamán nem több mint 12-14, a mit 12 órás tűzben létel után nem lehet soknak számítani, pláne, ha az ezred rossz vezetését is figyelembe vesszük.

Még a szeptember 1-ei események közé tartozik hogy a magaslatról történt rohamunk után az égő Zwertow község átkutatására 2 járőrt küldöttem ki; az egyiket Muntyán Béla szolgálat vezető őrmester vezette, ki több kisebb már befurakodott járőrünkkel egyesülve a faluban kemény harczot vívott, a mit a tűz fényénél távolból is igen jól láttunk. Hősies viselkedésének köszönhattuk, hogy az ellenség az égő falu házaiból is hamarosan kitakarodott.

Muntyánt ezen tettéért kitüntetésre is hoztam javaslatba, Prsemyslben, s meg is kapta a 2. osztályú ezüst vitézségi érmet, ugyancsak később a törzsőrmesteri rangot!

Bár az ellenség futva menekült, mégis az általános visszavonulás lett elrendelve Kulikow irányában az ellenség többszörös erejére való tekintettel. Az 1. század a főcsapat utóvédjét képezte ez alkalommal. A hátra menet alatt a hold tündéri fénnel világította be a terepet..... a távolban pedig Lemberg villany

lámpái fénylettek mintegy 50–60 kilométer távolságról. Ismeretlen távolságról ágyúk villanását is láthattuk s több kilométer távolságra elnyúló hosszú fény-sávokat, a poros, füstös levegőben, melyeket Lembergől bocsájtottak ki a terep átvizsgálására, annak erődeiből.

Mi pedig az erdő alatt haladtunk hosszan nyugat felé, erősen vitatva a mai harczokat s feltételezve, hogy győzelmes csatáját a hadosztályunknak Lembergbe bizonyosan meg telefonírozták¹⁴² s reméltük hogy a győzelem híre bizonyosan Bptre is eljut a sajtóba.

Itt meg kell jegyezni, hogy mi tisztek hadosztályunk igazi feladatát még akkor nem is tudtuk, hogy hadosztályunk 7 muszka hadtesttel verekedett győzelmesen!! Feladata pedig az volt, hogy a vissza vonuló lembergi hadtestet, a mely szinte csak megalakulóban volt, hátrvédésként fedezzük.

Igy a vissza vonulást abból a szempontból fogtuk föl, a mint Létay délelőtt jellegette s legénységünk előtt úgyis magyaráztuk meg az ellentétesnek látszó eseményeket: győzni és hátrálni.....!!

Az ezred egy homokos faszoros úton gyülekezett s mindjárt menetelt is azon; csípős hideg éjszaka lévén mi lovas tisztok is gyalogszerrel bandukoltunk. Midőn Kulikowot mintegy 3.000 x-re megközelítettük ott erős puska és géppuskás tüzet hallottunk. Ösztön szerüleg az ezred éle felé lovagoltam, midőn csendes „állj” lett elrendelve. Már az ágyúk is megszállaltak ott s láttuk, hogy Kulikow lövetve van, pedig hadosztály parancsnokságunk ott volt elszállásolva. A puszkázás csak nem akart szünni, midőn várakozásunk alatt Dr Wentzel tart h. főhdgy dandár parancsörtszt jön s jelenti: hogy Kulikowot egy kozák ezred támadta meg a hozzá beosztott tüzérséggel s a hadoszt. prnokság aligha tud menekülni. Ezredünk rögtön támadásra rendeltetett s az út 2 oldalán felvettük a harcz alakzatot melynél századom 2 szakaszát Fellner hdgy parancsnoksága alatt az úttól jobbra 150 x-re a domb vonulatra rendeltem, 2 szakaszt pedig magam vezettem az ország úton, a zlj, illetve ezred többi századai hasonló módon, ki az uttól jobbra, ki attól balra rendeltetett ki.

A míg vártunk itt a megindításra, addig az út árkat kémlelve, abban több muszka hullát találtunk, kik a harcztéren megsebesülve idáig elvászorogtak s itt adták ki párájukat. Az árokban hosszabb darabon víz állott és alacsony sással volt benöve s úgy látszik ez csábította ide őket. Egy csomó puskát így harcra legénységünk, melyek szuronyai félelmesen csillogtak később a menet

¹⁴² Megtelefonálták.

alatt, – de nem sokáig vitték embereink, rájöttek, hogy lépten-nyomon lesz alkalmuk összeszedni ilyeneket s nem oly nagy raritás¹⁴³ az.

Alig, hogy az elrendelt alakzatban megindultunk jött egy hdosztályunkbeli főhadnagy az egyik ezred segédtisztje s jelentette, hogy Kulikowban a kozákoktól fölriasztott csapatok egymásra lödöznek és se vége, se hossza a tévedéseknek; a hdosztály prnoki pénztár 120, 000 koronával kocsik stb a kozákok prédája lett, a kiket erős gyalogság követett s a hdosztály prnokság Lemberg felé menekül.

Erre a szomorú jelentésre hátra arcz lett elrendelve s így századom, mely végszázad volt, elővédül jelöltetett ki.

Távolságul 200 x lett ezredesem által elrendelve s ő maga is századom mögött lovagolt. Oldalvédeket nem engedett kijelölni s útvonalul azt a községet jelölte meg, hol a harc előtt közvetlenül voltunk – azaz Udnowot.

Mire oda értünk a falu teljesen kihalt volt s a lakók pinczékbe és erdőkbe menekültek egyetlen érdeklődőt sem találtunk a házak között. Némely össze-lőtt ház rémes látványt nyújtott a hold erős fényében, – melyben a 2 kis átfutó patak s a szokott lengyel tavacska tükre messzire csillogott. A tóparton lovam lába alatt csak úgy zörögtek a muszka konzerv bádogok, bizonyítva, hogy itt nem régiben pihenőt tartottak; kissé távolabb a lótrágya 3-4 újni vastagon állott, s a pányva czövekek helye elárulta, hogy kozákok jártak itt. Egy pincze gádorban, mely az utcára nyílt végre fényt pillantottunk meg s 5-6 saját sebesültet egy segédorvossal találtunk ott; persze nem vihettük magunkkal, – vonatunk¹⁴⁴ nem lévén velünk. Azt hittük, hogy végre itt fogunk talán lepihenni rövid időre, hisz egész nap nem ettünk s ittunk semmit s a pihenés nagyon illuzórus¹⁴⁵ volt a tüzéségi tűzben, Csalódtunk!

A falut elhagyva délnyugatnak, majd nyugatnak tértünk, imitt amott megállva 4-5 percre tisztán a tájékozódás végett. Hogy hová megyünk, mi a szándéka ezredesünknek, azt egyikünk sem tudta s hiába akartam kivenni belőle az út kereszteződéseknél irány vétel céljából, – semmit sem közölt sem zlj prnokunkkal, sem velem.

E megállások alatt legénységünk szó nélkül roskadt le az út porába, agyonfáradt, kiéhezett tagjait alig bírván felemelni azután. És mi csak mentünk, mentünk az ismeretlenbe, cél és biztosság nélkül s ezredesem idegességén láttam,

¹⁴³ Ritkaság.

¹⁴⁴ Értsd az országos járművekből (szekerekből) álló szállító oszlop (trén).

¹⁴⁵ Kérdéses, bizonytalan.

hogya maga sem tudja, hogy mit tegyen, parancsot nem kapván s positió¹⁴⁶ értesülései sem voltak a kulikovi eseményekről. Végre egy civilt¹⁴⁷ fogatott valahonnan, a ki útmutatóvá vállt s attól próbáltam megtudni, hogy hová megyünk voltaképpen, ez azonban ellőttünk érthetetlenül beszélt. Végre rátértünk egy hosszú útra, mely jóformán állandólag a domb tetőn haladt egy hosszú háton s az út meghosszabbítása irányában Lemberg feküdt, honnan imitt amott ránk világított a fényszóró kékes széles sávja.

Egy jó óra után a polgári egyén el lett bocsájtva s ebből láttam, hogy útra találtunk s célunk csak Lemberg lehet.

Egy falut érve végre lekanyarodtunk a karb. nem tartott kocsiútról s egy ország útra tértünk mely egyenesen Lembergbe vitt.

Lemberg előtt mintegy 8–10 kilométerre egy álló ütközet vonatra¹⁴⁸ találtunk, lovak és emberek nélkül, csak hullák és döglött állatok voltak rajtuk és mellettük. Mint a fölírásokból megállapítható volt,¹⁴⁹ egy népfelkelő dandár egyesített vonata volt ez, melyen kozákok ütöttek rajta levágván csekély őrségét, a lovakat elhajtották, a kocsik kerekeit oldalát csákányokkal bedöntögetvén, a konyha kocsikat felborítván.

A hold már leszállott az égről s így villany zseblámpámmal pirítottam oda egy egy szempillantásra, de a látvány undorító volt.

A kocsik alatt felkoncolt, kilocsant agyvelejű hullákat láttunk, a kocsik előtt égnek meredő lábakkal leszúrt lovakat, az egész vonatot pedig a végén végig gránátolták, hogy mozdulni ne tudjanak egyik a másikatól. Hogy milyen meglepő lehetett a kozákok rajta ütése, bizonyítja az, hogy a kocsik szép liba sorban voltak az út baloldalán, mint a hogyan az előírás megszabja.

Szeptember hó zán

E látvány után az ezredet a hajnali órákban más kellemetlenség is érte; az ország úton a vissza vonuló csapatok s főleg tüzérség, szinte 2–3 szoros mélységűre morzsolták széjjel ezredünket s a fogatok torlódása sok fárasztó rövid 1–2 perces megállást csinált s a rend fentartása sok felesleges nehézséget okozott a tiszteknek; így érkeztünk 36 órai éhezés és szomjúhozás között, alvás nélkül,

¹⁴⁶ Helyzet.

¹⁴⁷ Polgári személyt.

¹⁴⁸ Az ütközet vonat (Gefechts-Train) feladata a csapat napi anyagszükségletének a szállítása volt. RAVASZ 2000. 723.

¹⁴⁹ A trén kocsikon feltüntették az illető alakulatok megnevezését.

sőt formális pihenő nélkül Brzuchovicére,¹⁵⁰ mely Lembergől 4–5 kméterre fe-
küdt¹⁵¹ közel az ország úthoz egy nagy hegy tövében melyen ezernyi sötét ruhás
népfelkelő dolgozott drót sövény akadályokat s földözékeket ásva.

Mi a falu árkába kanyarodtunk le, míg az uton tovább hömpölygött a vissza
vonuló csapatok, fogatok és ágyúk ezrei Lembergbe.

Itt délelőtt 11h-ig volt pihenő engedélyezve s szerencsére a konyha kocsik is
megkerültek s legénységünk 39 óra után végre ételmezéshez jutott, Hogy az
egész éjjeli és nappali műveletünk alatt a legénység a földeken kintlevő nyers
káposzta levelet rágta, – ezt nem szabad elfelejtenem megjegyezni, mert hisz
máskép ezen kereken 50 kméteres éjjeli menet végre hajtható nem is lett volna.

Én egy derék lengyel zsidó korcsmáros házába szálltam, hol csakhamar jó
borokkal, kantusofkával,¹⁵² tojással és almával delectáltam¹⁵³ magamat, és tisztí
karomat, – majd mélységes üdítő álomba merültem s talán 9h-kor ébredtem
föl, megmosakodni, és átöltözni, hogy Lembergben csinosan nézzünk ki, hol
kilátásba volt helyezve, hogy több napig maradunk s előre örültünk a jó szál-
lásnak, gőz fürdőnek, újságoknak, kávé háznak és rendes étkezésnek, a miben
a mozgósítás befejezése óta (: aug. 3 :) nem volt részünk.

A lakosságról össz benyomásom a teljes félenkség, megijedtség volt, zavar-
tan és félve beszélgettek s alig merték elhinni, hogy előző este oly fényes győ-
zelmet arattunk a muszkák felett.

Ez ideig legénységem is mélyen aludt s nagy erőfeszítéssel tudtuk étkezés-
hez sorakoztatni a legénységet 9h 30 kor s inkább meg sem mozdultak volna s
beelégedtek a lakóktól kapott sovány kenyérrrel és burgonyával.

A falun át pedig ezalatt hömpölygött a sok rövid lengyel szekér telítve dun-
nákkal és gyerekek sokaságával, legtöbbje hangosan sírva és jajveszékelve.....
(29. ÁBRA)

Del. 11h-kor indult meg az ezred Lembergbe; a gyülekezés a műúton volt
élen az én századommal. Az idő járás meghidegült s erős északi szél fújt, s
fellegeket hömpölygetett az égen s érzett, hogy változás fog beállani az időjá-
rásban. Lovam, melyre kíméletből egész éjszaka nem ültem, most is csak úgy
bóbiskolt s szempillái minden 5–6 percben becsukódtak a fáradtságtól; persze

¹⁵⁰ Helyesen Brzuchowice (Galícia, ma Ukrajna). Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXX. szelvény.

¹⁵¹ Északnyugati irányban.

¹⁵² Lengyel pálinkafajta.

¹⁵³ Vidámítottam, gyönyörködtettem.

a többi lovak még inkább, mert hisz ők sem ettek az elmúlt 39 órában, csak a faluban, akkor is szénát csak miután a vonat nem érkezett be.

A várost övező erős emelkedéseken – melyek szinte természet szerüleg körül bátyázzák a várost s Isten határozottan várnak teremtette, – nyüzsgött mindenfelé a sok népfelkelőtől kik építették a drót sövény akadályokat és a lövész árkokat. Messziről a hegy oldalak úgy néztek ki, mintha szőlő cultura díszelgne ott, pedig Galíciában ugyan nem lehet találni lámpával sem azt.

A városon teljesen keresztül kellett haladnunk s kivont karddal több ízben fővetést¹⁵⁴ is teljesítettünk s ez alkalommal egy közös tábornoktól hallottuk, hogy a mi csapatainkról le rí a tegnapi győzelem s hogy bár egész nap csapatok meneteltek előtte egy sem volt oly feszes, stramm mint épen a mi ezredünk.

Örültünk neki!

A városon belül igen élénk élet volt; katonai csapatok és vonatok beláthatatlan tengere a menekülők ezrei, rettenetes zsvajt csinált.

A várost magát sok volna leírni s csak általában annyit, hogy látszott rajta, hogy Galícia fővárosa, modern építkezésével, széles főútjával, villanyos¹⁵⁵ vasútjaival, melyeken most lisztes zsákokat és katonákat láttam, rengeteg kórházaival, melyekről lengett magasan a vörös kereszt. (30. ÁBRA)

A városon átmenetelve, sok torlódási nehézségen átvergődve értünk a lovassági gyakorlótérre. Persze biztos támpontunk a menet alatt nem volt és sok megállás és kérdezősködésbe került míg helyünket megleltük. Itt összpontosított felállásba mentünk át arcvonal észak keletnek.

A fáradság jellemzésére el kell mondanom, hogy egy homokos úton – a város szélét elhagyva – rövid megállásunk alkalmával, derék és erős lovam alattam térdre ereszkedik s alig volt időm arra, hogy leugorjak róla s a földön a homokban nyugodtan elterült. S csak nógatásomra állott ismét fel.

A sok megállással dut 4h lett, mire a fenti pihenő helyre értünk Bilowicei(?)¹⁵⁶ falu tőszomszédságában, mely a városhoz szinte külvárosszerűleg hozzá épült.

Miután parancsnokunk úgy szóllott, hogy bizonytalan ideig maradunk itt s el leszünk szállásolva, a szerelvényt¹⁵⁷ órákig nem vehette le legénységünk; a konyha kocsi sem érkezett meg s így zlj prnokunkat folyton nógattuk, hogy a

¹⁵⁴ A katonai tiszteletadás egyik formája.

¹⁵⁵ Villamos.

¹⁵⁶ A Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXX. szelvényén (Lemberg) ilyen vagy hasonló nevű települést nem találtam.

¹⁵⁷ Felszerelést.

tartalék ételmi adag (: 2 napra való volt 2 db húsconserv minden legénységénél :) 1 adagját rendelje el – elfogyasztani. Ezt csak esti 7h engedték meg, miután meggyőződtek, hogy a konyha kocsik már beérkezni nem fognak az nap. Közben egy kis epizód is ért bennünket s ez az volt, hogy egy ellenséges repülő gép fejük fölé kalandozott el; alig állapítottuk meg, mire mind 3 zlj legénysége tüzelésre rendeltetett ki. 3000 puska lőtte vagy 5 percen át szakadatlanul különböző irányzék állításokkal, mikor végre a gépet lefelé zuhanni láttuk, közben valamelyik erőd 2 ágyú lövést is tett még rá.

Jó egy óra múlva örömmel hallottuk, elbeszélni, hogy a repülőgép tényleg lezuhant; a 2 pilóta egy orosz és egy francia pedig sebesülten, illetve holtan kerültek csapataink keze közé.

Este felé igen lehűlt a levegő s zlj parnokunkkal arról tanakodtunk, mint lehetne egy kis ételhez jutni. Az eső is szemeregni kezdett s rossz éjszakánk ígérkezett. Legényeink megkészítették fekvő helyünket közel lovainkhoz a mi a nyeregből, pokróczomból állott, melyet békében kocsi takaróul használtam vagy falterítőtül ágyam felett.

A mellettünk elhaladó polgári emberektől megtudtam, hogy a közelben egy gyár van s annak kitűnő cantinja;¹⁵⁸ ezt jelentettem zlj parnokomnak, ki rögtön elengedett, azzal, hogy az ő számára is hozzak azt a mit lehet.

Pár perc múlva a cantinos ajtaját zörgettem, a ki félve a legényraj beözönlésétől zárva tartotta azt. Végre sikerült bejutnom, hol azonban az egész család oly mérhetetlen üvöltést csapott önmaguk között; magukon hordván bélyegét a teljes kétségbeesésnek, a mit megérteni és megindokolni alig tudtam. Ők úgy látszik már tudták azt, hogy Lemberg katonailag ki lesz ürítve, a miről nekünk még reggel sem volt fogalmunk. De nem is lehetett hisz úgy meg volt erődítve a város keletről és északról, hogy nem is mertük álmodni ezt a szomorú tényt. Én persze a meleg konyhát kerestem fel, hol kitűnő kávéban, vajban és vörös borokban volt részem, a mit sietve fogyasztottam el s tisztjeim számára 4 üveg Bacsewszky féle konyakot és liqueurt, 1 kiló vaját és fekete kenyeret, néhány doboz sardiniát vittem. Persze nagy volt az öröm s mindenki örült élelmességemnek.

Az éjszakát szemergős hidegben töltöttük s vajmi keveset aludtunk, inkább beszélgettünk s bizakodva gondoltunk arra, hogy Lemberget fogjuk védelmezni s nevem a történelem aranykönyvébe lesz megírva.

¹⁵⁸ Étkezője, ételmisszer boltja.

Reggel 4h-kor már talpon voltunk s gazdámval (zlj pnok :) együtt a cantin felé igyekeztünk, remélve, hogy ott megmosakodhatunk; ő a fél úton megállt s várta zsebkendő jeleket, hogy betudok-e hatolni a gyári cantinba. Miután ravasz fogással ez sikerült nekem ő is feljött, hol a konyhában megkávéztunk s ismét vajjal s liqueurökkel delectáltuk magunkat. A cantinos emeleti szép lakásába vezetett bennünket, honnan a csapatunkat is láttuk s egy esetleges „Sorakozó” így alig izgatott, lévén a távolság 300 x.

$\frac{3}{4}$ 7 h-kor lementünk századunkhoz s ekkor hallottuk, hogy valószínűleg tovább megyünk. A kantinostól már hallottuk, hogy éjjel az összes csapatok elhagyták volna Lemberget, de neveltünk rajta s megnyugtattuk őket, sőt ő még arról is tudott, hogy reggel 6h-kor a városból fogatokon községi előljárók mennek az orosz seregnek eleibe átadni a várost; ezen persze még jobban neveltünk s a félénk üzlet ember fantasiája torz szülöttének tekintettük.

Reggel 7h-kor azonban a házakra jóformán egyszerre tűzték ki a fehér lobogókat¹⁵⁹ s ezt már nem vehettük tréfának mi sem. Békés polgárok szinte kérvőleg mentek el mellettünk.

Reggel 7h 10-kor „Riadó” lett elrendelve azután azonnali tovább indulás, szó magyarázat nélkül..... Rá tértünk a Gródek¹⁶⁰ felé vezető műútra s órákon át semmiféle csapattal sem találkoztva.

Mint kisült, semmi féle értesítést ezredünk nem kapott s éjjel a várost az összes csapatok feltűnés nélkül elhagyták, mirőlünk pedig a hadosztály pnokság intézkedni megfeledkezett. Az intézkedések átvétele végett pedig Szentmiklóssy szds ezred segédtisztet ezr. pnokunk este 6h-kor beküldötte a városba, a hol állítólag ő azt a parancsot kapta, hogy maradjon a hadosztály törzsnél miután az ezred külön megkapta már az éjjeli indulásra parancsát s a hadoszt. törzssel lovagoljon el.

Igy történt az a skandalum¹⁶¹ meg, hogy a város reggel 6h-kor az oroszoknak átadott, s mi 7h 15-kor még Lemberg ellenkező részén pihentünk lesve a további parancsot.

A fejetlenség az egyes szervek nem működése a magasabb parancsnokságoknál szinte felháborító volt s könnyen megtörténhetett volna, hogy egyetlen puska lövés nélkül fogják el egész ezredünket. Az egész úton lehorgasztott

¹⁵⁹ A megadás jeléül.

¹⁶⁰ Gródek Jagiellonski (Galícia, ma Horodok, Ukrajna). Spezialkarte Zone 6. Kolonne XXIX. szelvény. Lembergől nyugatra.

¹⁶¹ Botrány, botrányos eset.

fejjel, szótlánul és elkeseredve haladtunk s már-már hajlamos voltam én is Salacz őrnagy rettenetesen pessimista¹⁶² felfogására, s kezdettem én is sötétebben látni a helyzetet. Mindenesetre fáj, hogy egy ily fejedelmi várost kard csapás nélkül engedtünk át az ellenségnek, melynek erődeit maga az Isten teremtette meg, melyet hetek óta talán 15–20,000 népfelkelő erődített meg. Fáj a fölösleges erő pazarlás, fölépített erőd anyag, de a lakosság ott hagyása is, mely sorának lett kiszolgáltatva. (31. ÁBRA)

Láttam és éreztem a támadó műveletek esztelenségét akkor, mikor a határ sem volt megerősítve, holott a természet sem védte azokat s éreztem a várak ma napi nagy fontosságát is, a mit sem a német, sem az orosz nem hagyott ki hadműveletei számításaiból, még kevésbé a belga és franczia. Ha pedig ismerem volna már akkor, hogy az orosz minden harcánál jóformán várat épít a harc területen s tulajdon képen vár harczokat kell vívnunk, még jobban éreztem volna felkészültségünk eme hiányosságát, melyet az első harci tapasztalatok persze kényszerítőleg corrigáltak¹⁶³ azután, előbb súlyos veszteségeket szenvedvén.

* * * * *

FORRÁSOK, IRODALOM

Fortepan = Fortepan Fotógyűjtemény

LDM-TFGY = Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém – Történeti Fénykép-gyűjtemény

BAJA-LUKINICH-PILCH-ZILAHY = Baja Benedek-Lukinich Imre-Pilch Jenő-Zilahy Lajos szerk.: Hadifogoly magyarok története. II. Az oroszországi hadifogság és a magyar hadifoglyok hazaszállításának története. Athenaeum. Budapest, é. n. (1930).

BALLA 2010 = Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák-magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, táborszernagyok. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Budapest, 2010.

BARCY 1991 = Barcy Zoltán: Évszázadok egyenruhái. Magyar Honvédség Ruházati Szolgálatfőnökség. Budapest, 1991.

BARCY-SOMOGYI = Királyért és hazáért. A m. kir. honvédség szervezete, egyenruhái és fegyverzete. Corvina. Budapest, é. n. (1990?).

DOROMBY-REÉ = Doromby József-Reé László szerk.: A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története. Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat. Budapest, é. n. (1938)

¹⁶² Borúlátó.

¹⁶³ Javítottak, helyesbítettek.

Ehrenbuch 1917 = Ehrenbuch der österreichisch ungarischen Wehrmacht. Die Auszeichnungen im Weltkrieg. I. Band. Allerhöchste Auszeichnungen verlaublich der Zeit vom 1. August bis 31. Juli 1915. Herausgegeben vom K. und K. Kriegsarchiv. Wien, 1917.

FELSZEGHY–REÉ = Felszeghy Ferenc–Reé László szerk.: A magyar tüzér. A magyar tüzérség története. Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat. Budapest, é. n. (1938 körül)

FORSTNER 1987 = Forstner, Franz: Przemysl. Österreichs–Ungarns bedeutendste Festung. Militärgeschichtliche Dissertationen österreichischer Universitäten. Bd. 7. Wien, 1987.

GÁSPÁR 1915 = Gáspár Artúr: Az oroszok támadó hadjárata Lemberg felé. In: Lándor Tivadar szerk.: A Nagy Háború írásban és képen. I. rész. Északon és Délen 1. kötet. Athenaeum. Budapest, 1915. 149–167.

GEŐCZE 1922 = Geőcze Bertalan, szendrői: A przemysli tragédia. Pesti Könyvnyomda Rt. Budapest, 1922.

GÖNCZI 2005 = Gönczi Andrea: A máramarosi skizmaper. Beregszászi Anikó–Papp Richárd szerk.: Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok. MTA Ethnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Budapest–Beregszász, 2005. 13–29.

GÖNCZI 2007 = Gönczi Andrea: Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Ungvár–Beregszász, 2007.

GUDENUS 1990–1998 = Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. I–IV. I. Natura, II. Tellér Kft., III–IV. Heraldika Kiadó, Budapest, 1990–1998.

HERMANN–SZANYI 2012 = Hermann Attila–Szanyi Miklós: „Csak előre édes fiam...” A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredek és zászlóaljok. Méliusz Központ Debrecen, 2012.

HK = Rendeleti Közlöny a Magyar Kir. Honvédség számára. Személyes ügyek.

Honvédség névkönyve 1918 = A magyar királyi honvédség és csendőrség névkönyve 1918. évre. Budapest, 1918.

MISKOLCZY 1928 = Miskolczi Ágost: A máramarosi skizma-per 1913–1914-ben. Magyar Szemle 2. kötet 2. szám (1928. máj.–aug.) 92–96., 4. kötet 1. szám (1928. szept.–dec.) 311–316.

ÖULK 1938 = Österreich–Ungarns letzter Krieg 1914–1918. Bearbeitet von Maximilian Ehnl und Edwin Freiherr von Sacken. Herausgegeben von Österreichischen Kriegsarchiv. Registerband. Wien, 1938.

RAVASZ 2000 = Ravasz István szerk.: Magyarország az első világháborúban. Petit Real Könyvkiadó. Budapest, 2000.

REST–ORTNER–ILMING 2002 = Rest, Stefan–Ortner, Christian–Ilming, Thomas: The Emperor’s Coat In the First World War. Uniforms and Equipment of the Austro–Hungarian Army from 1914 to 1918. Verlag Militaria. Wien, 2002.

SÁGVÁRI 2012 = Ságvári György: A Magyar Királyi Honvédség és a honvédegyenruha 1868–1918. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum és Verlag Militaria. Bécs, 2012.

SCHMID 1907 = Schmid, Hugo Major im k. u. k. Generalstabskorps: Taktische Tagesfragen mit Rücksicht auf die Erfahrungen im Russisch-japanischen Kriege. Selbstverlage Hugo Schmid. Wien, 1907.

SCHMID 1915 = Schmid, Hugo. Handbuch für Unteroffiziere. 7. Auflage. Selbstverlage Hugo Schmid. Wien, 1915.

SUHAY 1938 = Suhay Imre: Mai honvédségünk. Képes Vasárnap 1938. okt. 30. 11–20.

SÜLI 2004 = Süli Attila: Az 1909 M. mozgókonyha. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 7. Budapest, 2004. 163-179.

SÜLI 2012 = Süli Attila: Az 1909 M. mozgókonyha. In: Závodi Szilvia szerk.: 100 év 100 műtárgy a XX. század hadtörténetéből. Jellemző műtárgyak a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiből. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Budapest, 2012. 36-37.

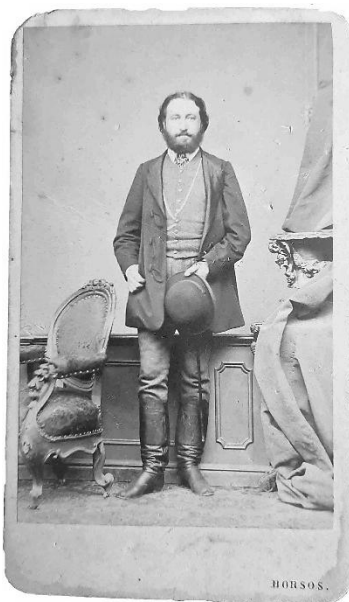
THAISZ 1926 = Thaisz László: Honvédtüzérek Przemyslben. Hadtörténelmi Közlemények 27. 1926. 480-517.

ZIGÁNY = Zigány Árpád: Tolnai a Világháború története 1914-1916. I-II. Magyar Kereskedelmi Közlöny, Hírlap- és Könyvkiadó-vállalat. Budapest. é. n. (1916)

KÉPMELLÉKLET

1. A Vásárhelyi család címere pecsétnyomón. A negatív állású címerképet megfordítottam
(Vásárhelyi Anzelm tulajdona)

2. Id. Vásárhelyi Géza (1838–1920) tinnyei birtokos. Borsos József (1821–1883) festőművész és
fotográfus fényképfelvétele, 1860/1870-es évek (Vásárhelyi Anzelm tulajdona)

3. A tinnyei Vásárhelyi-kastély főhomlokzata, archív fotó, 20. század 1. fele
(Vásárhelyi Anzelm tulajdona)

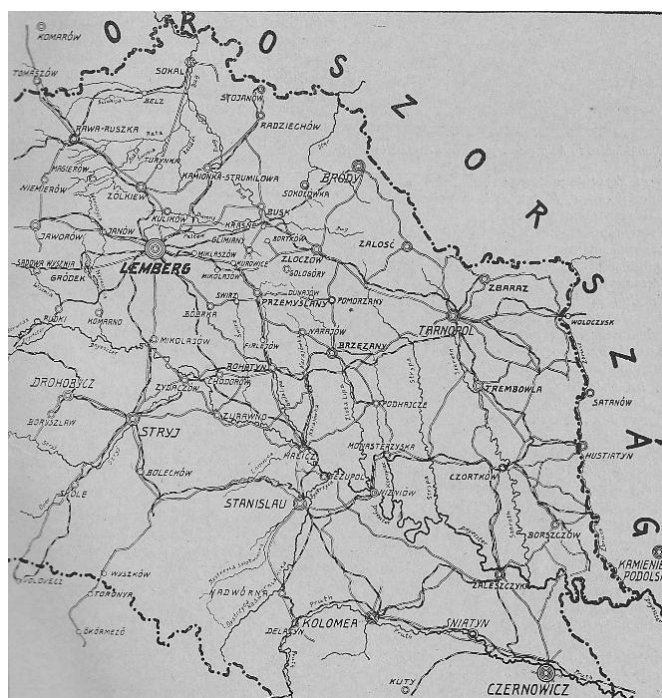
4. A tinnyei Vásárhelyi-kastély udvari része, archív fotó, 20. század 1. fele
(Vásárhelyi Anzelm tulajdona)

5. „Volt a melyiket meg sem lehetett ismerni, annyira tele volt aggatva zöld galyakkal...”
Harc térre induló bevagonírozott osztrák–magyar gyalogság (Fortepan 221 167.)

6. „Este értük el Orlót, az utolsó magyar vasúti állomást” Korabeli postai képes levelezőlap (Darabanth Aukciósház)

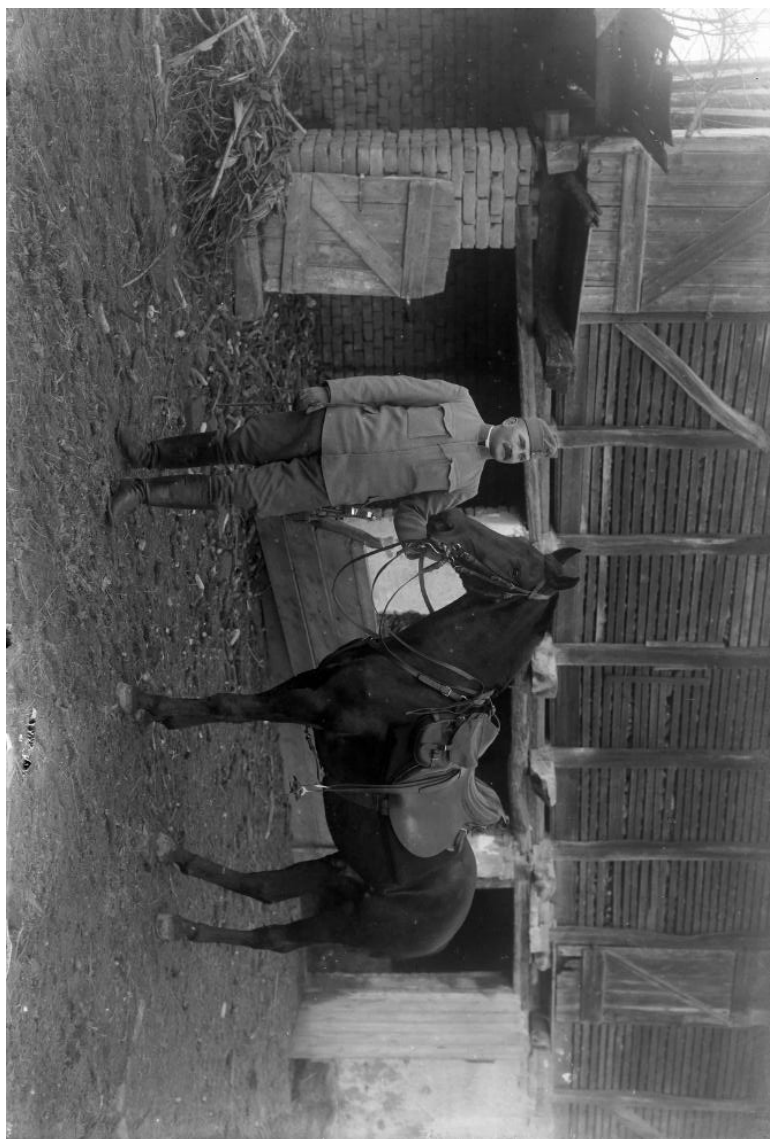
7. Lemberg-Csernovic környékének térképe (GÁSPÁR 1915. 161. old.)

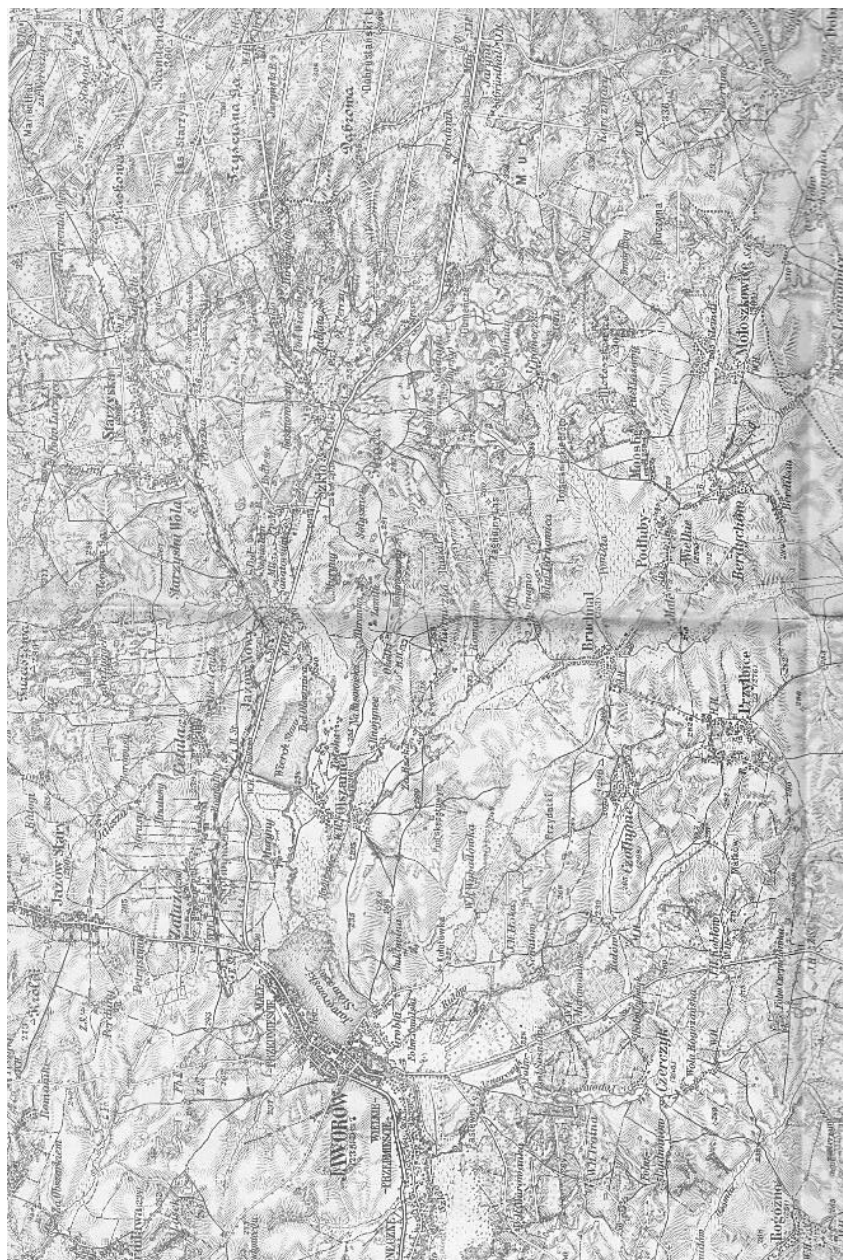
8. „A híres Kabalyuk féle ruthén hazaárulói pört tárgyalta hazai bíróságunk...” A vádlottak közül Kabalyuk Elek és Vorobcsuk György (ZIGÁNY 1916. II. 8. old.)

9. Sadowa Wisznia térsége (Részlet a Spezialkatre der österr.–ung. Monarchie 1 : 75 000, Zone 6. Kolonne XXIX. szelvényéről)

10. „A lovokról szólva eszembe jut az én kedves, drága jó lovam is...”
Osztrák–magyar gyalogos hadnagy lovával (Fortepan 149 407.)

11. Jaworów térsége (Részlet a *Spezialkatre der österr.–ung. Monarchie* 1 : 75 000, Zone 6. Kolonne XXIX. szelvényéről)

12. „...vissza felé jövet találkoztam a konyha kocsiival...” Osztrák–magyar 1909 M mozgó-konyha (LDM–TFGy 81.238.100. ltsz.)

13. „A mi kis falunk, a mint általában a galíciái falvak, – sokban elűtnek a mi magyarországi falvainktól” Lengyel falusi lakosság, Zalosce 1916 (LDM–TFGy 73. 848. ltsz.)

14. Kulików-Lemberg térsége (Részlet a Spezialkatre der österr.-ung. Monarchie 1 : 75 000, Zone 6. Kolonne XXX. szelvényéről)

15. „...a csapat egy nagyobb falu szélén megállott, hosszú pihenő céljából” Hosszúpihenő étkezéssel a budapesti 1. honvéd gyalogezrednél (LDM-TFGy 69.195. ltsz.)

16. „...embereink a 38 klgramos felszerelést alig bírták...” Osztrák–magyar gyalogos közlegény menetfelszereléssel (Fortepan 25 640.)

17. Kulikow térsége (Részlet a Spezialkatre der österr.-ung. Monarchie 1 : 75 000, Zone 6. Kolonne XXX. szelvényéről)

18. „...legénységünk, ha hidegen is, de végre hozzá jutott a déli étkezéséhez...” Ételosztás mozgókonyháról a 21. kolozsvári honvéd gyalogezred legénységének, 1916 (LDM-TFGy 81.239.2. ltsz.)

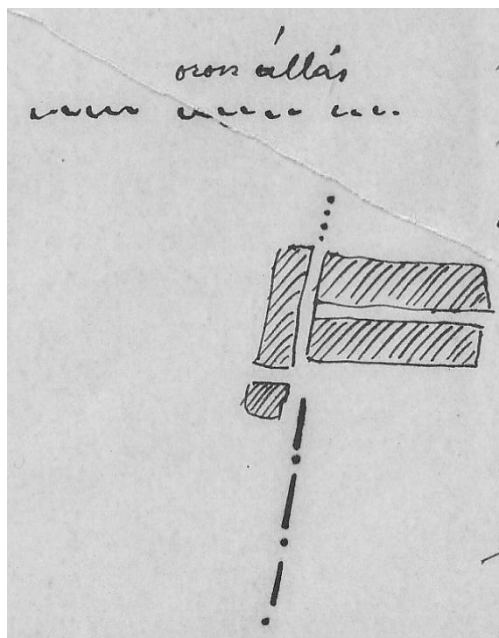
19. Vásárhelyi Géza százados (az 1. sorban jobbról a 2., kereszttel megjelölve) kitüntetéseivel, valószínűleg a przemysli erődkórházban, 1914 (Vásárhelyi Anzelm tulajdona)

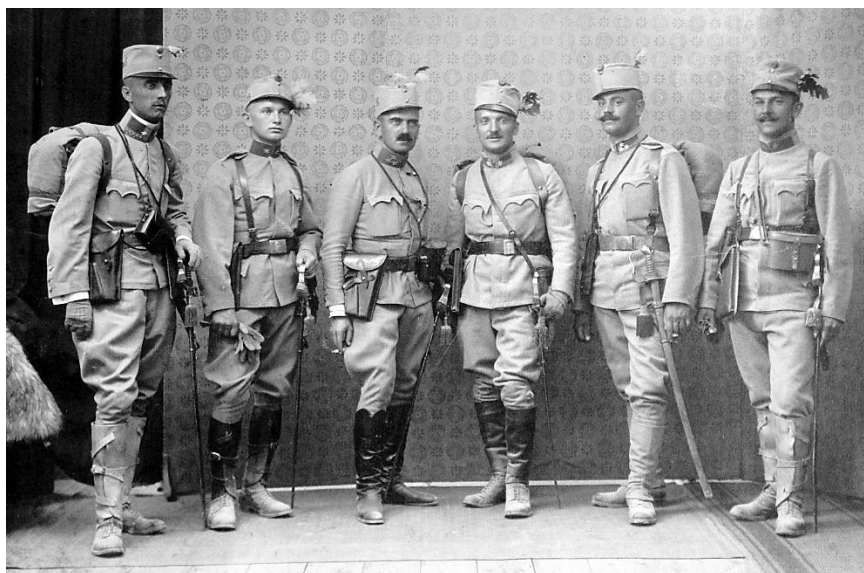
20. „...8-10 szuronyos bakánk mintegy 60-70 főnyi fegyvertelen muszka csoportot vezettek hozzánk őrizetünkre bízva” Orosz hadifoglyok osztrák-magyar őrséggel
(LDM-TFGy 69.248. ltsz.)

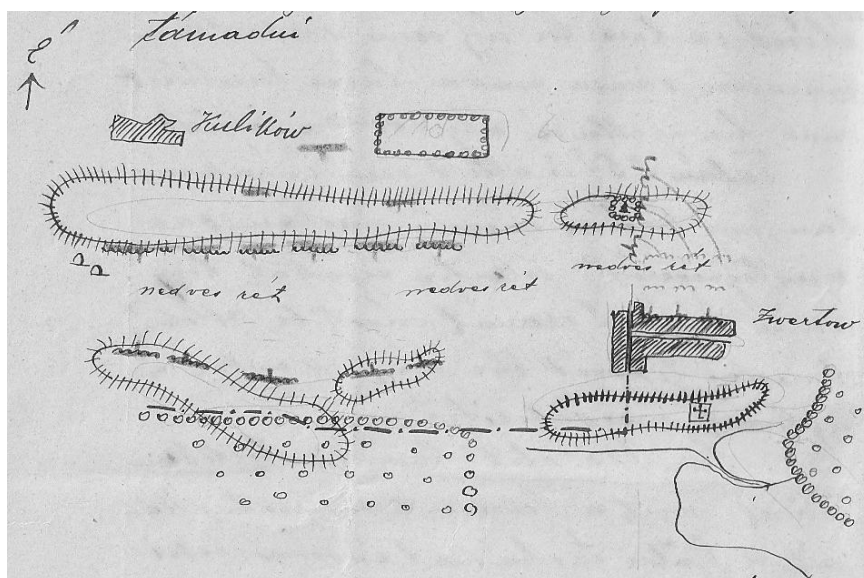
21. „...a mozgósítás kezdete óta császár szakált növesztettem s kinézésemet meglehetősen bankárossá tette...” Szakállas osztrák-magyar gyalogos hadnagy. Péti Szilveszter (1890-1962)
fényképfelvétele (LDM-TFGy Péti Szilveszter üvegnegatívok)

22. Vásárhelyi Géza térképészterve a kéziratban

23. „...a Gyulai táskámat és összes zsebeimet megtöltöttem almával...” Honvéd gyalogos tisztek és tisztjelöltek menetfelszereléssel, 1914-ben. Többen is viselik a Gyulai-táskát (Fortepan 8218.)

24. Vásárhelyi Géza térképvázlata a kéziratban

25. Fogarassi Tamásy Árpád cs. és kir. tábornagy (1861–1939) 1910-ben (wikipedia.org/wiki/Tamásy_Árpád#/media/Fájl:Tamasy_Arpád_FZM_1861_1939_photo1910.jpg)

26. „Itt már a mi tüzérségünk állott s keményen viszonozta a tüzet!” Osztrák–magyar 1914 M 10 cm-es könnyűtarack és lőszeres kocsija tüzelőállásban (Fortepan 93 719.)

27. „Végre Schütz is megjött 2 drb torzonborz muszkát hozva...” Osztrák–magyar gyalogos tizedes orosz foglyokkal (Fortepan 85 671., részlet)

28. „S a futó árkokban csak sebesülteket haldoklókat és halottakat találtunk”
Elfoglalt orosz lövészárók halottakkal (LDM-TFGy 69.225.)

29. „A falun át pedig ezalatt hömpölygött a sok rövid lengyel szekér telítve dunnákkal
és gyerekek sokaságával, legtöbbször hangosan sírva és jajveszékelve...”
Menekülő lengyel lakosság Przemysl környékén (LDM-TFGy 69.153.)

30. „A várost magát sok volna leírni s csak általában annyit, hogy látszott rajta, hogy Galícia fővárosa...” Lemberg látképe. Trenkler & Co., Leipzig fényképfelvétele (GÁSPÁR 1915. 149. old. képe)

31. „...egy ily fejedelmi várost kard csapás nélkül engedünk át az ellenségnek...” Lemberg, Sobieski-emlékmű. Postai Képes levelezőlap, 1916 (Szerző gyűjteménye)

A Veszprémi Takarékpénztár leírása 1846-ból

A REFORMKORI MAGYARORSZÁGON a társadalmi mozgalmaknak meghatározó szerepük volt a polgárosodás intézményeinek létrehozásában és fönntartásában. A kulturális, gazdasági, szociális, művészeti és tudományos egyesületek, egyletek, társaságok ugyanúgy civil kezdeményezésre jöttek létre, mint a gazdasági-pénzügyi vállalkozások.

A hitelélet fellendülését elsősorban a takarékpénztárak mozdították elő, amelyek részvényes alapon szerveződtek és a részvények értékéig egyéni kockázatvállalást is jelentettek. Brassóban 1835-ben, Pesten 1840-ben, Kolozsváron 1841-ben alakult takarékpénztár, melyeket újabbak követtek. 1848-ban az országban 36 takarékpénztár közel 500 ezer forintos alaptőkével működött. Az első bankot, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot Ullmann Móric alapította 1841-ben.¹

Veszprém vármegyében két takarékpénztárat szerveztek: 1844-ben Pápán², 1845-ben Veszprémben alakult meg az első hitelintézet takarékpénztár néven.³ Mindkét mezővárosban a helyi iparos és kereskedő polgárság, birtokos és hivatalviselő nemesek és értelmiségiek jelentették a kezdeményezés társadalmi bázisát. Ezt megelőzően ha valakinek hitelre volt szüksége, a különféle városi,

¹ ROMSICS Ignác: Magyarország története. Kossuth Kiadó, Budapest, 2017. 324–325.

² Erről részletesen: HUDI József: A Pápai Takarékpénztár alapszabályai 1844-ből. = AP 13 (2013) 3. sz. 363–373.

³ A Veszprémi Takarékpénztár 1845. augusztus 15-én Mustos János veszprémi ügyvéd kezdeményezésére alakult meg 300 részvénnyel, 15.000 ezüstforint törzstőkével. A kibocsátott 50 ezüstforint értékű részvények 24 óra alatt gazdára találtak. Vö. Emlékkönyv a Veszprémi Takarékpénztár 50 éves fennállásának ünneplésére, 1896. Kiadja a Veszprémi Takarékpénztár igazgatósága. Veszprém, 1896. 3. – A takarékpénztárról lásd még: V. FODOR Zsuzsa: A Veszprémi Takarékpénztár a lakosság szolgálatában. = Múzeumi Diárium 1991. Szerk.: Dr. Geiszt Jakabné. Kiadja a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság. Veszprém, 1991. 32–34.; B. HORVÁTH Elvira: A tradíciót kialakító és tartalmi megújulást vállaló veszprémi takarékpénztár. = Veszprémi Szemle 10 (2008) 3–4. sz. 21–26., Uő.: A Veszprémi Takarékpénztár alapítása és első évei. = Veszprém megyei honismereti tanulmányok XXII. Szerk.: Hudi József, munkatársa: Somfai Balázs. Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, Veszprém, 2021. 61–75.

valamint egyházközségi pénztáraktól és magánszemélyektől (gazdagabb – főként zsidó – kereskedőktől, iparosoktól) vehetett fel kölcsönt elvileg 6%-os kamatra, nemegyszer azonban – a törvényesség látszatát megtartva – uzsorakamatra.⁴ A takarékpénztárak a rossz gyakorlattal szakítva tisztességes kölcsön felvételét tették lehetővé a városi polgárok számára.

Az 1846. január 1-én megnyílt Veszprémi Takarékpénztár első üzleti évének alakulásáról Ferenczy János⁵ készített beszámolót azzal a nem titkolt céllal, hogy a takarékpénztár eszméjét népszerűsítse. Újabb részvényesek toborzására azért volt szükség, mert az alapítók szinte kizárólag a veszprémi lakosok közül kerültek ki.

Ferenczy beszámolóját az eredeti helyesírással, lábjegyzetekkel kiegészítve tesszük közzé. A kiegészítéseket szögletes zárójellel jelöltük. (–HUDI J.)

Néhány szó a veszprémi takarékpénztárról.

Veszprém m.[ező]városban⁶ 1846. év jan. 1-én háromszáz, ötven pftos⁷ részvényekre egy takarékpénztár alakult, oly szerencsés eredménnyel⁸, hogy

⁴ Pápa a városi magisztrátus 1844. július 8-án az uzsoráskodás visszaszorítására, a „szegényebb sorsú lakosok” érdekében nyitotta meg a város (és Veszprém megye) első zálogházát. Vö. HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995. 96. (Fejetek Pápa város történetéből, 2.)

⁵ Ferenczy János veszprémi ügyvéd volt, életrajza feltáratlan, a veszprémi és Veszprém megyei életrajzi lexikonok sem ismerik. Az 1840-es évek közepétől szívesen írt beszámolókat a veszprémi eseményekről országos lapokba. 1845-ben a Veszprémi Takarékpénztárnak alapító tagja volt. 1847-ben a Veszprémi Nemzeti Casino tagja. 1848 tavaszán egy aranyat adományozott a kormány számára hazafias célokra. A vármegyei igazgatás május 1-én létrejött központi szervének, a Veszprém Megyei Állandó Bizottmánynak a tagja volt. Az 1848:XVIII. tc. értelmében a sajtóvétségi eljárásokban ítélő esküdtszék tagjaként írták össze, mint 23 éves veszprémi ügyvédet. 1848 tavaszán az újjászervezett veszprémi nemzetőrőségnek Kupricz Imre kapitány parancsnoksága alatt álló 1. századának alhadnagya volt (ekkor 26 éves veszprémi ügyvéd, a Piac téren lakott). 1862-ben Veszprém vármegye másodalispánjának nevezték ki, korábban a pápai járás cs. k. szolgabírája volt. – Belföldi szemle. = Magyarország 2 (1862) 10. sz. (január 14.) [1.]; MNL Veszprém Vármegyei Levéltár V. 101.b. Veszprém Vármegyei Állandó Bizottmány iratai, 463/1848. sz.; Uo. V. 141.g. A veszprémi nemzetőrség összeírása, 1848. – HUDI József: Kossuth gyermekei a Bakonyban. = Veszprémi Szemle 2 (1994) 1. sz. 13–20., különösen 17.; Uó.: (szerk.): Hunkár Antal visszaemlékezései és iratai. Pápa, 2004. 212. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések, 6.); Uó.: A Veszprémi Nemzeti Casino tagjai a reformkorban AP 24 (2024) 1–2. sz. 93–197., különösen 113–114. (Életrajzának tisztázása még hátralévő feladat.)

⁶ Veszprém mezővárosnak 1848 előtt két földesura volt: a veszprémi püspök és a veszprémi káptalan, a két földesúr osztozott a város közigazgatási területén; egyetértésükön múltott a város fejlődése. A várost ugyan megakadályozták a szabad királyi városi jogállás megszerzésében, de a XIX. században fejlődését a várospolitika eszközeivel számos területen előmozdították.

⁷ pft = pengőforint vagy ezüstforint; 1 pengőforint 60 pengőkrajcárból állt.

⁸ A közleményben hibásan: *eredvényyel*, javítottuk.

jelenleg a betétel mintegy 100,000 pengő forint, a kiadás ugyan annyi, és így az összes pénzforgalom 200,000 p.[engő]f[orin]t.

E takarékpénztár, mint nem tisztán kereskedői társaság alapszabály[a]it a helytartó tanácsnak⁹ jóváhagyás végett bemutatta azon reménnyel, hogy azok, mint szorosan a törvény szelleméhez alkalmazottak, minél előbb jóvá fognak hagyatni, ez azonban nem *történt*, mert a *helytartó tanács* egy legújabbban, költ intézvény¹⁰ által oda utasítja az *egyletet*, hogy legfelsőbb helyen a takarékpénztárakra megállapított elv szerint részvényeit 100 pftra, és így alaptőkéjét 30,000 pftra emelje, és csak ennek megtörténte után fognak az újabb felküldendő szabályok hitelesíttetni.¹¹

Az 1840. 18. törv.[ény] cz.[ikk]¹² 3. fejezete körülményesen rendelkezik a részvénytársulatokról, abban a részvény-társaságok alakítására a legnagyobb szabadság engedtetik és a részvénytőke mennyisége semmi határozott összeghez¹³ kötve nincs.

Azon törvényes megkiváncsoltásnak, hogy az alapszabályok a helytartó tanácshoz bemutattassanak, más értelme nem lehet, mint annak akadályoztatása, hogy törvényellenes célok kivitelére társaságok ne alakulhassanak.

Midőn tehát egy általános elv szerint kényszerítettnek alakulni a részvény-társaságok, akkor az 1840. 18. törv.[ény] cz.[ikk] megsemmíttetik.¹⁴

⁹ A Magyar Királyi Helytartótanács 1724–1848, majd 1860–1867 között működő kormány-szerv, amely egyesületek, társaságok alapítását is engedélyhez kötötte. A Helytartótanácsot 1848–1849-ben és 1867 után miniszteriális kormányzat váltotta fel. Történetéről: EMBER Györgz: A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848. A M. Kir. Országos Levéltár kiadványa, Budapest, 1940., FELHŐ Ibolya – VÖRÖS Antal: A helytartótanácsi levéltár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.

¹⁰ értsd: rendelet

¹¹ A Magyar Királyi Helytartótanács rendeletében a részvények és alaptőke nagyságának a minimumát állapította meg; nagyobb vállalkozások esetében a részvények és alaptőke is magasabb volt. A Balaton Gőzhajózási Társaság nevű részvénytársaság balatoni személy- és áruszállításra 1845-ben 400 darab 150 pengőforintos részvény kibocsátásával, 60 ezer pengőforint alaptőkével alakult. Alapításában veszprémi kereskedők, Zichy Domonkos püspök és a kanonokok is részt vettek. Wurda Emanuel katolikus kereskedő, a füredi fürdő egyik beszállítója a részvények árának beszedését is vállalta. – Vö. LICHTNECKERT András: A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő története az alapításától az államosításig 1702–1949. Kiadja a Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2013. 206–207.

¹² Az 1840:XVIII. tc. A közkeresetre összeálló társaságok jogviszonyairól. Vö. MÁRKUS Dezső (szerk.): Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek. Budapest, Franklin-Társulat, 1896. 150–155.

¹³ értsd: összeghez

¹⁴ értsd: megsemmisíttetik; vagyis a szerző a Magyar Királyi Helytartótanács rendeleti szabályozását törvénytelennek tekinti

Most vitázunk e kellemetlen intézmény felett, igen csekély rész azt, mint törvény ellenest, nem akarja elfogadni, a nagyobb rész azonban úgy gondolkodik, hogy ha elfogadjuk, hitelünk erősbülni fog, mert a 30,000 egyszerre befizetendő tőke nagyobb garantiát nyújt, és a közönség pénzét biztosabban adja a pénztár kezelésére, bár erre azt felelhetni, hogy illy takarékpénztáraknál a hitel nem annyira az alaptőke mennyiségében, mint az egylet morális jellemében fekszik, mert midőn a pénzforgalom már is 200,000 pft., és napokint nő, akkor a 30,000 tőke szinte nem elegendő garancia, mert ha csalni akar a társaság, úgy ekkor is nyereséggel csalhat.

Nagyobb indok az, hogy ha elfogadjuk, alapszabályaink¹⁵ jóvá fognak hagyni, és kinyomathatjuk, melly reánk nézve nagy előny, mert közlekedésünket, ha biztos sükert akarunk, kis városunk határin kívül is kell terjesztenünk, a közönségnek tehát kezébe kell adni szabályainkat, hogy célunkról és kezelésünk minőségéről tudomást szerezhessen.

Továbbá az elfogadás által azzal is nyerünk, hogy felülfizetett pénzünk célszerű kezelés mellett legalább 12 pct.¹⁶ fog jövedelmezni.

Ezekhez egy igen félénk részvényes még azt adta, hogy ha nem engedelmesszük, talán mint nem törvényes társaság feloszlásunk tétetik kötelességünk, ez aggodalom azonban nem fog teljesülni, — mert mi engedelmesszük akarunk.

Mielőtt az intézmény megérkezett, részvényeink 70–75 pfton keltek, midőn megérkezett, egyszerre 30–35re szálltak le, most azonban az első ijedség¹⁷ megszüntével ismét 65 pft-ra, és így a valódi értéken felül 40 pftal emelkedtek, valóban illy rövid időre elég agio¹⁸.

Alapszabályunk e honban létező hasonló társaságokéból szerkesztettek össze¹⁹, és jelenleg a tapasztalás után ujabban kidolgoztattak, elég czélszerűek, a kezelés pontos lelkismeretességgel²⁰ vitetik, bátrak vagyunk a közönség figyelmébe ajánlani ez intézetet.

Ferenczy János.

¹⁵ értsd: *alapszabályaink*

¹⁶ pct (osztrák németből) = percentet; százalékot

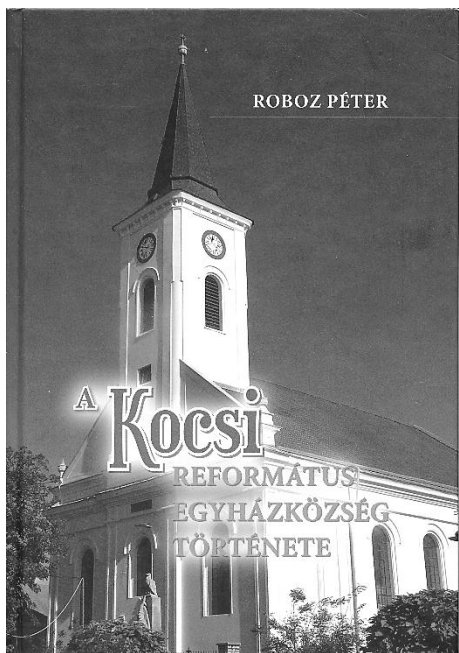
¹⁷ helyesen: *ijedtség*

¹⁸ agio (olasz) = itt: kelet, becs

¹⁹ értsd: *össze*; az alapszabály lelőhelye: MNL Veszprém Vármegyei Levéltára IV.1.b. Közgyűlési iratok, 2176/1845. sz.

²⁰ értsd: *lelkiismeretességgel*

SZEMLE

ROBOZ Péter: *A Kocsi Református Egyházközség története.* Kiadja a Kocsi Református Egyházközség, Kocs, 2021. 192 p.

A gyülekezettörténeti feldolgozások fáradságos munkával való megírása és kiadása hazánkban a XIX. század második felétől vett nagyobb lendületet. Általában helyi lelképásztorok vagy tanítók fáradoztak azon, hogy saját gyülekezetük történetét feldolgozzák, s azt első rendben az egyházközségek, illetőleg a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tegyék.¹ Természetesen találunk példát arra is, hogy egy-egy lelképásztornak vagy teológiai tanárnak a tollából olyan

¹ Csak néhány dunántúli egyházkerületi példát említve: LISZKAY József (1868): A Nagygyőri Evangéliomilag Reformált Egyház multja és jelene összefüggésben hazánk politikai s vallásos mozgalmaival. Hennicke Rezső, Győr; GUETH Sándor (1873): A Felső-Eöri Evang. Reform. Egyház története. Bertalanffy Imre, Szombathely; FÁBIÁN Zoltán (1906): A Nemesdédi Ev. Ref. Egyház története. Hagelman Károly Könyvnyomdája, Kaposvár; CZAKÓ Gyula (1912): A Balatonkenesei Református Egyház története. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa; BARÁTH József (1929): A Gyermelyi Református Egyház története. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa; KÁDÁR Lajos (1931): A Nagykanizsai Református Egyház története. Gutenberg Nyomda, Nagykanizsa; KÜR Géza (1932): Küzdelmeink. Három Ref. Egyház története. Komárom; KATHONA Géza (1937): A Csákberényi Református Egyház története. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa; KAPITÁNY József (1942): A Csurgónagymartonai Ref. Leányegyház története. Sütő Lajos Könyvnyomdája, Csurgó. – Ezek a kötetek levéltárunk honlapján online is elérhetőek: <https://leveltar.dretgy.hu/-digitalis-archivum/egyhaztorteneti-feloldogozasok/> [Letöltés: 2025.04.29.] – Az újabbak közül: PATAKY László (1985): A Győri Református Egyház története. Győri Református Egyházközség, Győr. Második, bővített kiadás: PATAKY László (2017): A Győri Református Egyház története. Hazánk Kiadó (az Egymás Terhét Hordozzátok Alapítvány gondozásában), Győr; SZÉP Sándor (2017): Jövönk titka: Udvarhely és a református egyházközség története. Somogyudvarhelyi Református Egyházközség, Somogyudvarhely; SZÉP Sándor (2023): Küzdelmeink története. Készült Ete község újratelepítésének 375. évfordulójára. Etei Református Egyházközség, Ete.

gyülekezettörténet is megjelent, amelyben nem szolgált, de valamilyen szempontból kötődött hozzá.²

A nemrég megjelent, s most bemutatandó monográfia Roboz Péter református lelkipásztornak a nagy múltú Kocsi Református Egyházközség történetéről írott munkája, mely közösség története egyaránt bővelkedik felemelő és szomorú pillanatokban. A kötetről 2024-ben már jelent meg egy rövid könyvajánló érdeklődő lelkipásztorok és gyülekezeti tagok számára³, most azonban bővebben szeretnénk ismertetni Roboz Péter monográfiáját.

Előljáróban szeretnénk leszögezni, hogy a szerző nem történész, hanem jó történelmi érzékkel megáldott, gyülekezetét nagyon szerető református lelkipásztor, aki a könyv írása idején a Kocsi Református Egyházközségben teljesített szolgálatot. Roboz Péter a Kocshoz közeli Mocsán nőtt fel, alap- és középfokú tanulmányait Mocsán, illetve Komáromban végezte. Ezt követően Budapesten, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán folytatott teológiai tanulmányokat, majd rövid kunszentmiklósi szolgálatot követően 2007-től kezdve állt a Kocsi Református Egyházközség élén. A fiatal és agilis lelkipásztor Kocsra kerülését követően rögvest nekiállt a gyülekezet anyagi-lelki építésének, a rábízott épített és lelki örökség számba vételének.⁴ Eközben vetődött fel a gyülekezettörténet megírásának gondolata, így néhány esztendővel Kocsra kerülése után elkezdte a rendszeres feltáró és feldolgozó munkát.⁵ Mint a Zárszóban megvallja, elsősorban az „évszázadokon át kegyességét aktívan gyakorló és hatalmas anyagi áldozatokat hozó, erős közösségről mesélő” páratlanul gazdag írásos és tárgyi emléktanyag ösztönözte

² TÓTH Ferenc (1808): A pápai reformáta szent ekkleziának rövid históriája, mellyett a reformátiótól fogva e mai időkig lehozva meg írt... Komárom. (Tóth Ferenc ezen művét teológiai tanárként írta, később azonban lelkipásztorként szolgált itt); THURY Etele (1885): A fehérvárcsurgói ev. ref. egyház története. Pápa; THURY Etele (1889): A rév-komáromi ev. ref. egyház története a XVI., XVII. században. (Különlenyomat a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapból); THURY Etele (1893): A veszprémi ev. ref. egyház története. Budapest; THURY Etele (1896): A zánkai ev. ref. egyház története. Budapest; THURY Etele (1896): A szentantalfai ev. ref. egyház története. Pápa; TÓTH Endre (1925): A Tápi Református Egyház története. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa; TÓTH Endre (1941): A Pápai Református Egyház története, Pápa.; SÁRKÖZI Gergely Antal (2019): A zólyomi református missziói gyülekezeti körzet története. Calvin J. Teológiai Akadémia, Komárom.

³ SÁRKÖZI Gergely Antal: Roboz Péter: A Kocsi Református Egyházközség története (Kocs, 2021). = Szigetek VI (2024) 2. sz. (pünkösöd) 8–9.

⁴ A szerző tevékenységéről lásd: KÖNTÖS László (szerk.): „A késő idők emlékezetében éljenek... A Dunántúli Református Egyházkerület lelkési önéletrajzai (2015). Pápa, 2016. 359–360.

⁵ Jelen sorok írója 2017 tavaszán volt a Pápai Református Teológiai Akadémia húsvéti ünnepi legátusa a Kocs-Mocsa legációk körzetben. Előzőleg már találkozta Pápán, a teológia épületében, amikor Roboz nagytiszteletű úr a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeibe ment kutatni, sőt, jelen sorok írója tagja volt annak a küldöttségnek is, amely egy vasárnapi istentiszteleten szolgált Kocson. A húsvéti legációkor a gyülekezettörténetnek már egy nyers változata kész volt, ezt a gyülekezeti tagok az egyházközség honlapján elérhették. A mű kiadása ekkor még csak terv volt.

a múlt mélyebb megismerésére. (130.) Ez a történeti áttekintés közel egy évtized kutatómunkájának eredménye.

Az elkészült mű nyelvi lektora Maller Márta, a Tatai Református Gimnázium magyar szakos tanára, szakmai lektora pedig dr. Szabó Előd, a Pápai Református Teológiai Akadémia akkori egyháztörténésze, tatai lelképásztor volt. A kötet végül 2021-ben jelent meg a Kocsi Református Egyházközség kiadásában, az OOK-Press Kft. veszprémi nyomda termékeként. Megjelenését a Széchenyi 2020 program is támogatta.⁶

Az igényes nyomdai kivitelezésű, 170 oldal terjedelmű, keménytető kötet három részből áll: az Előszóban a szerző kifejti célkitűzéseit, a szöveg törzsét a történeti fejezetek képezik, melyeket Mellékletek című rész és irodalomjegyzék zár. A mellékletekben forrásokat, adatsorokat és fotókat tesz közzé. Itt olvashatjuk a Kocson szolgáló lelkészek és segédlelkészek 1614–2021 közötti névsorát is. A helység jelentőségét mutatja, hogy többek közt itt szolgált Halász József dunántúli püspök (1787–1793), Nagy Mihály esperes (1821–1844), későbbi püspök; László József esperes (1845–1899), a pápai Református Nőnevelő Intézet nagy jötevője. (132–134.)

A feldolgozás mélységét mutatja, hogy a történeti fejezetekhez 210 lábjegyzet tartozik,⁷ a felhasznált irodalomról bibliográfiai készült. (Az ebben felsorolt kéziratokat, levéltári forrásokat és könyvészeti anyagot célszerű lett volna külön-külön jegyzékbe foglalni.) A jegyzetanyag egyébként jól követhető és nagyjából egységes.

A szerző a monográfia írásához a legalapvetőbb egyház- és falutörténeti munkákat egyaránt felhasználta. Thury Etele és dr. Szabó Előd egyházkerület-történetére éppúgy hivatkozik, mint Kúr Géza komáromi egyházmegye-történetére vagy a lelkészi életrajzokra, levéltári forráskiadványokra, adattárakra. Az elődök közül kiemelkedik László József „Emlékoszlop” c. gyülekezettörténeti kézírata (1880), melyre gyakran utal. Imponáló a feltárt és feldolgozott levéltári és gyülekezeti irattári források mennyisége, amely arról tanúskodik, hogy a szerző igyekezett „elejétől kezdve mindennek pontosan utánajárni, és szép rendben megírni” (*Lk 1,3 után*) szeretett gyülekezete történetét. A kutatás az egyházközségi archívum mellett kiterjedt a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeiben, illetve a Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött forrásokra is. (Komáromi Pál korábban a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött kézírata — melyre így hivatkozik — ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található.)

A felhasznált irodalom ilyen terjedelmű gyülekezettörténeti munka esetében teljes mértékben megfelelő. A bibliográfiai leírásban azonban marad-

⁶ „A Kocsi Református Egyházközség történetének bemutatása és a 2. világháborús emlékművének felújítása. Támogatás összege: 5 millió Forint.” (i. m. 170.)

⁷ A 146. lábjegyzet szövege nyilván figyelmetlenségből eredően kimaradt.

tak egyenlenségek (pl. néhol jelzi a szerző a kiadót, de legtöbb esetben nem; némely esetben hiányzik a kiadás helye és éve). A levéltári forrásokra való hivatkozás sem teljesen pontos: a „Kocsi Református Egyházközség anyakönyvei” esetén pl. nem jelzi, hogy ténylegesen mely anyakönyveket használta forráshelyként. Sajnos a szövegben maradt elütés, szóközhiány, fel nem oldott rövidítés (pl. ITK = Irodalomtörténeti Közlemények), melyet jó lett volna pontosítani.

A szerző a mellékleteket tartalmazó utolsó fejezettel együtt összesen 31 fejezetben a kezdetektől a jelenig időrendben tárgyalja a kocsi egyházközség történetét. A fejezetek között találunk egy exkurzust is (5. fejezet), amely Kocsi Csergő Bálintról és a gályarab prédikátorok megpróbáltatásairól szól.

A szöveget talán szerencsésebb lett volna néhány főfejezetre, azon belül kellő számú alfejezetre tagolni, hogy a monográfia jobban strukturált legyen. Csak egy példa: László József kocsi lelkipásztor munkásságáról a 15–22. fejezetekben olvashatunk – de ezt elég lett volna egyetlen fejezetbe összevonni. Igaz ugyan, hogy a kocsi lelkipásztorok sorában az egyik leghíresebb, maradandó emlékű László József munkássága, aki ráadásul a leghosszabb ideig szolgált a településen, ugyanakkor az ő munkásságának ilyen formában történő kiemelése egy kissé aránytalanná teszi a művet. A kötetben olvasható az a megállapítás, hogy László József hozta létre a pápai Nőnevelő Intézetet (93–94.) De ez nem egészen pontos. Az intézmény ugyanis ekkor már működött, s az idős kocsi lelkipásztor nagy összegű adománya a nagyobb léptékű fejlődés lehetőségét jelentette a leánynevelde számára.

Azt nyugodtan rögzíthetjük, hogy a szerző alapvetően olvasmányos, jó stílusban írta meg a gyülekezet történetét, ugyanakkor néhol elvettette az arányt, amikor olyan adatsorokat (pl. adományok jegyzékei) közölt, amelyek megtörik az elbeszélés menetét. Ezek közül az 1869-ben felszentelt templom építését támogatók jegyzéke (18. fejezet) a leghosszabb (68–82.) A család-történeti szempontból érdekes kimutatásnak talán a Mellékletekben jobb helye lett volna. Ugyanakkor ezt azért sem róhatjuk fel teljes egészében a szerzőnek, mert gyülekeztörténeti munkáját elsősorban a kocsi gyülekezetnek szánta, akik számára ezek az adatsorok érzelmi értékkel bírnak, hiszen saját őseiket fedezhetik fel ezekben.

Néhány kérdés tisztázatlan marad a kötetben. A 12. fejezetben impozáns építkezésekről olvasunk Halász József püspök lelkészsége idején, ugyanakkor felmerül a kérdés: vajon miből volt fedezete az egyházközségnek ilyen nagyarányú építkezések lebonyolítására? Ugyanitt olvasunk arról, hogy a püspök a pápai kollégiumot Kocsra szerette volna hozatni. Milyen források támasztják ezt alá? (A Pápai Református Kollégium történetében ugyanis nem találunk erre utalást.) A 19. fejezetben az új orgonaépítés kapcsán arról olvasunk, hogy a gyülekezet 810 forintot gyűjtött össze, az orgona azonban

3129 forintba került. Az akkor még jelentős adósságot hordozó gyülekezetnek honnan volt pénze az orgona megvásárlására? Esetleg saját keretből finanszírozták? Ha igen, akkor ez vajon mennyire terhelte meg az egyházközség pénztárát?

Nyilván erre a kérdésre nem fogunk választ kapni, de mindenképpen érdekes, hogy Kocsi Csergő Bálint 1664-ben miért a távoli Debrecenbe ment tanulni, holott Pápán is működött ekkor a kollégium – annak ellenére, hogy az Esterházyak az egyház épületeinek egy részét elvették és a reformátusokat állandóan zaklatták. (14.) Persze élhetünk azzal a feltételezéssel, hogy esetleg a háborítatlan tanulás lehetősége miatt választotta Kocsi Csergő Bálint Debrecenre. A kivitelezés szempontjából megjegyezzük, hogy az egyházkerületi levéltár archontológiai-prozopográfiai kiadványainak felhasználásával egy életrajzi kislexikonnal is ki lehetett volna egészíteni a kötetet.

Összegezve: Roboz Péter lelkipásztor több, mint két évszázados hagyományt folytatva, belső indítatásból vállalkozott a kocsi gyülekezet történetjének feltárására, megírására. Meggyőződésünk, hogy szeretettel megírt kötetével erősíti a gyülekezet identitását, miközben példát is ad a nehéz időkben való helytállásra. Munkáját a gyülekezeti tagokon kívül az egyháztörténet iránt érdeklődők is haszonnal forgathatják.

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL

CSIKÁNY Tamás: *A székely határőr-nyalozezredek története 1762–1851.* Hadiakadémia. 2024. 384 p.

Nem tudom, napjainkban mi a helyzet, de generációm az iskolai történelemórákon, ha röviden is, de tanult az Udvari Haditanács által a hazánk déli határvidékén a 16–18. században, az 1760-as évek derekán pedig Erdélyben is a török ellen megszervezett katonai határőrvidékről. Más kérdés, hogy mindebből mennyi rögzült kortársaink mindennapi gondolkozásában. Aligha járunk messze a valóságtól, ha feltételezzük, a székely határőrség vonatkozásában legfeljebb a szervezése körüli bonyodalmak (mádéfalvi veszedelem, 1764, amiről Nyíró József regényt is írt) rögzültek, további története pedig homályban marad.

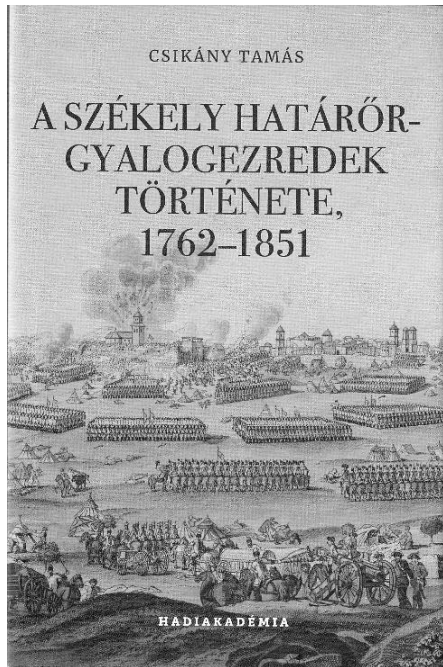
A szerző a felállításkor cs. kir. 73. és 74. nyalozezred – 1798-tól csiki és gyergyói 14. (1. székely) és háromszéki és bardóci 15. (2. székely) határőr-nyalozezredek – történetét tárta fel. (A cs. kir. sepsiszentgyörgyi 11. székely határőr-huszárezred hivatalos ezredtörténete már 1878-ban megjelent német nyelven Gustav Ritter Amon von Treuenfest tollából.) Amon alezredes (1825–1911) egyik jeles képviselője volt a XIX. század 2. felében, a XX. század

elején divatos ezredtörténet-írásnak, egymaga vagy hús – többnyire huszár – ezred történetét készítette el. Bár a két erdélyi oláh (1849 után hivatalosan román) határőr-nyalozezred története is elkészült ekkoriban, de a határőr-ezredek zömének története – így a két székely ezredé is – napjainkig hiányzik, hiányzott.

A szerző kitekintést ad a székely társadalomról, a határörközségek mindennapi életéről, szervezetéről, elöljáróikról, gazdálkodásukról, kulturális viszonyairól, határörzési kötelezettségeikről, de igazi feladatának a két nyalozezred katonai történetének feltárását tekinti.

Így megismerhetjük a szervezés nehézségeit, az ezredek többször változó szervezetét, kiképzésüket, feladataikat, harcmódorukat, egyenruhájukat, fegyverzetüket, felszerelésüket.

A tűzkeresztségen a bajor örökösödési háborúban (1778–1779) estek át a székely határőr-nyalozezredek Csehországban és Osztrák-Sziléziában (Jägerndorf, Pfaffenberg, Mösningg). A későbbiek ismeretében azonban mindez még csak amolyan bemelegítés volt. 1784-ben részt vettek a Horea–Cloșca–Crișanfele erdélyi román parasztfelkelés leverésében. A román vezéreket éppenséggel Kray Pál alezredes, a háromszékiek ezredparancsnok-helyettese (később tábornagy, a napóleoni-háborúk jeles vezére) fogta el katonáival, amiért ezredessé léptették elő. Az utolsó török elleni háborúban (1788–1792) viszont már

rendkívül nehéz és veszteségteljes harcokat folytattak, kezdetben a Kárpátok erdélyi átjáróinak (Gyimesi-, Ojtozi-, Bodzai-, Tömösi-szorosok) védelmében (ahol a szó szoros értelmében szűkebb hazájukat oltalmazták sokszoros túlerővel szemben), majd benyomultak Havasalföldre és Moldvába is (Martinesd, Foksany). Ennél is komolyabb próbatételt jelentett azonban számukra a francia forradalmi, majd napóleoni háborúk korszaka (1792–1815), amely kisebb-nagyobb szünetekkel csaknem negyedszázadra tűzbe borította Európát. E csatazajos években megfordultak szinte az összes hadszíntéren, elsősorban osztrák és német területeken a Duna, Rajna, Neckar folyók mentén, továbbá Belgiumban, de Itáliában, Tiroiban, Galíciában, végül Svájcban és Francia-

országban is. Többek között ott harcoltak Austerlitznél, Hanaunál vagy Cortina d'Ampezzónál, s végül eljutottak az elfoglalt francia fővárosba, Párizsba is.

Ezután jó 30 éves békekorszak következett a Szent Szövetség Európájában, amelyet követően a székelyek ismét harcolhattak az 1848/1849-es szabadságharcban. A székely határőrök ekkori szereplése, az eseményekhez való viszonyulása rendkívül összetett, bonyolult volt. Bár a székelység az ezredek erőszakos felállításától kezdve jóformán folyamatosan sérelmezte reguláris határőrezredekbe való szervezését, hazájától távol való alkalmazását és számos fórumon (így az országgyűléseken is) hangoztatta a fejedelmektől nyert ősi kiváltságait, mégis büszke volt katonai státuszára. Miután 1848-ban a rendi kiváltságok megszüntetésekor aligha remélhette a nemesekhez való felemelését, a jobbágysághoz való lesüllyesztés pedig tetemes presztízsveszteség lett volna számukra, ezért soraikból sokan nem lelkesedtek sem az áprilisi törvényekért, sem Magyarország és Erdély uniójáért. Az uralkodót hosszú évekig szigorú katonai fegyelemben szolgáló parancsnokaik közül is számosan tartózkodással fogadták az új világot. Persze a román felkelők ellen harcba szálltak, de a reguláris cs. kir. haderővel szemben már lehetőleg (legalábbis esetenként) nem. Közülük többen a népharag áldozatául estek, amikor húzódozásuk vagy éppenséggel árulásuk napvilágra került. Igen nehézkesen, koránt sem egyértelműen, kérdőjelektől egyáltalán nem mentesen történt a székely határőrezredek nemzetőr, illetve honvéd zászlóaljakká való átminősítése, amit ráadásul Puchner tábornok, erdélyi (nagyszebeni) főhadparancsnok – aki szembefordult a forradalommal – soha nem ismert el. Ennek ellenére a székely határőrök tetemes része végül Bem parancsnoksága alatt harcolt a császáriak ellen (Nagyszeben, Déva, Piski). Még 1848 nyarán–őszén egyes alegységeik részt vettek a Délvidéken, a szerb felkelők elleni harcokban, majd a császári kézen maradt aradi vár körülvételében. Azonban amikor meghallották az otthoni híreket (román felkelők vérengzései) visszakíváncoztak szülőföldjükre, sőt ennek érdekében a szökésektől sem idegenkedtek. Csikány Tamás szerint ez a magatartás végig egyik fő jellemzője volt a székely határőröknek. Amíg odahaza béke honolt, hazájuktól messze távol, akár évekig is becsülettel, vitézül megállták a helyüket az ellenséggel szemben, de mihelyt szűkebb hazájukat, családjukat veszélyben érezték, haza kíváncoztak, a beléjük sulykolt katonai fegyelem dacára is hazaszöktek, ha tehették.

A cs. kir. katonai vezetés összességében negatívnak minősítette a székely határőrség 1848/1849-es szereplését. Ezért Ferenc József császár 1851. január 22-én megszüntette az erdélyi határőrvidéket. A két székely határőr-gyalogezredből alakult meg a cs. kir. 5. (1860-ig munkácsi, majd szatmárnémeti) és 6. (újvidéki) gyalogezred. Ugyanekkor megszűnt a két román határőr-gyalogezred is. Belőlük a cs. kir. 46. (szegedi) és 50. (gyulafehérvári) gyalogezred alakult meg. Ezek az ezredek ugyan megmaradtak az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-as felbomlá-

sáig, de legénységüket többé már nem a korábbi erdélyi határőrvidékről nyerték. A székely határőrök leszármazottainál a határország felszámolása után még sokáig tovább élt egykori katona öntudatuk. Mindig különbnek tartották magukat a közrendűeknél, de a lovasok még különbnek magukat a gyalogosoknál.

A munka megírásához hosszú évekig bécsi, budapesti és erdélyi levéltárakban, múzeumi adattárakban kellett a szerzőnek kutatnia, nem is szólva a 155 tételt tartalmazó szakirodalmi forrás áttanulmányozásáról. Mindenképpen rendkívül hasznos, alapos, hiánypótló munka került ki Csikány Tamás tábornok kezéből, amelynek nem csak történeti ismereteink gyarapításában van fontos szerepe, de a hazafiságra, a szülőföld szeretetére való nevelésben is. A könyv lapjain a sokszor rendkívül részletes és nagy figyelmet igénylő csataleírások közt nem csak tisztek, de számos altiszt vagy közember nevével (sőt gyakran szülőfaluja feltüntetésével is) találkozunk, mint kisebb-nagyobb hőstettek végrehajtóival, szereplőivel. Utódaik közül vélhetően ma is sokan ott élnek Csíkban, Háromszékben, talán mit sem tudva eleik vitézségéről, önfeláldozásáról, holott jobb esetben akár büszkéik is lehetnének rájuk. Mindezen az sem változtat, hogy a szerző nem hallgat el olyan tényeket sem, amely a székely határőrök negatív oldalaira mutat rá (pl. fegyelmetlenségek, lázadások).

A kötetben szereplő ábrák, archív térképek lelőhelyei összefoglalóan szerepelnek a munkában (szerző magángyűjteménye, Bibliothèque nationale de France, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Térképtára, Magyar Nemzeti Múzeum, Wien Museum), de tételesen sajnos ezek nincsenek feltüntetve. A kötetben több erre a célra készült modern térkép vázlat is segíti az események térben való elhelyezését. Sajnos ezeknek egyikén sincs lépték és hiányzik alkotójuk neve is.

Végül idekívánczok egy személyes élményem. 1994 szeptemberében jártam az osztrák–bajor határ közelében található kisvárosban, Wasserburgban. A város határában, egy eldugott helyen szerény emlékkőre figyeltem fel. Felirata arról tájékoztatott, hogy azt az 1800, 1805, 1809-es hadjáratokban elesett, s ott eltemetett osztrák katonák emlékére állították. Jól tudom, hogy tőlünk nyugatabbra minden egykori cs. kir. hadseregbeli katonát előszeretettel röviden osztrákként emlegetnek, függetlenül attól, hogy valójában mely nemzet fia volt. Az „osztrákok” között bizonyára voltak magyarok is – gondoltam – és egy ott heverő gesztenyét zsebre vágtam. Azóta a könyvespolcomon őrzöm.

A napjainkban Cortina d’Ampezzo síparadicsomában, a francia fővárosban vagy éppen az Austerlitzből időközben Slavkov u Brna-ra változott morva városban időző honfitársaink közül vajon hányan gondolnak az egykor ott megfordult vagy örökre ottmaradt székely hősökre? Jóllehet a székely határőrök kétfejű sasos császári zászlók alatt, többnyire dinasztikus célokért harcoltak, szereplésük mégis részét képezi nemzeti történelmünknek.

RAINER PÁL

SZERZŐINK

GERECSEI ZSOLT gyűjteményi igazgató (Pápa)
DR. HUDI JÓZSEF történész, levéltárvezető (DREL)
KRÁNITZ ZSOLT történész, főlevéltáros (DREL)
RAINER PÁL ny. régész, történész (Veszprém)
DR. SÁRKÖZI GERGELY ANTAL református lelképásztor, levéltári munkatárs
(DREL), főiskolai adjunktus (PRTA)
DR. SÜTTŐ SZILÁRD történész, egyetemi docens (ME)

DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa
ME = Miskolci Egyetem
PRTA = Pápai Református Teológiai Akadémia

Angol rezümé: HORVÁTH KÁROLY nyelvtanár (Sopron)
Német rezümé: DR. SÜTTŐ SZILÁRD

* * *

Borító és tipográfia
MEZEI ZSOLT

Nyomdai munkák
OOK-PRESS KFT NYOMDAÜZEME, VESZPRÉM
FELELŐS VEZETŐ SZATHMÁRY ATTILA

2025

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve e-mailhez csatolt fájlként *.doc, *.docx vagy *.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozás-szerkesztőjét. A beküldött fájl (CD-lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott fájl lehetőleg ne tartalmazzon mást, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek az adathordozón is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámozni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat – idézetek, címek kivételével – római számmal tüntessék fel.
5. A forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerzők vezetéknevét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
 - *Egy szerző esetén: SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
 - *Több szerző esetén: A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
 - *Tanulmány esetén: SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám(ok).* Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápán = „A kényes úrfi s a rongyos baka” Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
 - *Folyóiratcikk esetén: A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.* Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
 - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., röv., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az „AP” rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A tanulmányokhoz mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

A szerkesztők.

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587-6292

Szerkesztő

DR. HUDI JÓZSEF

Szerkesztőbizottság

GERECSEI ZSOLT (ELNÖK), HALÁSZNÉ KAPCSÁNDI SZILVIA,
DR. HUDI JÓZSEF, DR. KÖBLÖS JÓZSEF, KRÁNITZ ZSOLT,
MEZEI ZSOLT, DR. SÁRKÖZI GERGELY ANTAL,
SCHILDE RENÉ, DR. SZABÓ ELŐD

Felelős kiadó

Gerecsei Zsolt gyűjteményi igazgató
Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség

8500 Pápa, Március 15. tér 9.
Postafiók: 48. Tel/fax: (89) 324-240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám két kötetben.

(Egy kötet ára: 1000.- Ft)

Megrendelhető és előfizethető a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj: 2000.- Ft / év

TARTALOM

AJÁNLÁS A HUSZONÖTÖDIK ÉVFOLYAM ELÉ (GERECSEI ZSOLT) 1-2

MŰHELY

KRÁNITZ ZSOLT: „Én, úgy nőm – lélek szerint – reformátusok vagyunk”
Novothny Alajos református lelkész atipikus életútja 3-66

FORRÁSKÖZLÉS

SÜTTŐ SZILÁRD: *Késő középkori regeszták Pápa város történetéhez (1327-1461)*
III. közlemény (1413-1440) 67-105

Pap Gábor református lelkész Balaton-felvidéki levelei (1852-1858) III. (Közli:
HUDI József) 107-216

Kézdi Vásárhelyi Géza százados (m. kir. 8. honvéd gyalogezred): *Két hónap a világháborúból* (Közli: RAINER Pál) 217-294

ÚJRAOLVASÓ

A Veszprémi Takarékpénztár leírása 1846-ból (Közli: Hudi József) 295-298

SZEMLE

ROBOZ Péter: *A Kocsi Református Egyházközség története*. (Ism. Sárközi Ger-
gely Antal) 299-303

CSIKÁNY Tamás: *A székely határőr-gyalogezredek története 1762-1851*. (Ism.
Rainer Pál) 303-306

Szerzőink
Szerzőink figyelmébe